DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14300

Bessarabia Memorial Book

ʾAl admat Besarabiyah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

AUTHOR	Bertini, K. A. (K. Aharon), 1903-
TITLE	ʾAl admat Besarabiyah : divre meḥḳar, zikhronot, reshimot, teʾudot... li-ḳeviʾat ha-demut shel Yahadutah.
DESCRIPT	3 v. : ill., ports. ; 24 cm.
SUBJECT	Jews -- Bessarabia (Moldova and Ukraine) Bessarabia (Moldova and Ukraine) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Bessarabia (Moldova and Ukraine)

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

על אדמת ביסראביה / קובץ ב׳

על אדמת ביסראביה

דברי מחקר, זכרונות, רשימות, תעודות ודברי ספרות

קובץ ב׳

הוצאת הועד להוצאת כתביהם של סופרים עברים מביסראביה
תל־אביב תשכ״ב

דפוס „יהלום", רחוב צ'לנוב 42, תל־אביב, טלפון 82491

תוכן העניינים

בשער הקובץ

בשער הקובץ הראשון „על אדמת בסרביה" הובעה התקווה כי גם הקובץ השני יראה אור בקרוב. הקובץ הראשון הופיע בשנת תשי"ט. מאז עברו קרוב לשלוש שנים. ואם אמנם נתאחרה במקצת הופעת הקובץ הנוכחי הרי לא בשל מחסור בחומר נתאחרה אלא מפאת קשיים טכניים שאינם תלויים במערכת.

המערכת והעורך-בפועל של קובץ זה ראו כתפקיד ראשון-במעלה המשכת הגשמתה של התכנית שהותוותה על ידי יוזמי הקבצים „על אדמת בסרביה": דהיינו, לאסוף ולפרסם חומר תעודתי, דברי-זכרונות והערכות, הנוגעים לאוכלוסיה היהודית שישבה בין נהר פרוט ונהר הדנייסטר.

ברור שאין זה ענין שניתן למצותו בקובץ אחד או שניים. עדיין לא נגענו בכל האספקטים של החיים היהודיים בחבל ארץ זה ורחוקים אנו מן הסיכום ההיסטורי, הסוציולוגי והתרבותי של הישוב היהודי הזה. קבצים אלה אינם באים למלא מקומם של „דברי-הימים" או של „אנציקלופדיה". מגמתם היא רק לפרסם את החומר המצוי כיום, בישראל ומחוצה לה, על מנת שישמש את ההיסטוריון של העתיד.

דורנו, שהוא אולי הדור האחרון שחיי היהודים בבסרביה מהווים חלק אינטגראלי בביוגרפיה שלו, מצווה על מלאכה זו של איסוף ורישום, כדי למסור לדורות הבאים מושג-מה על אורח-החיים ודרכי-ההתארגנות, על התנועות והזרמים הפו־ליטיים והסוציאליים, על החינוך והתרבות, הספרות והאמנות של יהדות בסרביה.

יהודים רבים ילידי בסרביה חיים כיום בישראל והם השתלבו בחיי המדינה השתלבות גמורה, מהם שתופסים משרות נכבדות ומהם שמעמד רם להם בחיי החברה ובשדה התרבות. אך רובם זוכרים עד היום את נוף ילדותם, את סביבת נעוריהם ובגרותם, והם מעלים ברצון זכרונות על ישוב זה שבתוכו גדלו ואשר השפיע במידה רבה על עיצוב אופיים.

בקובץ זה הבאנו פרקים מזכרונותיהם ומרשימותיהם של אחדים מטובי בניה ובנותיה של יהדות בסרביה, מהם ששמם הלך לפניהם עוד בהיותם שם ואף עתה בשבתם בישראל, ומהם שרק חוויות-ילדות קושרות אותם עם אדמת בסרביה ואילו כל חיי-בגרותם עברו עליהם כאן. כאמור, אין ספר זה בא למלא מקומו של מחקר היסטורי על יהדות בסרביה, אך פרקי-הקובץ מצטרפים כביכול מאליהם לציון תאריכי-היסוד של ישוב יהודי זה מראשית המאה, שעמדה בסימן הפוגרומים, ועד שנות הארבעים שמאפליית השואה פרושה עליהם.

אנו תקווה כי הקורא יקבל ברצון תרומה נוספת זו לתיאור דמותה של יהדות בסרביה וכי נוכל כעבור זמן לא רב לתת לה המשך ותוספת.

המערכת

מיכאל לנדאו

המרכז הציוני בבסרביה, בין שתי מלחמות

(אישים ופעולות)

תקופה קצרה אחרי המהפכה הרוסית, החלו הציונים בבסרביה לקבץ את כחותיהם ולבחור במנהיגיהם. הנשירה בשורות הציוניות לא היתה מבוטלת. לצעירים קסמו בעיקר הסיסמאות „חופש ולחם", „חרות ואדמה" וכדומה. ליהודים היה ענין רב בכל סיסמא מהפכנית, היות והסיסמא „משחרור העמים, כמנוף לחופש בשביל העם היהודי" — היתה עוד מטבע עובר־לסוחר בקרב הסוציאליסטים המגוונים של רוסיה. האשליה לא איחרה לבוא גם מסיסמאות החדשות ועמה — החרטה והצער על הבגידה בהם עצמם, בעברם ובעתידם.

מקום הריכוז של הציונות בבסרביה, היה בראשית שנות 1918/19 בקישינוב, ברחוב סינדינו 69, פינת ניקולאייבסקי. שם עמד בית עצום, שהוקם מעודפי הכספים שנאספו בעולם, אחרי הפוגרומים מ־1903 ו־1905, למען יהודי קישינוב. בקירבת הבנין הזה, שהיה מיועד ל„תלמוד תורה" ובית־ספר מקצועי כאחד, עמד בית הכנסת הגדול. בעלי הבתים של בית הכנסת הגדול, הגבאים שור, ליכטמן ואחרים, היו גם ה„בעלי־בתים" של הבנין ברחוב סינדינו 69, והם לא הסכימו שהציונים יקבעו את קנם במקום הזה. לציונים, היתה השפעה על ההמונים, עקב הכמיהה לארץ ישראל שגברה אחרי הצהרת בלפור, אולם לא היתה להם כמעט כל השפעה במוסדות היהודיים, שהיו קיימים בעיר קישינוב: בית־הכנסת שהוזכר לעיל, בתי־הספר, בית־החולים ומוסדות צדקה שהיו מוחזקים בכספי המס על הבשר, „הקרובקה" וכו'. חוסר ההשפעה של הציונים על מוסדות צדקה, תרבות וגמל, היו בכל התקופה בעוכרי התנועה הציונית: כיבושם היה קשה ביותר וכל מי שהשתלט על מוסד כזה, היה מוצא את המשענת ב„קארובקה" של סלומון שור וברבנות של הרב צירלסון. גם מאוחר יותר, כאשר האוכלוסיה היהודית בת חמישים האלף בחרה בועד הקהלה ע"י בחירות כלליות כחוק — נשארה ההשפעה של ועד הקהילה על המוסדות רפה, מאחר שהמנגנון

של כל המוסדות המקומיים, היה ונשאר נאמן לפרנסים הקודמים ולא לסיעות שנבחרו לקהילה הדמוקרטית.

התנועה הציונית, ידעה את חולשתה האירגונית, והיא גם לא התבססה על מוסדות כלכלה, תרבות או גמל וחיפשה דרך לכיבוש הקהילה, ע״י עבודה מאומצת בשטח הציוני והחינוך העברי. האופי הפרימיטיבי של הכלכלה בבסרביה, שהיתה פולטת כל כוח צעיר ורענן לעיר הבירה, לבוקרשט, היה גורע מכוחה ומתנופתה של התנועה הציונית. שנים רבות, היתה התנועה, ברובה, בידי הציונים פליטי־אוקראינה, ומצב זה הגדיל במובן מסוים את כושר המנהיגות האזורית, אולם היה בו גם כדי לדחות את עליתם של כוחות צעירים מקומיים, שמצאו את מקומם רק הרבה יותר מאוחר, כשהראשונים עזבו אחד־אחד את אדמת בסרביה, מי בדרכו לאמ־ריקה, מי לארץ־ישראל ומי ליבשת אחרת. הכוח המניע את הציונות נשאר בידי קבוצה לא־גדולה, שניהלה עבודת הכשרת נוער חלוצי וגם עודדה את תנועות הנוער השונות. עם בואם לקישינוב של צבי בונפלד, י. קלינוב, י. ב. שכטמן ויותר מאוחר ד״ר יוסף ספיר, י. אלתרמן, יעקב וסרמן ואחרים, עבר המרכז הציוני לדירה ברחוב שמידט 100. מהכתובת הזאת התארגנה פעולת קרן־היסוד, בהתחלתה, אחרי שקרן הגאולה (ע״י תכשיטים) הסתיימה חיש מהר. ד״ר י. ספיר, איש אודיסה ומעוזריו של מ. אוסישקין, נטל על עצמו את ניהול קרן־היסוד, אחרי שד״ר שברצמן עבד כשנה ועבר לגור בלונדון, לעבוד שם כרופא. ד״ר ספיר, היה ידוע בכל אוקראינה הציונית, בזכות הספריה הציונית שהוציא בתקופת המהפכה הבולשביסטית. הוא ידע שלא ישאר שנים רבות בקישינוב, אולם כל זמן שהיה בה, הוא שם את הדגש בחינוך החברה היהודית לציונות. יחד עם צבי בונפלד הוא החל לחפש את הדרך לשכבות האינטליגנציה היהודית, וברור שהענין לא היה קל ביותר. עקב האיסור על העברת כספי קרן היסוד ללונדון להנהלה הציונית, הצטברו בקישינוב סכומים ניכרים. הושגה הסכמת ההנהלה הציונית מלונדון לרכישת בית למרכז הציוני, ברחוב קיאב 52, ו„קיאבסקאיא 52״, נשארה הכתובת לציונות בבסרביה, עד לחורבן היהדות הבסרבאית. בבית זה הוכשר אולם לכמה מאות איש והתחילו לארגן את ה„פיאטניציות״, „ערבי השבת״ הנודעים.

בכל ליל שבת היו מתאספים הציונים למיניהם, להרצאה, וויכוחים, שמיעת מוסיקה ושיחה על אמנות על כוס תה ועוגה. המועדון הזה, היה

במשך שנים גם מרכז החיים החברתיים של התנועה הציונית. אי־אפשר לאמור שבא קהל סנוביסטי, שחיפש את הפאר, שלא היה קיים, או את התרבות המעודנת, שאף היא לא היתה בנמצא. אבל הקשרים בתנועה הציונית התהדקו, נרקמו מפעלים ויוזמות, שהביאו בסופו של דבר לחיזוקה של התנועה הציונית ולשיגשוגה היחסי. המועדון שימש גם כמקום־מפגש לציונים פליטי אוקראינה. הציונים מבסרביה קיבלו בהכנעה טבעית את ה„מפורסמים" שבתנועה שבאו מעבר לדניסטר. מועדון זה אירח את גדולי הדור, נחום סוקולוב, חיים וייצמן, זאב ז'בוטינסקי, י. ודג'ווד ואחרים. כל ציוני או ארץ־ישראלי, שהיה בא לרגל ענין פרטי או ציבורי לקישינוב, היה מתקבץ סביבו במועדון הזה קהל־מעריצים, זקנים וצעירים. כאן סודר ה„קידוש" בשבת בבוקר למנהיגי הציונות בביקוריהם בקישינוב וכאן ניתנה הזדמנות לסופר או לשליח ארץ־ישראלי לבוא במגע עם הפעילים שבתנועה הציונית. זה היה המרכז הציוני במובן האמתי והרחב של מושג זה.

בתקופה הראשונה היה צבי בונפלד הרוח החיה של המרכז. בין הפליטים שבאו מאוקראינה, החל משנת 1922, בלט בונפלד ע"י הופעתו (לא הפיזית!), כאדם חזק כצור חלמיש. איש קשה באופיו, חביב ע"י ידידותו המלבלבת, מכניס אורחים מאין כמוהו וציוני בכל נימי לבו. לו הייתי רוצה להשוותו עם ציונים ידועים בתנועה, הייתי אומר שבונפלד היה אדם מסוגו ומבית מדרשו של מ. אוסישקין: אדם ללא פשרות, הפועל בהחלטה נחושה, שוחה נגד הזרם, רב עם כל אדם ואף עם ידידו הטוב ביותר על עקרונות, המוכן לחרף את נפשו בפועל ממש בשביל פעולות ציוניות, שהן לפי רוחו. במלחמתו למען הציונות, הוא גרם סבל לא מעט לבני־ביתו, למרות אהבתו הסנטימנטאלית אליהם. הציונות תבעה אותו כל־כולו ואם בביתו לא היה לחם — לא היה מוכן לפעול ולהתפשר למען מנת לחמו היום־יומי ולא ידע מעולם פשרה מה היא. יושרו, שהיה קו האופי של צבי בונפלד, העמידו בקונפליקט קשה עם חובותיו כראש המשפחה, ותמיד בחר והעדיף לעשות את חובתו לעקרונותיו, ללא היסוס, בהקריבו באכזריות את האינטרסים המשפחתיים שלו. בגלל אופיו זה, נסתיימו גם חייו באופן טראגי, למרבה צערם של מאות מידידיו ומכריו. כשגרם עוול למישהו, או היה נדמה לו שהתנהגותו כלפי איש מסוים, לא היתה כשורה —, לא התעקש וניסה וחיפש דרכים לפייסו, אפילו אם החרטה היתה צריכה לעלות לו בהקנטה עצמית. הצדק והאמת כפי שהוא ראה אותם, עלו בחשיבותם על כל מה שהעריץ וקידש בכל חייו לפני כן.

יש לאמר את האמת, שלא היה קל לעבוד במחיצתו, כשלא יכולת להעריך תכונות נדירות אלו, אבל אם הסתגלת אליו, הבינות את מהלך מחשבותיו וידעת מה הן תגובותיו לבעיות חברתיות —, הרי רכשת לעצמך חבר לחיים. מסור בכל לבו ומוכן לעזור לך בכל. אלא, שהוא לא בחר כמובן את הדרך הקלה בציונות והעביר את להטו הפנימי גם לוויכוח, ע״י נימה, קול או בטויים, שהיו עוברים לפסים ברוטאליים, אם גם נימוסיים לכאורה. הוא השליך את עצמו, כמעריץ גדול של ז. ז׳בוטינסקי, למלחמה ב„קו הרשמי" והתחיל להרגיש, שאינו יכול להישאר בעבודתו במרכז הציוני. הוא עבר איפוא לשטח המשרד הארץ־ישראלי, הקרן הקיימת ובסוף החליט לעלות ארצה, בלי להיות מצויד בידיעת השפה העברית. מכאן התחיל (אחרי שרכש בעמל רב וארוך את השפה העברית) לנדוד לליטא ולפולין עד שהמלחמה בתנועה הציונית הוחרפה ע״י הרביזיוניסטים. אז הוא לא ראה כל אפשרות להיות שליחה של התנועה הציונית, תנועת־חייו, שאינה מסכימה לקו של ז׳בוטינסקי. הוא חזר ארצה וסירב זמן רב לעבוד בעבודה ציבורית או פרטית כל שהיא. בסוף, לאחר תקופה ארוכה הסכים לעבוד במוסדות התנועה הרביזיוניסטית שלא־על־מנת־לקבל־פרס.

אולם בונפלד לא עשה שקר בנפשו, כשלא היה יכול להסכים גם עם חבריו אלה, אשר למענם הקריב את עצמו ואת בני משפחתו. משהרגיש שהדרך של תנועתו אינה חופפת את עקרונותיו, נטשם, בלי לעקוב אחריהם ובלי לתמוך בהם עוד. לא פעם שאלו את עצמם חבריו האישיים, לא התנועתיים, האם יתכן שאדם יספוג בו בעצמו את כל הצער של העולם הציוני ולהעביר צער זה על בני ביתו — שאהב אותם, אהבה סוערת, — ולא לשקול במאזניים המוסריים שלו את דרך־חייו. מצד אחד, מסתפק הוא בהכנסות מעבודת רעיתו הנפלאה והעדינה והוא עצמו נותן כל זמנו, חינם אין כסף לתנועה; מצד שני, מסרב הוא לקבל עבודה משתלמת, כדי לשחרר את אשתו מעול הפרנסה שעה שכוחותיה הנפשיים והפיזיים תשים. וכל זה מפני שהוא היה שבוי בידי עקרונות־עצמו, של מסירות וחובות ציבוריים בלבד. אופיו זה נשאר תעלומה בעינינו. לעתים רחוקות פוגשים אדם שיש בו הכוח הנפשי להשאר מוצק בדעותיו, על אף הקרבן הכבד והמחיר היקר שעליו לשלם בסופו־של־דבר. ואמנם שילם, בשנים המעטות שחי אחרי מות אשתו.

מלבד בונפלד, היו ציונים יותר וותיקים ויותר ידועים בבסרביה. שלמה ברליאנד, נציגו של „ויסוצקי" בבסרביה, בזמנים קודמים, אחד מ„בני משה", אגודה שבה השתתפו גדולי התנועה, אוסישקין, אחד העם, הרב מוהליבר ואחרים. ש. ברליאנד היה הג'נטלמן הציוני היהודי, רודף־שלום, החושב את עצמו כמקובל בחברת האורטודוקסים וגם בין המשכי־לים, אבל הוא היה נראה רחוק מכושרם של ד"ר י. מ. ברנשטיין־כהן או נחום מ. רויטמן או אפילו אינג' גוטליב. ביתו, פתוח לכל ציוני מבני־המקום או מחוץ־לארץ, ידו פתוחה לכל מגבית וצדקה, אבל הוא לא היה די חזק בכדי שישליט ברוחו את מנהיגותו, אחרי שד"ר ברנשטין עזב את קישינוב ואינג' גוטליב נפטר. וזאת היתה הטרגדיה שלו. הוא היה צריך להשאר כצלו של היושב־ראש ולא ליטול שררה בידו. חידה היתה השארותו בקישינוב, כשלא עסק בשום ענין מעשי וכנראה שהיה מקבל קצבה מהמשרד הראשי של ויסוצקי בלונדון. מדוע לא עלה ארצה, כשילדיו ונכדיו לא היו אתו, אלא באנגליה? כנראה שהיה חדור הכרה, שעליו להשאר עם היהודים האלה, שהוא צריך עוד לשלח אותם לארץ־ישראל, וכיון שאחר במקומו לא יוכל לבוא — שרויה התנועה הציונית בסכנה! אחד אחד הסתלקו ציונים רבים, אחד נפטר ואחד עלה לארץ, אבל ש. ברליאנד, השריד הרחוק של „בני־משה" בקישינוב, נשאר על סיפון אנייתו... עד שהיא טבעה והוא בין ראשוני הטובעים. המבול שגרף שלוש מאות אלף יהודי בסרביה, לא פסח עליו והוא גמר את חייו, בהתנגדו למאסרו כציוני וגם בחזותו כיצד רעיתו מתה לפני עיניו משבץ הלב.

ש. ברליאנד, לא היה מנהיג רוחני לציוני בסרביה, אבל הוא היה ה„בעל־הבית" של התנועה כולה. לבו הטוב נזדעזע מכל מאמר בעתון על כל הנעשה בארץ, ושמחתו על הצלחותיה לא ידעה גבול. לא היתה מגבית, קרן היסוד, קרן הקיימת, השקל, קרן לתרבות בשביל בתי־ספר עבריים, קרן לצרכי הגנה בארץ או לקפא"י, — ידו היתה פתוחה תמיד ובכל עת והוא לא מאס ללכת, לשכנע, לאסוף כספים ולעשות כל מה שביכולתו למען הארץ. דייקן היה בבואו לישיבות, מלובש תמיד בצורה נאה ומדוקדקת, זקוף קומה היה מתהלך עם מקלו ברחובות הרחבים והמוצלים של העיר קישינוב. שם הוא נגדע באותו יום שיד המשחית

קצרה את חייה של כל העדה הגדולה והקדושה הזאת. רבים מיודעי העב־רית, חלוצים או הוריהם, לא ידעו ואינם יודעים עד כה, שאת השפה למדו הודות לו, הודות לעקשנותו לקיים את מרכז התרבות, עם גני ילדים, בתי־ספר עבריים, גימנסיות במקומות שונים, הוצאת ספרי לימוד. תודות לו נתאפשרה עבודתו הסדירה של היועץ־המשפטי של המרכז־לתרבות ש. רוזנהאופט, ולמעשה על שכמיהם של שנים אלה גדל דור עברי בבסרביה, בין שתי המלחמות, שרק חלקו המיצער הצליח להגיע לחוף מבטחים בארץ.

היו גם אישים בודדים, שהקרינו מאישיותם, מחוץ למסגרת הפורמלית של התנועה הציונית. האחד הבולט והחזק היה נחום מ. רויטמן.

אחרי מות הרצל ודחית תכנית אוגנדה ע״י הקונגרס הציוני הששי התהווה מצב קשה בתנועה הציונית גם ברוסיה. רבים עזבו את התנועה והתקרבו אל תנועת ה„בונד״ או אל התנועה המהפכנית, אחרים היגרו מעבר לים. העדר המנהיגות והאכזבה ממותו של הרצל הביאו לידי חיפוש דרכים חדשות, הנמקה מחודשת לתנועה הציונית, ממשית ולא מדינית, ולכך חסרו התיאורטיקנים להדרכת ההמונים. ד״ר ברנשטין־כהן, שנבחר בתקופה מאוחרת כחבר הועד הפועל המצומצם של ההסתדרות הציונית, הקים יחד עם נחום מ. רויטמן את ה„דאר הציוני״. זה היה משרד צנוע בקישינוב, שהיה שולח מכתבי הדרכה לכל הסניפים של התנועה הציונית בדרום רוסיה. לבעיות שהתעוררו, לשאלות שנשאלו, היו מקבלים תשו־בות מנומקות ע״י הדאר הציוני השבועי. ד״ר ברנשטין־כהן היה מנהיג בתנועה, אבל נ. רויטמן היה הכוח התיאוריטי, החרוץ, שחינך במשך זמן מסוים את התועים והבלתי בטוחים.

אחרי מלחמת עולם הראשונה הקדיש נ. רויטמן את עצמו לשיקום בזעיר־אנפין של ההמונים היהודיים. קופות הלוואה וחסכון צצו ביוזמתו ובעזרתם של שליחי הג׳וינט בכל הערים והעירות בבסרביה. הוא היה המנהל של הקופה הגדולה בקישינוב וכשהרשת הסתעפה, הוא הועמד בראש הארגון המרכזי של הקופות הללו. בדרך כלל חיפש לו הג׳וינט בכל מקום את האישים האנטי־ציוניים, או לפחות אלה שלא בלטו בתנועה הציונית, כדי להעמידם בראש הקופות הללו. חוסר הענין של הציונים

באמריקה, ואי־שיתופם של אלה בהנהגת הג׳וינט, יצרו מצב משונה, שקופות החסכון נהפכו מבצר לאנטי־ציונים והשפיעו את השפעתם השלי־לית בתנועתנו וביחוד היה מצב זה מורגש ברומניה הישנה.

נ. רויטמן היה היוצא־מן־הכלל, עליו אי־אפשר היה לעבור. הוא היה קואופרטור מנוסה, בעל אופי חזק ונעים הליכות כאחד. איש לא העיז להוציאו מחוץ למעגל הכלכלי המצומצם אבל החשוב להמוני בעלי־מלאכה והחנוונים הקטנים. אבל האווירה, ששררה במוסד זה, המקצועיות המופרזת, שהחלה לשרור בו, — גרמו לכך שנחום רויטמן יעמוד מן הצד בתנועה הציונית, אחרי מלחמת העולם הראשונה. הוא לא היה חזק בגופו, כתוצאה ממחלה קשה, וגם עובדה זו שימשה לכך, שאפשר היה להשיג את השתת־פותו בפעולה ציונית במידה מצומצמת ביותר. אבל לדברו, לחוות־דעתו, היה משקל מכריע. נאמנותו ויושרו של נ. רויטמן שרתו במשך כל חייו את התנועה, אם בצורת היותו היו״ר של הקרן הקיימת, אם כיו״ר לקרן התכשיטים בזמן קרן הגאולה, או כיו״ר של העתון הציוני „אונזער צייט״, או מגביות חד פעמיות שונות. הוא היה מכובד על הבריות, שמו היה מוציא את העוקץ מפיהם של מקטרגים או משונאי־ציון סתם, ואישיותו היתה ערובה לכל מפעל ציבורי.

מילדיו, רק אחד, המהנדס משה עמיעז, זכה לעלות ארצה ותופס מקום חשוב כראש המחלקה הטכנית של עירית תל־אביב. ייתכן שאפשר למצוא בארץ באיזה מקום אוסף של כתב־העת „דאס קאאפעראטיווע ווארט״ (בשפה יהודית) שבו פירסם נ. רויטמן מאמרים ועבודות מחקר מקצו־עיות רבים. לא רבים היו כמוהו על אדמת בסרביה ובכל זאת מי יזכירנו עוד?

מי לא הכיר את היהודי, נמוך הקומה, המרבה בציטטות מאמרי חז״ל ומוסיף עליהם אנקדוטות וסיפורים יהודיים, הקולעים לנושא של נאומו, הממהר בדיבורו שדומה לשיטפון של מחשבות ורעיונות יהודיים, — שלמה גרינברג? אחדים מילדיו נשארו בתנועה הציונית ובת אחת נמצאת בארץ, ואלו האחרים התגלגלו מעבר לחומה והיו למורדים ביהדות ובציונות כאחת. הכאב הגדול של האיש הדתי, הציוני המושרש בתוך־תוכה של המסורת היהודית, הרואה איך בניו בוגדים בתנועה, שלה הוא נתן את

כל כוחו ואת כל זמנו — ליוה אותו בכל מקום ובכל הזדמנות. כל תשומת־לבו היתה מופנית לבית־הספר „תרבות", שבקצה העיר. הוא עצמו לא אץ להתעשר, חי חיים קשים ומדי יום ביומו מצא את סיפוקו בהרחבת בית־הספר העברי, הגדלת מספר החלוצים העולים לארץ, או מחזק את התנועה הציונית בהופעתו באסיפות־עם לצרכי השעה. איש צנוע היה, ללא תביעות לעצמו, עושה את חובתו כציוני ואינו דורש להיות משולח, מועמד או ציר. אבל אוי ואבוי לו לאיש ששלמה גרינברג היה מתחיל לייסר אותו על מעשה לא־ציבורי! מעין של אמרות ודוגמאות בלתי־פוסק, היה נשפך על ראשו של אותו מסכן, שלא ידע לשמור על פיו, או שהניח מקום לחשד ממין זה או אחר. הנואמים המקצועיים של קרן היסוד, שהיו תרים את העירות והכפרים בבסרביה, כדי להזכיר ליהודים את חובתם הכספית לארץ, היו דולים מסיפורי שלמה גרינברג ומעבירים את חכמתו בצינורותיהם שלהם להמוני היהודים הצמאים לסיפור יפה ו„מלה פקחית". ביחד עם טוהר לבו וידיעותיו העמוקות במקורות, היה ש. גרינברג נוהג כבוד בחבריו בתנועה, שלא השתוו עמו בחכמה ובתורה. צנוע היה האיש ונשכח גם הוא, כרבים אחרים, אחרי המבול הגדול שעבר על העולם רק אתמול.

על יד האישים הבולטים, שלחלק מהם אני מנסה להקים מצבה צנועה, היו דמויות שעמדו מאחורי הפרגוד בשדה העסקנות היהודית בבסרביה. במלחמה האכזרית למען נצחון הציונות ברחוב היהודי, היתה המלחמה לפעמים אכזרית, אחרת היינו נמחצים על ידי חוצפתם של המתנגדים, ע"י שקריהם ומעשי־התעתועים שלהם. אולם כשעסקן לא־ציוני — לא הוסיף מלחמתו נגדנו, אלא חיפש דרכים נאותות לעבודה משותפת, הרי שאיש כזה ידענו להעריך ולהוקיר. תחום הפעולה של אנשים ניטראלים אלה, היה במוסדות חינוך וצדקה. מקרה טיפוסי לעסקנות ממין זה היתה הלנה בביץ. אני הכרתיה, אחרי שנים רבות של עבודתה הסוציאלית למען יתומים, מוסדות חינוך מקצועי וכדומה. בעלה היה איש אמיד כמעט אך בלתי ידוע בשטח החברותי. בקהילה היהודית, שקמה לתחיה בסוף שנות העשרים היא היתה מצטרפת לעמדת הציונים והיתה מנסה לדבר באידיש, אך חיש מהר היתה עוברת לרוסית עסיסית. הכל היו נשמעים לה, וגם הרב צירלסון, ראש הכנסיה הגדולה של אגודת ישראל בועידתה הראשונה בוינה, היה נאלץ לשמוע,

להתווכח ולענות לה. היא היתה מופיעה עם משא של הישגים, עם הבנה סוציאלית של הבעיות ומסירותה היה בה כדי להסביר ולתרץ את הסערה שבדיבורה, את קולה הצעקני, בחברת עסקני הציבור. אחרי שנים, היא היתה כאהת הפעילות בתנועת נשים ציוניות ורבות צעירות ממנה יכלו ללמוד מנסיונה, מתבונתה ומכושר מנהיגותה.

בזמן ביקורו של מ. אוסישקין בבסרביה ב־1924, היא הזמינה את האורח אליה לארוחת צהרים. היא ידעה היטב שאוסישקין הקפיד על הכשרות, ואלו מטבחה שלה לא היה כשר. ואוסישקין לא התבייש לדחות את הזמנתה, למרות רצונו שהגב׳ בביץ תמשיך להיות פעילה וקרובה לתנועה. אולם גם היא היתה בעלת אופי לא פחות חזק והפתיעה את אוסישקין ע״י פתרון פשוט: החלפת הכלים וארוחת חלב בלבד. ספרו אחרי־כן המשתתפים בארוחת הצהרים, שהכל התנהל על טהרת הכשרות...

הלנה בביץ, היתה בקישינוב בפרט ובבסרביה בכלל, האשה הדגולה הראשונה הנושאת על שכמה לא רק דאגות המשפחה, אלא מקדישה את חייה לטפוח הסוציאלי של החלשים והנחשלים. היא היתה שייכת לתקופה, שסוג זה של נשים לא היה חזיון נפרץ ביותר בחיי הציבור של הקהילה היהודית בבסרביה.

פריטאון (סירה ליאונה) יוני 1961

אוריה פלדמן

מפרקי בסרביה

(א) עיירות

ה„עיירה" של שלום אש זכורה עדיין לרבים מקוראי השורות האלו. היתה זאת עיירה פולנית־פולייסית, עיירה שיצרה את כל תרבות היידיש הגלותית של המאה הי"ט. עיירות ביסרביה היו אחרות, ומשום כך אחרות היו גם יצירות התרבות שנוצרו בהן.

הכרתי בביסרביה עיירות אחדות מקרוב, ותאור קצר של כל אחת מהן יועיל להבנת הפרוצסים החיוניים שנתהוו בהן.

נולדתי בקלרש. זאת היא עיירה גדולה מאד, כמעט עיר, הנמצאת מהלך כשעה ברכבת מבירת ביסרביה, קישינוב. עיירה זאת נמצאת בתוך גיא צר, ומאחוריה ומלפניה שרשרות ארוכות של הרים, נכון יותר של גבעות גבוהות. המים זרמו וירדו מן ההרים אל העמק, בו נשתרעה העיירה, ובקרקע הטין השחורה האפיינית למחוז זה, היו מתהוות שנה־שנה בצות, אשר בזכותן נתפרסמה קלרש בכל הסביבה. ואולם היה זה רק סימן חיצוני, קו דוחה את המסתכלים מן הצד, הנכנסים לתוכה כתיירים, לשעה קלה בלבד. למרות „פרצופה" המרופש היתה לקלרש הבעה של מרכז תרבותי בעיני כל אלה שבאו עמה בקשרים תכופים ועמוקים יותר. בעצם היה בעיירה רחוב אחד ארוך, אשר פה ושם נתן סעיפים מקבילים בצלעות ההר, והרחוב הארוך הזה (ארכו כמה וירסטאות) נשען בראשו בכפר וברגליו בכפר. היתה על־כן העיירה שרועה בין כפרים, בין כפרי מולדבנים כמובן. בראש הרחוב נמצא, כמעט בלי מעברים, הכפר טוזורי. נגמר הרחוב הראשי של העיירה, עברת את המגרש הגדול, אשר בו נמצא מצד אחד בית־כנישתא שלהם, ומהצד השני בית־החולים של הקהלה היהודית, — והרי רגליך עומדות כבר במבואות הכפר טוזורי. ממול לעיירה, מעבר לפסי מסלת הברזל, נמצאה הברכה רחבת הידים, אשר עליה טחנת־הקמח של ה„פריץ", ובמרחק של

צעדים ממנה כבר התחיל הכפר הגדול סלשטי, ולמעלה ממנו, בצלעות ההר, הכפר נובץ׳. בין שני הכפרים יער גדול צפוף, רב־צל. — בקצהו השני של רחוב העיירה הארוך, בדרך לתחנה של מסלת הברזל, התחילו כרמי הגפן ושדות התירס כמעט בתוך הרחוב, ובהרחיקך בדרך זו כקילומטר־שנים, הרי אתה נכנס אל יער נישקאני, ובעוד צעדים אחדים אל הכפר נישקאני עצמו.

כך היתה העיירה מוקפת כפרים ויערות, אויר כפרי ופרנסות כפריות. כל הכפרים, הקרובים והרחוקים, היוו יחד את ה„קודרה" המפורסמת, שהצטיינה כמחוז עשיר ביין ובשזיפים, וקלרש — מרכז המסחר בתוצרת זו.

בעיירה זאת בליתי את ימי נעורי הראשונים. כשגדלתי והייתי כבר עלם בגיל 17־18 עברו הורי לגור בנובוסליצה, עיירה גדולה בצפונה של ביסרביה, במחוז חוטין. זו היתה אף היא מרכז חקלאי לעשרות כפרים, שהיוו יחד את ה„בוקובינה" הביסרבית (כנראה, על שום שכנותה לבוקובינה האוסטרית, שמעבר לגבול). גם זו גידלה המוני גנים של שזיפים, ותוצרתה נשלחה, כתוצרת ה„קודרה", למרכזי רוסיה, לוולגה ולסיביריה. עיירה זו היה לה אופי כפרי לא פחות מאשר לקלרש: במרחק צעדים מעטים ממנה נמצא ההר פרוט (אשר שמש גבול בין רוסיה לרומניה), ובינה ובין הפרוט (אשר אליו היינו נוסעים בחדשי הקיץ להתרחץ) שדות מוריקים, חורשות וגנים.

במרחק לא רב מנובוסליצה (שתי תחנות ממנה) — העיירה ליפקאני, גם היא על חוף הפרוט. לזו היה אופי עוד יותר כפרי: בעצם היתה היא עצמה כפר גדול.

עד כאן הגבול המערבי של ביסרביה, העובר לאורך הפרוט. במזרחה של ביסרביה זורם הדניסטר, נהר גדול בהרבה מן הפרוט. ולאורך חופיו הביסרביים שוב שורה של כפרים עשירים וערים (סורוקי, בנדרי, אקרמן) ועיירות. כל הכפרים (מלובטו!) עשירים מאד וגם הם מהווים מרכז לא קטן לגידול עצי פרי, וביחוד של שזיפים.

ולסיום תאורי העיירה מלים אחדות על עיר הבירה, על קישינוב עצמה. במעלה רחוב הארמנים נמצא בית־הקברות הנוצרי, ומצבר לגדרו התחיל

הפרבר הגאנצ׳ישטי. במרחק של קילומטרים מעטים בכביש זה העיירות גנצ׳שטי וליאובו. בצד שכנגד, ברדתך ברחוב הארמנים וברחובות המתמשכים ממנו עוד יותר כלפי מטה אתה מגיע לרישקנובקה, ספק כפר ספק פרבר. ואם פנית מרחוב הארמנים ימינה, לצד תחנת הרכבת הראשית הנה אתה מגיע לכביש המונצ׳שטי, המוביל אל כפר באותו שם. בחלק העליון של העיר, בהרחיקך במקצת ימינה, אתה מגיע למורד בויוקאני, ומשם ליער דורלשטי, שניהם כמעט בתוך העיר.

... ככה, כפרים, עיירות, יערות, שדות. אופי מיוחד זה טבע את חותמו על יהדות ביסרביה. לא במקרה נתפרסמה זו בטפוסיה הבריאיב, בעלי האופי הישר, בעלי המזג הטוב, בעלי הרוח הפיוטית. יהודה שטיינברג ואליעזר שטיינבארג היו שניהם אנשי ליפקאני; יעקב פיכמן — איש בלצי וליאובו; חיים גרינברג — יליד קלרש; ש. בן־ציון בא מטלנשטי; ראשי ה„שומר״ (מנדיל פורטוגאלי וישראל גלעדי) — יוצאי קלרש. כולם — ואתם יחד גם רבים אחרים, מהם „בני בלי שם״ — נתנו ממיטב כוחותיהם לבנין א״י החדשה, להעשרת השפה והספרות העברית. וכל מה שנתנו קיבלו — בעקיפין וישר — מהכפר ומהטבע הביסרבי.

ב) אנשי תרבות בקישינוב

מעשה שהיה ב„תקופת־בראשית״, ואולי נכון יהיה להגיד בתקופת „לפני בראשית״... עברו מאז כחמשים שנה, יותר נכון חמשים ועוד משהו. בראשית המאה העשרים, או בסוף המאה הי״ט, בימי הקונגרסים הראשונים. התנועה היתה עדיין מצומצמת למדי, והעיקר שטחית ביותר: אספות ונאומים ושקלים. ואפילו הקק״ל וה„שרס־קלוב״ים של הקולוניאל־בנק עוד לא יצאו לאויר העולם... גם תנועה עברית כתנועה עוד לא התקיימה... היו, כמובן, יודעי השפה, היו השומרים על הגחלת, היו חובבים (כמו שהיו גם „חובבי־ציון״... התזכרו את ענין החיבה לעז אשר בספורו של פרישמן ?..), — אבל יותר מזה — לא... שממה ושממון... תקופה רחוקה מאד־מאד... כחלום מעורפל היא נראית כיום...

— — — ואני נער קט, כמעט ילד. בהשפעת השאיפות להשכלה (גם הן מעורפלות, בלתי־ברורות ביותר), עם התגברות יסודות הרוסיפיקציה

הובאתי מקלרש לעיר־הבירה, לקישינוב, על מנת להתכונן „להיות בן־אדם" („ווערען א מענטש" בלע"ז). ואני מתאכסן בביתו של בן־משפחה רחוק, יהודי דל ועני, חסר־הכל, וחסר גם זכר לתרבות כל שהיא, לא עברית, לא רוסית, ואף לא יהודית־עממית...

ואינני זוכר כבר כיצד, אבל נתגלגלתי ביום מן הימים לביתו של אברהם־יצחק רוזנצווייג (שנקרא, כמובן, אברם־איציק). אשתו — עטיל ארליך — בת קלרש היתה ונתחברה בנעוריה אל אמי, וכנראה כי בדרך זו הגעתי אל ביתם. היא נישאה לאותו הבחור, אברם־איציק, שהיה יליד מוהילוב־פוד. בתקופה ההיא גר בקישינוב, ברחוב גוסטינאיה, במרכז חשוק החדש. בחור של משי; כנראה, בעל יכולת כספית, סוחר (אם אינני שוגה) בתבואה, והעיקר — „הוגה בספר"...

בבית, בתקופת ילדותי הראשונה, הורגלתי ע"י אבא ז"ל לעברית ולספרות העברית, לתנ"ך ולשירי יל"ג ול„מורה נבוכים". אבל כבר במשך השנים המעטות ביותר של שהותי בקישינוב נשתכח הכל (או הלך ונשתכח...) ואת מקומה של העברית ירשה הספרות הרוסית עם פושקין וקרילוב, עם „רודינה" של רדוניז'סקי, ועם „זאדושבנויה סלובו".

ובימים ההם נתגלה אברם־איציק. דירתו היתה לא רחוקה מהבית בו התאכסנתי אנכי, ואשתו — עטיל הטובה ז"ל — „ריחמה" על בן ידידתה וקרבה אותי. ביתם היה בית „אריסטוקרטי", לפי מושגי הימים ההם; ואעפ"י לא אריסטוקרטי במובן הרגיל והמקובל. המצב הכלכלי היה, כפי הנראה, טוב, והכל נמצא בו בשפע: שקט, ונימוסין, ותרבות ו... אף ספרים! ודווקא ספרים עבריים. אברם־איציק נמנה על משכילי־הדור, וכבר בתקופה ההיא נמצאו בארון־הספרים שלו (וכמובן בכריכות הדורות!) כל הכתבים של סופרי התקופה, ובראש ובראשונה „הביבליותיקה העברית" של בן־אביגדור, ואף ספרי־האגורה שלו. „וכאן שתיתי לרויה" ממעין ההשכלה. אברם־איציק הגיש לי ברצון, בזה אחר זה, את ספורי פרץ הראשונים, את שירי פרוג (בתרגומו של קפלן) ועוד מכל הטוב והיפה, שהיה מקבל מפעם לפעם בדואר מורשה...

אם לא נתלשתי מן העברית, אם לא שכחתי את תורת אבי, — הרי זה במדה רבה בזכותה של התקופה ההיא, בזכותו של אברהם־יצחק רוזנצווייג...

— — — והחיים סואנים, ומאורעות רודפים מאורעות, ואני עובר

לאודיסה, ואברהם־יצחק ומשפחתו נשכחים ממני. שנים רבות מאד עברו, ומשפחת רוזנצויג עברה לגור בקניגסברג, אשר בגרמניה המזרחית, על גבולה של רוסיה, ורק לעתים רחוקות מאד־מאד מגיעה שמועה כל שהיא על חייהם דהתם...

ועוד שנים עוברות, עשרות שנים רבות־ענין ורבות־סערה. מלחמות וריבוליוציות... ואני כבר מזמן בארץ. ואברהם־יצחק עם משפחתו עברו לגור בברלין המעטירה. בשנות השלושים, עם התגברות התנועה הנאצית קיבלתי מהם (יותר נכון, מאשתו, מהג׳ עטיל ז״ל) מכתב ובו בקשה, שאלווה להם לירה אנגלית זהב (כלומר 25 פרנקים בימים ההם). הוא עבד בימים ההם באנציקלופדיה „אשכול״, וזאת הוכרחה להפסיק פעולותיה. מצב המשפחה היה, כנראה, קשה והם חיפשו עזרה בכל מקום שאפשר היה להשיגה... לצערי ולבשתי נזכר אני שלא נעניתי לבקשתם... כעבור זמן קצר הם הגיעו ארצה והתישבו בת״א.

ביתם היה ברחוב פרוג. כמעט אותו הבית כמו בקישינוב בימים ההם: אותו השקט ואותם הנמוסים של אדם יפה־רוח. אותה ההתרחקות משאון הרחוב, אותן השיחות הנפשיות והזכרונות מימי הפעולה בקניגסברג ובברלין, במרכז „דביר״ ובקרבתו של ביאליק... והוא מספר ומספר, ומרבה לדבר ביחוד על ביאליק, על קבלות הפנים, ועל שיחות, ועל עבודה שחורה, יום־יומית...

לידי „פרנסה של כבוד״ הגיע בתל־אביב בקושי. במשך זמן־מה עבד ב„התאחדות בעלי־התעשיה״ ואולם העבודה לא נתנה לו ספוק: חי על תקוות ועל זכרונות, מקשיב למוסיקה שברדיו, ו... חושב וחושב...

לפתע מתה עליו אשת־נעוריו... והוא לא יכול להבליג על צערו וגווע זמן קצר אחריה... הם קבורים שניהם, זה בצד זו, בבית־הקברות בנחלת־יצחק.

אנשי קישינוב לא ישכחוהו!

והנה אדם אחר מסוג אנשי־התרבות בקישינוב, והפעם לא אדם פסיבי, אלא נושא דגל התרבות ברמה, מושך בעולה, הח׳ חיים ווייסאדלר, יאריך ימים.

היה זה בהתחלת המאה הנוכחית, בשנים 1905—1909. השנים הן לאחר

מותו של הרצל, ולאחר ההתקוממות המהפכנית ברוסיה ב־1905... ימים אין חפץ בהם, ימים של יאוש ושל מרה שחורה, של מצבי־רוח, של חפושים ותהיות. ואולם אצלנו, ברחוב היהודי שלנו, מצילים את המצב החברים מ„צעירי־ציון". הצלחנו להקים ארגון די חזק של הנוער היהודי, והננו מפיחים בהם רוח חיים, מעודדים ומעוררים, מחנכים ומארגנים. ובין האנשים המרכזיים הנושאים בעול הפעולה גם חיים ווייסאדלר. ואולם הוא אדם מיוחד במינו, הולך בתוך התנועה בשבילו הוא. והשביל שלו הוא שביל התרבות: אמנם התרבות הציונית בכללה, אבל בעיקרה התרבות העברית. הקורא בימינו אלה גם לא יתפוש, שאז היה נחוץ אומץ־לב אזרחי רב, כדי לטפל בתרבות עברית, שנמצאה בימים ההם בשפל המדרגה. בשביל כל המפלגות של הרחוב היהודי היה זה סמל הקונסרבטיסמוס, הקלריקלי־סמוס ומי יודע עוד כמה איסמ'ים פסולים... ויש להודות שגם במחננו, כלומר במחנה הנוער הציוני, אשר הודה בפה מלא בציונות ובארץ־ישראל ובעבריות, עמדה העברית אי־שם, בתור רחוק, במדרגה האחרונה של עבודתנו, ועסקנו בכל מכל כל, חוץ מאשר בתרבות עברית...

וחיים עוסק ובונה. בשבילו התרבות העברית איננה בבחינת „מצרך של מותרות". בכל לבו הוא מתמסר ל„ספריה העברית" או ל„ספריה הציונית" שלנו. מוסד זה אין אני יודע עד היום של מי היה ועל מי היתה החובה לדאוג לקיומו: להסתדרות הציונית, לצעירי־ציון, לחובבי־השפה או לקהלה היהודית. דומה שלא אפריז אם אגיד שהיה זה מוסד ללא־בעלים, וחיים ואייסאדלר הוא היחיד — היחיד בכל העיר הגדולה! — הדואג לקיומו. מה פירוש לקיומו? משמע לשכר־דירה, לקנית ספרים ועתונות, לכריכת ספרים, לשמירה על הקיים ולהרחבה... אל אלהים יודע, היכן השיג את הכספים הדרושים לכך, וכיצד הצליח לקיים את הספרייה... אבל היא התקיימה ואף התקדמה, ושמשה כמרכז לכל פעולה עברית.

פעולה עברית פירושה בימים ההם גם דאגה להפצת הספרות העברית. הנה מתקבלות חוברות של „ספרות" ויש צורך להבטיח את הפצתן ולהעביר את הפרוטות לוורשה; והנה „כה אמר זרטוסטרה", חוברות־חוברות בתרגומו של דויד פרישמן; והנה קבצי הספורים של ברנר, של ברקוביץ, של ברשדסקי ושל ברדיצ'בסקי המתקבלים גם הם מוורשה, לפעמים מווילנה או מאודיסה — והכל על שכמו של חיים. על מכירה בחנויות אין מה לדבר, כי זאת היא „סחורה" שאין דורש לה. ונחוץ להפיצה, לארגן את ההפצה, — במלים אחרות „לחזר על הפתחים". ולרשותו של חיים עומדים מספר צעירים

מחברינו (ביניהם יוסף ברץ מדגניה, בורטניקר מנהלל, אהרן לב מירושלים), והם העוברים ברחובות, ב„בירז׳ה״ באספות ועושים „ביזנס״: מוכרים ומרכזים את המזומנים בשביל „ראש־המנצלים״, בשביל חיים ווייסאדלר...

ומעשים אלה — אף אלה! — לא תמיד הם כשרים בעיני המשטרה הצארית, ולא פעם ולא שתים זכתה הספריה העברית לבקוריה ולחפושים מדוקדקים... ונגמר הדבר בזה שחיים נאסר, והספריה סוף־סוף נסגרה...

— — — שנים עברו. שנים רבות מאד. רוב חברינו, לפחות רוב הפעילים, התרכז בארץ, מי בכה ומי בכה. וחיים לא עלה ארצה באותן השנים. נשאר בקישינוב וראה בעניים של חברינו, ושל בני־עמנו בכלל, בזמן המהפכות והמלחמות ורק בשנים האחרונות הגיע אלינו... והוא כבר אינו נמנה עם ראשוני הצעירים...

אעפי״כ גם פה לא השמיט את הדגל מידיו. מרצו עמד לו, והוא הצליח ליסד את הועד להוצאת כתביהם של סופרי ביסרביה. מוסד צנוע זה, שאינו ידוע ברבים, פועל מזה שנים, ועלה בידו להוציא לאור ספרים לא מעטים מפרי עטם של סופרי ביסרביה ומשורריה: של זלמן רוזנטהל, של א. מייטוס, מ. גולדנברג, י. קוטשר, ק. ברתיני וכו׳, — וההוצאה נמצאת בעצם התפתחותה. יש בה משום פעולה תרבותית נשגבה, ויש בה משום הצבת יד ושם לבסרביה שלנו, לפעולתם המבורכת של העברים בה.

יבורך פעלו! ויצליח להמשיך במפעל ולפעול עוד רבות!

מרים ברגשטיין־כהן

קישינוב — בעבר הרחוק והקרוב

קישינוב. קטעי עבר רחוק. קטעי זכרונות פזורים. ירקות שופעת של גניה הנהדרים. שקט רגוע של רחובותיה, ומסדרי־צבא בככר הכנסיה מדי יום ראשון בשבוע, וספסל הגימנסיה, ושמחת־תורה בבית הכנסת הצנוע — ואבא. קישינוב נהפכה להיות „שם נרדף" לאבא במרוצת השנים, אולם לא רק „שם־נרדף" בלבד.

נולדתי בקישינוב ואת שנותי הראשונות ביליתי בעיר זו, אשר לאמיתו של דבר לא היתה אלא מולדתי הגשמית, הגיאוגרפית כביכול. כי מאז ומתמיד, מן הרגע בו התחלתי להבין את הסובב אותי, נתברר לי, שאין היא אלא תחנת־ביניים בדרך משפחתנו. אווירתה של ארץ־ישראל, הכיסופים אליה אפפו תמיד את ביתנו ומפת „פלשתינה" התלויה על הקיר ברורה היתה לי יותר מאשר סבך רחובותיה של עיר־מולדתי.

ומשהייתי חוזרת חזור־ושוב לקישינוב מכל דרכי נדודי הרבים, ראיתי בה תמיד את העיר בה היה אבי המנוח עובד וחולם על עליתו ארצה, מזה שנים. תמיד נסבו מחשבותי אל אותו חלק של יהדות קישינוב, אשר חלומם היה חלומנו ואשר אף זכו לאחר מכן להגיע ולהגשים את חלומותיהם. מדי פוגשי כיום בארץ, ברחובות תל־אביב, את בני עיר מולדתי זו הרחוקה והנשכחת, מעין חמימות עולה בלבי — לזכר אותו החלום המשותף והכי־סופים אל המולדת האמיתית — ארץ־ישראל. זהו הגשר אשר גושר ביני לביניהם: החלום וההתגשמות.

את הערכים הקובעים בחיי רכשתי בתקופה מאוחרת יותר, בגימנסיה „הרצליה" שביפו, בעיר האוניברסיטאית חארקוב (בה סיימתי את חוק למודי בפאקולטה לרפואה) ובסטודיה הדרמתית הראשונה שלי. וכן — מארבע רוחות השמים בשנות נדודי בתבל.

לראשונה גרנו בקישינוב ברחוב בנדרי, בסביבה עממית מלאה חיוניות, בה פתח אבי את הקאריירה הרפואית שלו. דירתנו היתה מרווחת, בעלת חצר ענקית, אשר בה גרו עוד דיירים רבים, אך עיקר הענין לגבי דידי

היתה משפחת א י י ב ז, משפחתו של בעל הבית מעדת הקראים, אשר בתו אסתר (סתירה) היתה חברתי הראשונה. היא ומשפחתה ניספו כקרבנות של פלוגות משמר הברזל הרומני, כי לגבי דידם של רוצחים אלה לא היה קיים הבדל כלשהו בין יהודים וקראים. ככל שניתן לי לזכור את הסביבה, עולה לנגד עיני השוק הגדול שברחוב ארמני. ומשום מה צפים ועולים לנגד עיני סורגי בית־הסוהר הגדול שנמצא שם בסביבה. ועגלות רתומות לשוורים, וגעייתם העמומה וקירקור תרנגולות. נהגנו לשחק בחצר ביתנו, אך היה בה משהו שהפחיד את כל הסביבה כולה: היה זה בנה השיכור של הארמנית הזקנה, אשר גרה בקצה החצר. מפניו היינו בורחות כמחולי־רע. הוא נתגלה לאחר מכן כאחד הפורעים האיומים ביותר שעה שהתחוללו הפוגרומים הראשונים.

הלילה הראשון של הפוגרום נחרת בזכרוני: אבנים ניפצו את שמשות חלונותינו, המון פרוע רעם בחוץ וצר על פתח הדירה. את הילדות סגרו בחדר הפונה אל חצר, אך גם לאזנינו הגיעו הדי ההמולה והצעקות מן החוץ, לאחר שהארמני ניפץ את כל השמשות. שמעתי את קולה של האומנת שלנו על סף הבית, ואם כי לא יכולתי לתפוס עדיין מה העניין, ידעתי שבן אחותה נמצא בראש הפורעים והיא משדלת אותו ומתרה בו שתשלול ממנו את זכויות הירושה אם ימשיך במעשיו. תודות לה ניצלנו באותו לילה; הוא משך אחריו את ההמון המתפרע — לכתובת אחרת. עם שחר בא שארי סרגיי ברנשטיין־כהן והעביר את הילדות אל אמו, לרחוב סדוביה, רחוב שקט ומרוחק מהסביבה היהודית. בביתה נשארנו במשך שבועות מספר, עד אשר סיים אבא את חקירתו בפרשת הפוגרום וגילה את זהות יוזמיו. לשם כך היה עליו לנסוע לאודיסה, לפטרבורג, לפנות אל „החלונות הגבוהים". סוף־סוף עלה מבוקשו בידו: היוזמים והמבצעים של הפוגרום הודחו ממשרותיהם, הועברו למקומות אחרים, אך היו גם אחדים שהועלו בדרגות...

לאחר מכן לא היתה עוד אפשרות להשאר בקישינוב: אנשי קרושבאן ופורישקביץ נשבעו לנקום ולחסל את אבי ואת משפחתו. „אם ימצאו את הדוקטור שלנו — יהרגוהו!" היו אומרים המשרתים שבביתנו. וכך הוחלט שעלינו לנטוש את העיר ולעבור לחארקוב, שם קיבל אבי עבודה קבועה כרופא־ביטוח ואף משרת „רב מטעם" בקהילה היהודית. פרק ראשון של חיי בקישינוב נסתיים, והזכרון היקר ביותר, שאני נושאת בלבי מאותה תקופה הוא פסח אוורבוך, מורי הראשון לעברית, אשר שימש לאחר מכן מנהל בית ספר לבנים בתל־אביב. היה זה איש יקר, רך לב; הוא ידע לחבב עלי ועל אחותי שרה כל אות וכל הגה של שפתנו, של אותה השפה „הזרה"

כביכול. אין תימה, איפוא, שכעבור זמן קצר דיברנו שתינו, אחותי (הצעירה ממני בשנתיים) ואני, עברית יפה — במבטאה האשכנזי ועוררנו רגשי קנאה בלב רבים.

זכורים לי בעירי זו אותם רגעי־פנאי של אבי, כאשר היה מתפנה מעבודתו ומתישב ליד הפסנתר ומנגן ושר את שירי וורשבסקי: „אויפן פריפעצ׳יק", „א בריוועלע דער מאמען", „די רעדלאך דרייען זיך" ועוד. בביתנו לא דיברו אידיש: ה„מאמע־לשון" שלי היתה רוסית, וגרמנית היתה שפת אמי, שמוצאה היה מלמברג. אך השירים נחרתו באזני ובנפשי במקורם האידי. וכששומעת אני כיום ב„קול ישראל" את הלחן „חדר קטן, צר וחמים ועל הכירה אש" — גל של חמימות עולה בי, זכר־ילדות יקר צף בלבי. הצלילים מעלים לנגד עיני את דמותו של אבי ליד הפסנתר, ושני נרות דולקים, ומחברת תווים ארוכה וצרה. ובחג שמחה־תורה היה אבא לוקח אותי ואת אחותי אל בית־הכנסת, ודגלים נוצצים עם תפוח ונר בקצם היו בידינו.

ועוד זכור לי חדר עבודתו של אבא מלא ניירות ועלים מודפסים נערמים על הרצפה. תריסים מוגפים ומכונת־שיכפול ישנה על שולחן הכתיבה. הותר לנו לילדות לנבור בקרעי הניירות, אבל נבצר מאתנו להבין את משמעות הכתוב בהם. היו אלה הכרוזים של ה„פוסט־ביורו" המחתרתי, אשר נכתבו ונשתכפלו בביתנו ויצאו לרחבי רוסיה הצאריסטית על מנת להסביר ליהודים מהי מולדתם האמיתית, על מנת לעורר בהם את הכיסופים ואת היוזמה לפדות.

נחום מויסייביץ׳ רויטמן היה מבקר אצלנו מדי יום ביומו ושיתף פעולה עם אבי במעשיו. זכור לי מאד ידיד ביתנו זה וכן שלמה (סולומון) ברלינד, שהיה לאחר מכן מנהל הלשכה הציונית בקישינוב. ובלי שאוכל להבין מה מתרחש שם בחדרי החדרים, חשתי שמשהו חשוב ויקר מלהיב את אבי ואת ידידיו, העובדים עמו.

בקישינוב זכיתי לראשונה לבקר בתיאטרון. היה זה צעדי הראשון לקראת מקצועי בעתיד. ביום חורף מבריק משלג הוליכוני הורי אל „בלאגו־רודנויה סובראניה", „בית האצולה", בו הוצגה לכבוד חג־המולד, כנראה, „הכיפה האדומה". הייתי אז בת ארבע בערך, אך גם כיום חרותים על רשתית זכרוני מראה האולם, מקומותינו בו, הבמה עם המסך הכבד — והזאב הנורא, אשר משום מה לבש את החצאית של סבתא דרך הרגליים... פה נתעורר בי חוש הריאליות. קמתי על רגלי על כורסתי וצעקתי אליו: „זאב, זאב! את החצאית לובשים דרך הראש!" לא הבנתי על מי צחקו כל־כך האנשים שמסביבי — עלי או על הזאב? אך בשובנו הביתה להטתי מהתלהבות יתרה,

חומי עלה והוחלט שלילדה כמוני מוטב לא לבקר עוד בתיאטרון... מי פילל שכעבור עשרים שנה אעמוד על אותה במה של „בית האצולה" — בתפקיד ראשי?

בטרם עזבנו את קישינוב עברנו אל דירה חדשה. שרפה במחסני העצים של ס. ברלינד בסמוך לביתנו אילצה אותנו לצאת משם. מחלת אבי הקשה, שבאה כתוצאה מטילטולי החקירה אחרי הפוגרום, השהתה גם את הנסיעה. הוא נאלץ לצאת אחרי המחלה לקארלסבד לשם רפוי ולפני נסיעתו נערכה בביתנו אסיפה ציונית, אשר אליה הגיעו במיוחד ממקומות־ישובם — יסנובסקי, מוצקין, צ'לנוב, אוסישקין, טמקין ועוד אחדים מחברי אבי, שהתנגדו כמוהו לתכנית־אוגנדה. היתה זו אסיפה פרלימינארית, כי לאחר זמן נערכה כבר בדירתנו בחארקוב, בראשית שהותנו בה, אסיפה בממדים גדולים יותר, ואז עלה בידי להכיר־ולזכור את כל משתתפי הכנס החארקובאי המפורסם. דירתנו החדשה שבקישינוב המתה אז מאדם; ארגזים ארוזים למשלוח לחארקוב, מזוודותיו של אבא העומד לצאת לקארלסבד, ומטען שלא נפתח עדיין נערם בכל פינה, עשן של סיגריות המתאבך בכל החדרים. היה בזה משהו מן הקסם הנהדר של תהו־ובהו. היתה זו הזדמנות נדירה, חד־פעמית בשבילי ללמוד ולהכיר את הסביבה החדשה, לקשור קשרים ולקבוע את עמדתי האינדיאנית בין שבטי הילדים השכנים... וכך זכורה לי אותה סביבה חמודה, כיכר ירוקה קטנה כשטח־הפקר גדול ונרחב להרפתקאות ולמעשי־גבורה בלחימה מתמדת בין השבטים היריבים.

בדרכנו מחארקוב לארץ ישראל ב־1907 עברנו את תחנת־העיר קישינוב. המונים התאספו על רציף תחנת הרכבת לברך אותנו בצאתנו מן הגולה. אבא הוזמן אז על ידי הפיק"א אל הגליל התחתון, לשמש רופא במושבותיה ימה, סדג'רה, מלחמיה ומסחה. ורק בשנת 1911 בשובנו לקישינוב העיר, ראיתיה מחדש ובעינים אחרות. עם בואי הוכנסתי מיד לגימנסיה גרמנית של הגב' רמזובה, ברחוב הגרמני. היה עלי שוב להתרגל אל אורח־חיים חדש, אל שפה חדשה, אשר אם כי היתה שפת הורי, לא היתה שפת לימודי. גם סביבת הנערות אשר רק שתים מהן היו יהודיות במחלקתי, היתה זרה לי. אחותי הוכנסה אל הגימנסיה של סופיה סקומורובסקי, אשר שפת ההוראה היתה בה רוסית, אבל התלמידות היו יהודיות. זרות זו דבקה בי ובכל התקופה השניה של שהותי בקישינוב, עד שסיימתי את חוק לימודי בגימנסיה. אבי היה חבר בוועד ההורים. כל לימודי התנהלו כהלכה. ידיעותי — בהיסטוריה, גיאוגרפיה וספרות (בפרט צרפתית) — אשר הבאתי עמי מגימנסיה „הרצליה" היו מספיקות בהחלט. ידיעת השפות — גרמנית,

צרפתית ורוסית עלתה אף על הדמה שנדרשה. אבל חסרה כאן הסביבה העברית, ועיקר המגע היה עם חברות נוצריות. ביקורים בבתיהן, מסיבות ריקוד, קציני הצבא הרוסי־הבסראבי — לא יכלו לקסום לי אחרי שהותי בגליל וביפו. משפחות ברלינד ורויטמן הידידותיות היוו את אותו החוג הצר היהודי שעמו נפגשנו.

קישינוב יפתה, פרחה בימי אביב בכל הדרה הירוק, הלבינה בצחור שלגיה בחורף. הימים נקפו תוך צפיה למשהו אחר, למשהו, אשר עתיד להתרחש ולמלא את החיים תוכן חדש. בקיץ היינו עורכים טיולים אל מחוץ לעיר, אל כביש קוסטיוג׳ן, אל אזור הקייטנות. ערבה, ערבה, ושוב ערבה — היתה מתגלית לנגד עינינו. כרמים, ומרחבים לאין קץ. טבע עגום, כאילו אף הוא היה מצפה למשהו וממתין באין־תקווה לאשר יתרחש. היינו יוצאים בקבוצה קטנה, אשר מטרתה היתה ליצור חוג דרמטי והשתתפו בה דניאל למפרט, סרגיי בריל, אנכי ואחותי שרה. תחת עץ אחד בעל צמרת ענפה, על פרשת דרכים היינו מתווכחים, דנים על האפשרויות (ובעיקר על אי־האפשרויות!), היינו מדקלמים, קוראים מתוך קנוט המסון, אשר כבש אז את הלבבות בחדשנותו. היינו משמיעים פרקים מתוך „בן הנשרים" לרוסטאן, מתוך „הסערה" לאוסטרובסקי, שעתידה הייתי לשחק אותה לאחר־מכן ב„בית האצולה", כשחקנית מקצועית, וקטעים משקספיר. אט אט התרחבה הקבוצה עד לממדי להקת־חובבים צנועה. שיחקנו במחסני עצים, במחתרת. אחר כך התחלנו להופיע בבית „מכבי־האש" שבקצה רחוב פושקין, והקהל התרגל אט־אט לבקורים קבועים בתיאטרון זעיר זה. אמנם היו אלה הצגות פילנטרופיות לטובת אגודות שונות. אבל לבסוף העזנו אפילו לפתוח קופה — והצלחנו. היה זה גרעין ראשון ללהקת החובבים הקישינובית. דניאל למפרט נהפך לאחר מכן למחזאי ובמאי — באודיסה, בחארקוב ובמוסקבה. נזדמן לי לעבוד עמו גם בלהקת איליין מורי במסגרת של ערבי פיוט מבויים, לעמים רבים ושונים. סרגיי בריל המשיך אף הוא בדרכו אל המקצוע והתמחה כבמאי. אחותי היתה כמעט עד סוף חייה שחקנית על במת קישינוב הרוסית, ואף אני המשכתי את דרכי, עד אשר חזרתי אל צור מחצבתי, אל הבמה הישראלית.

אלא שכל מעשינו התאטרוניים לא היו „חוקיים" בעיני מנהלי הגימנסיות למיניהם. משנתגלה הדבר ברבים נענשתי על העבירה וכמעט שהוציאוני מה־גימנסיה. ציוני התנהגותי ירדו פלאים, ולאבי הוצג אולטימטום. התראת הסילוק מהגמנסיה הכריעה: נגזר עלי לעזוב את המשחק. אף לבקר בתיאטרון לא ניתן לנו אז, בימי כהונתו של שר התרבות ק א ס ו, בלא נטילת רשות

מיוחדת מהמנהלת. אבי הרבה לקחתני עמו אל התיאטראות שהיו פוקדים את קישינוב בביקוריהם, ביניהם גם אל תיאטרון יהודי, של מישא פישזון. זכור לי מקרה כשביקשתי מהמנהלת לתת לי רשות לבקר עם הורי בהצגת „טאטע־מאמעס צארעס". „מה פשר של המחזה?" — שאלה אותי. תרגמתי: „אבא הוא צרתה של אמא". — „לא! בשום פנים ואופן" — פסקה — „לדברים כגון אלה אני אוסרת ללכת!"

מקרה בלתי נעים קרה בגימנסיה: בשעת השיעור לספרות קראה אחת התלמידות למניה ולוויץ היהודיה בשם „ז'ידובקה". המורה לא הגיבה על כך, כוונתה היתה להמשיך את השיעור. אבל אני גרסתי אחרת. קמתי מספסלי שבקצה החדר, ניגשתי אל הספסל הראשון, עליו ישבו שתי הנערות והורדתי סטירת־לחי צלצלנית על לחיה של המולדבנקה העולבת. הוצאתי מהכיתה וכמעט שסולקתי שוב מהגימנסיה, אבל ועד ההורים התערב בדבר, ואת הנזיפה העיקרית קיבלה המורה, אשר לא מצאה לנחוץ להגיב על העלבון.

ידיד בית היה לנו, נאמן וחביב, מבוגר ממני בכמה שנים וחיים בלצן שמו. הוא נהג לבקר אצלנו ועמו אפשר היה לדבר עברית, אמנם במבטא אשכנזי. עמו אפשר היה לקרוא את ביאליק, את טשרניחובסקי; הוא ידע אפילו לספר צ'יזבטים על הארץ. הוא התמיד לבקרנו עד למועד יציאתה השניה של משפחתי לארץ בשנת 1925.

היו אביבים יפים, יפה היה גן העיר ושדרות אלכסנדר, אשר בהן נערכו מסדרי צבא מפוארים. תזמורת צבאית ניגנה, שורות שורות של תלמידים היו עוברות לצליליה בגן. היו לילות קייץ רכים וחלומיים להפליא, וריח תרזות... ובחינות הבגרות.

בתקופה זו של בחינות הגמר הגורליות ביקר שוב בביתנו זאב ז'בוטינסקי, אשר גם קודם לכן הרבה לשהות אצלנו בהארקוב. הוא היה ידידו הצעיר של אבי — ואנו, הילדות, הערצנו אותו. הפעם הגיע לקישינוב לשאת את הרצאתו על התרבות העברית ב„בית האצולה", וכיוון שאמי נעדרה באותו זמן מקישינוב, נפל בחלקי הכבוד להיות המארחת. לא עלה על דעתי אפילו ליטול רשות מהמנהלת ללכת להרצאה, כי ידעתי מראש שלא תיתן לי. נושא שכזה! על־כן החלטתי על דעת עצמי שאלך עם אבא ויהי מה. התחפשתי בבגדי אמא, עטפתי את פני בצעיף דק — והלכתי לתיאטרון. אחרי ההרצאה סעדנו יחד בגן, שלושתנו. היתה זו בשבילי חוויה בלתי נשכחת: סעודת־לילה במסעדה, כשאני לבושה כגברת ממש. אבל אליה

וקוץ בה: על השולחן הסמוך הסבו בחברה שתויה כמה מורים וביניהם מורנו להיסטוריה חוביץ, אשר עליו היה לבחון אותי למחרת בבוקר. דמי קפא בעורקי, וזאב ז׳בוטינסקי התלוצץ משך כל הערב והקניטני: „הנה הוא מביט בך, ראי! הסתכלי, הוא קרב אל שולחננו!". אבל מזלי היה שמורי הנכבד היה שתוי מכדי שיוכל להכירני בתחפושתי. ז׳בוטינסקי חזר עם שחר לאודיסה, ובשעת הצהרים קיבלתי מברק ממנו בו הוא שאל: „איך הבחינה, מרוסיה?"

קל היה לי להיפרד מקישינוב עם תום חוק־לימודי בגימנסיה. עם כניסתי לאוניברסיטה פרצה המלחמה. שנת הלימודים הראשונה במכללה ובסטודיה הדרמתית עברה חיש מהר ועם בוא הקיץ שוב נמצאתי בבית. אותה שעה היתה המלחמה כבר בתוקפה, וכסטודנטית לרפואה מצאתי לחובה — ולכבוד — להקדיש את כל חופשתי, ואף יותר מזה, לעבודת אחות וחובשת בבית החולים של הצלב האדום, על אף התנגדותו של אבי. יצאתי עם צוות אחיות לחזית צ׳רנוביץ — נובוסיליצי ברכבת סניטרית. אבא עשה כל מה שיכול היה כדי לעצור בעדי, נסע מרופא אל רופא לשדלם שלא יקחו אותי עמהם, אך לא הצליח בכך, ואני נתקבלתי. שבועות המלחמה בחזית זו נשארו כדף אדום ואיום בזכרונותי. התמחיתי בעבודה זו של אחות. רבים מבין צעירי קישינוב השתדלו אז להשתמט ויהי מה מחובת הגיוס. הם נהגו לבלות לילות־נדודים בשתית סמים משכרים וספלי קפה אינסופיים כדי להופיע למחרת לבדיקה הרפואית כשלבם ונשימתם פגומים. שרות צבא אצל הצאר — בחייל זר? לחימה — על מה? בעד מי? היו שואלים. מן הסתם רבים מהם ידעו לאחר מכן לאחוז רובה תוך הקרבה עצמית וגבורה עילאית — בחזיתות ארצנו כשהמטרה היתה ברורה וקרובה ללבם.

תוך כדי המשך לימודי באוניברסיטה, הייתי מקדישה בכל חופשה את זמני לעבודה במחלקת הניתוחים של בית־החולים הצבאי שבקישינוב. כמה ידיים ורגליים נסרתי אז, בכמה נגועי־צדפת תמכה אז ידי — הס מלהזכיר! לא הסתפקתי בעבודה זו, ואבי סידר לי לאחר מכן עבודה במעבדת בית־החולים העירוני, בו התמחיתי בבאקטריולוגיה בחדשי־הקיץ. הוא ראני אז כחבר עתיד לעבודה משותפת בחדר־החולים שלו. ויתכן מאד, שאלמלא תקופת הפירוד הארוכה בינינו, בהינתק קישינוב מרוסיה וצירופה לרומניה, היה גם מצליח לקשור אותי למקצועו, אשר ממשיך גם כיום לעורר אצלי ענין ומביאני מדי פעם לקריאת ספרות רפואית מקצועית.

אלא שהגורל רצה אחרת. המלחמה נתמשכה ודרכי הובילוני ישר אל הבמה המקצועית. הייתי כבר שחקנית בעלת וותק של שנתיים כאשר

סיימתי את חוק לימודי באוניברסיטה, כפי שהבטחתי לאבי. בחארקוב גמרתי את הסטודיה, שיחקתי אצל סינלניקוב, עברתי לקייב אל סולובצב ולבסוף למוסקבה ל„ארמיטג׳״ (היכל המהפכה האוקטוברית) — וכשחזרתי לקישינוב היתה זו כבר קישינוב הרומנית והיה עלי לגנוב את הגבול על הדנייסטר על מנת להגיע אל ביתי בקיץ של שנת 1920.

פני העיר שונו. לא אומר שהפכו „מערביים״ יותר. הקרתנות נשארה, כאשר היתה, היהודים המשיכו בעיסוקיהם, אך אל טירדות הגולה נוספו מעתה גם טירדות ה„סיגורנצה״, אשר היזותה מעין תחליף למשטרו של הצאר, ואשר עמה נפגשתי פנים־אל־פנים, ולא פעם, במשך שהותי הקצרה הזאת בעיר מולדתי.

לא עבר יום אחרי שובי לקישינוב, ולהקת החובבים והבמאי דוברובין בראשה, באה אלי בהצעה להצטרף ולהעלות על הבמה מחזות רוסיים. הלהקה נהפכה בינתיים מקצועית בחלקה הרב, התמחתה, והדבר נראה לי. בחירתנו נפלה על שורת מחזות קלאסיים, כגון „הסערה״ לאוסטרובסקי, „גן הדובדבנים״ לצ׳כוב, „המת החי״ לטולסטוי. הומצא הרשיון, הלהקה ניגשה לעבודה בבמויי ובהשתתפותי וכעבור זמן קצר יחסית הוצגה „הסערה״ ב„בית האצולה״. לא ראיתי מימי המון כזה של צופים. הם הסתערו על הקופה, פרצו אל מאחורי הקלעים, הציפו את הבמה. המשטרה הרומנית נאלצה להעמיד ליד הקופה משמר פרשים מוגבר, כדי למנוע התפרעויות. הכרטיסים נחטפו, במשך שעות ספורות, לשבוע למפרע. רשימות הביקורת אשר הופיעו בעתונות הרימו על נס את ההצגה ואת המשחק — וכעבור יומיים קיבלתי מה„סיגורנצה״ איסור רשמי להמשיך במפעל זה, אשר יש בו מהתעמולה הגלויה המכוונת לרוסיפיקציה של האוכלוסיה הבסרבאית והפצה מדעת של התרבות הרוסית. כל תחנונינו עלו בתהו; לא ניתן לנו אפילו לסיים את סדר ההצגות השבועי שנקבע מראש ולכסות את השקעותינו. נאלצנו להחזיר הכסף לקוני הכרטיסים, ותו לא. אכן, הוצע לי ללמוד רומנית, והובטח לי רשיון מידי להעלאת מחזות — ולוא גם רוסיים! — בשפה הרומנית. זכיתי פעם להיות נוכחת בבוקרשט בהצגת „הרביזור״ לגוגול: כל פעם שחלסטקוב היה מקבל מידי הפקידים את דמי השוחד, היה הקהל פורץ במחיאות כפיים סוערות...

גבולות רומניה היו עתה פתוחים לפני — בדרכי חזרה לישראל.

החיים הציבוריים לא תססו בקישינוב. כל משפחה היתה מכונסת בד׳ אמות ביתה והיתה חיה את חייה הפרטיים. לא היו מיפגנים כלשהם בשטח התיאטרון או המוסיקה, אשר חותמה של האוכלוסיה היהודית יהא חתום

עליהם. עם קום ה„מכבי" (אשר אבי היה אחד ממיסדיו) עלתה גאוותם של בני העיר על הספורטאים היהודים הצעירים. לא מעטים מהספורטאים האלה נמצאים כיום בארץ וממלאים תפקידים חברתיים נכבדים. אותו מרכז ציוני שבהצטלבות הרחובות קיוב ופודול בקישינוב היווה פינה ציונית־רוחנית צנועה; לשם נהגו לבוא לדפדף בעתון אידי, לעתים גם עברי, להאזין להרצאה או לרביעיה קאמרית, שנוסדה ביזמת אבא ובהשתתפותו האישית ערכה לעתים קונצרטים קאמריים. שם התקיימו נשפי־הקריאה שלי בעברית בשעת ביקורי בקישינוב. יום־יום היו תורנים מאנשי הציונות הקישינובאית מנהלים את עסקי הלשכה, מספקים אינפורמציה והם היוו קשר חי עם אותו עולם נעלם ששמו „הארץ". בשבילי היתה פינה זו מעין תחום רוחני זעיר ממולדתי האמיתית.

עוד כיום שמורה בזכרוני דמותו של איש קישינוב כשל אדם אשר מעולם אין לו לאן למהר ואשר כל חייו מתנהלים לאטם ובמתינות. היה לי בתכונה זו משהו מוזר, שהרי כל יהודי — ולא כל שכן יהודי בן דרום רוסיה! — ניחן בטמפרמנט תוסס ועירני ביותר. אלא שכנראה אורח חיי העיר הקטנה והשקטה הטביע את חותמו על מזגם זה של יהודי קישינוב. מדי בואי שמה מחדש חשתי באווירה זו של האגם הרוגע. ואף על פי כן, הרי עובדה היא שהם, יהודי בסרביה ורומניה, מצאו אותו אוצר של דינאמיות, אשר יצר את העליה הראשונה לארץ־ישראל.

כזו היתה קישינוב עת ראיתיה והכרתיה מחדש אחרי שנות לימודי ועבודתי.

אלא שלפתע שונו פני העיר: אחרי מלחמת העולם הראשונה ואחרי המהפכה אשר באה אחריה הציפו המוני פליטים את בסרביה. בקישינוב שהו בעת ובעונה אחת כעשרת אלפים מהם. בתים וחצרות ציבוריים (בתי־כנסת, בתי־ספר ומוסדות יהודיים) מלאו בני אדם על צרורותיהם, צרותיהם ותקוותיהם. השלטונות הרומניים ניצלו כל הזדמנות לסחיטה ולשוחד. הם ניצלו כל הזדמנות לאסור את הפליטים בגבול, להטרידם ב„סיגורנצה", להחרים את שארית חפציהם ולנפח כל בעיה עד להערמת תיקים ויצירת „פרשות מסובכות". לא הסרה להם לשם כך הטכניקה הדרושה. הבעיה עמדה בכל חריפותה: למצוא לפליטים מפלט ארעי ולמהר לשלחם — לארץ־ישראל, או לאמריקה, אל קרוביהם.

משהו זע בקרב הישוב: הכל חשו עצמם ראויים למצווה, הכל הושיטו יד עזר לפליטי חרב אלה. אבי היה טרוד יומם ולילה בארגון סידורם של המונים אלה, במתן עצות ועזרה פרטית, בסידור דרכונים ותעודות־מעבר

וזהוי, בהדרכה כללית; אך לבסוף נאלץ לצאת לבוקרשט על מנת לשדל את השלטונות הרומניים להעביר את רוע הגזירה ולדחות למשך עוד חדשים ספורים -- לפחות! — את גירושם. כי פקודת גירוש כללי זו באה כחטף, כברק ביום בהיר. השלטונות נהגו תמיד להוציא פקודות־פתע, ועמל רב נדרש כדי להכריחם (בכל הדרכים הכשרות ובבלתי כשרות!) לדחות את גזור־הדין.

ראיתי את עצמי מגוייסת למפעל חד פעמי זה של הסברה, של עזרה והדרכה, ובמשך כל זמן שהותי בקישינוב, בתקופה זו, שירתתי בלשכת העליה. רבים מאד כאן בארץ פוגשים אותי בברכה — על שסידרתי להם את האפשרות לקבל „סרטיפיקט" ולעלות ארצה. אבל קורה גם שבאים אלי בטענות על כך...

חזרתי לקישינוב גם בשנת 1925 — 1924, הפעם מברלין. תיאטרוננו — „התא"י" — נסע כבר ארצה ואנכי יצאתי לביקור אצל הורי וערכתי סיבוב סולני עד לחדשי האביב. עברתי בהזדמנות זו את בסרביה היהודית כולה, לאורכה ולרוחבה. אז גם הכרתיה מקרוב יותר, הכרתי את קהל יהודיה החביבים, החמימים כל כך, את זיקתם לארץ, לשפתה, לספרותה, לאמנותה. אונגני, אורהייב, רז'ינה, יידינצי, בנדרי — או טיגינה! — ובריצ'ני ואקרמן ובלצי וסורוקי — אנה לא הוליכוני נדודי עם תכניתי העברית? בקישינוב הופעתי בבית ראי־נוע (אולימפ? אוריון?) וכן במרכז־הציוני. אחר כך המשכתי את דרכי אל „רומניה הגדולה", ליאסי, לבוקרשט. הצלחת ההופעות היתה רבה ועוררה את קנאת ה„מתחרים" בלב השחקנים של הלהקות הרוסיות הנודדות. וכך נתקבלה ב„סיגורנצה" הלשנה על ש„השחקנית והקריינית מרים ברנשטיין־כהן מארץ־ישראל מפיצה את תורת הקומוניזם תחת הסוואת השפה העברית והתנ"ך" — וכיו"ב. התוצאה היתה מידית: הופסקו כל הופעותי. אותו ערב הגעתי לבריצ'ני על מגלשי חורף, והעיירה טובעת בבוץ ורפש עד לצואר! סגריר, קור — ומבוא האולם של הראי־נוע נעול וחסום לפני, ועל מודעותי מתנוססת כתובת רומנית — „אסור בפקודת הסיגורנצה."

נתבקשתי להגיש מיד לצנזורה היסאית את התרגום המדויק של תכניתי, אשר היתה מורכבת משיריהם של ביאליק, טשרניחובסקי, כהן, שניאור, שלונסקי ולמדן, מקטעי קריאה מתוך התנ"ך — וזאת בלווי חליל וכנור. עם האמרגן הנאמן שלי, אברשה סובלמן, תירגמנו לרומנית את כל הטכסטים; ובמקום לתרגם את התנ"ך קנינו טופס רומני של ספר־הספרים — ושלחנו את הכל ליאסי. החומר הוחזר לנו כעבור שבוע — עם הערת

הצנזור: „לא לי, הקטן, לבקר את כתבי הנביאים!" האישור להופעותי הוחזר לי והמשכתי בדרכי, עד נסיעתי ארצה באביב שנת 1925. חזרתי ארצה עם אבא ואמא, אל התיאטרון שלי, ה„תא"י".

ורק בשנת 1938 ראיתי מחדש את קישינוב, כשנשלחתי מטעם הקרן־הקיימת לישראל להופעות אמנותיות ולפעולת ארגון ותעמולה ברחבי רומניה כולה. וגם אז, בתקופה זו, שעל סף המלחמה החדשה, אסרה עלי הסיגורנצה מחדש את כל ההופעות הפומביות בקישינוב (ובעוד ערים רבות). במחתרת, בחדרים שחלונותיהם מוגפים תחת מסווה של מסיבת יום הולדת או חג (היה זה בחנוכה), דיברתי באזני בני עמי, אשר היו עוד רתוקים באזיקי־משטר, טירדות יומיום, קשיי פרנסה והרגל קשוח אל אדמת בסרביה. ואולי היתה בנפשם גם אהבה אל המולדת, אל מולדת זו אשר התנכרה אליהם כל־כך, ואשר לא היתה בשבילי אלא מולדת גיאוגרפית־ארעית גרידא...

והזכרון האחרון הוא תחנת קישינוב השרויה באפלה עגומה, הבהוב פנסים עמומים ובודדים, קרון של רכבת ארוכה ארוכה, ועל הרציף — אמי, עטופת המעיל האפור, אמי, המלווה אותי בצאתי לבלגיה, אל תחנתי השניה בשליחותי זו. היא חיכתה לסרטיפיקט ממני על מנת לחזור ארצה, אלי. הגורל רצה אחרת. עצמותיה פזורות אי־שם ברחבי טרנסדניסטריה.

ד״ר פ. בלצן

זכרון הפרעות בקישינוב — 1905

כידוע, לפרעות בקישינוב של 1905 קדמה מהפכת אוקטובר. יותר נכון, הפרעות באו סמוך וכתשובה להשתתפות היהודים במהפכה, ולשם הסחת־דעת ההמונים, בכיוון מטעה, כרצוי למשטר המתפורר.

לשם דבר „נשגב״ כזה — לא נורא, אם אי אלה אלפים יהודים ישלמו בחייהם. תרופה מנוסה, לא יקרה, מאוד מועילה ו„תכליתית״.

בהכשרה אין צורך, כי רבים הם יודעי המלאכה, לפרוע פרעות בישראל. ומי מן הגויים לא יודע את המלאכה הזאת? יש איסתניסים אולי!

כמומחים ב„מקצוע זה״ הצטיין הערב רב של האוקראינים והמולדאבים. רוצחים וגזלנים מדורי דורות. „אנשי מסורת״.

ביום שבת, בערך בשעות שלאחרי הצהריים, שמו לב, שעל קיר האבן הגבוה של הקסרקטין התייצבו שני קלעים מן הגדוד השוכן בקסרקטין, והתחילו לירות בכיוונים שונים בתוך תחומי האוגראדא.

בראשונה חשבו כולם כי הם יורים בכדורים ריקים. זאת היתה גם דעתם של „מומחים״ מבין הדיירים ששירתו בצבא. ורק אז, כשהנערה הרוסית, שעבדה במשק־בית אצל הדייר משה ווינשטיין, והתהלכה בבגדי־חג בחצר, נפצעה בידה והתחילה לקרוא לעזרה, הבינו כולם, כי אין אלה כדורים ריקים, וכי האסון ממשמש ובא.

גם הפעם התחילו המונים נוהרים לחצרנו מן החצרות הסמוכות שבתוך האוגראדא. אך הפעם היה המצב יותר קשה, כי בחצר אי־אפשר היה לעמוד. ולכן, הצטופפו כולם בתוך דירתנו, רבת החדרים, בתוך ההדרים הפנימיים, שאין להם חלונות לצד הקלעים.

עוד בשעות הבוקר, כשרק הרגישו כי ה„פסח״ של תרס״ג עומד להישנות בתרס״ה, והשערים נסגרו, הופיע בחצרנו בחור, כבן 15 שנה, יתום מהוריו, שהתגורר מעבר לרחוב, וכידון רובה חלוד בידו.

בחור זה, שם משפחתו דורפמאן, היה כולו חדור התלהבות ואיזו רוח

רוממה געשה בו. הפעם, אמר, לא ניתן להם להשתולל! למרות ההזהרות המרובות, הוא רץ והתרוצץ בכל רחבי החצר, מקצה אחד למשנהו, טיפס על הגדרות, התבונן אל הרחובות, ומדי פעם היה חוזר עם בשורות חדשות.

כשנפצעה העוזרת שלו התרגש משה ווינשטיין, יצא מכניסת הבית שלנו, והתחיל בתנועות ידיים נואשות לשווע לקלעים, כאילו קולו יכול היה להגיע אליהם, וכאילו היה להם רצון לשמוע...

על ידו עמד דורפמאן, אולי צעד אחד קדימה לתוך החצר וחיקה אותו בתנועות. פתאום צנח, התחיל להתכווץ מכאבים כשידו על ירכו. נפצע...

הדלת האחורית של דירתנו נפתחה לתוך החצר האחורית, שגבלה עם חצר ה„טראקטיר", שהוחכר ע"י אבא. ואשר תמיד שימש אכסניה לשיכורים חידלי אישים, טיפוסים משונים, בעלי התעסקות מפוקפקת וכו'.

לכן סגרו את הדלת על הבריחים וגברים אחדים, מן היותר נועזים, הסתדרו מאחורי החלונות המוגפים, ודרך הסדקים שבין הלוחות, עקבו אחרי הנעשה בחוץ.

והנה מישהו דופק בדלת... כולם הזדקפו, כשאחד מעודד את השני, והיד נצמדת בחזקה לכלי ההגנה.

ברם, אין זאת דפיקת פורעים. נשמע גם קול עמום, אטי, מגמגם, וכולם הופתעו ונשמו לרווחה, כשהבחינו בדופק את איוון השוער, אשר התגורר בבקתה מרווחת מאחורי הבית שלנו.

בזהירות פתחו את הדלת והכניסו אותו הביתה. אולם עברו רגעים מספר עד שדלו מדיבורו העילג את פשר בואו.

התברר, כי אליק ראבינוביץ, מי שעבד אצלנו כעגלון, התהלך בחצר בבגדי־שבת ובנחת סר אל האורווה. והנה באחד מקירות האורווה, עם סדקים בין הלוחות, היה צופה אל עמדת הקלעים.

הרוצחים הבחינו בין מפלשי הקרשים, בתוך חשכת האורווה, בעגלון וקלעו ופגעו בו.

הוא צנח ארצה ובשארית כוחותיו, תוך התגברות על כאבים נוראים ושטף דם, עבר בזחילה בין ערמות עצים לאורך כל החצר, עד שהגיע לדלת הבקתה של איוון והתחיל לקרוא לעזרה. ואז יצא איוון דרך חלון בקיר מוסתר מן הקלעים ובא לספר על המקרה.

בזהירות רבה ובסיכון רב הכניסו גם את אליק הביתה והשכיבו גם אותו על הספה הרחבה.

והנה שניהם מתכווצים מכאב ללא כל עזרה, פצועים פצעי מוות, ובקולות נחלשים והולכים מתחננים שיצילו אותם.

פחד מות נפל על אחד מן הנמצאים בבית. מי בוכה ומתייפח, ומי ומי מתלחשים, שמא הקלעים הנמצאים במרחק של כחצי קילומטר ישמעו את קולם. ומי בשתיקה פוכר את אצבעותיו. אך יותר מכל אלה דיכא ודיכדך את רוח הנאספים הרנן העמום, כעין תפילה בלחש, בניגון עגום חרישי, מתחת לשולחן העגול שעמד באמצע החדר התיכוני, חדר האוכל שלנו. זה זלמן הסנדלר, אחד הדיירים, האיש התמים והישר, בן השבעים, התפלל תפילת „וידוי", כי חשש שתבוא עליו מיתה חטופה ולא יהיה סיפק בידו להתוודות.

התחילו גוערים בו והוא בשלו. ממשיך בתפילה מתוך הטעמה של כל מלה ומלה.

בינתיים, כמהלומת פטישים הלמה בכל המוחות המחשבה, מה לעשות עם הפצועים? כלום אפשר להסתכל בלי שיתכווץ הלב, איך שתי נפשות מפרפרות בציפורני המוות?

טיכסו עצה והחליטו, שעם רדת הלילה יקחו את העגלה החדשה של פוליק הנפח, עם הארגז הסגור, ימלאו אותה חציר, ישכיבו את הפצועים, ובחשכת הלילה יעבירו אותם לבית־החולים היהודי שבקצה העיר. אולי עוד יצליחו להציל את חייהם.

וכשהתקרב „בין השמשות" התחילה תכונה רבה. כל אחד מן הגברים גילה רצון לשתף את עצמו בפעולת ההצלה. הביאו את העגלה עד לפתח הבית, מילאוה חציר, השכיבו את הפצועים הגוססים, רתמו את הסוסים והעבירו אותם בשלום לבית החולים. גם המטפלים חזרו בשלום. אולם מצב הפצועים בבית החולים לא הוטב.

איני זוכר את הפרטים, אם ניתחו אותם או לא. אך למחרת הגיעתנו הבשורה האיומה, כי שניהם הוציאו את נשמתם תוך כאבים נוראים.

מתו מות קדושים ושוכנים בין יתר קרבנות הפרעות ב„חצר הקדושים", בבית העלמין הקישינובי החדש, סמוך למרתף, בו מצאו את קברם גם קרעי הגווילים של ספרי התורה.

...מכיון שראו את הקלעים עומדים גם ביום השני על הקיר, התחכמו איך שהוא אבא, ודומני גם אשר ברונפמן, וישראל טארבאן, ואחרים על האוגראדה, והתייצבו לפני ראש הגדוד, ברון זילברברג (גרמני).

מן הראוי לציין, כי לחלק הגון, אולי חלק הארי, בפרעות ברוסיה, היו אחראים הגרמנים. זה היה תכסיס פוליטי וצבאי. כוונתם היתה להטות את דעת הציבור ברוסיה, וגם את ממשלתה (ללא ספק לפי רמז מברלין) —

ממזימותיהם הם והכנותיהם הקדחתניות למלחמה — ל„שאלת היהודים״. צורמים השמות: פון זילברברג, פון ראבין, פון קולבארס, ומאות אחרים שהיו פזורים ברוסיה, תוך אהדה ואדישות פושעת מטעם הדינאסטיה הגרמנית ברוסיה, במשרות הגבוהות והאחראיות ביותר. הדעה שרווחה בציבור הרוסי, שהידיעות על תנועות הצבא הרוסי נשלחות מן המטה הצבאי הרוסי קודם כל למטה הגרמני (ניזכר גם בגיניראל רינינקאמפף) — היתה רחוקה מאוד מבדיה גרידה.

כשחברי המשלחת התחילו להתחנן לפניו שישים לב, כי תושבי הסביבת הם אנשים כנים, הגונים, שקטים... הוא ענה להם בקור־רוח ושחצנות גרמנית: „הוציאו קודם כל מקרבכם את המנוולים, את אלה שירו בתמונת המלך...״

מדוכאים, נדהמים יצאו אנשי המשלחת מעל פני האדון פון זילברברג. בינתיים נודע כי ברחוב בולגארי, הקרוב לקלעים, בו נמצאת דירתו של הירש מעסטער, הם ירו בראש המשפחה; כשהוא צנח ארצה נחפזה אשתו לעזרתו. הם ירו גם בה, והיא נפלה חלל על יד גופת בעלה. וכשנחפזה הבת לעזרת ההורים פגע גם בה כדור הרוצחים. ככה מצאו מותם בני המשפחה כולם.

בחצר של הטראקטיר „יאלטא״ התאכסנו כרגיל דייגים, רוסים, קאצאפים גבוהים, מ„בסרביה החדשה״ (בסרביה הדרומית). מובן, שהם, סלתה ושמנה של האוכלוסיה הרוסית בבסרביה, לא שמו לב כלל לכל היריות האלה, קא סלקא דעתך שיכולים לירות בם? הרי ברור היה להם למי מכוונות היריות.

שלווים ושקטים התהלכו בחצר, כאילו להבליט מה ביניהם ואלה... שצריכים להתחבא במרתפים. הם התהלכו עד ששישה מהם נפלו חלל בלב החצר...

לפון זילברברג לא איכפת היה אם בעידנא דריתחא ירדו לטמיון גם כמה אנשים רוסיים. לו היה חשבון יותר חשוב, מטרה יותר רחוקה. הוא, ללא ספק, ידע מה מתחולל בגרמניה.

... קודרים ושחוחים חזרו הביתה משליחותם, והבשורה הרעה בפיהם: „הוציאו מקרבכם את המנוולים שירו בתמונת המלך״... מי יודע, מה יוזם עוד הצורר והנוכל הזה!

הנה הגיעה הידיעה שישראל טארבאן שמע פתאום נאקת אדם הקורא

לעזרה. אחרי הקשבה ממושכת ותהייה רבה, הוא הבחין בקולו של הירש פאטלאזשאן, בעל החצר השכנה. מוחלש מאיבוד דם הוא הגיע בכוחותיו האחרונים בזחילה, במשׁשו בין גזרי העצים והקרשים, עד לביתו של טארבאן. לא מובן איך הצליח למצוא את הדרך, כשהכדור פגע בו בשורש האף ונסתמא בשתי עיניו בו במקום.

והפרעות בעיר נמשכות אי פה, אי שם. והקלעים על עמדם עומדים. החליט אבא, שעם שקיעת השמש יגש לתחנת הפוליציה (המשטרה) האזורית וינסה לבוא בדברים עם מנהלה, שהכירו יפה, ויבקשהו לתת מחסה לכל האנשים שהתאספו בחצרנו — בחצר המשטרה, עד יעבור זעם. כשנכנס אבא קודם לחדר הנאדזיראטל (שוטר קצין בדרגה נמוכה), אחד מסגניו של המנהל, בשם ניקאנור, שכל שנה היה מקבל מאבא את ה„לקיחה" החודשית, נוכח לדעת כי הקצין שינה את טעמו.

איש גבוה ובעל זקן מטופח, ושפמים מזדקרים כקרני ראם, אשר כרגיל היה מתרפס לפני אבא בראש כל חודש, עתה — בשמעו את קטעי הדברים הראשונים מפי אבא, במקום לענות לו לענין, הזדקף מלוא קומתו, ובהסתכלו לתוך הניירות שעל שולחנו, התחיל מסנן מלה אחרי מלה בקולו הגס, דוגמת אנשים בעלי עמדה גבוהה בחברה שלדבריהם כדאי להקשיב: „מ. מ. מ..... .. הנה, רואה אתה, עם, שהזדמן לכאן, השד יודע מאין, רוצה ח ו פ פ פ פ פ פ פ ש !"

לא העיז בכל זאת לסגור את הדרך לפני אבא אל הפריסטאוו (ראש התחנה). אבא נכנס. כאיש „הרואה את הנולד" הוא קיבל את אבא בסבר פנים יפות ושאל באדיבות, מה חפצו. תוך התרגשות רבה הסביר לו אבא את המצב. הפריסטאוו נענה מיד ובאדיבות באמרו, שמוכן אפילו לפנות חדר מיוחד למשפחתנו. אך אבא ענה לו כי לא לשם כך הוא בא. לא לשם נוחותו הוא ולא כדי להציל את משפחתו... דאגתי לכל האנשים האלה, החפים מפשע, שהצטופפו בחצרי. לשם זה באתי אליך. אי אפשי בנוחות. די לנו בחצר המשטרה, ובלבד שנצא מטווח הקליעה של הקלעים הזורעים מוות מסביב. אחרי הרהורים קלים, כנראה לא מתוך רצון רב, הסכים לבקשת אבא, שעם ערוב היום, בחסות חשכת הלילה, ייעשה הדבר. הוא ישלח שני שוטרים שילוו את ה„שיירה".

ארוך היה אותו היום. בכליון עיניים ציפו לבוא הערב, כשחשכה תכסה את עין האוגראדה.

למען קצר את המרחק החליטו לצאת דרך השער האחורי שברחוב

קיעוו. שנים רבות לא היה השער הזה בשימוש. פתחו את הדלת האחורית של דירתנו והתחילה ה„יציאה" למשטרה. הואיל ופחד המוות היה רב, רצה כל אחד להשפיע על השני שישמור על השקט, שילך בלי אומר ודברים, למען לא ירגישו הקלעים בשיירה.

כל אחד השמיע „הססס", עד שקמה המולה כזו בדמי הליל, האפוף דומיית מוות, שהרעש הגיע עד לאוזני הקלעים, שהתחילו לירות, ללא מטרה וללא אבחנה. רעד אחז את ההולכים ולכן ה„הססס".... גבר עוד יותר.

אחרי כמה רגעים הגיעה השיירה בשלום אל חצר הפוליציה.

היתה זאת שיירה מיוחדת במינה. לו ניתן להסריט אותה — הרי זה היה מיסמך היסטורי מחריד. „הליכה" זו סימלה את חיי היהודים בגלות, חיים של חוסר ביטחון וישע בכל דורותיה.

כשנכנסו לחצר המשטרה הרגיש כל אחד איזה רגש משונה, כאילו נולד מחדש. לפני חמשה רגעים כולם היו בסכנת מוות שארבה זה יומיים בלי הפסק, והנה, כהרף עין, באה ישועת הפריסטאוו, והסכנה חלפה לחלוטין.

מזג האוויר היה יפה. האנשים עייפים וסחוטים. רק עכשיו הרגישו כי זה כמה לילות לא עצמו עין. רבצו על האדמה בפינות שונות של החצר, נחו ונהנו, הנאה ללא גבול, מרגש יקר המציאות בחיי היהודי, רגש הביטחון לחיים.

חלק מן המבוגרים שקעו בשינה עמוקה. ודאי אף פעם במיטותיהם הממוזרנות לא ישנו בתענוג כזה, כמו כאן על אבני הרציף.

חלק אחר ישב, קבוצות קבוצות, לפי החצרות, וסיפרו על „יציאת ארמיאנסק אוגראדא". קשה היה לעכל את שהתרחש במשך שעה קצרה!

כאן, בחצר המשטרה, נודעו גם פרטים נוספים על המתרחש בעיר, וכל שוטר שהבין יפה כי כעבור יום יומיים שוב יצטרך בכל יום ראשון לעבור על פתחי החנויות היהודיות לקבל את הקצבה השבועית, מוכן היה „לשרת".

כשרק „נפשו" קצת נזכרו בעוד דבר אחד.... שלא אכלו זה זמן וכולם רעבים. אולם מצוקת הרעב באה במהירות על פתרונה. שנים, שלושה מאתנו, בליווית איזה שוטר יצאו החוצה, עברו אל המאפיה של פוגל שממול, סרו בדרך אל אחת מחנויות המכולת המוגפות, שבקירבת המקום, וכעבור רגעים ספורים חזרו עם שקים מלאים לחמים טריים ועם פח דגים מלוחים.... והחלה הסעודה.

....בינתיים נזכרו, כי אצל ישראל קוצוק, אחד מאלה שהתכוננו להגנה עצמית, נשאר האקדח בכיס. היו מודאגים מאוד כי מי יודע מה עוד עלול

לקרות. איך לבערו? דומני, שהחליטו לזרקו לתוך בית השימוש הענקי של המשטרה.

עוד מטפלים ב„סילוק" האקדח, וכבר הופיעה דאגה חדשה, רצינית ביותר. תוך סיור בפינות שונות בחצר המשטרה נתקלו, על יד שבכה אחת של הצינוק, בבחורה יהודיה, נחמדה למראה, שישבה ובכתה וביקשה להצילה. היא סיפרה כי אסרו אותה בהתהלכה ברחוב, כביכול בגלל שהחזיקה נשק בידה וירתה.... פרטים לא זכורים לי. ברם, אחרי חקירה קלה בין השוטרים, התחוור, כי זאת „פעולת" המזכיר של תחנת המשטרה, אשר בעזרת שוטר אחד, מנוול כמוהו, המציא את העלילה, מתוך רצון להתעלל בנערה. מפה לאוזן הגיע הדבר לאבא והוא התחיל לטפל בדבר. קל לתאר את כעסו של המזכיר ורוגזו, כשהרגיש שעומדים להוציא את הטרף ממש מבין שיניו.

„ז'ידים" מנוולים כאלה! לא די להם שהצילו את חייהם! עוד עומדים להתערב בעניינים ה„פנימיים" של המשטרה! באותות ומופתים הוכיח לאבא כי הנערה אשמה. ואבא בשלו: „יתכן מאוד כי היא אשמה, אך אתה הלא בן־אדם נאור (אבא הכיר יפה את המנוול הזה)! למה תחזיק בחורה, כנראה ממשפחה הגונה, בין שיכורות וגנבות? תשלח אותה למשטרה המרכזית, ושם ינהלו את החקירה, לפי חוק!" והמזכיר בשלו: „עוד יש זמן לשלחה מכאן!", „אנחנו מצידנו עוד לא גמרנו את החקירה ועוד לא מוכן החומר".

בראותו כי אין המזכיר יכול להתגבר על יצרו וכי הוא איננו מוכן לוותר על תכניתו השטנית — החליט אבא לגלות את כל הענין באוזני הפריסטאוו עצמו ולעמוד על כך שיעבירו אותה למשטרה המרכזית, ואפילו לבית־הסוהר, ובלבד שלא תישאר כאן ברשותו של המזכיר המנוול הזה.

כל הלילה התחלפו משמרות על יד החלון שלה למען הפר מזימות המזכיר, ובבוקר עלה בידי אבא להסביר לפריסטאוו את המוזר שבדבר, והוא הסכים שיש להעבירה מכאן. הנה כי כן, למרות דעתו של המזכיר, „כי עוד יש לחקור, שהחומר עוד לא מוכן..." העבירו אותה בבוקר, דומני בלווית אבא, לבית הסוהר המרכזי, ושם היא נמסרה לידיים נאמנות.

כעבור ימים ספורים, כשרק שככה הסערה, עזבה הנערה את בית הסוהר. ניצלה בנס. נס בתוך נס.

בימי הפרעות של 1905 העיר קישינוב נמצאה בהשגחת השלטונות הצבאיים. העיר היתה מחולקת לשני אזורים. באיזור האחד, שגם חצרנו היתה בתחומו, המפקח על הסדר והאחראי לשלום האוכלוסיה — היה מפקד הגדוד, הבארון פון זילברברג, ובאיזור השני היה המפקח, מפקד הגדוד (פולקובניק) איבניצקי, רוסי טהור, אשר מילא תפקיד יושב ראש של „ברית העם הרוסי" הנודעת בכינוי „המאה השחורה", בעלת כיוון אנטישמי מובהק.

בשטח פיקוחו של הגרמני התחוללו הפרעות לכל דיקדוקיהן ואכזריותן, ואילו בשטח של איבניצקי, האנטישמי לפי האידיאולוגיה שלו, שררו שקט ושלווה וסדר לדוגמה, ואיש לא העז לפגוע ביהודי לרעה. זאת היתה פקודתו שלא השתמעה לשני פנים.

ובכן, אחרי שבילו הלילה בחצרה של המשטרה, ואחרי שהיריות פסקו, עלתה על הפרק השאלה, אם לא כדאי לחזור לבתים.

והקלעים עוד עומדים על משמרתם, וברחובות עוד נודדים שיכורים, גנבים למיניהם ואספסוף.

ובזמן האחרון שלפני פרוץ הפרעות עבדו בחצרנו בתור מנסרי קרשים חיילים מן הגדוד של איבניצקי, שהזמין אצל אבא חומרים שונים לצורכי הצבא. ההזמנה בוצעה מזמן בשלמותה, אך בחצר נשארו שרידים חסרי ערך. ערמה של קרשים קליפתיים, שכמעט ואינם ניתנים לניצול.

עלתה המחשבה אצל אבא, לגשת למפקד איבניצקי ולהתייעץ אתו, כי ידידים היו, מה ניתן לעשות לביטחון האוכלוסיה באיזור. כשאבא בא אליו למעונו הפרטי, הוא קיבל אותו בסבר פנים יפות ועקב בהקשבה רבה אחרי דבריו של אבא. אולם הצטער מאוד שאין לאל ידו להושיט לאבא את העזרה המבוקשת, באשר חצרנו אינה נמצאת בתחום שיפוטו. באיזה שהוא אופן התגלגלה השיחה על החומרים ה„צבאיים" שנשארו בחצרנו, וכשאבא הציע לו לשלוח פלוגת חיילים כדי לשמור על הרכוש הממשלתי נענה המפקד בשמחה, ונתן לו במקום פתקה לקסרקטין שתועמד לרשותו משמרת בת עשרה חיילים לתפקיד שמירה.

כשהגיע אבא לקסרקטין בפרבר בויוקאני, קיבלו אותו כל החיילים בשמחה גלויה, וכל אחד ניסה להידחק קדימה, למען יצליח להיכלל בתוך

העשרת הראשונה , וביניהם היו גם יהודים. שמחים היו להזדמנות „לצאת קצת החוצה."

כשאבא חזר הביתה „בראש" פלוגת החיילים מלאה כל החצר ששון ושמחה. שניים מן החיילים עלו מיד על ערימת עצים גבוהה ופניהם אל הקלעים. כעבור רגעים ספורים הבחינו הקלעים בהם והם ברכו איש את רעהו בשלום, תוך ניפנוף בכובעים הממוצחים. הוי אומר: מעתה רשות צבאית כאן. אנשים התחילו להירגע ובלב גדלה האמונה שהפרעות מאחורינו. באותו יום ראשון לחניית החיילים בביתנו, יצאה קבוצה בת שלושה חיילים אל הרחוב וכל טיפוס חשוד שבא לידם כבלו את ידיו והעבירוהו למשטרה. די היה ב„יציאה" אחת, לפי המונחים המודרניים, בגיחה אחת, שהרחוב יתרוקן מכל אלמנט חשוד.

הדיירים התחילו לחזור לבתיהם. באחד החדרים של דירתנו ישנו, פרט למשמרת, חיילי הפלוגה.

כך נמשך סדר חיינו החדש בחסות החיילים במשך כשבוע ימים, עד שנראה היה כי החסות היא כבר מיותרת.

... שוב השתתפו בצער של עיר ההריגה ושוב סידרו קבר אחים לקדושים. הקיפוהו גדר, סמוך למקום מנוחתם של קרבנות תרס"ג. כיכר בעלת ממדים! על כל קבר שם ושם המשפחה, תאריך מדויק של יום המוות ומעל לכל זה: נוסחה אחידה מעציבה ומדכאה, נוסחה מסורתית שבהרבה מקומות ומהרבה דורות: „פ. נ. הקדוש..."

שכנו הקדושים מתחת לאבנים הכבדות. עשבים גבוהים עלו ובכל פעם שהזדמנו לבית הקברות היינו סרים לעזרת הקדושים, להתייחד עם זכרם במחיצתם האילמת והמדכאה עד עפר, בעמדנו דום בדומיית המות.

הרבה פעמים היה נדמה לי, כי דומיה זו היא המחאה החזקה ביותר הקיימת בעולם החיים...

בהתהלכנו בין הקברים ובהיזכרנו בימים המרים הללו, היינו חושבים בלבנו: עד מתי? עד מתי יגדל וירבה מספר הקדושים? ועד מתי דומיית המוות תהיה מחאתנו היחידה?

מרדכי אמיתי

קישינוב היהודית

נר לנשמת דודי,
היניך ורהפט הי"ד

מצאתי בספר ישן של כתיבת הארץ על קישינוב, שראשיתה מכלאות־צאן. נעץ נוקד מטהו בקרקע וקם כרך. ד"א: ק י ש ל ה — מבצר בלשון התוגר, נ ו א ה — חדשה בשפת מולדובנים, ק י ש ל ה־נ ו א ה — מבצר חדש, ושיבשוהו מולדובנים לק י ש י נ א ו ובני רוסיה שינוהו כלעזם: קישיניוב. בימינו מבצרים לא מצאנו בה, לא ישן ולא חדש אבל ערים שתים הוברו לה יחד, זו החדשה שבנה אותה קיסר רוסיה, לאחר שהוציאה מידי התוגר, וזו הישנה, שרוב אחב"י מסתופפים היו בסימטאותיה. עכשיו, לאחר השואה, נתהפכו היוצרות — הישן נמחה מעל פני הקרקע וחדש נבנה במקומו והחדש נעשה ישן וישראל שוב אינם ניכרים, לא כאן ולא כאן. גרמו עוונותינו ונודעה בתפוצותינו בכינוייה „עיר ההריגה" וגדולה הריגה של אחרונים מזו של ראשונים. ואילו אנו, בני דורי ידענוה עיר על תילה בנויה, עיר החיים והתחיה, שוקקת חיים, מתפארת בבתי־כנסיותיה ובתי־מדרשותיה, ולהבדיל בבתי־אולפנה וגימנסיות עבריות ו„מרכז" ציוני וקני תנועות־הנוער. שעת ערבוב־התחומים היתה זו שבין מלכות למלכות: מלכות רוסיה הרשעה כרעה נפלה ולא יספה קום, ומלכות רשעה אחרת באה לרשתה. לכתחילה עדיין לא היתה רשעותה ניכרת, ועל מנת להשכיח את קודמתה, שרבים מאחינו עדיין מדברים היו בשפתה ושוחרים תרבותה, ניתנה הרשות בפתשגן כתב־מלכות להיות כל איש מדבר בלשון עמו ולעברית היתה עדנה. לא אגזים, אם אומר כי עברית שהיינו שומעים ברחובותיה, לא פחות שמענוה מלשונות לע"ז ברחובות תל־אביב עירנו ת"ו. אפילו מצוות „לעשות נקמה בגויים" קיימנו בה, ולו גם שלא בהיתר, ואם חשקה נפשם של בריונים להשתכר ולהכריז ברחוב: הך ביהודים!, חייכם שמיד היו נזעקים למקום המעשה עגלונים וקצבים משלנו, אלה ביצוליהם ואלה בקרדומיהם,

ועושים בהם שפטים, עד שהיתה באה המשטרה להושיעם. ומעשה בפרופי־סור קוזה, שחיק עצמות, מורם ורבם של שונאי־ישראל שברומניה, שחשקה נפשו לכבדה בביקורו. יצאו לקראתו כל יהודי העיר ומילאו את בית הנתי־בות. ראה והפך פניו ברכבת היוצאת וחזר כלעומת שבא. הוא חזר, ולא שיערנו כי תלמידיו עתידים עוד לחזור...

עיר ואם בישראל שנתברכה באוכלוסין רבים, רבות סימטאותיה. כל סימטה וריבוי חצרותיה, כל חצר וריבוי דירותיה. זו על יד זו וזו מעל זו. קומה אחת מעל לפני הקרקע ושניה מתחת לפני הקרקע. אלה שמעל לקרקע, עדיין מחזיקים ראשם מעל לפני המים מכוח פרנסה, אלה שמתחת לפני הקרקע, „שקועים באדמה".

מרבה צפיפות — אינו מרבה נקיון. לא הצטיינה קישינוב בנקיונה, פגרי חתולים שברחובותיה, קירותיהם האחוריים של בתים וגדרות יעידו. כך בעיר התחתית ואילו זו העילית מצטיינת בגניה ושדרותיה וחווילותיה, אלא שכאן מושבם של עשירי קרתא שהם מיעוט ורובם של אוכלוסין נתקיים בהם „ויפרו וירבו וישרצו" ובמורד העיר דווקא. אשה עגונה או אלמנה מבעלה, היתה מושלת בכיפה בחצרנו וגובה שכר־דירה ביד רמה מדייריה. ודייריה מי הם? אחד מלמד ואחד סוחר ושניים חנוונים ואחד פחח, ובמדורין של מטה: אחת תופרת ואחד רצען תלמיד־חכם וסתם קבצנים, שאינך יודע מניין מוצאים להם חיונה. „איני יודע" — אמרתי ולא דקתי. יודע גם יודע: ביקשת לחטוף תנומה של צהריים, באים הללו ודופקים על הפתח, ואם התריס נעול, מקישים על התריסים ותובעים את שלהם בפה מלא ועומדים על המקח — הכל ככתוב ב„ספר־הקבצנים" לר' ממו"ס ע"ה. ולא רק הם בלבד — אף שאר בריותיו מצויים כאן: גלגולי אלתר יקנה"ז, המחזר על הפתחים וחבילת ספריו על שכמו, ספרי רומ"ל ורומנים של שמ"ר וספרי השכלה, ישנים גם חדשים. נעלת אחריו את הדלת וכבר באים במקומם פרחי תנועת־הנוער להריק את קופסת הקק"ל ואין להשיב פניהם ריקם. פנו הללו לדרכם והופיע במקומם מלאך־חבלה המתכנה פרצ'פטו"ר — היינו גובה־המסים, לעקל את המטלטלים ולהצמיד את המיחם בחותמת־שעווה אל אדן החלון, כדי למנוע את שימושו, עד שלא תגבה מלכות את שלה. מניין תגבה? המן הגורן או מן היקב? גם זו וגם זה כבר דללו עד תחתיתם.

עיר נאה קישינוב והעניות מנוולתה, שמאז הכיבוש נותקה ממקורות פרנסתה הטבעיים, ופקידים מושחתים, שהוגלו לכאן מן המטרופולין בעוון

מעילות ורדיפת שלמונים, מושלים בה בכיפה. באת אתם בקרי, מיד טופלים בך אשמת „קומוניזם" ומושכים אותך ל„סיגורנצה" ומטעימים לך כ"ה פולסין על אחוריך במחילה. חייכם, שמלה רומנית ראשונה שלמדנוה היתה „דואוה = זטש = שי = טשיננטש", כלומר „עשרים וחמש". עשרים וחמש מי יודע? עשרים וחמש יודע כל פליט מרוסיה, ששם נפשו בכפו ועבר את הדנייסטר לכאן בדרכו לאמריקה או לא"י והלואי שיפטור עצמו רק באלה. אדוניה החדשים — מעולם לא היתה תחושת אדנותם בה שלימה וזו גם לא האריכה ימים. חמש פעמים עברה מיד ליד תוך קל"ג שנים. מהן ארבע תוך כ' שנים, מהן שלוש תוך שנתיים. על אלה למדים היינו מאותו פסל מוצב בגן־העיר. תחילה התנוסס שם על כנו אלכסנדר השני, קיסר רוסיה, כובש בסרביה מידי התוגר; באו רומנים וגררוהו והעמידו במקומו אנדרטה של נסיכם שטפן הגדול. חזרו הסובייטים והסירו־הו והעמידו את סטלין שליטם במקומו. עכשיו איני יודע מי עומד שם, ומה עמידתו. גדולת מושלים כהרף עין. כנגד זה היתה אנדרטה אחרת מצניעה עצמה באותו גן עיר עצמו והיא דיוקנו של פושקין, גדול משוררי רוסיה. מלכים באו ומלכים הלכו ועדיין זו על כנה ניצבת, ללמדך מה גדול כוחה של בת־השירה. החרב חלודה אוכלתה והשירה לעולם קיימת. הרוצה להנציח עיר / יאמר לה דברי־שיר.

אמרתי מלכים. ובימים ההם אין מלך לישראל. לא מלך ולא מלכות. בסידורי התפילות עדיין מודפס „מי שברך לאדוננו הקיסר ניקולי השני ירום הודו" וביומא דגנוסיא גורס החזן: „לאדוננו המלך פרדינגד ירום הודו" ולימים: „לאדוננו המלך קארול ירום הודו". מלך קארול בכבודו ובעצמו בא לעיר ועשו לו מי שברך בבית־הכנסת לנאורים (כאר־שול) ולא נחה דעתו. כל כך למה? תאמר שונא ישראל הוא — והרי מתנה הוא אהבים עם יהודיה, אותה מגדה לופסקו אדומת־השיער. תאמר, אין ישראל נאמנים על מלכות רומניה, וכי נפקא מינה מי הרודה בהם? רשע פלוני או צורר אלמוני? לעולם יהיו מתפללים בשלומה של מלכות, כמה שנאמר „ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה" (ירמיהו כ"ט, י"ד). אלא שנתקנא מלך קארול בקבלת פנים שערכו יהודי העיר לנשיאם, פרופ' וייצמן ז"ל. מטף ועד סב יצאו לקראתו לבית־הנתיבות. על כפיים נשאוהו למלונו. דגלי תכלת־לבן ושטיחים ססגונים תלו על מעקותיהם. אפילו הגויים אומרים: מלך של ישראל בא לעיר. ולא רק אותו יום כך. זכורני יום של א' בניסן תרפ"ה, שחגגו בו כל תפוצות ישראל חנוכת היכל האוניברסיטה בירושלים ונתקיים בו „כי מציון תצא תורה". עמדה בעלת־הבית וקישטה

חלונות ביתה בתכלת־ובלבן ובמגיני דויד והעמידה בהם נרות דולקים, כמו שמעמידים בחנוכה. כמוה ראו ועשו כל השכנים שבחצר. כמותם עשו כל חצרות שבסימטה. כמותן עשו כל סימטאות ורחובות שבעיר ולא רק בעיר התחתית כך, אלא גם בזו העילית, שיש בה בתי־מסחר וחלונות לראווה וגזוזטראות ומעקות. דרור קורא לתלמידים היהודים, אפילו להללו שלמדו בבתי־ספר של המלוכה, על מנת שיוכלו להצטרף לתהלוכה. אשרי עין דאתה אותה תהלוכה, נושאת סיסמאות ודגלי־ציון ותזמורת ה„מכבי" מכה לפניה, והם נוהרים אל בית התיאטרון העירוני לשמוע אל הדרשה ואל המליצה ולחזות בסרטי ראי־נוע של ציון הנגאלת...

ושאלת: מי עשה לנו כל אלה? מי הקים בה דור־הגאולה? מי הצית בה נר התמיד ושקד על שלהבתו, עד בוא רוח סועה לכבותה? רבים העושים, אחד סופרים ואחד מורים ואחד עסקנים עושים עם הציבור — הם שבונים עירנו לתלפיות, תל שהכל פונים אליו ואורו מפציע אף מעבר לתחומי בסרביה, אל הפלכים שמעבר לפרוט, שבממלכה הישנה ובנותיה.

אמרתי: סופרים. מושכי־בעט ומהדירי ספרים וסתם תלמידי חכמים, אלה שהורתם ולידתם כאן ואלה שנמלטו מעבר לדניסטר, מחמת המציק ומהפיכת בית ישראל שברוסיה, עושים להם קישינוב מקלט לילה, בדרכם לארץ התקוות, ובינתיים היא נהנית מזיו פניהם וממפעלותיהם, והם מקי־מים בה בתי ספר עבריים, ומדפיסים בה עתונים וכתבי עת, בין בעברית ובין בשפת־אם; ד"ר ספיר חוזר ומהדיר בה את ה„גרושן־ביבליותק" המפורסמת שלו וי. אלתרמן מרביץ בה תורה ל„פרבליסטיות" ונתן אלתרמן בנו, עודו תלמיד בגימנסיה „מגן דויד" מדפיס ביכורי־יצירותיו, בעתון של תלמידים המוכפל בהקטוגרף, ופיכמן כותב בה את שיריו ומכין לדפוס „לשון וספר" שלו ומקבץ סביבו משוררים וסופרים צעירים ממנו ומיכאל לנדוי נושא בגאווה את נס מלחמת המיעוט העברי על זכויותיו מעל דפי העתון היומי „אונזער צייט", ובבית ההוצאה של שכטר מדפיסים ספרי לימוד בעברית, מעשה ידיהם של מורים ומחנכים עבריים, שנטלו על עצמם יצירת יש מאין, ומרים ברנשטיין־כהן, בתו של העסקן הקישונובאי הנודע, ד"ר יעקב כהן־ברנשטיין, מופיעה מעל במת „אורפיאום" וקוראת ברגש פרקי־תנ"ך ויהודים מלווים בבית הנתיבות את בניהם שנחלצו לפני המחנה, לעלות לארץ ולבנותה. — —

אמרתי: מורים. מי יהודי ואינו מלמד בניו עברית? אם בחדר לא למד, ילמד בבית־ספר של „תרבות" ואם לא ב„תרבות" ילמד אצל „חברת

עוזרי המסחר" או בגימנסיה של הרב צירלסון, ש„אגודת ישראל" יסדתה ורוח ציונית שוכנת בין כתליה. ואם לומד הוא בבית־ספר של גויים ישכור לו לפחות מורה־שעות ולא יהא מביט בספר עברי כתרנגול בבני אדם. מורי־שעות הללו, נתקיים בהם „ויתהלכו מגוי אל גוי", שאפילו יש להם משרה, חייבים להטליא את פרנסתם מכאן. אציב יד לאחד מהם והוא דודי ומסרפי. לבד ממה שהיה מחזר על הפתחים, רכוב על אופניו, להרביץ תורה לבני־עשירים, מקיים היה אף בית־ספר פרטי משלו, והעמיד תלמידים הרבה. ולא תלמידים בלבד, אלא גם ידידים הרבה קנה. ביתו פתוח היה לרווחה לכל דיכפין, אפילו בשעה שבעל הבית נעדר ממנו. הקומקום רותח על השולחן וקופסת הטבק פתוחה, ומי שמתאווה לעשן סיגרה, נוטל מן הקופסה, ופותח ספר תמונות שיש בו גליונות דקים ושקופים, ותולש דף ומגולל לו פפירוסה, ואין פוצה פה ומצפצף. על אחת כמה וכמה, משהתחיל להגיע זרם הפליטים מאוקרינה, נהפך להם בית־ספר של דודי כמין בית ועד, פונדק ותמחוי כאחד. לא רק שהיה דואג להם למאכל ולמשכב, אלא גם היה טורח ומתקין להם תעודות מסע, אם לארץ־ישראל ואם לארצות הים.

לימים נתקנא, כנראה, אף הוא בחלוצים, והחליט ליעשות עובד־אדמה גם הוא. אומר ועושה. רכש לו חווה בעיבורה של עיר, הרחק מעבר לבית הקברות שקדושי תרס"ה ושרידי גווילין טמונים שם, ואחז בידיו מעשה הקלאים, מגדל רפת וכרם וגן ירקות ומעבדם יחד עם בני משפחתו. יום אחד נפל לערש דווי ונתעלם מן העין חדשים רבים ונפלה הברה בעיר כי איננו. ובקישינוב עתונים שניים בלשון רוסית, אחד „דואר בסרביה" והשני „דבר בסרביה". נזדרז אחד מהם ופירסם נקרולוג לנשמתו. התחילו ממטירים עליו מודעות אבל כגשם נדבות, שכן מקובל היה דודי בעיר ורבים ידידיו ומוקיריו. קרא דודי את כל השבחים שנאמרו לכבודו ואמר בלבו: „טוב הכלב החי מהארי המת". קם מערש דוויו והופיע במערכת ודרש לפרסם הכחשה לכל העניין והראיה: הריני לפניכם, חי וקיים. אמרו לו: אמת ויציב, אכן חי אתה, ואף על פי כן, אם רצונך בהכחשה, עליך לשלם לנו ח"י פעמים ח"י שכר פרסומה. מה עשה? פנה לעתון השני בן תחרותו ועושה מטעמים מכל העניין. ה„דואר" אומר „חי" וה„דבר" אומר „מת" ודודי חי וקיים על אפם וחמתם. אלא שנואש מכל אותו עניין של חקלאות וחזר העירה. במה שזיכה אחרים לא זכה הוא בעצמו, נשאר עם האחרונים בעירו ונלכד בשואתה. תנצב"ה.

משגברה יד המציק ואכפה עליה הרומניזציה, ירדה קרנה של קישינוב. עזבוה מנהיגיה, גלו מוריה, נאלמו סופריה, דלו עשיריה ופשוטי עם נאנקו תחת עול הנוגש. אף הקימו בה בית־ספר של גלחים, להרבות בה שנאת־ישראל, במקום שכבר התחילה להיעקר. עד שהם שמחים שבאו הסובייטים וגאלוה מידי הצורר, פלשו לתוכה קלגסי גרמניה ועקרו את יישובה כליל. אפילו חזרה ונכבשה מחדש ונבנו הריסותיה, הריסות בית ישראל שבתוכה שוב אינן ניתנות להיבנות, ומעטים שבה נדונו לאלם. עליה העלה הכתוב „רבתי עם היתה כאלמנה"...

חיים ווייסאדלר

„הציוניסט קאראבאן" וראשוני „פועלי ציון" בקישינוב

ברחוב היהודי בקישינוב לא נמצא איש שלא הכיר את „הציוניסט קאראבאן" בסוף המאה שעברה ובהתחלת המאה הנוכחית.

בתקופה הנזכרת הוא היה היחידי בין פעילי התנועה הציונית שזכה לכינוי „ציוניסט". יהודי גברתן וגבוה משכמו־ומעלה, בעל כתפיים רחבות, מוצק, מזוקן ובעל הדרת־פנים. כאשר היה צועד, היתה האדמה כאילו רועדת מתחת לרגליו, וקולו היה קול־בס עמוק „א־לא־שאליאפין". הוא נולד בווילנא (ליטא) בשנת 1863, וכמו כל יהודי בן־ליטא דאז, הוא קיבל חינוך מסורתי תורני ב„חדר" וב„ישיבה", ואחר־כך, עם התבגרותו, למד בבתי־ספר כלליים ועמד בבחינות תעודת־הבגרות.

בשנות התשעים למאה שעברה הוא השתקע בקישינוב, וכאן התבלט כעסקן רציני ופעיל בתנועה הלאומית, בחיבת־ציון ובציונות. קאראבאן השתתף בתור אורח בקונגרס הציוני הראשון בבזל. ומאז הוא נחשב בין הציונים הפופולאריים ביותר בין המוני־העם ונהפך עד מהרה סמל הציונות־העממית, שפרצופה האמיתי התגבש רק כעבור שנים, עם הופעתם של איגודים־ציוניים־פועליים־עממיים שונים ברחבי רוסיה ובבסרביה. הוא התפרנס בכבוד בתור בעל בית־חרושת קטן של מברשות, שבו עבד הוא עצמו יחד עם פועל אחד או שנים. הוא היה המשווק היחידי של המברשות לכל טחנות־הקמח המודרניות המרובות בקישינוב ובסביבה, שהיו מזדקקות למברשות לניקוי החיטה בשעת הרחיצה לפני הטחינה.

הכרתי לראשונה את קאראבאן במשרדי הטחנה הגדולה ביותר בבסרביה, הטחנה של טוביה כהן, כשהוא בא למכור את המברשות שלו ואני, שהייתי עוד צעיר לימים, באתי לשם כדי לעזור לאבי ז"ל, שהיה אז הסוכן העיקרי של הטחנה לקנית חיטה.

קאראבאן היה בא לעתים קרובות לטחנה לשם קבלת הזמנות ולסידורים כספיים, ולא היה עוזב את המשרד אחרי גמר עסקיו, אלא היה מקדיש תמיד כמה רגעים, לכל הפחות, לתעמולה ציונית בין הפועלים

והפקידים ואף היה מדבר על לבו של בעל־הטחנה טוביה כהן, שהיה מתבולל טיפוסי, אך היה מתבשם מתעמולתו ושומע בענין רב את דבריו הנלהבים. עד מהרה דבקה נפשי בקאראבאן וגם אני כנראה מצאתי חן בעיניו, כי הוא מצא אצלי אוזן קשבת להטפה הציונית. עד היום אני משתמש לניקוי בגדי במברשת שהוא נתן לי אז בתור מתנה. שערות המברשת הן לבנות ובאמצע חרוטות בשערות שחורות האותיות ח. ו. קאראבאן התנגד להצעתי לחרוט ברוסית אותיות .X.B הנימוק היה שאותיות אלה הן ראשי־תיבות של „חריסטוס ווסקרס" (משמע „ישו קם לתחייה") שבהם משתמשים הגויים בברכת חג המולד שלהם. בית־החרושת שלו שכן ברחוב קופריינובסקי, בין מינקובסקאיא והרלובסקאיא, אבל מי מתושבי קישינוב היהודים ידע על קיום רחוב כזה ואיפוא הוא נמצא?

הרחוב הזה, יחד עם כמה סימטאות קרובות, היה נקרא בפי יהודי קישינוב „משה ביקס גאסען", על שמו של חייט זקן, שהיה מטליא בגדיהם הישנים של היהודים תושבי הסביבה. בגדים חדשים לא ידע חייט זה לתפור כלל...

משה ביקס גאסען

ומכיוון שהגענו ל„משה ביקס גאסען" אני מרגיש שחובה מוטלת עלי להקדיש כמה שורות לשכונה זו של קישינוב־רבתי, למראה החיצוני שלה ולחייהם של הדרים בה, שהם אופייניים כל כך לחיי המוני־העם בזמן ההוא בבסרביה בכלל ובקישינוב בפרט.

בקישינוב היו כמה שכונות שהגויים היו נמנעים מלהשתכן בהן או שיצאו אחד־אחד מהן, כמו שכונת „אורגייב" או סביבות בית־הכנסת הגדול, אבל „משה ביקס גאסען" היו „גויים ריין" לגמרי.

כל הבניינים שברובע זה היו בעלי קומה אחת פרט ל„דאס הויכע בית־המדרש", כלומר לבית המדרש הגדול, שהיה בנוי קומה וחצי.

בקומה העליונה היו מתפללים בכל ימות השנה, לרבות בשבתות ובחגים, וביתר שעות־היום היו יושבים שם זקנים וצעירים ולומדים תורה. מחצית הקומה התחתית היתה מוקדשת לגניזת כל מיני „שימיס", כלומר דפים וכל מיני חתיכות וחצאי־דפים מספרי־קודש שונים וכן כל מיני כלים ישנים ותשמישי־קודש מבית המדרש שהוצאו מכלל שימוש, אבל הגבאים לא

התירו לעצמם לזרוק אותם לאשפה. ואת חטאי אני מזכיר היום, שבפינה זו היינו מתאספים אני ועוד כמה צעירים מחובשי בית־המדרש, והיינו משחקים ב„קוויטליך" בתקופה של שבועים לפני חג החנוכה ושבועים אחרי החג. אני מדגיש את התיבה „קוויטליך", משום שהכניסה לשם עם קלפים היתה אסורה בהחלט וגבלה עם „חילול השם" ממש. החלק הזה שבקטע התחתון של קישינוב היה, כאמור, מאוכלס רק ע"י המוני־העם, יהודים עניים ביותר, ורגל של גוי בל תדרוך שם.

וכדי לכבות את הנרות בליל־שבת, להסיק את התנור בשבת, להשגיח ביום הכפורים על נרות השעווה הגדולים (שהמתפללים היו מדליקים בערב יום־הכפורים לזכר נשמות הוריהם) היו מוכרחים להשתמש ב„שבת גוי" שנמצא באחד הפרברים האחרים.

השלטונות לא דאגו מעולם לסידור מדרכות וכבישים ברחובות אלה, ועל־כן החל מהגשם הסתוי הראשון ועד סוף החורף וראשית האביב, שרר פה בוץ עד הברכיים ממש וכאשר דרי הבתים היו יוצאים בבוקר העירה לעבודה וחוזרים לפנות־ערב, היו טובעים בשלוליות וברפש והיו נאלצים לטפס על הקירות כדי לא לשקוע בבוץ, ודרי הבתים הקיצוניים של „משה ביקס" היו מהלכים סְחור־סחור כדי לעקוף את השלוליות ולהגיע הביתה פחות או יותר נקיים.

שוטרים ובלשים לא היו נראים לגמרי ברחובות אלו, מן הטעם הפשוט שלא היה להם מה לעשות כאן. גניבות לא היו, פשוט משום שלא היה מה לגנוב אצל דרי הרובע הזה, רציחות או קטטות רציניות כמעט שלא אירעו בסביבה הזאת.

בכלל היתה הסביבה הזאת עטופת מיסתורין בשביל הגויים, שמעולם לא ביקרו בה ואף המשטרה היתה מונעת את רגליה מכאן. וחרותה בזכרוני היטב תמונה מימי הפוגרום הראשון בשנת 1903, ביום אחרון של פסח אחרי הצהריים. הפורעים חמושי־רובים התקדמו תחת חסותם של אנשי המשטרה, הגיעו לביתנו ברחוב יעקובלב שבסופו החל „משה ביקס גאס" — ולא העיזו להמשיך את דרכם ולהיכנס ל„משה ביקס גאס" מתוך זהירות ואולי מתוך פחד מפני הרחוב המיסתורי שכולו יהודי.

חלק מהם חזרו כלעומת שבאו וחלק ירד הצידה לרחוב מינקובסקיא, בעל האוכלוסיה המעורבת. וכדאי לציין כאן שהבתים של הגויים היו „מקושטים" בימים־נוראים אלו בצלבים כדי שהפורעים ידעו לפסוח עליהם.

בחדשי הקיץ החמים היו דרי הרחובות האלו סובלים מאד מצפיפות

וממחנק, ורבים היו מציעים את משכבם בלילות מחוץ לבתיהם, על „המדרכות״, כדי לזכות בשינה שקטה.

את המיטות לא היו מוציאים מהבתים החוצה מתוך חשש שתתפרקנה לגמרי בדרך אלא היו מציעים את משכבם ישר על האדמה, מרפדים אותה בשקים ריקים או שמיכות ישנות. וככה היו ישנים שינה עמוקה, כשרגליהם של דרי הצד האחד של הכביש נוגעות ברגליהם של דרי הצד השני. וכאן ארשה לעצמי לשלב מעשה בתוך מעשה.

אבי ז״ל היה חובב נגינה ובשבת מברכין, בחגים ובימים הנוראים היה הולך להתפלל בבית־הכנסת הגדול, שם עבר לפני התיבה החזן הידוע זיידיל ראוונער. בית־הכנסת הגדול היה רחוק מאוד ממקום מגורנו ועל־כן בשבתות רגילות היה נוהג כמירב חובבי נעימותיו של זיידיל ראוונער, שהיו גרים הרחק מבית־הכנסת הגדול: היו הולכים קודם להתפלל עם „מנין ראשון״ בבית־כנסת קרוב, וב„הפסקה״ היו פונים לבתיהם „לעשות קידוש״, ואחרי הקידוש היו הולכים לשמוע תפילת מוסף של זיידיל ראוונער.

זכורני, כשהיינו הולכים מביתנו ל„לעמנעריה שוהל״ להתפלל עם „מנין ראשון״ שהתחיל בקרוב 7—7.30 בבוקר, היינו מוכרחים לעבור דרך רחוב „משה ביקס״ והיינו דורכים ממש בין הישנים ואף עליהם, משום שהדיירים משני צידי הרחוב היו ישנים בחוץ בלא מחיצה ביניהם.

אבל נחזור לענייננו.

קאראבאן לא היה נוהג לנאום בפומבי בפני קהל באסיפות או בבית־כנסת, אבל הוא היה ראש המדברים לפני האסיפה ואחריה והיה מרחיב את הדיבור בסגנון עממי על העניינים שעמדו ברומו־של־עולם ושעליהם דנו באסיפה. הוא היה הראשון מבין בעלי המלאכה והפועלים בקישינוב שהצטרף בסוף המאה שעברה לתנועה הציונית בבסרביה. חברי התנועה הציונית התלקטו אז רק מבין האינטליגנציה המקומית: רופאים, רוקחים, מהנדסים וחלק קטן מבין הסוחרים, ועל כן התבלט תמיד קאראבאן בפעולתו. עם הופעתו בשורות התנועה, החלו רבים מבין המוני־העם לנהור לתנועה ובדיבורו הפשוט והפופולארי ובכוח־שיכנוע רב, הוא השפיע על הסובבים אותו ללכת „זיך פארשרייבין ביי די ציוניסטען״. בשנת 1899—1900 הוא היה היוזם והפעיל ביותר בהקמת קבוצת „פועלי־ציון״ בפרבר קישינובאי הנקרא „סקוליאנסקאי רוגדקא״. וההיסטוריון יקבע אם קבוצת „פועלי־ציון״ זו, היתה הראשונה, לפחות לפי השם שלה, ברחבי רוסיה. החברים התלקטו מבין בעלי־מלאכה זעירים, סבלים, „בעלי־עגלה״, סוחרים זעירים וכדומה, וביניהם „חבר אליקים״ ראש קבוצת סבלים, שאגב כולם היו יהודים שהתעסקו

רק בפירוק קרונות־חיטה שהובאו ממקומות קרובים לטחנות־הקמח בקישינוב. וסבלים יהודים אלה היו אחראים בפני מנהלי הרכבת שלא ישהו את הרקת הקרונות. הם היו כולם גבוהי־קומה, חזקים, מוצקים והתמחו בעבודה גופנית קשה זאת. וכמעט כולם היו מוכרחים, למרות רצונם, לעבוד על־פי־רוב גם בשבתות, משום שלא יכלו למצוא גויים המסוגלים לעבודה זו.

חברי קבוצת „פועלי־ציון" היו כולם בגיל למעלה מ־40. קאראבאן היה הרוח החיה של הקבוצה הזאת. הוא קבע זמני הישיבות, כמובן רק בשבתות, משום שבכל ימות השבוע היו שקועים בעבודתם או בעסקיהם. וכאשר לפי דעת קאראבאן לא היה די בתעמולתו, הוא היה מזמין את גדולי הציונים בקישינוב: ברנשטיין־כהן, אטינגר, ד"ר ל. כהן, שיבואו לאסיפה לעשות תעמולה בין המוני־העם. חברי „פועלי־ציון" דיברו והבינו רק יידיש, שהיתה שפת־האם־המשפחה־החדר־והסביבה, וכמו כן דיברו קצת מולדאבאנית שהיו נזקקים לה בקשריהם עם הגויים שבסביבה והאיכרים שמהם ינקו את פרנסתם. רוסית לא ידעו אנשי „פועלי־ציון" לגמרי.

הקושי שבאסיפות „פועלי־ציון" בהשתתפות ברנשטיין־כהן היה בזה, שהוא לא יכול היה להשתמש שם בשפה הרוסית שהיתה שגורה בפיו והיה מוכרח לדבר יידיש שהיתה בחינת „חצי גוייש חצי יידיש". ועל כן היה קאראבאן מופיע תמיד באסיפות אלו בתור מפרש ולפעמים היה מתרגם ממש את דבריו של ברנשטיין־כהן ליידיש. מובן שברנשטיין־כהן הצטער כל ימיו על כך שמסיבת אי ידיעתו את שפת היידיש לא ניתן לו לבוא במגע הדוק עם המוני העם. כעבור שנים הוא התרגל יותר לדבר יידיש והופיע ב„גלייזיר שוהל" בפני קהל רב ביידיש, אך גם אז עלה לו בקושי רב למצוא את המלים והביטויים ביידיש לביטוי מחשבתו שהיתה כולה ברוסית. שמעתי לפני כמה שנים מפי יצחק גרינבוים שהיחסים בינו ובין ברנשטיין־כהן לא היו הדוקים, בעיקר בגלל השפה: גרינבוים דיבר רק יידיש ופולנית ורוסית לא ידע, ואילו ברנשטיין־כהן דיבר רק רוסית. עם הופעת „צעירי ציון" בקישינוב באה על תיקונה נשמתו הציונית הפועלית של קאראבאן. למרות גילו הגבוה הוא התקרב עד מהרה לקבוצתנו, השתתף בכל ה„אסובקות" (אספות המוניות) שלנו ובאסיפות וויכוח עם מפלגות יריבות. במשך זמן קצר הוא רכש ידיעה מלאה בטרמינולוגיה שלנו, לא רק בהפצת תורת הציונות הצרופה, אלא גם בתעמולת צעירי ציון, שעשתה אז את צעדיה הראשונים בתור פרקציה פועלית במסגרת התנועה הציונית הכללית. הוא כבש את לבם של המוני־העם לא רק מבין אוהדי מפלגות ס.ד. וס.ר. ו„בונד" שהיו

שולטים ברחוב היהודי, אלא גם מבין הפועלים המאורגנים כבר במפלגות אלו. הוא התמסר בכל נפשו לעבודתנו ותרם הרבה למען הקמת תאים של „צעירי ציון" בין פועלים מקצועיים בקישינוב.

כאשר פעולתנו בין שכבות עמלים נעשתה יותר ויותר המונית סבלנו, כמו יתר המפלגות המהפכניות, מחוסר קורת־גג לאסיפותינו המרובות וכמו־כן לשם פגישות־וויכוח עם יריבינו. בלי פגישות־וויכוח אלה לא יכולנו להחזיק מעמד. וכאן באופן מפתיע ממש בא לעזרתנו קאראבאן וגילה מסירות כזאת לפעולותינו, אשר רק מהפכנים מובהקים ברוסיה דאז יכלו להתחרות אתו. הוא בא אלינו והציע את אולם בית־החרושת שלו לשם עריכת אסיפות גדולות שונות, לפי ראות עינינו. הוא עשה זאת אף על פי שידע היטב (וגם אנחנו, מצידנו, הזהרנו אותו לא פעם) שעבודתנו היא חצי־ליגאלית או בלתי־ליגאלית בהחלט, וכאשר הז'נדרמריה הפוליטית מגלה מקומה של אסיפה כזאת, היא מענישה קודם־כל ובלי שום חקירות, את בעל־הבית המאכסן את האסיפה. הוא ידע היטב שבאסיפות וויכוח שלנו עם יריבים משתתפים תמיד נציגי מפלגות מהפכניות כמו „ס.ד." ו„בונד" שהמשטרה הפוליטית עוקבת אחריהם בלי הרף, יומם ולילה. הוא ידע כל זאת — ולא נרתע. וכך קיבלנו בלי כל קשיים מקום לאסיפות כלליות, וגם אפשרות לערוך אסיפות וויכוח עם מפלגות אחרות בשבתות וחגים. הטופוגראפיה של בית־החרושת היתה מוצלחת ומתאימה לתפקיד זה. הכניסה והיציאה נעשו דרך רחובות שונים וזה עזר לנו בהרבה כדי לא להתבלט ביותר ולהשתמט מערנותה של הבולשת הפוליטית, שנציגיה לא חדרו ברצון לפינה יהודית נידחת זו. יתרה מזו: קאראבאן קיבל על עצמו — ושוב ביוזמתו הוא — לדאוג לשמירת האסיפות בפני הבולשת והתנדב לארגן משמרות של חברים שיעמדו ברחובות הקרובים ותפקידם יהיה להכניס את החברים לאסיפה באופן קונספיראטיבי ולפי „צופן" מיוחד. כן דאג שבתום האסיפות יתפזרו החברים בהדרגה ולא בצוותא, כדי שלא תשלוט בנו „עין הרע" של הבולשת. וכך סידרנו אסיפות פומביות לוויכוח שבהן הופיעו לעתים קרובות חברינו יוסף שפרינצק וחיים גרינברג, באסיפות כלליות פנימיות שלנו הופיעו לעתים קרובות ברנשטיין־כהן וד"ר לב כהן, שהיו מתומכי התנועה שלנו, וההסדר היה שקאראבאן בעצמו היה מביא אותם דרך סימטאות צדדיות ידועות לו ואף מלווה אותם בתום האסיפה עד הרחובות הראשיים. בנין בית־החרושת שבו התאספנו היה חסר תקרה ובמקומה היו עמודים מקיר לקיר עם ווים שעליהם היו תלויות המברשות שלו. התאורה היתה לקויה, הצפיפות גדולה, אבל כל התנאים הקשים האלו היו כאין וכאפס לעומת החיוב הגדול והיחידי, בעל חשיבות

ראשונית במעלה, שבו היתה תמיד תלויה הצלחת האסיפות הכלליות והפומביות שלנו — והוא: רגש הבטחון שיד הז׳נדרמריה לא תשיג אותנו ושום גורם חיצוני לא יפריע לנו בתעמולה הפנימית וההמונית שלנו. סידרי הבטחון היו מושלמים והתנהלו לפי כל חוקי המחתרת, ועוררו התפעלות רבה אף בין נציגי המפלגות המהפכניות. לעתים קרובות אירע שכלבי־ציד של הז׳נדרמריה, בעוקבם אחרי נציגי ה„בונד״, „ס.ד.״ ו„ס.ר.״, הריחו שבסביבה נערכת אסיפה בלתי־ליגאלית, וניסו לגלות את המקום, אבל „הבולשת הנגדית״ של קאראבאן שחבריה עמדו הכן בקרן הרחובות הקרובים, היתה ערה מאוד, הקדימה והזהירה את אנשינו להתפזר בשקט ובמהירות כדי לא ליפול בפח.

בשנים 1904—1905 כשבזירת התנועה שלנו הופיעו יוסף שפרינצק וחיים גרינברג, התקרב קאראבאן עד מהרה אליהם ונהפך (שוב ביוזמתו הוא) לשומר־ראש שלהם, בזמן האסיפות הבלתי־ליגאליות. הוא גייס שני חברים מסורים, שהוטל עליהם להביא את שפרינצק וגרינברג בשלום לאסיפה, והוא עצמו היה מלווה אותם בצאתם מבית־החרושת שלו. עם גידולה של תנועתנו, התברר שאולם הספריה שלנו, ששימש גם מקום־מפגש לחברים בערבים, צר מהכיל את כל אלה הנוהרים אלינו; מלבד זאת הפגישות הרועשות באולם הספריה הפריעו בעבודה הרגילה של הספריה. להקים מועדון שם היה מן־הנמנע מכמה בחינות: ראשית, אי אפשר היה למצוא בעל־בית שיסכים להשכיר לצעירים שלנו דירה לצורך זה. שנית, המשטרה היתה מתערבת מיד בזה. ושלישית, גם כסף לא היה לנו, כולנו היינו דלים וריקים ובקושי כיסינו מכספנו את ההוצאות הקטנות השוטפות. ואז הוקמה בקישינוב ה„בירז׳ה״ המפורסמת של „צעירי ציון״, שבחדשי הקיץ פעלה בגן העירוני בפינה הנקראת בפי כולם „שדרות השטים״, ויתר חודשי השנה היה מקום משכנה על המדרכה הרחבה ברחוב סינאדינו מול בית־הכנסת הכוראלי.

קאראבאן היה אחד המבקרים התמידיים של הבירז׳ה שלנו והרוח החיה במסכת התעמולה שניהלנו בין חברינו המאורגנים ואוהדינו, משום שכוח השכנוע שלו היה רב מאוד בפגישות פנים־אל־פנים והוא הרגיש את עצמו חפשי מכל גינוני רשמיות. והתעמולה שלו הוכתרה תמיד בהצלחה רבה. ואז הרחבנו את פעולותינו יותר ויותר, חדרנו עמוק לא רק לשכבות של פועלים אוהדים ובלתי־מאורגנים, אלא גם לתאים מפלגתיים של יריבינו, והדבר חרה להם מאוד והתמרמרותם גדלה מיום ליום. ה„בונדיסטים״ שחשבו את עצמם לנציגים בלעדיים של הפרוליטריון היהודי וחברי „איסקרא״

לא רצו להשלים עם התעמולה הציונית „הריאקציונית והשוביניסטית" שלנו. הם לא הסתפקו עוד בוויכוחים פומביים אתנו, אלא התחילו לחדור מדי ערב לתוך הבירז'ה שלנו בזמן פעולותינו הרגילות ואנו לא היינו מוכנים כלל לוויכוחים אתם. וגם אז הופיע קאראבאן ובא לעזרתנו לא רק בכוח השכנוע המוסרי שלו אלא גם בכשרונו האירגוני. הוא אירגן קבוצת חברים שהיו חזקים לא רק ב„תיאוריה" של „צעירי־ציון" אלא גם בכוח פיזי, והם היו חייבים להימצא בבירז'ה לפי משמרות. תפקידם היה להתגונן בפני ה„תיאורטיקנים" מהחוץ וכמו־כן להשקיט את הרוחות כדי שהוויכוחים לא יתפרצו החוצה ולא ייהפכו לקטטות, דבר שהיה עלול לסכן את קיומה של הבירז'ה בכלל.

בשנות 1903—1906 הגיעה יוקרתו של קאראבאן לשיאה בהקשר עם השתתפותו הפעילה בהקמת „ההגנה העצמית". הוא התמסר בכל נפשו לעבודה חשובה זו וידע לשמור היטב על סודיותה המחתרתית. אנחנו ידענו שהוא אחד מראשי האירגון, וכי הוא הזמין מאות אלות מעץ אשור אצל הנגרים שעבדו למענו בהכנת ידיות שונות למברשות, לצרכי ההגנה היהודית. מקום מחבואן של האלות היה בבית־החרושת שלו, מתחת לערימות של ידיות למברשות. ברשות ההגנה היה גם נשק חם, אף־על־פי שהחוק הרוסי אסר על החזקת נשק חם. קאראבאן ידע לשמור על קונספירציה מוחלטת. רוב חברי ההגנה התלקטו מבין הקצבים, הנגרים, הנפחים והמסגרים שהיו רגילים להחזיק ביד כלים שונים לעבודה. בשנות 1908—1909 השתרר קפאון בפעולותיה של ההסתדרות הציונית בכלל ובפעולותיהם של „צעירי־ציון" בפרט.

החיפושים בספריה של „צעירי־ציון", מאסרו של הספרן (אני עצמי) והמשפט שנמשך 4 שנים הביאו לכך שהבולשת הפוליטית עקבה יום ולילה אחרי רבים מהחברים שלנו. הפעולה שלנו היתה מינימאלית משום שהיינו מוכרחים לרדת למחתרת כשאר המפלגות המהפכניות. בימים ההם הָיְתָה פעולתנו בקרב המוני־העם משותקת לגמרי; רק בחודש אחד בשנה, „בימים הנוראים", כלומר מיום ראשון לראש־השנה עד שבת „בראשית" היינו יכולים לפעול. וזאת בתחומי בית־הכנסת שהציונים הכלליים היו מסדרים מדי שנה בשנה בפרק זמן זה. זקני קישינוב זוכרים בוודאי שמסוף המאה הקודמת עד הקמת בית־כנסת „יבנה" ברחוב ניקולאייבסקאיא בבנין קהילת קישינוב, היו הציונים הכלליים המאורגנים ב„קרוז'וק" „נעשה ונשמע", מסדרים מדי־שנה בית־כנסת אימפרוביזאציוני ל„ימים הנוראים". היו לוקחים בחכירה אחד האולמות הגדולים ביותר בקישינוב (פעם אולם „ריידיל" ברחוב

גוסטיננאיא. פעם האולם הגדול לחתונות ברחוב יאקימובסקי) וקהל המתפללים בבית־כנסת זה היה תמיד רב מאוד; הכוח המושך אותם היתה זאת שמעל בימת בית־הכנסת היו מופיעים בכל פעם נציגי הציונים הכלליים המקומיים דאז כמו ד״ר ברנשטיין־כהן, לעב כהן, אטינגר, גולדשטיין, מהנדס גוטליב ואחרים.

מלבד זאת היו מופיעים שם גם נואמים מפורסמים מרחבי רוסיה כמו שמריהו לוין, שיינקין ואחרים. לנציגי חברי „צעירי ציון" לא ניתנה האפשרות לנצל בימה חשובה זו משני טעמים:

1) הציונים הכלליים לא היו מרוצים ביותר מפעולתנו „הקיצונית" בין הנוער והפועלים והיו מתנגדים לתורתנו המהפכנית של מיזוג הסוציאליזם והציונות.

2) הציונים הכלליים העריכו מאוד את הבמה שלהם שנהפכה מרכז לתעמולה חשובה להפצת תורת „הציונות הפוליטית" הצרופה, שהיתה רחוקה מאוד מפוליטיקה מקומית וחששו שהופעת חברינו עלולה לעורר תשומת־לבה של הבולשת היכולה לאסור גם הופעותיהם של הציונים הכלליים, הואיל והרשיונות להתקהלות זו ניתנו רק לשם סידור תפילות בציבור ולא לשום מטרות אחרות. לעומת זאת הרשו לנו נציגי בית־הכנסת להתקהל ו„לעשות נפשות" לרעיוננו בחצר בית־הכנסת ומסביב לו.

והנה, במשך „הימים הנוראים" ועד „שבת בראשית" בכלל, התקיימו בחצר ומסביבה התקהלויות בלתי־פוסקות שגבלו עם „מיטינגים" ממש, שבהם השתתפו רבים שזיקתם למסורת של תפילה ב„ימים הנוראים" היתה רופפת, אך הם היו מוכנים לספוג את תורת הציונות בכלל ותורת „צעירי־ציון" בפרט. המנצח הכללי של המיטינגים האלו היה כמובן קאראבאן. בשעות־ביניים בין תפילת שחרית ומוסף היה מופיע בחצר בכל הדרו, עטוף טלית והיה עוזר לנו בעבודת־התעמולה וכמו כן היה משקיט את הרוחות בשעת הצורך.

נציגי המפלגות המהפכניות ובפרט ה„בונד" לא יכלו לשבת בחיבוק ידיים ולעבור בשתיקה ובשוויון־נפש על הופעה „חוצפנית" כזאת של „צעירי־ציון", העושים תעמולה גלויה וחופשית באמצע היום בין פועלי קישינוב תחת חסות בית־הכנסת. ואז התחילו נציגי ה„בונד" להופיע בחצר בשעות התפילה וגם לאחריה כדי לנהל תעמולה נגד הציונות „השוביניסטית", בכלל ונגד „צעירי־ציון", שהינם לא פחות „ריאקציוניים" מהציונים הכלליים, בפרט. יתירה מזו: אחרי ה„בונד" החרו־החזיקו גם יתר המפלגות המהפכניות, כמו „ס.ד." ו„ס.ר." שחשו לנצל את ההזדמנות היוצאת־מן־הכלל להפיץ את

תורתם בתנאים כל כך נוחים, באמצע היום, בלי צנזורה ובלי פחד בפני הבולשת הפוליטית. הדבר הגיע לידי כך שהמפלגות הנזכרות היו מזעיקות ומגייסות ל„ימים הנוראים" אנשים בעלי כושר ביטוי ושיכנוע, שהגבירו את שורות התעמלנים שלהם, ואני זוכר ברור שבין נציגי המפלגות היו גם גויים שהפיצו את תורתם והשמיצו אותנו ברוסית...

כחסידי חופש־הביטוי המוחלט, החלטנו להתייחס להופעות אלו בסובלנות יתירה ולא להפריע להם. היו מקרים שבחצר בית־הכנסת גברה המתיחות בין המתווכחים והגיעו לתגרות ידיים; אפילו קאראבאן עצמו לא יכול היה לעשות כלום והנהלת בית־הכנסת היתה נאלצת להזעיק את המשטרה ולפזר את האנשים. אבל לידי מאסרים וחיפושים לא הגיעו הדברים אף פעם. להיפך, משטרת הרובע לא זו בלבד שלא היה לה מושג על הסיבות והרקע של הקטטות, אלא גם לא התעניינה ולא חקרה את המתקוטטים. הסיבה היא פשוטה. כדי לקבל רשיון ל„התקהלות" לשם עריכת תפילה בציבור ב„ימים הנוראים" (דבר שהיה נפוץ מאוד בקישינוב ובעיירות בסרביה) היו זקוקים קודם כל לרשיון של „ראש המשטרה הכללית" והוא הוציא את הרשיון על סמך המלצתו של „הפריסטאב" (ראש המשטרה) של הרובע שבו נמצא האולם לבית התפילה. כמובן שהפריסטאב קיבל „מתנה יפה" בעד המלצה זו ולא היה נוח לו לפתוח בחקירה משני טעמים: ראשית, כדי לא לקלקל את הפרסטיז'ה שלו בעיני ראש־המשטרה; ושנית, לא לקפח את פרנסתו שלו...

וכך המשיך קאראבאן בפעולתו המבורכת בכל התנאים עד שנת 1917, כשנפלה חומת השלטון הצארי ברוסיה. האחד במאי הוחג ברוב פאר ובהתלהבות נפלאה. „צעירי־ציון" החליטו גם הם להופיע מאורגנים תחת דגלנו, דגל־ציון, בתוך יתר הלאומים השונים (הרוסים, הפולנים, האוקראינים), אבל לפי דרישת יריבי־הציונות לא נתנו לנושאי־הדגל העבריים להופיע בשורות הראשונות. ד"ר ברנשטיין־כהן שהשתתף גם הוא בהפגנה זו, לא יכול לעבור בשתיקה על מעוות זה ובתוקף ובהתלהבות של סערת־המהפכה הוא תבע את עלבון הדגל היהודי, ובמברק על־שם סיצינסקו הוא דרש באופן אולטימאטיבי שנופיע תחת דגלנו, ואם לא תנתן לנו אפשרות זו, אנו לא נשתתף בתהלוכה. אחרי קבלת תשובה חיובית הופיעו המפגינים היהודים הראשונים ובראשם הדגל היהודי הנישא ברמה.

קאראבאן לא היה רק נאה דורש כי אם גם נאה מקיים. בשנת 1923 עלה ארצה והשתקע, וכעבור כמה שנים עלתה אחריו בתו הצעירה נחמה

(עכשיו רעיתו של יצחק חסקין, מנהל לשכת המס) ואחר כך גם אשתו בת־שבע ובתו חיה למפרט ומשפחתה. בארץ הוא המשיך לעבוד במשך 18 שנה בתעשית־מברשות. הוא חי כאן שמונה־עשרה שנה ונפטר בשיבה טובה בשנת 1940.

בשורה הראשונה קאראבאן נושא הדגל ולידו ד"ר ברנשטין־כהן, נציגי ההסתדרות הציונית

ירחמיאל יפה

מחיי הציבוריות היהודית בבלצי

(זכרונות)

בציבוריות היהודית של העיר השתתפתי מנעורי החל משנת 1913, ערב מלחמת העולם הראשונה ועד יציאתי מהעיר. הכרתי היטב את בעיותיה של ציבוריות זו ואת האנשים שפעלו בה ולכן אני מעיז לכתוב עליה. אולם עלי להדגיש: אני כותב על־פי הזכרון בלבד. אין בידי שום מסמכים. אלה שהיו לי הלכו לאיבוד בשנות התלאות והנדודים. גם היומן שניהלתי ושהיו מעורבים בו עניינים פרטיים וציבוריים יחד — איננו אתי. ולכן יסלח לי הקורא אם יגלה בזכרונותי אלו אי־דיוקים או „חיסורים".

הייתי עוד בחור צעיר למדי כשהתחלתי לעסוק בענייני ציבור. השתתפתי אז בחברות צדקה ולימוד שהתקיימו בסביבת בית־הכנסת שבו התפללתי. היו אלו חברות „ש"ס" ו„משניות" שתעודתן היתה לעודד לימודי משנה ותלמוד בין באי בית־הכנסת, על־ידי חלוקת ה„מסכתות" ביניהם ועריכת סעודת „סיום" עם גמר הלימוד שזמנו נקבע מראש. שימשתי בתור גבאי החברות ותפקידי היה: חלוקת חומר הלימוד בין המשתתפים ואיסוף כספים לקניית ספרי לימוד ועריכת סעודת־גמר — בין אותם המשתתפים.

באותו זמן (1913) יסדנו, כמה מחברי ואני, מתפללי בית־המדרש „של השוחטים" („דאָס שוחטישע בית־המדרש"): שמואל אוירבוך, ברוך סודזווארג, ישראל הירש ניסמן ואחרים, חברה בשם „הכנסת שבת". המנהג היה שכמה מהמתפללים היו מזמינים לביתם בליל שבת אחרי תפילת קבלת שבת „אורח לשבת" מבין עניי העיר — בני־בלי־בית — שהתפללו בבית־המדרש. מנהג זה גרם לרוב לאי־נעימות גם לבעל־הבית המזמין וגם למוזמן, שלא תמיד נתקבל בעין יפה על־ידי בני־הבית. היו גם מקרים שחלק מהעניים נשארו בלי הזמנה כלל. החלטנו משום־כך לייסד חברה זו שתערוך על חשבונה סעודות משותפות לכל עניי־העיר הזקוקים לכך, על־יד בית־המדרש הנ"ל ואת ההוצאות יכסו, בהתנדבות כמובן, „בעלי־הבתים" על־ידי תשלומים חודשיים שאנחנו נגבה מהם. הענין התפתח די טוב ונמשך כמה שנים.

בעסקי ציבוריות רחבים יותר התחלתי לעסוק כשנבחרתי לראשונה

כחבר בהנהלת „החברה לעזרת עניים". חברה זו, אף כי לפי שמה היתה מוסד פילאנטרופי גרידא, שימשה בעצם כעין תחליף לאירגון קהילתי בעיר. היא היתה מורכבת מכמה סקציות שטיפלו במוסדות חינוך, צדקה, עזרה לחולים ולזקנים, הכנת מצות לחג הפסח, דבר שהיה קשור בהשקעת כספים גדולים לקניית קמחא דפסחא בזמן וכו׳. חוץ מזה נחשבה החברה לבאת־כוח ומייצגת של יהודי המקום בעיני הרשויות והמוסדות הממשלתיים בעיר והיתה לה השפעה גדולה, בענינים יהודיים, גם בתוך האוכלוסיה המקומית. בראשה עמד אז הגביר ר׳ שמואל ליפסן, בעל טחנת־קמח גדולה. הוא שימש בתור יושב־ראש של כבוד, כי בזכות עושרו הרב וקשריו עם ה„פריצים" היה מקובל מאד בין אנשי השלטון ובזכות רוב צדקתו ונדבת־לבו היה אהוד על יהודי המקום, מאחר שהיה תורם ביד רחבה, גם לכלל וגם לפרט. פרט לזאת, מטבעו היה נוח לבריות ולא התערב על־פי־רוב בפעילות המעשית היומיומית של החברה.

מנהל הענינים בפועל היה המזכיר של החברה, מר יוסף מסיס, איש צעיר אז, פיקח, חרוץ, מעשי, בן־תורה ובעל השכלה, אם כי לא היתה שיטתית, כי הוא לא למד בבתי־ספר כלליים. מסיס היה בעל עסקים ומעורב עם הבריות והוא תרם הרבה מזמנו וממרצו לטובת החברה וידע להתהלך עם הקהל ועם אנשי־הממשל בצורה כזאת שרכש כבוד גם לעצמו וגם לחברה שייצג. הוא היה עמוד־התווך של החברה, לא היה לו מתחרה והשפעתו היתה רבה.

מבנה החברה היה „דמוקראטי". כל מי שהכניס ששה רובל לשנה דמי־חבר, היה בעל זכויות מלאות בחברה. פעם בשלוש שנים נערכו בחירות להנהלה, לסקציות ולמוסדות השונים שבפיקוחה של החברה: מושב־זקנים, תלמוד־תורה, בית־החולים, ביקור־חולים, עזרת־עניים ועוד. בבחירות השתתפו החברים ששילמו את דמי־החבר במועדם. מספר החברים לא היה רב, כמאתיים איש, אולם עמם נמנו כמעט כל אנשי־הציבור הפעילים שבעיר.

הכנסות החברה באו מסובסידיות של מוסדות עירוניים ממשלתיים, תרומות שנאספו בין יהודי העיר לעתים מזומנות, הכנסה מאפיית מצות בשביל האוכלוסיה („מעות חטין") ובעיקר מ„מס השחיטה" שבלע"ז קראו לזה „קאראבקע". מס זה, שהיה קיים מימים ימימה, היה מוטל על השחיטה הכשרה של בהמות ועופות ומכספיו נתמכו כל המוסדות היהודיים המוכרים. הוא היה נמסר בחכירה ע"י העיריה לפי פרוצידורה מסויימת והכנסותיו היו בלתי־מבוטלות והיוו את השלד של תקציב הקהילה. ההנהלה שלו היתה בידי העיריה והיא נעזרה בזה על־ידי מוסד מיוחד במינו — ששמו

ברוסית היה „תושבים בעלי נכסים". הם נתמנו על־ידי ראש־העיר מתוך רשימה שהוגשה לו על־ידי איש שתוארו היה „ייברייסקי סטארוסטה" („זקן היהודים") ושנבחר אחת לכמה שנים על־ידי גבאי בתי־הכנסת שבעיר, אחרי „שתיה כדת" על חשבון המועמד; על־פי־רוב הוא היה מ„פני החברה". בזמנו שימש בתור „סטארוסטה" (זקן) אחד בשם מה גאלאצאן, ממשפחה פשוטה וענפה שבעיר (גאלאצאנים). תפקידו היה לייעץ לאנשי הממשל האזרחי, כביכול על דעת אנשי הציבור היהודי — בכל מה שנוגע לעסקי הציבור הזה. עיקר פרנסתו היתה על הצעירים שנקראו להתייצב לשרות צבאי. היתה לו בתחום זה השפעה והוא השתמש בה ועזר לאחדים מן המתייצבים, על־ידי קשריו עם אנשי הצבא ועל־ידי „מתן בסתר", להשתחרר משרות קשה זה שנמשך 3—4 שנים והיה בלתי נעים בהחלט. מן ה„פרוטקציה" שלו נהנו כמובן רק בעלי אמצעים או אנשים מכובדים מאד, בעלי „יחוס". הסטארוסטה היה מגיש רשימה של אנשים „תושבים ובעלי נכסים" ומהם היה ראש־העיר בוחר מספר קטן שהיו מתכנסים אחת לארבע שנים וקובעים את התקציב של ה„קופסה": את גובה התשלום בעד השחיטה הכשרה, את המשכורות של „כלי־הקודש", הרבנים והשוחטים ופקידי המוסד ואת ההוצאות — והיו קובעים את חלוקת היתרה בין כל מוסדות הצדקה היהודיים שבעיר. לפעמים היו גם מוסדות לא־יהודיים נהנים מכספי ה„קופסה" כשהדבר נדרש על־ידי השלטון. אבל מקרים כאלה היו נדירים.

את ה„קופסה" היתה העיריה מוסרת, אחרי אישור התקציב על־ידי הממשל המחוזי, ב„חכירה" לפי מכרז, למי שהציע את הסכום הגדול ביותר ושנתן ערבויות בטוחות לתשלומים בעתם. העיריה היתה משלמת מדי חודש בחודשו את המשכורות ואת הסכומים שהוקצבו למוסדות שהוכנסו בתקציב. את החלק העיקרי היה מקבל בית־החולים היהודי ואחריו באו מוסדות אחרים: תלמוד־תורה, מושב־זקנים, ביקור־חולים, עזרת־עניים וכדומה.

היו מקרים שמסיבה זו או אחרת לא נמצא מי שירצה לחכור את ה„קופסה" או שהעיריה היתה בדעה שהסכום שהוצע לא היה מספיק. במקרים אלה היו ממנים ועדה מיוחדת מבין אנשי המקום היהודים — שניהלו את העסק על חשבון הקהילה — תחת השגחת העיריה.

הכנסות ה„קופסה" כיסו כששים אחוז מכל הסכומים שהיו נחוצים להחזקת המוסדות. את היתרה השלימו התרומות של היהודים, שניתנו מתוך רצון חופשי, אבל היה עוד מקור הכנסה מיוחד במינו שנתכנה בשם „עולמות". היו אלה עזבונות של אנשים פרטיים, על־פי־רוב חשוכי־בנים, אנשים

עשירים, בלי יורשים ישירים, שציוו את כל רכושם בנכסי־דלא־ניידי לטובת הקהילה בכלל או למוסד מסוים של הקהילה שהיה קרוב ללבם. באופן כזה הם ביקשו להנציח את שמם. הגדול שבהם היה העזבון של חנניה הלפרין: „חנניה׳ס ירושה״. חנניה זה היה איש פשוט, עובד אדמה, שהתעשר ונעשה בעל אדמות בקנה־מידה גדול. ילדים לא היו לו; משפחת ההלפרינים היתה אמנם ענפה מאד, אבל הקרובים האלה לא היו כנראה לפי רוחו ולכן החליט להשאיר את כל רכושו לציבור, למטרות צדקה וחסד. לשם כך הוא התייעץ עם אנשי משפט יודעי דת ודין, והם יעצו לו לכתוב צוואה רשמית באופן כזה שחלוקת רכושו הובטחה למשך שנים רבות — קרוב לחמישים שנה — והיתה מסודרת באופן כזה, שהשם חנניה נעשה לשם־דבר בעיר וכולם, כגדולים כקטנים, ידעו אותו.

לפי הצוואה הזאת חילקו בכל שנה, ביום פטירתו, בין עניי העיר ובין אנשי משפחתו את כל ההכנסה שהכניס העזבון. הקרן נשארה — בנכסי־דלא־ניידי, בעיקר באדמות. בתור מקיימי רצונו קבע לא אנשים נקובים בשם כי אם אותם האנשים שיעמדו באותו פרק־זמן בראש מוסדות ממשלתיים או עירוניים מסויימים: „ראש איגוד האצילים״ (מוסד חשוב בזמן ההוא), ראש־העיריה, ראש המחוז, — ובתור יושב ראש אחראי — השופט הראשי בעיר. הם נעזרו בפעולותיהם על־ידי אנשי־ציבור רפרזנטאטיביים של העיר בלצי. יום פטירתו של חנניה („חנניה׳ס יאהרצייט״) נהפך במשך הזמן ל„שם דבר״, והיה זה יום שכל יהודי העיר התעניינו בו. מכספי העזבון נהנו גם מוסדות ציבור יהודיים ומספר האנשים שנהנו מחלוקה זאת היה רב באופן יחסי.

אחרי המהפכה הבולשביסטית והרפורמה האגררית שבאה בעקבותיה, חולקה האדמה לעובדיה, יהודים ולא יהודים כאחד, והתמורה במניות ממלכתיות הופקדה לאחר מכן בבנק ממשלתי רומני. ה„חלוקה״ בוטלה כמובן, ובשנת 1937, עפ״י השתדלותה של הנהלת הקהילה היהודית שנוסדה בינתיים, הוצאו ניירות־הערך הללו מהבנק ונמכרו. בחלק מהכסף הזה נקנה בית גדול בשביל מוסדות הקהילה והשאר חולק בין מוסדות הקהילה ובני משפחתו של המנוח.

יש להוסיף שחלקת אדמה גדולה הוקצבה על־ידי חנניה הלפרין עוד בחייו לבית־קברות יהודי, הקיים עד היום הזה והנקרא על שמו. על המצבה של המנדב חרותות המלים: „שוכן על אדמתו״. עד ימינו היו אומרים אנשי בלצי על מי ששבק חיים כי „הוא הלך אל חנניה״...

ועכשיו נחזור לציבוריות הבלצאית. במשך הזמן קמה לחברה לעזרת־

עניים־יהודיים שנזכרה לעיל — מתחרה בצורת „חברת בעלי־מלאכה לעזרת עניים יהודיים״. בראשה עמדו בעיקר בעלי־מלאכה, אבל היו שם גם סתם אוהדים. הנפש החיה בחברה זו היו איצקוביץ, טשולאק ואחרים. הם הכריזו שברצונם לנהל את ענייניהם בידי עצמם ואינם רוצים באפוטרופסות של „בעלי־בתים״; כי להם קרובים יותר העניינים של דלת־העם ובעלי־המלאכה. אופן הנהלת העניינים, הבחירות להנהלת ה„חברה״ ולמוסדותיה היו דומים בכללותם לאלה של ה„חברה״ הראשונה, עם שינויים קטנים מאד. דמי־החבר היו קטנים יותר אבל החברה היתה פתוחה לכל מי שרצה להיכנס לתוכה ולאו דווקא לבעלי־מלאכה בלבד. במשך הזמן הם הקימו מוסדות מקבילים לאלה שהיו כבר קיימים: מושב־זקנים, מוסדות חינוכיים ובעיקר בית־ספר לתפירה ולמלאכה לבנות „אורט״ ועוד. לשם החזקת מוסדות אלה הם דרשו וקיבלו את חלקם מכספי הציבור, כגון „הקופסה״, הסובסידיות הממשלתיות והעירוניות וכד׳. הם קיבלו גם ייצוג במוסדות יהודיים משותפים, כגון בבית־החולים היהודי. אנשי ההנהלה שלהם התרכזו בעיקר ע״י „הבאנק היהודי לחסכון ולהלוואות״ או כפי שקראו לו ברחוב היהודי — „דאָס אידישע בענקל״, שהמנהל שלו היה אברהם הויכמן ובראש ההנהלה עמדו שני אנשים מצויינים: ד״ר אליהו וסטרמן ומר אליעזר היק, — ועל שנים אלו כדאי שנרחיב קצת את הדיבור, כי הם היו במשך זמן רב מעמודי התווך של חיי הציבור היהודי בבלצי.

ד״ר וסטרמן בא לבלצי עוד לפני המהפכה הרוסית הראשונה של שנת 1905, בתור רופא צעיר ומגמתו היתה להלחם במחלות ובמגפות שהיו פורצות מזמן לזמן בעיר זו. הוא היה אינטליגנט יהודי־רוסי טיפוסי, מתקדם, מתבולל למחצה, אולם עממי, מההולכים אל העם, ה„עמוניים״ הרוסים. השפעתו על ענייני העיר היתה גדולה בשל מזגו הטוב, אופן דיבורו, נקיון הכפיים שלו ומסירותו לעניינים שטיפל בהם. עד מהרה הוא נתקבל כרופא־ראשי בבית־החולים היהודי במקומו של ד״ר הלברשטאט, קודמו, ונכנס לעבי קורתם של החיים הציבוריים היהודיים והלא־יהודיים שבעיר. היו לו קשרים עם הרבה אישים מהציבוריות היהודית, הכלל־רוסית, והיו לו מהלכים בין העומדים בראש מוסדות ארציים יהודיים כמו „אורט״ ועוד. הוא השתייך אז למפלגת ה„קדטים״ ה־R.D. הרוסית ושיתף אתם פעולה בעניינים פוליטיים כלליים כגון בבחירות לבית־הנבחרים הרוסי דאז, ה„דומה״, והשתתף בהתייעצויות שנתקיימו אז לעתים מזומנות בערים הגדולות שברוסיה כדי לדון בעניינים יהודיים כלל־ארציים. בתחומים אלה לא היה לו מתחרה בעיר, כי המפלגות המהפכניות לא העיזו עדיין לצאת מן

המחתרת והאוכלוסיה היהודית בכללותה כיבדה אותו, כיוון שבניגוד לאינטליגנטים אחרים, הוא לא התרחק ממנה והשתתף בכל ענין ציבורי ולא חס על זמנו ומרצו לטובת מוסדות יהודי־העיר. לא היו לו אמביציות אישיות, היה סבלני, ואף כי בפעילות הציונית לא השתתף באופן פעיל, לא היה מן המתנגדים והמפריעים. ד״ר וסטרמן היה מקובל ומכובד גם בין האוכלוסיה והפקידות הלא־יהודית, כיוון שידע את השפה הרוסית על בוריה והיה נואם לא רע ובעיקר מעורב עם הבריות. רעיון הקואופרציה היה קרוב ללבו והוא ראה בו „הצלה פורתא״ למצבם של האנשים הפשוטים, בעלי־המלאכה ודלת־העם, ועל כן אין תימה שדווקא הוא הועמד בראשו של הבנק היהודי הקטן הנזכר לעיל. „האיש הקטן״ ראה בו משען בטוח נגד האינטליגנציה המתבוללת, אילי־הכסף וה„גבירים״ הדוחקים את רגליו מכל המוסדות שהם הצליחו לתפוס אותם.

ד״ר וסטרמן לא רק השפיע, כי אם גם הושפע מהחיים היהודיים בבלצי. ;בסוף ימיו הוא התקרב למחנה הציוני, אם כי לא באופן רשמי.

יחד עם ד״ר וסטרמן עמד בראש החלק השני של הציבור הבלצאי — בעלי־המלאכה, ה„בענקל״ והמוסדות המושפעים על ידם — אליעזר היק. בניגוד לווסטרמן שבא לבלצי ממרחקים, היה הוא יליד המקום. כי העיר בלצי גדלה והתפתחה במהירות רבה והיא משכה אליה אנשים רבים מעיירות רוסיה ואוקראינה, שהיו מאוכלסות ביהודים רבים ופרנסתם שם היתה בדוחק. בעוד שבסרביה היתה ארץ ברוכת־שפע, הכל היה בזול והפרנסה היתה אף היא מצויה, משום שהאוכלוסיה הלא־יהודית שבעיר ובכפרים הסמוכים היתה פרימיטיבית, בלתי־מסוגלת לפתח מוסדות מסחר, מלאכה ותעשיה והיתה מתקיימת על תנובת האדמה בלבד. על־כן, אלו שהורתם ולידתם היתה בבלצי עצמה — ועליהם נמנתה גם משפחת היק — התגאו בזה שאין הם אנשים מקרוב־באו, כי אם תושבי־המקום מאז ומתמיד. אליעזר היק לא היתה לו השכלה כללית שיטתית, אבל היה לו „ראש״ טוב ובכוחות עצמו הוא למד הרבה, קרא הרבה ורכש לו ידיעות בתחומים השונים של ההשכלה שהיתה נפוצה באותם הימים. גם שפות זרות למד וידע צרפתית ורוסית על בוריין.

כנראה שהוא לא היה מוכשר למסחר ולעסקים וגם כמורה לא יכול היה לשמש בשל חוסר השכלה שיטתית ואולי גם בשל מזגו, ולכן נשאר „תלוי־באויר״, ובלית־ברירה התחיל להתמסר לעבודה ציבורית וכאן דווקא הצליח, וכמעט כל ימי חייו — עד לשנות השואה, שהפכה גם את קערתו על פיה, — עמד בראש הציבוריות הבלצאית ואף התפרנס מעבודתו זאת. וזאת

יש להדגיש: אף־על־פי שתפס תמיד עמדות קדמיות בציבוריות והשפעתו היתה גדולה — לא התעשר ולא צבר הון או נכסים, כי היה איש נקי־כפיים ולא ניצל עמדתו לטובת עצמו.

אליעזר היק עמד במרכז מוסדות „האנשים הקטנים" ואף כי מזמן לזמן היה נכנס גם למוסד זה או אחר של „בעלי־בתים", היתה זו כניסה ארעית בלבד כדי להפיק מזה תועלת בשביל מוסדות „העניים והמדוכאים". במוסדות פוליטיים בעלי ערך ציבורי יהודי־כללי, היה משתתף עם הציבור ה„בעל־ביתי", היה עוזר הרבה ולא היו התנגשויות בשטחים אלו בינו לבינם. בכלל, היחסים האישיים היו תמיד יחסי כבוד הדדיים, ולפעמים אפילו יחסי־ידידות, על אף הניגודים בשטח הציבוריות. אליעזר היק לא התנגד לציונות, אבל גם בין תומכיה האקטיביים לא נחשב. רק בזמן מאוחר יותר התקרב קצת והתחיל לעזור ביחוד ל„החלוץ" ולמוסדות האגף השמאלי בציונות, אם כי לא השתייך לחלק זה או אחר של התנועה הציונית.

חייו הפרטיים של איש זה היו אומללים. שתי בנותיו הגדולות מתו במשך זמן קצר מאוד, אחת אחר השנייה, והוא נשאר גלמוד. מיד עם כניסת הרוסים לבסרביה (1940) הם היגלו אותו לסיביריה הרחוקה, בגלל עברו הציבורי. שם הוא איבד בינתיים את בריאותו, אשתו ויתר בני־משפחתו. אחר כחמש־עשרה שנה הוחזר משם שבור ורצוץ ובחוסר־כל לבלצי ובהשתדלותם של כמה מידידיו בארץ הותר לו לצאת לישראל. פה הוא הוכנס לאחד ממוסדות „מלבן" וגמר את חייו בבדידות ובמרירות, על שכל חבריו וידידיו עזבו אותו, אינם זוכרים לו את חסד־נעוריו ואינם מתעניינים במר גורלו.

האיש המרכזי השלישי במחנה זה, של בעלי־המלאכה, היה אלעזר איצקוביץ. היה בעל־מלאכה ממש, שרברב, איש חסר־השכלה אך בעל שכל חריף. היתה לו השפעה גדולה על מחנה העמלים ועמד במשך כל התקופה שאני מטפל בה בראש ה„חברה לעזרת בעלי־מלאכה" ו„הבנק הקטן" שהוזכר לעיל, וגם ברוב המוסדות הקרובים לו. הוא עזר לאנשים מחוסרי אמצעים להשיג הלוואות קונסטרוקטיביות ב„בנק הקטן". אם כי לא היה נואם, ידע לנמק ולשכנע את שומעיו, באסיפות ובישיבות, בצידקת טענותיו ודרישותיו ולעתים קרובות השיג את אשר ביקש לטובת בעלי־המלאכה. איצקוביץ חי מיגיע־כפיו ואף כי פרנסתו היתה די בדוחק, הוא תרם הרבה מזמנו לטובת ציבור הפועלים. בניגוד לחברו היק שהיה בעל טמפרמנט חם ונוטה לריב־דברים, היה איצקוביץ הרבה יותר שקט ולא היה מתפרץ בהתגלע חילוקי־דעות בינו לבין אחרים בישיבות או באסיפות. אמנם לא היה איש־פשרות וידע לעמוד על דעתו כשסבור היה שהצדק אתו. כמו־כן

היה בעל הגיון בריא ושכל ישר וידע לוותר כשנדמה היה לו שהצד השני הוא הצודק.

היו בבלצי גם אנשי־ביניים שהשתייכו לשני האגפים של הציבוריות גם יחד. לאלה האחרונים היה שייך אברהם גפטר, אף הוא בן למשפחה שהכתה שורשים בעיר. הוא היה מחשובי בעלי־הבתים של בית־המדרש „השוחטי" — מרכז חב"די וותיק וגם מקום שסביבו התרכזו צעירי ההשכלה, הבונד והציונים. מכאן יצא לדרכו יעקב פיכמן ז"ל וגם אפרים אוורבוך יבל"א, וכמה משכילים מפורסמים אז בעירנו, כמו: האחים קרימסקי, בני גרשקוביץ, חיים־רפאל יפה ואחרים.

כדאי להזכיר כאן עוד פרק אחד מחיי הציבוריות הבלצאית, והוא — העזרה לפליטים יהודיים בתקופת מלחמת־העולם הראשונה ולאחריה, בימי הבריחה ההמונית מאוקראינה (מפחד הפוגרומים שהיו שם) לבסרביה, שהיתה כבר תחת שלטון הרומנים. פרק־זמן זה היה עשיר בפעילות ציבורית ענפה. הפעילים העיקריים בהגשת העזרה לפליטי־חרב אלה היו: ד"ר וסטרמן, אליעזר היק, יוסף מאסיס, יצחק־מלך יפה ואחרים. המוסדות האמריקניים שעזרו הרבה בכספים היו ה„היאס" וה„ג'וינט", שאמנם התנהלו על־ידי פקידים משלהם, אבל הושפעו ונעזרו בעבודתם על־ידי אנשי־הציבור במקום.

חיים תורן

ר׳ אברהם בטלן

(מתוך מחזור הציורים: „על גדות הפרוט והדניסטר״)

לעורכי הראשון — לדוב סדן

א

ר׳ אברהם בטלן, כך היה שמו וכינויו בפי כול. וכלום היה יהודי בעיירתנו שלא צורף כינוי לשמו? ולא זו בלבד, אלא שבמרוצת־הזמן הפך הכינוי עיקר והשם טפל, מעין „סרח־העודף״. אם נזדמן אדם לעיירתנו, אורח נטה ללון ושאל, למשל, היכן גר ר׳ מאיר ויינברג? — זקפו הכול אוניהם, מצמצו בעיניהם, קימטו מצחם ולאחר שאימצו יפה־יפה את זכרונם העלו, שבוודאי מתכוון הוא לר׳ מאיר ברל וואוועס, כלומר, ר׳ מאיר, בנו של ר׳ ברל, בן־בנו של ר׳ וואווע (זאב). ומבשרי חזיתי כוחו של כינוי, שגרם לאמי ולאבי מפח־נפש ובושת־פנים ר״ל. שאר־בשר היה לנו, שלישי שבשלישי, יהודי כרסתן ודברן מופלג, שכל חזותו היתה מעין קיטור נושם ונושף המהלך על שתיים, וקראו לו ר׳ משה טעלעגראף. ובעודי ילד חשבתי בתומי, שכך שמו ושם משפחתו המכובד. לאחר שהתחלתי ללמוד חכמת הכתיבה מפי מורה פרטי (לימוד זה ב„חדר״ היה בחינת „מותרות״ ואיבוד זמן לריק), נוהג הייתי להוכיח כוחי בכתיבה תמה על כל מה שנזדמן לידי: פיסות־נייר, קופסאות־קרטון, מעטפות משומשות ובעיקר — על הדלתות, על החלונות וכיו״ב, שצבעם לבן־אפרפר היה. בין הערביים של יום חורף עז, נכנס ר׳ משה אל ביתנו כדי ללגום כוס תה חם ומהביל ישר מן המיחם הרותח ולהתחמם מעט. ניגשתי אליו ובישרתי לו בשמחה גלויה, כי כבר יודע אני לכתוב וסמוך לכך ציירתי על־פני זגוגיות־החלון, שהעלו אדים מחמת החום שבבית, באותיות של קידוש־לבנה: „ר׳ משה טעלעגראף״! אמי הטובה קפצה ממקומה כנשוכת־עקרב ואבי הנבוך פלט אנחה שוברת־לב ונעץ בי מבט זועם.

ר׳ אברהם, אף־על־פי שממרחקים בא אלינו, מאחת העיירות שבליטא, זכה עד מהרה לכינוי „בטלן״, וכך נאה לו וכך יאה לו. וכיצד יצויר אחרת? יהודי תלמיד־חכם, למדן מופלג ובעל זכרון מפליא — בור סוד שאינו מאבד טיפה — עילוי ששמו יצא לתהילה בכל הסביבה ובשנת הי״ח לחייו קיבל סמיכות לרבנות, אך הוא סירב לשמש ברבנות והעדיף להיות מלמד בעיירה בסרבאית נידחת. כלום אין זו בטלנות? יתירה מזו: טובי עיר מולדתו, יהודים עתירי־נכסים ונכבדים, ביקשו להשתדך בו ו„לקנות״ להם אברך־משי זה, ואפילו ראש־הישיבה בכבודו ובעצמו ביקש לתת לו את בתו לאשה. ואילו ר׳ אברהם נשא לאשה את בתו של שואב־מים, יהודי תם וישר ועני מדוכא, שהיה מטופל בשבע בנות.

וכאן נחלקו הדעות: הללו אמרו, שר׳ אברהם איננו בטלן כלל והא ראיה — הוא הלך שבי אחר רבקה׳לה זוגתו היפהפיה. ואכן, יפת־תואר היתה. גופה התמיר והזקוף, פניה החטובים והמאירים, מחלפותיה השחורות כפחם, עיניה החינניות, הנוחות והשוקטות עם ריסיהן הארוכים, ועל כולם — שתקנותה ושקדנותה, שבו לבבות. והללו סיפרו, שר׳ אברהם ברוב תמימותו וטוב לבו, לב רחום וחנון, בא אל ר׳ נחום שואב־המים וסח לו בזו הלשון, בערך: „ידעתי את עונייך, דחקותך ומצוקתך והנה נתברכת בשבע בנות, ב״ה, ואין בידך להשיא אפילו אחת מהן. במה אוכל להיות לך לעזר? הנני מוכן ומזומן להקל עליך את הנטל ולקחת לי לאשה את בתך בכורתך, רבקה׳לה תחי׳״. השידוך קם והיה, לתמהונם של אנשי העיר, והפך לשיחת־היום. וכיוון שגם הוא, ר׳ אברהם, בן־עניים היה, בנו של חייט עלוב ואם מוכרת סדקית בשוק, נתקיים בהם המאמר ההמוני: „שני גבירים מקימים גביר שלישי ושני קבצנים מולידים קבצן שלישי״. ניסה ר׳ אברהם כוחו במסחר, אך עד מהרה למד לדעת, כי לא לכך נוצר ועל־כן הסכים לאחוז במלמדות, תחילה בעיר־מולדתו ואחר־כך בבסרביה הרחוקה דווקא. ומעשה שהיה כך היה.

ב

סוחר עשיר היה בעיר הסמוכה בלץ, אב לשני בנים שהגיעו למצוות, והוא חיפש בשבילם מלמד בר־אורין. באחד ממסעיו לרגל מסחרו, שמעבר לימים וארצות הגיע, „גילה״ את ר׳ אברהם והביאו אל ביתו עם אשתו ושלושת ילדיהם. שנתיים ימים ישב ר׳ אברהם בביתו של אותו גביר ולא ידע מחסור, כי כבד היה האיש בכסף ובזהב ומזוויו מלאים. ואולם

הכרך הגדול על שאונו והמונו לא היה לפי רוחו, אף ביתו החפשי של בעל־הבית לא הניח את דעתו, ועל כולם — שני הבנים, תלמידיו, שהיו מפונקים ויהירים ומוחותיהם מטומטמים. מן הטעמים הללו ביקש ר׳ אברהם לשמש מלמד בעיירתנו, עיירה בסרבאית חקלאית, זבת חלב ודבש ובה לחם לשובע ויין לשכרה ופירות „כמים לים מכסים". תחילה בא בגפו, לשם קביעת התנאים, כביכול, ובעיקר כדי שבעלי־הבתים יתהו על קנקנו ויעמדו על טיבו, שהרי בבחורי־גמרא בני אחת־עשרה ושתים־עשרה מדובר.

בבוקרו של יום־אלול צונן ושטוף־אור נפתחה הדלת ולביתנו נכנס ר׳ אברהם, בלוויית ר׳ ברוך, אחד מבעלי־הבתים החשובים והלמדנים שבע־יירה, יהודי ממולח וחריף, מרושל בלבושו ונלעג בהילוכו ועפעפיו זעומים תמיד. אודה, עם כניסתו לא עשה עלי הרבי החדש רושם גדול, אדם כבן שלושים ואף־על־פי־כן רחוק מ„כוח", נמוך־קומה ודל־בשר, כפוף קמעה ובעל זקן קטן ודליל, לבוש בפשטות יתירה, אך ללא רבב על בגדו, כנאה לתלמיד־חכם. ואולם ארשת־פניו וסבר־מבטיו, ובייחוד עיניו הטובות, הלטפניות והחולמות, קסמו לי. אמא הגישה מיד „כיבוד" לאורחים, תה עם ריבת־דובדבנים ריחנית, מעשה־מאפה, פירות וכיו"ב והמסובים פתחו בשיחה. למעשה, התנהלה השיחה בין אבא ובין ר׳ ברוך. כל אותה שעה ישב האורח כמבויש, תפוס־הרהורים, הרבה להתבונן סביבו ושתק, אף ב„כיבוד" לא נגע, אך חיוכו הטוב והנלבב לא מש מעל זוויות פיו. ופתאום, כאדם החס על זמנו ומיצר על ביטול תורה, פתח ואמר: „ובכן, רצונכם לשמוע שיעור בוודאי? קראו־נא לנערים". נעניתי לרמיזתו של אבא, חמקתי מן הבית וכהרף־עין חזרתי בלווית שניים מחברי ל„חדר". ניגש אבא אל ארון־הספרים, הוציא כמה ספרי־תנ"ך והושיטם למסובים. נטל ר׳ ברוך ספר, דפדף, חזר ודפדף בו ופסק בקול מצווה: „איוב, פרק ו׳!" פתחנו אנחנו, הנערים, את הספרים וחיכינו לאות מן הרבי, אך למרבה התמהון לא פתח הוא את הספר שהיה מונח לפניו. שאל אבא: „ומר אינו פותח את ספרו? הלא בספר איוב עסקינן", כמבקש להדגיש את „חומרת המצב". השיב ר׳ אברהם בענווה ובקול דממה דקה, כמסיח עם עצמו: „אני כבר למדתי, עתה הגיעה שעתם ללמוד", והצביע עלינו, שלושת הנערים, שישבו מכונסים, בהולים ומבוישים קמעה ויחד עם זה מלאי־סקרנות אל מה ירמזו דברי הרבי. תמהו גם בעלי־הבתים, שראו בהערתו שמינית של גאווה ולמעלה משמץ של יוהרה וציפו למוצא פיו. שאל ר׳ אברהם: „כיצד פותח הפרק?" לא הספקנו לקרוא באזניו את הכתוב הראשון עד תומו והוא פתח וקרא בעל־פה את הפרק מתחילתו ועד סופו,

בקול רך וערב, בהטעמה וברגש. סיים את הקריאה והפליג בדברי־הסבר, עברית בעברית, פירש והסביר כתוב אחר כתוב, ושוב בעל־פה, בלא שיי־כשל אפילו בתיבה אחת, אף לא בקרי וכתיב אחד. והפירוש מלא חן ומתיקות, פשטות ועמקות וכולו אומר בקיאות מפליאה בכל חדרי התנ״ך על פירושיו ופירושי־פירושיו. לא עצר אבא רגשי התפעלותו ושאל בת־מיהה: „ס׳ איוב בעל־פה?!״ השיב ר׳ אברהם בשפה רפה, ואף הוא בתמיהה: „מדוע לא?״

לאחר שסיימנו את הפרק וסגרנו את הספרים, קם ר׳ ברוך ממקומו, ניגש אל ארון־הספרים, חיפש ופשפש והוציא שני כרכים של „בבא קמא״ ומסרם לרבי ולנו, התלמידים. ברק של שובבות והתנצחות נדלק בעיניו של ר׳ ברוך, כאילו ביקש לומר: נראה־נא עכשיו, ר׳ אברהם, את כוחך. האמנם גם בים־התלמוד תעז לשחות בלא משוטים? כלומר, בלא ספר. ומיד הכריז: „המניח את הכד!״ נטל ר׳ אברהם את המסכת, פתחה בפרק הנקוב, עיין בה שעה קלה כשאצבעותיו הדקות והחיוורות מרצדות במהי־רות מסחררת משורה לשורה, קימט את מצחו, השעין ראשו על ידו השמא־לית ושקע במחשבות, כשחמטאי מובהק, השוקל את דרכי הלחימה וההת־גוננות שלו למראה „שדה הקרב״. ולפתע הרחיק מעל פניו את המסכת, קרא והסביר בעל־פה את הדף הראשון, מתחילתו ועד סופו, כשהוא מציץ ואינו מציץ לעבר השומעים, שואל ומשיב ומבקש שאנחנו, הנערים, נשוב ונקרא יחד עמו את הדף ובניגון. „בלא ניגון״, העיר, „לא תוכלו לרדת לעומק העניין״. ודברי־ההסבר שלו, כמקודם, קולחים במתינות, בניגון צובט ומרטיט, נכנסים אל הלב ומתקבלים על הדעת, מושכים ומאירים ומפליאים בפשטותם, בצלילותם ובמתיקותם.

משעמדנו בסיומו של הדף כבר היתה השעה קרובה לצהרי־היום, ור׳ ברוך, שפניו הזעומים קרנו הפעם מרוב חדווה וקורת־רוח, נתן אות להפ־סקה. גמע ר׳ אברהם כמה גמיעות מכוס־התה, נשם עמוקות, פקח את שתי עיניו הטובות לרווחה ודממה כבדה השתררה בבית. קונים וסוחרים למי־ניהם התדפקו על דלת הבית, אך אבא לא שעה להם ולא שמע לקריאותיהם. דומה, לא רק אנחנו הנערים, אלא גם אבי ור׳ ברוך ישבו כמוקסמים. משל, איזה „עושה־להטים״, ר״ל, נתגלה לנגד עינינו, עשה בלהטיו והריהו שוב לפנינו כאחד האדם — יהודי קטן־קומה, בעל פנים חיוורים־נוגים ובעל מצח גבוה וחרוש־קמטים, הגומע מכוסו ונח מעמלו. ובסתר לבי הרך, וזאת אזכור יפה, הרהרתי: ושמא אין ר׳ אברהם אלא אחד מל״ו צדיקים, שנת־גלה לנו בדמותו של רבי?

ביקש אבא לפזר את השתיקה, פנה אל האורח בנימוס ובבת־צחוק של חביבות ושאל: „ומה מכוח התנאים?" לשמע השאלה נתחייך ר' אבר־הם, השמיע שיעול קל, שהעיד על מבוכתו, סומק־מה עלה בלחייו והוא השיב בהנמכת קול וכמעט בגמגום: „מה שייך תנאים? העיקר הלימוד! זקוק אני לדירה וקצת מזונות, והריני סומך עליכם שלא תקפחוני". הכרת־פניו ענתה בו, שמשפטים קצובים אלה עלו לו בדמים ממש וכי מוכן ומזומן היה לפרש בו במקום עוד כמה עשרות דפים של גמרא, ובלבד שיפטרוהו ממשא־ומתן מייגע זה. סיים דבריו וקם ממקומו, נטל ברכת־פרידה מכולנו, כשהוא משהה מבטו הטוב עלינו, הנערים, ואץ לעגלה שחיכתה בחוץ, כדי להחזירו אל בני־ביתו שבכרך. ביקשו אבא ואמא לעצור בעדו והזמינוהו לסעוד אתנו ארוחת־צהריים, אך הוא הודה מקרב לב ובמאור־פנים ויצא.

ג

לאחר חג־הסוכות פתחנו בלימוד אצל ר' אברהם. שמונה נערים היינו, בני־טובים ובני־עניים, ומקומו הקבוע של ה„חדר" — בפינה חבויה שבבית־הכנסת הגדול והמרווח, ה„שול". והלימוד — מיעוטו נביאים ורובו גמרא ומיעוט שבמיעוט, בשעות בין־הערביים, דברי־אגדה. כשתים עשרה שעות ביממה, בהפסקות קלות לארוחת־צהריים ולארוחת־מנחה, ישבנו רכונים על הספרים ורתוקים אל השולחן הצר, כלואים בבית־הכנסת הגדול, שהיה שומם רוב שעות־היום והטיל עלינו פחדו בעיקר בשעות בין־השמשות. פרק רדף פרק ודף רדף דף ור' אברהם פניו קרנו מרוב דביקות, התמדה ואהבה — אהבת התורה ואהבת האדם. והוא לשיטתו — הספרים מונחים לפנינו פתוחים, ואילו עיניו עצומות למחצה, ראשו מוטה על צידו, שעון פעם על ידו הימנית ופעם על ידו השמאלית ודבריו קולחים כמו מתוך מעיין הנובע, ברוך ובענוות־חן. לא כל הנערים בעלי תפיסה דומה היו ויש שפלוני לא ירד לסוף דעתו של הרבי ולא השיג העניין עד תומו. לא עייף ולא נלאה ר' אברהם מלפרש, להבהיר וללבן, עד שהדברים היו מאירים וברורים ונכנסים אל לבו של החריף והחלש גם יחד.

מתינותו־ותרנותו לא ידעה גבול. איחר נער ל„חדר", לא גילה ר' אברהם אף סימן קל של רוגז ולא גער בו. בוודאי יש לו סיבה לכך, היה אומר. ושמא נתאחר ברשות הוריו העמלים, שנזקקו לעזרתו? ושמא חש בראשו? כלום ייתכן, שנער יהודי לא יאבה ללמוד תורה? דבר זה היה

נשגב מבינתו. ואם חלה נער מנערי ה„חדר״, היה ר׳ אברהם מכתת רגליו בשעות־הלילה, עם סיום הלימוד ב„חדר״, בין בלילות־החורף האפלים, הקרים והמושלגים, ובין בלילות־הקיץ החמים והמחניקים ובא אל ביתו של התלמיד. תחילה היה יושב ליד מיטתו של החולה ומפזר רוחו בדברי־אגדה ובסיפורי רבה בר בר חנה, אחר־כך מלמדו את שהחסיר במשך היום, מפרש ומסביר, עד שהורי התלמיד התחננו לפניו: „למען השם, ירחם על עצמו ועל כוחותיו הדלים של החולה, השעה מאוחרת ועליו, כלומר על הרבי, להשכים קום לעמל יומו״. היה ר׳ אברהם מבטל דבריהם בדרכי־נועם ובחיוך נלבב: „מה שייך מאוחר? הלילה ארוך וכלום מסוגל אדם מישראל לתת תנומה לעפעפיו למעלה מארבע־חמש שעות? והתורה מה יהא עליה? והלא בפירוש צווינו: ׳והגית בו יומם ולילה׳ — השווה הכתוב יום ללילה״.

מידת סלחנותו היתה לעתים לחידה בעינינו. באחד הימים, בהשכמת הבוקר, בעוד עינינו נסוכות שינה, אך פתחנו את הספרים, התפרץ אל ה„חדר״ ניקולאי הארוך, שומר גנו וכרמו של אחד מעשירי העיירה, שנודע ברשעותו ובקמצנותו. נכנס ניקולאי נושם ונושף ומזיע, עיניו מזרות אימה ופניו להבים. בידו האחת החזיק ניקולאי חופן שזיפים, על עליהם הירוקים, שזה עתה נקטפו מן העץ ובידו השנייה — „המצביא״ שלנו בכבודו ובעצמו, בנו של סנדלר עני, המטופל באשה חולה ובחצי מניין ילדים. עמד הנער בראש מושפל ועיניו כבושות בקרקע, חולצתו קרועה ופרומה, כובעו שמוט לו על ראשו וכולו סמוק ורועד כעלה נידף. פתח ניקולאי וסיפר באידיש רצוצה ומשובשת, כשהוא מלווה כל מלה בצחוק גס ומגושם: „כבר כמה ימים עוקב אני אחר ה„תכשיט״ הזה, הנוהג „להציץ״ אל הגן שלנו בשעת־בוקר מוקדמת, אך לרוע מזלי נתחמק מתחת לידי. אכן, זריז הוא הבחור, מקפץ ומדלג כסנאי. הפעם לא הצליח להימלט מידי. שעה שישב על העץ וכיסי־מכנסיו מלאים וגדושים שזיפים, תפסתיו בשולי מכנסיו והריהו לפניכם הגנף״. תיבה אחרונה זו ביטא ניקולאי בהדגשה יתירה ובגאווה, שאינה משתמעת לשתי פנים, כשהוא מתיז את האות ׳פ׳ עד כי רירו פרץ מפיו, כמו ביקש להוכיח: ראו־נא גם ראו בקיאותי בלשונכם! סיים ניקולאי מדברותיו, שוב צחק במלוא הפה, ניצב בכל קומתו כאחד מבני־הנפילים, וציפה לפסק־דינו של הרבי.
כל אותה שעה הוסיף ר׳ אברהם לשבת בניחותה, שווה־נפש, מחריש ומחייך את חיוכו הטוב. משהבחין ניקולאי, שר׳ אברהם אינו נע ואינו זע, נכווה קשות ופניו האדימו מכעס. בלא שהיות הרבה חטף כובעו של

הנער ה„גנב”, עקר ממקומו ונעלם, כששפתיו ממלמלות בחמת־רצח: ׳פטלן׳, ׳פטלן׳, כלומר: ׳בטלן׳, ׳בטלן׳ — הוא כינויו של ר׳ אברהם, שאף אל אזניו הערלות של ניקולאי הגיע.

אך יצא ניקולאי, קם ר׳ אברהם ממקומו, הוציא כיפה קטנה וכיסה את ראשו של הנער כדי שלא יישאר ח״ו בגילוי־ראש. אחר־כך חיבק את הנער ברוך ושאלו בנעימה אבהית: „הגידה־נא לי בני רק זאת, ראה השבעתיך לומר את האמת: האם סעדת פת־שחרית בבית?” לשמע השאלה פרץ הנער ביבבה ארוכה וממושכת וכבש פניו בשתי ידיו, שאחת מהן היתה שרוטה ופצועה עד זוב דם. משקיבל ר׳ אברהם את תשובתו האילמת של הנער, פנה אלינו ואמר: „בני (כך היה פונה אל תלמידיו!) אנא, עיינו שעה קלה בספרים שלפניכם ולמען השם אל תתבטלו, זכרו יפה כי ,היום קצר והמלאכה מרובה׳ — שוב אשוב מיד”. נטל ר׳ אברהם את הנער, שניצב כל אותה שעה בהול ומבוהל וממרר בבכי, ויצא. ברוב שובבותנו והתרגשותנו לא עיינו, כמובן, בספרים והתחלנו לנחש, מה בעצם מבקש הרבי לעשות. שמא הלך להסגירו במו־ידיו לידי בעל־הגן? ושמא לידי אביו? ובעוד אנו משתעשעים בהשערות מהשערות שונות ובסברות־כרס ילדותיות, חזר ר׳ אברהם עם הנער, שעל ראשו התנוסס כובע חדש, ידו הפצועה חבושה בתחבושת ובידו השניה — לחמניה טריה וריחנית.

מעשי הקונדס והשובבות שלנו לא הרגיזו את ר׳ אברהם ולא הוציאוהו מכליו. הוא נשאר תמיד במתינותו, שקט ושלו ומיושב בדעתו וסלחן, כדרכו. ולמה אכחד? לא אחת ניצלנו את ותרנותו, שלא ידעה גבול. בימות־החורף הקודרים והחדגוניים „נעלמנו” לעתים, „אחד אחד ובאין רואה”, כדי להפליג בשדרות הברושים המושלגים שמחוץ לעיר, או כדי לטעום טעם עגלת־חורף והחלקה על הקרח, על־פני הנהר שמאחורי טחנת־הקמח; ובימות־הקיץ הארוכים והלוהטים — כדי לשוטט בערבה הירוקה והרוגעת, לפוש קמעה בצל גנים כבדי־פרי וכבדי־סוד, להתפלש בערימות־החציר שבחצרות הבתים, לשבור את צמאוננו בתירוש מרענן שבתוך יקבי־היין האפלים והקרירים, או כדי להתפלש סתם בצל חורש ויער. וה„מצביא” שלנו אף מצא טעם ונימוק לתעלולים אלה, שלא היו אמנם מעשים שבכל יום. וכה היה טוען בקולו הרם והבוטח: „כלום מבקשים אנו להרגיז את ר׳ אברהם הטוב והנות? — חס וחלילה! אך במה נגרע חלקנו מחלקם של תלמידי הגימנאסיות שבכרך? הללו עסוקים בלימודיהם רק כשש שעות ביום, יבין שיעור לשיעור הפסקה, לשם התרענגות, ונוסף לכך נהגים הם

מפגרת־קיץ ארוכה וממושכת. ואילו אנחנו שקועים בלימודינו כשתים־עשרה שעות רצופות ביום, האם אין אנו ראויים לשעת־נופש קלה ביום, כדי להתנער מעט מיובש הלימוד ולהתפרקד על דממת שדה ואחו?״

אבותינו שמעו וידעו ואף קבלו ורטנו על תעלולינו „מאחורי אפו״ של הרבי, אך כל טענותיהם־ריטוניהם בגלוי ובהסתר היו לשווא. את תמימותו־ותרנותו של ר׳ אברהם לא היו מסוגלים לעקור, ולהעבירו על מידותיו לא רצו. בסתר לבם ידעו וחשו בעליל, שר׳ אברהם מעניק לתלמידיו מה שלא העניק להם שום רבי לפניו — לא רק מידיעותיו ומבקיאותו, כי־אם גם מאצילות רוחו, מיפי נפשו ומנדיבותו.

אה, נדיבות לבו של ר׳ אברהם! כיסויה גדול היה מגילויה. בדירתו בת שני החדרים המרווחים והמטבח האפל ציפצפה דלות משוועת, עוני ומחסור מכל פינה זעקו, ואף־על־פי־כן שררו שם סדר ונקיון למופת, בזכות שקדנותה וחריצותה של רבקה׳לה זוגתו. והיה הדבר תמוה בעיני רבים, שלא כבשו תמיהתם בלבם ושאלו: לכאורה, מקבל ר׳ אברהם שכר־לימוד הוגן, העשוי לקיים את ביתו לא בעושר וברחבות אמנם אבל בכבוד, עוני זה ודחקות זו מניין? אלא שמעטים בלבד ידעו, כי ר׳ אברהם מפזר על מתן צדקה בסתר יותר משהוא מוציא לפרנסת ביתו. אכן, מי שלא ראה את ר׳ אברהם בערבי שבתות וימים טובים, כשהוא אץ־רץ בנשימה עצורה בסימטאות האפלות והדלות של העיירה, כדי להביא למשפחות עניות ומטופלות בילדים, ליולדת אומללה או לבית־אבלים דל ומדולדל או סתם לביתו של בעל־בית שירד מנכסיו, מצרכי־מזון או מלבוש חם, ובעיצומו של חורף עז וסופת־שלג מסנוורת אף נושא על גבו החלש חבילת־עצים להסקה, לא ראה אדם מאושר, שכל חזותו אמרה אהבה, חסד ורחמים.

בשיא גילויו האנושי ראיתיו בליל־סדר אחד. עם תום ה„סדר״ בביתנו הביע אבא משאלה לצאת קצת לשוח ודרך־אגב לבקר אצל ר׳ אברהם. כמובן שנענינו לו ברצון. משהגענו לביתו מצאנוהו סגור ומסוגר ורק אור קלוש של עששית בקע מבעד לסדקי התריסים המוגפים. והיה הדבר לפלא בעינינו. הייתכן, שבליל־הסדר ייעדרו מן הבית? שעה ארוכה סובבנו ושוטטנו ברחובות, באור לילה רך וצונן, מלא חמימות טובה ושקטה של ראשית האביב. ופתאום, מאחת הסימטאות, הגיעו אלינו קולותיהם של ר׳ אברהם ואשתו, שהופיעו לנגד עינינו, שני תינוקות בזרועותיהם ושניים, הגדולים, מהלכים אחריהם ברגליים כושלות ובעיניים עצומות למחצה. שמח ר׳ אברהם לקראתנו, קידם פנינו בחיבה ובמאור־פנים, כדרכו, ופירנס תמיהתנו בפשטות יתירה: „ערכנו את ה׳סדר׳ בביתה של פרומע האלמנה.

כי מי יערוך את ה׳סדר׳ בביתה? בנה האלם בן־התשע או שני התינוקות שלה המוטלים בעריסה?״

משגילינו את אזנו שנתכוונו לבקר בביתו, לא הרפה מאתנו והפציר בנו לקיים את הביקור. נכנסנו לביתו, שהיה שרוי בצללים ובעזובת־עצב. לא יצאה שעה קלה והילדים הושכבו במיטותיהם, בקבוק יין הועלה על השולחן ור׳ אברהם, שהיה בגילופין, פתח ב„שיר־השירים״, בעל־פה כמובן. כל אותה שעה היה ראשו מופשל כלפי מעלה, עיניו פקוחות לרווחה ומכוונות ישר אל זוגתו. רבקה׳לה, שיפתה אותו ערב שבעתיים. הוא שר בדביקות, כאילו לכבוד רבקה׳לה זוגתו חוברו המלים הללו ולה, אך לה, מכוון ניגון זה, שנבע ממעמקי לב אוהב העובר על גדותיו. אך משהגיע לפרק האחרון, לאותו כתוב נודע: „מים רבים — — אם יתן איש את־כל־הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו״, פרץ בבכי וקולו נדם. הרבה ניגונים שמעתי בימי חיי, אך אותו ניגון של ר׳ אברהם מהדהד בלבי עד היום והוא צירוף מופלא של לחן־גמרא, זמר־חסידים ושיר־עם, ניגון שכולו אומר חדווה, תום, כליון־נפש ועצבות שאין לבטאה במלים.

ד

לאחר שני „זמנים״ (כשנה תמימה) נפרדנו מחדרו של ר׳ אברהם ופנינו מי לגימנאסיות ומי לעסקי אביו — אם למסחר ואם לעבודת־אדמה — נער־נער לפי נטיות־לבו, ובעיקר — לפי השגת ידיהם של ההורים. וכך הושם קץ לחדרו של ר׳ אברהם מטעם אחד פשוט: לא נמצאה קבוצת־נערים מתאימה ולא היו בעלי־בתים, שיקבלו על עצמם לכלכל רבי „יקר״ כל־כך. באין ברירה פתחה אשתו חנות־מכולת קטנה ופירנסה את ביתה בצמצום ור׳ אברהם שימש „עזר כנגדה״ — טיפל בילדים ועסק בתורה בדביקות ובהתמדה כפולה ומכופלת.

אכן, אשה מופלאה היתה רבקה׳לה, שגילתה בכל התנאים צלילות־דעת וכושר־מעשה למופת והצילה את ביתה מחרפת־רעב. היא אף לא התלוננה ולא קבלה על גורלה ונשאה בעול באלם־קול, בענווה ובאורך־רוח. אך דומה, שהעול היה למעלה מכוחותיה הדלים וכמחצית השנה לאחר שפתחה את החנות כרעה־נפלה. באחד הלילות התעוררה משנתה כשהיא נאנחת וגונחת. הרופא שהוזעק קבע, שאין זו אלא חולשה כללית וציווה עליה

מנוחה גמורה של כמה ימים, אך כנראה טעה באבחנה, כי לא יצאו שלושה ימים והיא נפחה נשמתה. אבל כבד ירד לא רק על ביתו של ר׳ אברהם אלא על העיירה כולה, שכן אהובה וחביבה היתה על הכול.

נקל לשער, עד מה נשבר ר׳ אברהם. עולמו חשך בעדו והוא נשאר גלמוד, אין־אונים וחסר־ישע, מחוסר־פרנסה ומטופל בארבעה ילדים, שהבכור שבהם ילד כבן שמונה. שכנים וידידים, בתוכם פשוטי־עם ממש־כנות העוני, חשו לעזרתו ותמכו בו כמיטב יכלתם, אך הכול הבינו שזקוק הוא לאיזו אחיזה של ממש. לשוב לעיר־מולדתו בליטא לא רצה ומעמד כל שהוא בעיירה לא נמצא בשבילו.

בינתיים יצא שמעו למרחקים והצעות שונות מהצעות הובאו לפניו. לבסוף נעתר להצעה שקסמה לו ביותר והיא — לשמש דיין באחת הקהי־לות הגדולות והעשירות שבבסרביה. אלא שגם בשעת קבלת כהונה מכובדת זו התנה שלושה תנאים מוזרים ומשונים בעיניהם של פרנסי־הקהילה, שנשאו ונתנו עמו כמה וכמה שבועות עד שנכנעו. ומה היו שלושת הת־נאים הללו? ראשית — בכהונתו כדיין ישמש יומיים בשבוע בלבד, ואילו יתר הימים ירביץ תורה לילדי־ישראל, גדולים וקטנים גם יחד, עשירים ועניים, חינם אין כסף; שנית — ערב־פסח יתרמו העשירים שבקהילה מעות־חיטין ככל שישית עליהם הוא, ר׳ אברהם, ללא שום טענות ומענות, כדי שלא יישאר ח״ו יהודי בלא „שולחן עורך״ בליל־הסדר; שלישית — והוא התנאי „המשונה״ והתמוה שבכולם, ששימש סלע־מחלוקת ונושא לדיונים בלתי־פוסקים: שיניחוהו באלמנותו וחלילה להם, לפרנסי־הקהילה, לנסות להש־פיע עליו, לשאת אשה שניה.

מפי אבא, שהיה מבקר אצל ר׳ אברהם אחת לשנה, לפחות, שמעתי: לא זו בלבד שהוא שימש דיין־צדק ולא נשא פנים אפילו לנשואי־פנים, עסק בתורה והרביץ תורה יומם ולילה וביתו, ידו ולבו פתוחים היו לכל דל, יתום ואלמנה וקשה־יום, אלא שבמרוצת השנים השכימו לפתחו יהודי הקהילה והקהילות הסמוכות, כאל פתחו של צדיק, אף־על־פי שהוא לא גרס „צדיקים״, „חסידים״ וכיו״ב. ונודעה אמרתו: „יהודים רחמנים, תורה מפי תוכלו לשמוע כמה שלבכם חפץ, ׳מופתים׳ אין בידי. המופת הגדול ביותר היא התורה! ׳ותלמוד תורה כנגד כולם׳ — למדו תורה, כי רק היא תשכיח מלבכם כל יגון ואנחה״.

כזה היה ר׳ אברהם, יהודי שלא היו בעולמו אלא יראת־שמים ותלמוד־תורה ומעשים טובים; אדם שלבו הגה תבונה, פיו דיבר חכמות, עיניו האירו במאור־תורה ופניו הזהירו כזוהר הרקיע — אחד מאותם „בטלנים", שבזכותם העולם מתקיים.

א. פוליקמן

דמות מן ההווי הבסרבאי:

ר׳ ולויל לאה׳ם

ר׳ ולויל דרברימדיגר, היה מיוצאי חלציו של הצדיק המפורסם רבי לוי־יצחק מברדיצ׳ב, ומידות אבותיו הקדושים בידו: בתורה, בתפילה, בחסידות ובהתנהגות. בהוויות העולם לא עסק מימיו, וכמעט שלא הכיר צורת מטבע, וכל זמנו הקדיש לעבודת הבורא, וקבע עתים לתורה לחוד ולתפילה לחוד... מחוץ לנסיעותיו התדירות והתכופות לאדמו״ר מבויאן — שעמד לפניו כעבדא קמיה מרא!

התלבש והתנהג כנכד ברדיצ׳באי לכל פרטיו ודקדוקיו, עם נזר־המיצל על ראשו והתעטף בקפטן של משי אשר חלקי קטיפה מכסים את קצות שרווליו... ודרכו בקודש היה, לקום בהשכמה, עם שחר, לעבודת הבורא ולתיקון־חצות.. הקדים להיטהר במקוה קרה, הן בימות החמה והן בימות החורף, ולמהר לבוא לבית־הכנסת ד„חונדרולין", שחסידים מכל הכיתות והרבנים דרו שם בצוותא, למרות חילוקי־הדעות שביניהם. והיה מן המאחרים לצאת ולהאריך בתפילתו שלאחר זמן. תכופות עמד מחוץ לכותלי בית־המדרש, מעוטף ומעוטר בטלית ובתפילין, וביקש רחמים מהיהודים, העוברים־ושבים, להכנס ולהשלים את המנין האחרון ולהגיד לכה״פ „ברכו" ו„קדושה" !...

ההכנה לתפילתו היתה תמיד די ארוכה, ויצאה מלבו בהתלהבות גמורה, בליווי קולות קריאה מעין: וי, וי, וי! שהביאה אותו לידי התפשטות־הגשמיות ואפיסת הכוחות. תפילתו האריכתא — נמשכה עד שעה מאוחרת שאחרי הצהריים. דאגת פרנסת ביתו נטלה על עצמה אשתו לאה, אשת־חיל, פקחית ותגרנית, שניהלה בית־מסחר לאריגים בשותפות עם בניה לוי ומשה.

מטבעו היה ר׳ ולויל איש תם וישר דרך, שקט ומתון, עניו וחסיד ומאיר פנים לכל אדם, התרחק מענייני ציבור והיה נחבא אל הכלים... נמנע מלהכנס בוויכוחים ב„אמונות ודעות" והיה נוח לבריות.

ביתו היה מרכז לחסידים וחסידות ומדי שבת בשבתו, ביום הששי

בערב, אחרי סעודת השבת הראשונה, התכנסו בביתו תמיד וישבו מסביב לשולחנו, חסידי בויאן וסאדיגורה, מהשושלתא הריז׳ינאית, אם־כי לכל ימות החול היו יריבים ובעלי־פלוגתא בשאלות הנהלת וחלוקת כספי קופסת „רבי מאיר בעל־הנס" וכדומה, — אולם מפני כבוד זקן החסידים והנכד הברדיצ׳באי ר׳ ולויל, השלימו הצדדים לרגע ביניהם, באו לשמוע תורת החסידות מפיו, כי זקן היה האיש וחשוב ומכובד בעיניהם והשכינה שורה בביתו.

אשתו לאה, עקרת הבית, קיבלה את פני החסידים בכיבוד לכבוד שבת, כגון: דובשנית ותבלין מכל מיני פירות ועוגות, לשם ברכות „על המחיה", והמסובים נהנו מעונג שבת „כמקבלי מתן נחליאל"! בהפסקות שבין דברי תורה ושיחות חולין של תלמידי־חכמים וסיפורי חסידים, שימחו את לבם מטוב־טעם של ה„כיבוד" ושתו לחיים על כוס יין־צימוקים, אשר ר׳ ולויל בכבודו ובעצמו הכין במו־ידיו לכבוד שבת קודש!

ולהתלהבות עילאית ותענוג נפש גרמו זמירותיו של הסבא רבי אביגדור ובניו, שהנעימו את המסיבות ב„כל מקדש" עם ליווי של כמה ניגונים, הערבים לאזנם ולטעמם של החסידים, המביא אותם לידי התרוממות־הרוח ולהתפשטות־הגשמיות ובפרט ה„ישמחו במלכותך"!..

ובשעה די מאוחרת בליל שבת קודש נפרדה החבריה בריקוד חסידי מ„עונג שבת" זה, כדי להפגש שוב למחרתו, אחרי תפילת מוסף בבית־הכנסת הישן, בשעת ה„קידושא־רבה" ובהפסקה קטנה בשלוש סעודות. ובמוצאי־שבת ל„למלוה מלכה" נתפרדה החבילה! חסידי בויאן התאספו בבית הרב הבויאני ר׳ משה סיויטובר... וחסידי סאדיגורא אצל השו"ב ר׳ ישראל גאון, והעולם כמנהגו נוהג: איש על מחנהו ואיש על דגלו.

ור׳ ולויל לשיטתו: אינו נוטה לצדדין, בימות החול מתבודד הוא בעולמו, מחכה ומצפה הוא ליום שכולו טוב, ליום שבת־קודש, שבו מתכנסים אנשי החבריה בביתו: חסידי בויאן וסאדיגורא, השלום והשכינה שורים ביניהם ונהנים מזיו השבת־מלכתא בצוותא!

מאיר זית

שנה אחרונה בבסרביה הציונית

(צרור זכרונות משנת תרצ״ט — ת״ש)

ביוני 1939 יצאתי לשליחות לרומניה. היתה זו שליחותי הראשונה, לאחר ארבע שנים של חיי עבודה בקבוצה ארצישראלית („אבוקה״). אי אפשר לומר שהרגשתי היתה מרוממת, על אף היותי חדור הרגשת העליונות והאחריות של תפקיד חשוב הנמסר לידי: לעסוק בחינוך נוער לציונות ולחלוציות ולהסביר לנוער יהודי ברומניה את המתרחש בארץ־ישראל, תפקידינו, מעשינו.

ובאמת, כיצד ניתן בצורה ברורה להסביר ענינים כה קשים וכה מעורפלים? שבועות מספר לפני יציאתי מן הארץ תרמו לנו האנגלים את „הספר הלבן״ הזכור לשימצה, ובו הודיעה ממשלת צ׳מברלין בצורה הרשמית והברורה ביותר שהיא מתכחשת להצהרת בלפור ושבעוד חמש שנים, כלומר במרס 1944, תקום מדינת פלשתינה ערבית בארץ־ישראל, עם מיעוט יהודי. אולם הכנופיות הערביות לא התחשבו אף בהבטחה זו, והמשיכו במלחמתם נגד הישוב, במעשי רצח, הצתות, חבלות.

הישוב הכריז מלחמה נגד הספר הלבן. מספר נוסף של ישובי „חומה ומגדל״ קמו כתגובה לגזירה זו. מאידך הופיעו כרוזים ראשונים של אצ״ל, ומעשי רצח רבים: פצצות בשווקים ערביים וכו׳. ונוסף לכל זה: מלחמת בחירות לקונגרס הציוני שעמד להתקיים בציריך. אכן, לגמרי לא היתה לי הרגשה טובה. וזאת על אף המחשבה שהנה תוך כמה ימים אפגוש את הורי ובני משפחתי (הייתי אז היחידי מכל בני המשפחה שנמצא כבר בארץ), ועל אף אהבתי לחניכי התנועה והמחשבה שאפגוש אותם.

גם המצב המדיני באירופה היה קשה מאד. היוותרו להיטלר בדנציג? התהיה מלחמה, או שוב משהו יתחולל ברגע האחרון? אנו, היהודים היינו במצב הקשה ביותר. רצינו שיושם קץ לסיוט האיום הזה שאיים על העולם

כולו, ובשורה הראשונה על עמנו — ומאידך: מלחמה, מלחמת־עולם כלום יודעים אנו במה זה עלול להיגמר?

ובכל־זאת, על אף הרגשות אלה, היתה האניה שהסיעה אותי לקונסטנצה מלאה עד אפס מקום. זו היתה אניה רומנית חדישה, „בסרביה" שמה, ו־90% מנוסעיה היו יהודים — מאות יהודים הנוסעים לבקר את משפחותיהם ברומניה או בפולין (בעיקר פולין), פה ושם כמה שליחים היוצאים לתפקידים ציוניים שונים. הרגשה נעימה בתוך האניה הגדולה, המרווחת, הנותנת כל הנוחות האפשרית, לא רק לנוסעים במחלקות א׳ ו־ב׳ אלא גם לאלה הנוסעים, כמוני, בזו המכונה מחלקת „תיירים".

לאחר חמישה ימי נסיעה נעימים, ימים שבהם עגנו זמן מה גם בבירות ובאלכסנדריה, הגענו בבוקרו של יום ראשון של קיץ לוהט לקונסטנצה, וכמה שעות לאחר מכן אני כבר בבוקרסט, בפגישה ראשונה עם חברי מזכירות „גורדוניה". למחרת, סגרתי את עצמי בחדרי והכנתי תוכניות למחנות־קיץ, מכתב חוזר מקיף לתנועה וכן הסברים על מצבנו המדיני, גזירות הספר הלבן, דרכי תגובתנו ועוד.

„הבונים יבנו, המעפילים יעפילו!" זה היה סיומו של כרוז אשר הוצא בארץ ע"י הועד הלאומי כתגובה לספר־הלבן. המעפילים, הווה אומר חלוצים אשר יעלו בכל הדרכים על אף הגזירות הקשות. עכשיו אני כאן ברומניה בין חברי התנועה, שמאות מחניכיה יחד עם חניכי תנועות נוער אחרות וסתם יהודים, מתכוננים להעפיל ארצה. ואכן אחת הפעולות הראשונות בהן נתקלתי כמעט מיד לאחר בואי היתה יציאתם של מאות מעפילים באניה מיוחדת מסולינה או איזה שהוא נמל אחר אל ארץ ישראל.

רומניה עברה אף היא בארבע השנים שלא הייתי שם דרך התפתחות שהזכירה את אירופה כולה: מסע פראי אחורה, נסיגה בכל ערכי הדימוק־ראטיה והליבראליזם (אשר לא היו אף פעם מושרשים יותר מדי ברומניה). היתה תקופה קצרה מאד של שלטון אנטישמי, ממשלתו של גוגה־קוזא בראשית שנת 1938, ולאחר מכן הדיקטאטורה האישית של המלך קארול השני, אשר התקבלה כהצלה ממש ע"י יהדות רומניה כולה אולם הסתבר חיש מהר שהצלה זו היתה יחסית מאד. הגזירות של צוררי ישראל, אשר שלטו זמן קצר מאד, לא בוטלו וגם לא הוגשמו מיד. הן פשוט הוקפאו והגשימו אותן לסירוגין. עכ"פ רומניה נאבקה קשות בין ההשפעה הגרמנית לזו הבריטית וגורלה של המדינה ועתידה עמד להיחרץ במרחקים, בשדות הקרב שאז עדיין לא התחיל.

מכל תנועות הנוער הציוניות־חלוציות ברומניה, היתה „גורדוניה" החזקה ביותר בבסרביה, תפסה עמדה בינונית ברומניה הישנה ועשתה צעדיה הראשונים בלבד בטראנסילבניה, שם נוסדו כמה חדשים לפני כן הסניפים הראשונים של גורדוניה בקלוז', טימישוארה ועוד.

היה זה טבעי, איפוא, שמייד לאחר בירור ראשון של הענינים בבוקרסט, יצאתי לקישינוב ולבלצי, שני המרכזים החשובים שלנו בבסרביה. מטרת הנסיעה היתה כפולה. ראשית היה עלי להבטיח שאחד השליחים של „גורדוניה", במקרה זה חברי ברוך השרוני מקב. השרון (עכשיו יפעת), יקבל מנדט לקונגרס הציוני שעמד להתקיים, ושנית, להבטיח אפשרות קיומה של מושבת קיץ.

הפרשה הראשונה שהיתה נתונה למו"מ פנימי עם המפלגה ומנהיגותה סודרה באופן משביע רצון לשני הצדדים. הענין השני היה הרבה יותר חמור. מושבות קיץ, אמצעי חינוכי חשוב ביותר, מפעל שנהפך להיות מסורתי לתנועות הנוער במשך כל השנים, קיבלו צורה אחרת בגלל המשטר הפאשיסטי של קארול. העולים שהגיעו מרומניה סיפרו לי שכל מושבה היתה כפופה למפקח מטעם הממשלה, אשר דאג לחינוך ממלכתי, לשירת ההימנון כל בוקר, לקריאת „יחי המלך" וכו'. ורק בעזרת שוחד, אשר שולם בקביעות, היתה אפשרות להעביר גם את הפעולות הרגילות שלנו ולהרביץ תורה ציונית וחלוצית במסווה של מחנה־נוער של התנועה הממלכתית של המלך קארול השני.

היינו מוכנים גם השנה לסידור זה, אבל דא עקא, שבינתיים חל שינוי נוסף לרעה. המוסדות הממשלתיים המטפלים בנוער החליטו בצורה התקיפה ביותר לא להרשות כלל את קיומם של מחנות נוער יהודי. לא נתנו רשיון למחנות אלה וגם מדריכים לא. ובכן — מה לעשות?...

„השומר הצעיר" ניסה כוחו להשיג רשיון מקומי והכל הלך למישרין, עד שכונסו אלף נערים ונערות מכל חלקי המדינה והתחילו לעסוק בהקמת מחנה. חמש שעות לאחר מכן, באה הפקודה לפרקו מיד. כל אלה שזכו בסכומי שוחד ניכרים, כדי לאפשר הקמת המחנה, נעלמו כאילו מתחת לאדמה ובמקומם הופיעו דמויות נזעמות של אנטישמיים אשר דאגו שהמחנה ייעלם כלעומת שקם.

אני טיפלתי בקישינוב בהשגת רשיון דומה בעזרתה של עו"ד יהודית גלר הי"ד. יהודית היתה חברה מסורה ב„צעירי ציון", תפסה מקום מרכזי בוועד ובמזכירות המפלגה והיתה מסורה בלב ונפש ל„גורדוניה". עוד לפני

עלייתי ארצה בשנות תרצ״ג—תרצ״ה זכינו להעזר על־ידה כל פעם שהיה לנו צורך באיזו שהיא עזרה, פניה לשלטונות וכו׳. גם הפעם נענתה לבקשתי. רצינו לקבל איזה שהוא רשיון לארגן מקום מרגוע (לא מחנה־קיץ במפורש...) בכפר אחד ע״י קאלאראש וקיווינו שנצליח להשיג בקישינוב אותו רשיון שאנשי „השומר הצעיר" הצליחו להשיג בפאשקאני. יהודית גלר התחילה בטיפול אשר ארך קצת יותר מדי. בינתיים נודע לנו על הכשלון החמור שאנשי „השומר הצעיר" נחלו למרות השוחד ששולם ביד רחבה — ורוחנו נפלה.

אולם, בחתירה לקיים בכל מחיר מחנה־קיץ ניסינו גם ללכת בדרך שנייה. היתה לנו בין הכרמים של ויסאיני (כפר קטן מרוחק 12 ק״מ מטלנשטי) קבוצת הכשרה קטנה. העבודה פחתה מאד בחודש יולי ומדובר היה על חיסול הקבוצה ושילוח החלוצים הביתה. מישהו העלה רעיון נועז. נבוא בדברים עם בעלי הכרם שירשו לנו לקיים במסווה של קבוצת הכשרה את מושבת הקיץ. לא נדרוש שום תשלום ואפילו נשלם משהו, אם יהיה הכרחי.

בעלי הכרם, משפחת פטרושקה, הסכימו בלב כבד לבקשתנו והיו להם נמוקים לכך. עבודות הקיץ בכרמים נגמרו כמעט לחלוטין: על כך יודע כל אחד. הקבוצה עצמה לא היתה כשרה יתר על המידה ורק הודות לכך שנציב המחוז („הפרפקט") היה בידידות יחסית עם יהודי מאורהייב, שהיה ידיד משפחת פטרושקה, יכלה הקבוצה להתקיים במקום ללא הפרעות. ומה יהיה עכשיו?

ארץ־ישראל עזרה גם כאן. בתו של לוי פטרושקה היתה פעם חלוצה, חברה ב„אבוקה" (הקבוצה שאני השתייכתי אליה). הבאתי למשפחה ד״ש מהבת ומשפחתה. גם לאח המבוגר, פטרושקה הזקן, היתה בת בתל־אביב וגם ממנה הבאתי ד״ש — וככה בהיסוסים רבים ותוך תשלום סכום מופרז מאד עבור הזכות להתאכסן בכרמים אלה — זכינו לרשות זו. החלוצים נסעו לבתיהם ובמקומם דובר על כך שיבואו 40—50 ילדים וקצת מבוגרים חניכי „גורדוניה". אילו הגיע לוי פטרושקה (או השני ששמו הפרטי שכחתי) וראה את מאות הילדים מכל הגילים החל מגיל 12 ועד 17—18 בערך, שנהרו במשך 2—3 ימים ללא הפסקה אל ויסאיני, היה בוודאי מתנחם על כל העסק שעשה ומחזיר לנו את עשרת האלפים ליי (קצת יותר מעשר לירות של הימים ההם) שנתנו לו כשכר־דירה. למעשה במקום 50 נערים ונערות באו פי־עשרה ועלי להגיד גלויות: איש מאתנו לא פילל לכך.

הסיבה פשוטה: כל המושבות של „גורדוניה" כמו של יתר תנועות־הנוער, אורגנו בהרי הקרפטים בדורנה־ואטרה או פיאטיה־ניאמץ, במרחק רב ממרכזי התנועה בבסרביה. הנסיעה הרחוקה והיקרה לא איפשרה לרוב חברי התנועה להשתתף במושבות. כאשר אמרתי לפטרושקה שנהיה לכל היותר חמישים נערים ונערות, השבתי בלבי שבוודאי נהיה קרוב למאה. וייתכן מאד שגם הוא חשב ככה, אבל קרבת המקום והאפשרות להגיע מסניפים כמו בלצי, קאלאראש, קישינוב, אורהייב ועשרות עיירות קטנות אחרות, בעגלה, למושבה גרמה לכך שמכל מקום הגיעו לא יחידים בודדים כי אם סניפים שלמים, בעשרות ובמאות.

יחידים, וגם יותר מיחידים הגיעו ממקומות מרוחקים כמו יאסי, גאלאצי, ואפילו מטראנסילוואניה היתה אז משלחת מכובדת, מדז׳, קלוז׳, טימישוארה וארד, אם כי דרשתי מה׳ גלרגנט שניהל אז את התנועה שם, שיוותר וינסה לקיים מושבה קטנה בסביבה הקרובה לסניפים אלה.

ובכן, שום דבר לא עזר: פתאום הועמדתי בפני מציאות של מושבה המונית עם מאות ילדים וילדות ובתנאים הגרועים והקשים ביותר שניתן לתאר. השיכון, רק מחסן אחד קטן שבקושי ניתן לדחוס לתוכו 50־60 ילדים. היה זה בנין אפל, שקירותיו עשויים טיט, ללא חלונות, ללא תיקרה (גג של סוף), ריח של טחב ועובש עמד בתוכו, אבל זה היה כבר אידיאלי ממש, כי היתר נאלצו לישון ממש בחוץ. המגרש עצמו היה קטן מאד, ופשוט לא היה מקום כדי לעסוק באיזה שהוא משחק, כי מסביב לכל השטח הריק סגרו הכרמים, וההסכם היה ברור: אין להכנס לכרם ואין לחבל בו. מים כמעט שלא היו. הבאר היחידה הספיקה למי שתיה ואולי לרחיצת בוקר. החלום על נחל שבו ניתן להתרחץ, לשחות, ולבלות קצת שעות של מנוחה — נשאר בגדר של חלום בלתי מושג.

הדבר הטוב היחידי היה היער הגדול אשר השתרע על ההר, ומעבר לכרמים. ליער זה היינו נכנסים תכופות עם החניכים, כאן קיימנו הרצאות על התנועה הציונית, המצב בארץ, תפקידינו, חיינו וכו׳. את היער הזה יצא לנו להכיר באופן מיוחד בשל סיבות מיוחדות במינן.

התנועה הפתאומית הגדולה בכרמים של משפחת פטרושקה לא נעלמה מעיני האיכרים בכפר ויסאיני השכן לכרמים אלה. אינני יודע מה חשבו אנשי הכפר עלינו. על־כל־פנים, ערב אחד, כיומיים אחרי הפתיחה החגיגית של המושבה, הופיע זקן הכפר בליווי עוד שני איכרים ושאל לרשיון. אחד האחראים מסר לו שזוהי אותה פלוגת ההכשרה המוכרת

לו גם מלפני־כן, ורק באו עוד כמה נערים לבקר, לרגל חופש הקיץ. תירוץ זה, בליווי „תשלום" מסוים, הספיקו כדי שזקן הכפר יעזוב אותנו לנפשנו. הפרשה היתה נגמרת כאן אילמלא הסתבכות בלתי צפויה מראש.

למחרת, לפנות ערב, הגיע מטלנשטי בחור צעיר ברכיבה על סוס וסיפר שכמה שוטרים נמצאים בדרך לויסאיני, לעריכת חיפוש במקום ורצוי להסתלק. ראינו שפרשת „השומר הצעיר" חוזרת גם כאן והחברים יעצו שנסתתר ביער, ונשאיר רק מספר קטן של חלוצים כביכול, אשר יופיעו כקבוצת הכשרה ותו לא. באותו הזמן שלחנו משלחת של שני חברים לאורהייב עיר־המחוז, להיפגש עם הידיד של „הפרפקט", שהיה גם ציוני נאמן וידיד „גורדוניה", כדי לנסות להציל משהו.

אנחנו כולנו — מאות הגורדונאים ובתוכם שליח מארץ ישראל, נכנסנו ליער וישבנו בחשיכה דרוכים לקראת הבאות. כדי להרגיע במקצת את הרוחות התחלתי לספר לחברים סיפורים שונים מחיי־הארץ, קראתי קטעים מתוך כתבי משה סמילנסקי מחיי המושבות והקבוצים וכו'.

לפי כל החשבונות הרי הצטרכו השוטרים להיות מזמן במקום, אבל הסיירים אשר היו מוסתרים בכרם וחיכו לידיעה מהמושבה, שם נשארו כמה חברים מוסווים כחלוצים, לא קיבלו שום ידיעה. בחצות בערך, הגיעו הסיירים ומסרו שהכל שקט. „החלוצים" הלכו לישון. גם אנחנו נרדמנו עייפים ביער והתעוררנו עם קרני־השמש הראשונות. באין ברירה המשכנו להימצא ביער, את הפעולה התרבותית העברנו כל אותו יום ביער, ועדיין לא ידענו מה עם החיפוש, ביקור המשטרה וכו'. רק לפנות ערב הגיעו חברי המשלחת מאורהייב ומפניהם הנוהרות הכרנו שהעניין הסתיים בכי־טוב. התברר, שהשוטרים נסעו לכפר בקשר עם אסון שקרה שם. גוי אחד נהרג בתאונת עבודה. נותן־העבודה של הגוי היה אותו זקן־הכפר והוא נזקק לעזרתו של אותו ידיד שלנו אשר בינתיים קיבל את המשלחת, ותוך כדי הסדר ענייניו של הגוי הסדיר גם את ענין המושבה. הפרפקט יודע שבכרמים של פטרושקה יש עכשיו די עבודה ושנוסף לפועלים השכירים נמצאים שם כמה עשרות תלמידים המנצלים את החופש שלהם כדי להגיש עזרה. אין לו לפרפקט שום דבר נגד זה. הלוואי וכל התלמידים ינהגו ככה...

ידיעה זו הגיעה עם חשיכה ומייד, במקום לעזוב את היער, העלינו מדורה ענקית, מפקד חגיגי התקיים, ובעקבותיו הורה סוערת: שרנו

שירים ארצישראליים תוך ידיעה שאישור זה נותן לנו אפשרות להתבטא באופן חופשי ושאיש לא יפריע לנו עד סוף המושבה. עד מאוחר בלילה בילינו בשירים ובסיפורים ומחשבה אחת בלב: אילו יכולנו ככה לבלות אי־שם בפינה נחמדה של המולדת...

הימים שלאחר מכן היו ימי מושבת־קייץ רגילים וקשים ביותר. המזון היה רע בתכלית ואני ממש לא זוכר אף מושבה שבה היה האוכל כל כך גרוע. הסיבה פשוטה: הנערים המשתתפים הביאו מחצית ולפעמים אפילו פחות ממחצית הכסף הדרוש. לעולם לא ידענו בדיוק כמה משתתפים ישנם ומדי פעם בפעם „נעלמו" כמה משתתפים מן הסניפים הקרובים, כדי „לקפוץ" הביתה ולהביא קצת מזון עבורם. דומני, שהאוכל היחידי שניתן היה לחם שחור ותה בלי סוכר. הלינה, מלבד במחסן, היתה בחוץ, תחת כיפת השמיים או... בחביות היין הריקות שנהפכו למישכן לילה. מקום רחצה לא היה ואני הייתי כולי מודאג לאפשרות של מחלות. בעיקר דאגתי למקרה של גשם.

ושוב האיר מזלנו המיוחד. במשך שלושת השבועות האלה לא ירדה אף טיפה אחת של גשם. והלא בבסרביה רגילים לגשמי־קיץ זועפים, מלווים ברקים ולעתים אפילו ברד חזק. הפעם זכינו — ובצורת רצינית פקדה את האיזור. כמה פעמים ראינו תהלוכה דתית, החוצה את הכפר ועוברת לכיוון הכנסיה: הכומר עם צלב ענקי בראש התהלוכה, נשים זועקות אל השמיים הכחולים, שמי פלדה אטומים, שאינם מזילים אף טיפה של גשם.

הסתכלתי בתהלוכות אלה, השתתפתי בצערם של האיכרים המתפללים לגשם, והתפללתי גם אני: הלואי שלא ירד הגשם עד לגמר ה„מושבה".

וכך הצלחנו לגמור את ה„מושבה" הזאת, האחרונה לתנועת „גורדוניה" בבסרביה. יום המנהלים התקיים כרגיל עם סיום המושבה — אף אותו קיימנו ביער, כי מקום אחר להתכנסות המונית לא היה, ועם סיומו התפזרנו בעגלות ובמשאיות כל אחד לסניפו ולעירו — לפעולה הרגילה השוטפת של התנועה. כלום יכולנו להעלות על הדעת שזוהי השנה האחרונה לפעולתה של „גורדוניה" בבסרביה, שיותר לא תהיינה מושבות קיץ וגם לא פעולות מסוג אחר?

הסמינריון האחרון ב„מסדה״

(ראשית ינואר 1940)

מהפגישה הראשונה של „גורדוניה״ בטרנסילבניה שהתקיימה בטימי־שוארה בימי חג־המולד (דצמבר 1939) מיהרתי לבלצי. בחוות „מסדה״ התקיים הסמינריון הארצי של התנועה וחיכו לי לפעולות הסמינריון. הספקתי, לאחר נסיעה של 14 שעות, להיכנס רק לשעות ספורות לבוקרשט להחליף בגדים, ומיד המשכתי הלאה, ברכבת שנייה עד ליאסי, כדי להגיע למחרת בבוקר לבלצי ומכאן, בעגלה שהובילה חלב העירה, אל החווה.

בבית הכפרי הישן של החווה מצאתי כ־150 חברים וחברות יושבים בצפיפות ודוחק ושומעים את הרצאותיו של ברוך השרוני, אשר היה כבר צרוד מהרבצת־תורה... החברים קיבלוני בתרועות שמחה ובלחיצת ידיים חמה. הסיבה: כאשר הייתי במושבה בטלנשטי נולדה לי בת בארץ. עם פרוץ המלחמה, חזרתי הביתה לראות את בתי — ורק מקץ שלושה חודשים הזרתי שוב לעבודתי ברומניה. מצאתי, עם בואי, הכל מוכן לביקור ממושך בטרנסילבניה וקפצתי לקלוז׳, דז׳, ארד, ומשם לפגישה הראשונה של „גורדוניה״ בטימישוארה. רק עכשיו הנני חוזר למרכזה של התנועה, לסמינריון ארצי בחווה שלנו „מסדה״.

שעות על גבי שעות נמשכו ההרצאות והתשובות על שפע השאלות אשר ניתכו עלי מכל צד, אבל יותר מהשעות שהוקדשו להרצאות ולימודים עיוניים, נחרתו בזכרוני הערבים שלאחר ההרצאות, כאשר ישבנו ושוחחנו על הנעשה ועל הצפוי לנו.

איש לא השלה את עצמו שנצא „יבשים״ מן המבול הנורא, מבול הדמים אשר רק עכשיו התחיל להתחולל. תושבי בסרביה כולם, כיהודים כנוצרים, דיברו גלויות על כך שהרוסים ידרשו את סיפוחה של בסרביה ואין ספק שיקבלו את דרישתם, בין אם הרומנים ילחמו ובין אם יוותרו ללא מלחמה.

העתונות הרומנית סיפרה רבות על קווי הגנה עצומים, „יותר חזקים מקו מז׳ינו״, שהוקמו בבסרביה, צפון בוקובינה וטרנסילבניה. „אפילו צפור בשמים לא תצליח לעבור״, התפארו כתבים שטענו שביקרו בקווים אלה. אבל מאידך גיסא, שמענו מפי חיילים יהודים אשר היו מגויסים ועבדו שם, שכל המסופר הוא שקר וכזב. „אחדים חופרים עמדות ואחרים סותמים את הבורות — למעשה אין מה לראות ואין על מה להצביע״ — כך סופר לנו. והיה יסוד להאמין לדברי החיילים ולא להתפארותם של עתונאים. אותם

עתונים הרחיבו את הדיבור ומסרו פרטים שונים ומרובים על ביקורו של המלך קרול. פעם באקרמן ושנית בקישינוב, פעם בצ׳רנוביץ ושנית בדרום דוברוז׳ה או צפון־טרנסילבניה. הפירוש היהודי לביקורים אלה היה אף הוא מקורי: „המלך בא להיפרד מאתנו, בטרם נימסר לפריצים אחרים״...

הערה אירונית זו הכילה בתוכה כמה וכמה טעמים. רבים היו אלה אשר האמינו באמונה שלמה כי גורל טוב ומשופר יותר מחכה ליהודי בסרביה עם חילופי השלטון והמשטר הקומוניסטי שישלוט כאן. אחרים סברו אחרת והיו מלאי חרדה. אבל אנחנו, החלוצים חניכי תנועת „גורדוניה״, סיכמנו בינינו בצורה הפשוטה ביותר: אין לנו עתיד וקיום בשלטון הקומוניסטי. במקרה של כיבוש בסרביה יש לעבור מערבה מעבר לפרוט. עם כל האנטישמיות של המשטר הרומני, הרי תקוה אחת ישנה: העליה לארץ־ישראל. תקווה זו תתנדף לחלוטין אם הצבא האדום יפלוש ביום בהיר אחד לבסרביה. ההחלטה היתה, איפוא, ברורה: יש לעבור את הפרוט, להתרכז בקבוצות הכשרה ולחכות לשעת־כושר כדי לעלות ארצה. רק לאחר מכן, כאשר בא המבחן הממשי, למדנו לדעת מה רב המרחק בין החלטה מופשטת זו להגשמתה, כצעד גורלי מכריע בחייו של צעיר, העוזב את כל משפחתו והולך לבדו אל הבלתי־נודע.

בינתיים, המשיך הסמינריון בעבודתו הרגילה. בחוץ עמד חורף כבד של טבת. הערבה היתה כולה מושלגת. מבעד לחלונות הקפואים למחצה נראתה החווה כולה על שדותיה, עטופה שכבה עבה צחורה של שלג־בראשית. בפנים ישבו עשרות נערים ונערות גחונים על מחברותיהם, דרוכים לכל אשר נאמר להם ובולעים ממש את התורה שהשמיעו להם המרצים. מלבד השליחים מן הארץ הרצו לפניהם גם ל. קופרשטיין, אז מורה לספרות בגימנסיה העברית בבלצי, א. ברתיני (גולרגנט) משורר, סופר ומפקח על החינוך העברי בבסרביה, ויצחק קורן שהיה אז יו״ר מפלגת ה„איחוד״ בבסרביה.

עשרה ימים ארך סמינר זה ובסיומו יצאתי משם עם הרושם שהכשרנו עשרות מדריכים צעירים לתפקידי הדרכה וחינוך בקרב הנוער. לכמה זמן? שאלה זו ניקרה בלי הרף במוחי מבלי שאמצא תשובה של ממש.

תמרון-מחתרת בבלצי
(מרס 1940)

מברק בהול ותמוה בתוכנו הגיע אלי כמה ימים לאחר פורים אותה שנה בבלצי: „סבך רעיוני חמור, בוא להציל המצב". על החתום האחראי לסניף „גורדוניה" בעיר זו. בלצי היתה מאז ומתמיד המרכז החשוב ביותר של התנועה. מכאן יצאו לנו החברים המרכזיים, חברי ההנהגה הראשית ומרכז החלוץ. סניף זה נתן לנו מדי שנה בשנה עשרות חלוצים שבנו את קבוצותינו בארץ. מהי מהותו של „הסבך הרעיוני" שפקד את הסניף? למברק הגיעה תוספת בעל־פה מפיו של יששכר חיימוביץ, שהגיע לבוקרשט והאיץ בי לצאת מיד לבלצי, אם ברצוני לשמור על שלמות הסניף ולהציל מה שניתן להציל.

מצב־הרוח היה אז הרבה יותר ירוד מאשר חדשיים לפני כן בסמינר הרעיוני. יומיים לפני כן, השמיע מולוטוב את נאומו שהרעיש והרעיד את רומניה כולה. שר החוץ הסובייטי הודיע ברורות שברית־המועצות לא ויתרה מעולם על בסרביה ותתבע „בבוא העת" את „החזרת הגזילה". משמעותה של הערה זו כשמשמיע אותה מולוטוב, לאחר חלוקת פולין וההשתלטות הסוביטית על הארצות הבלטיות, היתה כה ברורה עד שלא השאירה מקום לשום אשליות, וכאן פתאום „משבר רעיוני"...

הגעתי לבלצי לאחר נסיעה קשה מאוד ברכבת אשר היתה תפוסה בעיקר ע"י מאות עתודאים שנקראו אל שירות המילואים. חשבתי שאספיק לנוח כמה שעות, אבל שום דבר לא עזר לי. דוד ט. אשר פגשני באכסניתו של „הפעטער פוני", אמר לי שעלי להיפגש מיד עם קבוצת הבוגרים, כי על כן המשבר הוא שם. מהי מהותו של המשבר? דוד ט. הרצה לפניהם על הסוציאליזם וזכה לתגובות קשות מאד. ס.ג. אמר לו שמספיק לשקר ולספר מעשיות. אין סוציאליזם אחר זולת הסוציאליזם הסוביטי, כלומר הקומוניזם, ומכאן לטענה שאת תפיסת־העולם יש לבסס בעיקר על המטריאליזם ואין זולתו. רבים תמכו בס.ג. או נראו כנבוכים וכולם הסכימו שיש להזמין מיד את „מוניה" ועליו להבהיר את הכל.

נכנסתי עיף ויגע לחדר שהוקצה לנו בקבוצת ההכשרה לבירור זה, ומצאתי את כולם דרוכים ומוכנים. היתה לי הרגשה כבדה. הרגשתי שיותר מספריו של בוכארין, אשר שימש מקור עיקרי לציטאטות של „המקצצים

בנטיעות", הרי היה נימוק אחר לגמרי להתפרצות זו: נאומו של מולוטוב והסיכויים הברורים שהדגל הסובייטי יתנופף תוך שבועות או חדשים ספורים מעל בלצי וכל בסרביה.

מיד התחלתי להרביץ תורה ברוח הציונות הסוציאליסטית. כאשר ס. ג. ציטט את בוכארין כדי לסתור את דברי ביקשתיו לזכור שבוכארין הוצא להורג כבוגד יחד עם קבוצה כה גדולה של מנהיגים קומוניסטיים עד שזוהי ממש סכנה להשתמש בשמות כאלה. „רק כאן ורק הודות לכך שהסוביטים אינם כאן הנך יכול להעזר בבוכארין כדי להתקיף את הציונות", אמרתי לו והרגשתי שנימוקים אלה ואחרים המבססים את הסוציאליזם על יסודות של הומאניזם ודימוקראטיה חודרים לאט־לאט ללבם ולמוחם של השומעים.

כעבור יומיים הוזמנתי לתמרון של פעולה במחתרת. דוד ט. הסביר לי את הסיבות אשר הניעו אותו לקיים תמרונים כאלה: מאחר שברור כמעט שהרוסים יבואו ולא כולם יצליחו לעזוב את בסרביה ולעבור מעבר לפרוט לרומניה, החליט לערוך הכנות עם הילדים הצעירים לפגישות ופעולות במחתרת. פעולות אלה מצאו חן בעיני הצופים (שכבה א') יותר כמעט מכל פעולה אחרת והם נהרו ברצון אליהן.

ההוראות בענין זה היו חמורות מאד. כל צופה חייב להגיע למקום הפגישה, הסודי ביותר, בדרך סתר, כך שאיש מן החברים או המדריכים לא יראה אותו. דוד הובילני בדרך־לא־דרך לחצר רחבת ידיים ושוממה. איש לא היה בחצר החשוכה. רק כעבור כמה דקות הופיעה המדריכה, אחת מן החברות, שהשתתפו בבירורים שקיימנו ומחאה פעם אחת בכפיה. לפתע הופיעו צללים מכל עבר ומכל פינה. הילדים אשר היו מוסתרים במחסנים עזובים מאחורי הגדר בין שיחים ובכל מיני מקומות, עד שבשום פנים ואופן לא יכולנו לדעת על מציאותם, התגלו והסתדרו במלבן למיפקד. דיברה המדריכה קצרות ואחריה דיברתי אני אשר הוצגתי בתואר המלא: אורח מארץ־ישראל. סיימנו בשירת „תחזקנה" ו„התקוה", תוך הדגשה שבמקרה מחתרת של ממש נצטרך להיות עוד יותר זהירים בהתכנסות כזו.

פגישה זו עשתה עלי רושם חזק ביותר. כאשר יצאנו והיינו כבר ברחוב המואר באור חלש של פנסי רחוב הרגשתי איך מדי פעם בפעם רץ בעקבותי ילד, ניגש, מסתכל אל פני ובורח חיש מהר. היו אלה החניכים ב„מחתרת" אשר רצו עכשיו כתום התימרון לראות את פני השליח מארץ־ישראל.

אינני יודע כמה מהצופים האלה הגשימו בתנאי השלטון הסוביטי את

התמרון של מחתרת. דבר אחד כן נודע לי לאחר זמן, בשנת 1946, כאשר נפגשתי עם אלה המאושרים שזכו לעבור מברית־המועצות לרומניה כדי לעלות ארצה. הללו סיפרו לי שהילדים מבלצי נשארו כולם נאמנים לציונות, שזוכרים הם בגעגועים רבים את הערב הנפלא של תמרון המחתרת ושאין להם שאיפה עזה יותר מאשר לעלות לארץ־ישראל. ועוד דבר מעניין סופר לי: ס. ג. נהפך בתנאי המשטר הסוביטי לציוני נלהב ואדיר חפצו היה לזכות להגיע ארצה. אבל הנסיבות היו נגדו והוא נשאר תקוע ברוסיה. רק חמישה מבין הבוגרים אשר השתתפו בבירורים הרעיוניים בבלצי זכו בסופו של דבר להגיע לחוף מבטחים, לארץ־ישראל.

המועצה הארצית האחרונה של גורדוניה בקישינוב

(פסח ת"ש — אפריל 1940)

זכיתי להשתתף בישיבה הראשונה של גורדוניה, בבלצי 1933, בועידה השנייה בקישינוב ב־1935 ולבסוף עלה בגורלי להשתתף גם במועצה הארצית האחרונה בבסרביה, שקיימנו בפסח ת"ש (סוף אפריל 1940) שוב בקישינב.

היה זה אותו בית ידוע, אשר זכה למקום כבוד בתולדות הציונות הבסרבאית, רח' קיוב 52, או כפי שנקרא הרחוב רשמית ע"י הרומנים, רח' המלך פרדינאנד — שם שבו לא השתמש למעשה אף אחד מבין תושבי קישינוב.

הבית היה שקוע בשקט יחסי כל ימות השנה והתעורר לתנועה רבתי בהזדמנות מסוג זה: פגישה, ועידה או כנס המוני אחר של תנועה. הפעם עמדה המועצה בסימן מלחמת עולם אשר השתוללה אי־שם במרחקים ונגעה גם לנו. מאידך, עמדנו גם בסימן „הספר הלבן" בא"י. רק בקיץ שעבר הצליחו לצאת כמה אניות מעפילים מרומניה ואילו במשך כל החורף הארוך והקשה חיכינו לאיזו שהיא ידיעה על אנית־מעפילים, אבל ללא תוצאות. למועצה התכנסו מאות גורדונאים מכל חלקי רומניה. כמובן שהרוב היו מבסרביה וכולם היו דרוכים לשני עניינים: אפשרות ממשית של עליה; גורלנו במקרה של אי עליה.

הפתיחה, אם כי חגיגית, היתה בכל־זאת ספוגה אותה הרגשה כבדה, אותה מועקה אשר העיקה קשות על כל לב. הפעם ויתרנו על הופעה באולם העיריה אשר היה רק לפני ארבע שנים צר מהכיל את אלפי האנשים שרצו להשתתף באסיפה החגיגית, שהתקיימה עם פתיחת הוועידה השניה של „גורדוניה״. הפעם הצנענו לכת והסתפקנו באולם שבבית ההסתדרות הציונית ברחוב קיוב 52. אורחים מועטים בלבד באו וברכות השמיעו יצחק קורן, יהודית גלר ז״ל, ד. גוברמן, שליח „השומר הצעיר״ ואחרים.

העבודה המעשית של המועצה הלכה בתלם הרגיל: שמיעת הרצאות על המצב המדיני, הפעולה החינוכית בתנועה וכו׳. המיוחד שבמועצה היתה התכנסותם של החלוצים וההחלטה על הקמת ארגון עליה חדש שיקים קבוצה נוספת של „גורדוניה״ בארץ־ישראל. חלק ניכר מחלוצים אלה הגיע ארצה, מהם כחצי שנה לאחר המועצה הזאת ומהם הרבה יותר מאוחר. לאחר שהיו כמה שנים בברית־המועצות, הצליחו לחזור לרומניה מיד לאחר המלחמה ב־1945 או 1946, והגיעו ארצה והצטרפו לקבוצות ניר־עם וחניתה.

לא היה, כאמור, שום דבר מיוחד במועצה זו, ובכל זאת היא נחרתה במיוחד בזכרונם של כל אלה אשר השתתפו בה. ליותר מועצות לא זכינו בקישינוב ולא בשום מקום אחר בבסרביה. דבר זה היה ידוע או כמעט ידוע לכולנו. חלק ניכר מן הויכוח במועצה היה מוקדש דווקא לפרשה זו: מה צריכים לעשות חברי גורדוניה בבוא המיבחן המכריע. היה זה מצב טראגי מיוחד במינו. חלק מן החברים אמר בפשטות: צריך להגיע לרומניה הישנה, ומשם נגיע בוודאי לארץ־ישראל. כדאי בהחלט לקבל על עצמנו את הסיכון של חיי־פליטים באופן זמני, כאשר אנו בטוחים שפרוזדור קשה זה יביא בסופו של דבר אל ארץ־ישראל.

לעומתם, היו אחרים אשר טענו כי אסור לשכוח חובתנו כלפי צעירי התנועה, הילדים, אשר שמעו בקולנו והתארגנו בשורותינו, אותם יש לחשל ואסור לעזבם לנפשם. ובכן עם הכיבוש הסובייטי יש להשאר, להתקשר עם חברי „גורדוניה״ ולהקים מחתרת לא נגד המשטר הסובייטי, כי אם בעד הנאמנות לציונות ולחלוציות, לאמונה העמוקה שעתידנו כעם קשור אך ורק עם ארץ־ישראל. מה ייצא לנו מזה אם כמה עשרות חלוצים יצילו את עצמם ויגיעו ארצה? שאלו הללו במרירות, מוטב שנזכור אחריותנו לאלפים ונישאר אתם יחד.

מי מהשניים צדק? האם היתה כנות בדבריהם של אלה אשר תבעו להישאר למען פעולה במחתרת, או שמא היה זה כיסוי אידיאולוגי בלבד למחשבות אחרות?

קשה כיום, ממרחק של זמן ומקום, לשפוט על המצב. על־כל־פנים, כאשר בא המבחן והוא בא מהר מאד, כעבור חודשיים, עברו כארבעים חלוצים ואתם שני חברים שקיבלו לרשותם גם את הנהגת התנועה לבוקרשט. אבל גם על רבים מאלה שנשארו (למעשה על רובם) אי אפשר לומר שעשו מה שעשו תוך בגידה בציונות. עובדה היא כי הם עמדו במבחן, נשארו נאמנים עד הסוף ובשנים 1945 — 1946 פגשתי אותם בבוקרשט כשהם מופתעים לראות אותי ואת ברוך קמין. בבוקרשט הם שמרו אימונים לתנועה. חזרו בהתלהבות לעבודה כאילו רק לפני ימים הסתיימה המועצה הארצית בקישינוב. הם עשו רבות להעברת חברים נוספים ואפילו משפחות שלמות לרומניה ומאות מהם מצאו דרכם לארץ־ישראל.

פרידה מבסרביה

(מאי־יוני, 1940)

הגורל רצה שאהיה השליח האחרון אשר זכה להימצא בבסרביה כמעט עד לכיבוש הסובייטי. שבועיים אחרי המועצה הארצית של „גורדוניה" חזרתי שוב לבסרביה, הפעם לאורהייב, עיר מחוז, אשר שם היה לנו אחד הסניפים הטובים של תנועתנו.

הגעתי לאורהייב ב־9 למאי 1940. למחרת, התקיימה החגיגה המסורתית ליום העצמאות של רומניה הגדולה. מסרו שבתהלוכה יופיעו שני טנקים, אבל שום טנק לא הופיע, ומפה לאוזן התלחשו ששני הטנקים אשר עמדו להגיע לעיר זו שקעו בתוך הבוץ בסביבות העיר והיה בלתי אפשרי להוציאם.

אבל ידיעות מעטות אלה וכן המיצעד הצבאי היו כאין וכאפס לעומת הידיעה המרעישה על פלישת הגרמנים להולנד, בלגיה וצרפת. כולנו קיווינו שפלישה זו תיעצר אי־שם על הגבול ושהגרמנים ינחלו שוב מפלה כבדה, כפי שקרה במלחמת העולם הראשונה. איש מאתנו לא העלה על דעתו שתקווה זו תתגשם אמנם בסופו של דבר אבל רק מקץ שנים, ולאחר

קרבנות איומים, לאחר השמדת שליש העם היהודי, לאחר שרבים רבים מאד מכל אותם היהודים הטובים והיקרים, יהודי בסרביה, שאתם הייתי נפגש יום יום ברחוב, בבית, בחנות, כבר לא יחיו בחיים — לאחר הנוראות של טראנסניסטריה...

אומרים: הבית בוער והשעון מתקתק לו. התבערה היתה הפעם במרחק רב ואילו כאן, מחוסר ברירה אחרת, עסקתי ב„הרבצת תורה" רגילה, הכנת קורסים קצרים של מדריכים לסניף אורהייב ולסניפי הסביבה ועם זה רצתי פעמיים־שלוש ביום אל ידיד בעל מקלט רדיו לשמוע חדשות. ואכן, החדשות היו איומות. הגרמנים הודיעו על נצחונות בלתי־פוסקים, ואילו מצד הצרפתים היו הידיעות מגומגמות ביותר, בלתי בהירות לחלוטין. קיווינו בכל לב שהגרמנים מכזבים כדי לעשות רושם, אבל אחיזה לאמונה זו לא מצאנו.

ובינתיים חדשה באורהייב: מציגים סרט ברוסית על חיי היהודים בבירובידז׳אן, סרט המספר על היהודים שנאחזו בחיי אדמה, על פיני קופמן המחפש אוצר, כי איננו רגיל לעבודה של ממש, על צעירה יהודיה המתחתנת עם אהוב לבה „החלופץ" האוקראיני, על סבתא הרוקדת בדבקות רבה בחתונה זו של נכדתה עם שקץ, וכו׳.

המונים המונים הלכו לראות סרט זה והיו ממש נרגשים מ„גן־העדן" המוקרן על הבד. לא מועטים חשבו שהנה עוד מעט קט ואף הם יזכו לחיות בגן־עדן זה. בתנועה — ויכוחים סוערים על הסרט הזה. אני טענתי שיש בו יסודות של לגלוג ליהודים (פיני קופמן) וכן האדרת הדרך של התבוללות, ללא כל זיקה לחיים לאומיים שלנו. חברינו תומכים בי ואילו הוריהם אשר שמעו על דברי מפי החברים כועסים נורא — איך זה ייתכן שדווקא שליח מן הארץ איננו מבין עד כמה שהסובייטים מיטיבים לפתור את הבעייה הלאומית.

אבל ענין זה טפל לעומת הידיעות הקשות המצטרפות ורודפות אחת אחרי השנייה. וערב אחד, קריאה טלפונית מבוקרשט. מודיעים לי שעלי להימצא בעיר הבירה כמו כל הנתינים הבריטיים או של מדינות בחסותה של בריטניה, כי הקונסול הבריטי חייב לדעת על קיומנו.

יומיים לאחר מכן עזבתי את אורהייב, התעכבתי עוד כמה שעות בקי־שינוב ונעצרתי לכמה שעות ע"י המשטרה הרומנית בחיפושי־פתע. למחרת הייתי בבוקרשט. היה זה הביקור האחרון בבסרביה. יותר לא זכיתי לראות את אדמתה. זכיתי לעומת זאת להפגש עם יהודים שרידים מוצלים מן התופת

של טרנסניסטריה, אנשים שראו כמה פעמים את המוות לנגד עיניהם. נפגשתי עם עשרות ומאות יהודים אשר עברו בנדודים על פני המרחבים האינסופיים של רוסיה, נכלאו בעוון ציונות במחנות־עבודה בסיביר, שוחררו רק בשנות המלחמה כדי להלחם בצורר הנאצי, האויב המשותף.

ומהם שמעתי לאחרונה ד״ש חי מהשרידים המועטים החיים עדיין על אדמת בסרביה, רובם עדיין חולמים ומקווים להגיע אלינו, לבנות מחדש את חייהם על אדמת ישראל המתחדשת. האומנם לא יותן להם להגשים משאת נפשם?

ד״ר מאיר טייך

הטראגדיה הגדולה של יהדות בסרביה

ההיסטוריונים שוקדים בדרך־כלל לגלות את הסיבות המיוחדות — הסובייקטיביות והאובייקטיביות — למאורעות המתוארים על־ידיהם: כסילות או פשע, גבורה או מורך־לב, שיקולי אשמה או אשמת־סיוע של כל הנוגעים־בדבר. בעובדה, שרק מצבה הגיאוגרפי של עדה כלשהי וחוסר־המוצא שלה ללא כל אשמה, עלולים להוליך לטראגדיה נוראה — כלומר, שיש טראגיזם צרוף בהשתלשלותה ההיסטורית של תקופה — בזאת מודים לעתים רחוקות בלבד ההיסטוריונים „המקובלים״.

צירוף מיוחד במינו של נסיבות היסטוריות וגיאוגרפיות הוליך אל הטראגדיה המיוחדת של יהדות בסרביה, שנהפכה מחמת ארבע נסיבות היסטוריות מקבילות לנושא של היסטוריה ושל רדיפה אכזרית. כי יהדות זאת לקתה בסבל כפול־ארבע:

- בתור יהודים רומניים;
- בתור יהודים רוסיים;
- בתור תושבי חבל־ספר שבין שני גושים עולמיים בעלי חימוש אדיר;
- ובתור תושבים של חבל־קרש־קפיצה, שעליו התחוללה מחלוקת נסערת; חבל־ארץ, שעליו היה לשאת, ללא מגן כלשהו, את הקרבות

המרים הראשונים, בהתקדמויות ובנסיגות המתחלפות לסירוגין של הרוסים, הגרמנים והרומנים.

כל הצבאות הלוחמים זה בזה ראו ביהודים רק את האויב ובהתאם לכך נהגו בהם. בעיני כולם היו היהודים קרבן של שנאה, רדיפה ואפלייה גזענית. ההיסטוריה והגיאוגרפיה היו כאן לגורם מאוחד, שבגללו ראה כל שליט ביהודי בסרביה לא בלבד אויבים מבית, אלא אף מרגלים מבחוץ,

סוכני כל אויב חיצון מתחלף. ועל־כן לא בא להם במשך שנים רבות שום „חיל שיחרור", אף לא לתקופת־מעבר, אלא שוב רק התנפלויות חדשות, כובשים חדשים. אצלם לא התחלפו מעולם, בשנים אלו שבין 1939 ל־1945 — אויב בידיד, אלא רק אויב אחד החליף את משנהו. כולם היו שונאי יהודים; וכל אחד מהם ביקש לעלות על קודמו, להוכיח שהוא מסוגל להשמיד יהודים ביתר שאת וביתר מהירות.

כך מסתברת התוצאה, שהיא יחידה במינה אף במסגרות קורות־האימים של השמדת יהדות אירופה בכללותה, ואשר באה לידי ביטוי טראגי בשלוש ספרות ממיפקד־האוכלוסין הרומני הרשמי:

א. לפי מיפקד האוכלוסין מה־29 בדצמבר 1939 וסטאטיסטיקה כמעט זהה לחודש יוני 1940, היו בבסרביה — 206,958 יהודים.

ב. לפי ספירה ומימצאים מה־6 באפריל 1941 וספטמבר 1941, היו כבר בבסרביה רק — 72,625 יהודים.

ג. במיפקד האוכלוסין של ה־20 במאי 1942, עת היו כבר בתוקף חוקי נירנברג, ועל־כן נכללו במנין גם „צאצאים" נוצריים של יהודים, עד דור רביעי, היו בבסרביה — 227 יהודים.

המחוז טוהר כליל מיהודים, ברוחם של היטלר, הימלר, רוזנברג, הוריה סימא ואנטונסקו!

נשוב עוד להלן לנתונים הסטאטיסטיים הללו ולפירוש המתלווה אליהם. רבים סבורים, כי המספרים שניתנו לעיל הם קטנים מדי, וכי זוייפו על־ידי הרומנים, אשר ביקשו להקטין את מספר קרבנותיהם. אחרים מדגישים את העובדה, כי אחרי המלחמה חזרו כמה אלפי יהודים מאזורי הפליטים שברוסיה האסיאתית, ועל־כן יש להעמיד את מספר הקרבנות „לכל היותר" על 190 עד 200 אלף. בין אם מקבלים כבסיס את הגירסה ה„אופטימית" או הפסימית, ברור דבר אחד: בניגוד למחוזות רומניים אחרים, שבהם ניתן לחלקים גדולים או קטנים של האוכלוסיה היהודית לבלות את השואה, הרי יהדות בסרביה נמנית עם אותן עדות שביהדות מזרח־אירופה, אשר הושמדו ונמחו כמעט כליל, פרט ליוצאים מן הכלל מעטים.

בדראמה הנוראה של יהדות בסרביה מצויים — כמו בחזיון בימתי על־

ממדי — פרולוג, שלוש מערכות עיקריות ואפילוג. חזור ונשנה הדבר, שבו נוכחו לרוב בחשכת ימי־הביניים: יהיו התמורות בחיי העמים והמדינות כאשר יהיו, הרי בכל תמורה חברתית או כלכלית, בכל מקום שהוא — „היהודי למוקד!"

ודומה, כי בכל תולדות האנושות לא ידעו תמורה כה תכופה במאורעות ובחזיתות, כמו בעשור־הזוועה 1938 — 1948. רומניה עצמה נאלצה לסגל את עמדותיה המדיניות והצבאיות לחילוף־החזיתות הבינלאומי הזה. בראש וראשונה פגעו החילופין הללו במחוז בסרביה. ובכל פעם הונחתה המכה הכבדה ביותר על יהודי בסרביה.

הפרולוג החל בכניעת מינכן, ב־29—30 בספטמבר 1938. היטיב לתארו וינסטון צ'רצ'יל, בנאום שנשא ב־5 באוקטובר בבית־הנבחרים הבריטי. וכה נאמר בדברי־הסיכום שלו, שהיו כמעט נבואיים:

„נחלנו מפלה גמורה, שלמה... אנו עומדים מול אסון ממדרגה ראשונה. הדרך במורד הדאנובה פנויה, הדרך לים השחור פנויה... כל ארצות אירופה המרכזית וארצות הדאנובה ייסחפו לתוך המערך האדיר של המדיניות הנאצית... ואל נא תדמו בנפשכם, כי זה הסוף. זאת רק התחלה..."

תוצאות הכניעה הזאת מצד צרפת ובריטניה התגלו מיד ביחסם של השלטונות הרומניים כלפי היהודים. בהיותה משוחררת ו„חופשית" מן ההשפעה הציביליזאטורית של שתי המעצמות המערב־אירופיות, העלתה רומניה לשלטון משטר פאשיסטי־אנטישמי, שהוציא את „חוקי היהודים" הראשונים — דהיינו, חוקי רדיפת היהודים — והחריף את התעללות המנגנון השלטוני. לפתע נתגלו אלפי יהודים כ„חסרי נתינות", אפילו בקהילות שבהן חיו אבותיהם זה דורי־דורות. תקנות כלכליות השלימו את התמונה. יהודי מחוז־הספר הצפוני, שלא היה שייך לרומניה אלא מזה כשתי עשרות שנים (מאז 1919), נדחקו אף כמנודים לדרגה נמוכה עוד יותר, כשתולים בהם האשמות של קומוניזם ואיבה לרשות. המשטרה וזרוע־החרש שלה, שאומנה במיוחד לפעולה נגד קומוניסטים ויהודים — ה„סיגוראנצה" — שוסו אפילו בילדי היהודים.

ה„פרולוג" הזה נמשך 11 חודש. אובדן האזרחות הרומנית לחלקים ניכרים של הישוב היהודי; מהומות ובהלות חוזרות־ונשנות בעיירות בסרביה; רדיפות אישיות רבות מידי אנשי ה„סיגוראנצה"; והלכי־רוח קודרים הכרוכים בהתמוטטות כלכלית — זה היה מאזנה של התקופה

הראשונה הזאת. הפאשיסטים הרומניים היו תלמידים חרוצי־כפיים של המופת הגרמני.

*

מקץ 11 חודש, בסוף אוגוסט 1939, חל המיפנה הבלתי־צפוי, שנחשב בבחינת בל־ייאמן ברומניה — ברית היטלר־סטאלין. על־סמך הברית הזאת חולקו אזורי־ההשפעה מחדש בין שותפי ההסכם.

ראשית, חלה חלוקה מחודשת של פולין. נוסף לזאת ויתרו הגרמנים במפורש על דרום־מזרח אירופה לרוסים, אשר תבעו בראש וראשונה את סיפוחה של בסרביה, ש„נגזלה" מהם על־ידי הרומנים בשנת 1919. המשפט האחרון בהסכם סודי זה, בפרק על בסרביה, אומר: „פרטיכל זה ייחשב על־ידי שני הצדדים לסודי ביותר" (גרמניה הנאציונאל־סוציאליסטית וברית־המועצות 1939—1941; מתוך ארכיון משרד־החוץ הגרמני, ברלין 1948, עמ' 86).

כך החלה המערכה הראשונה בטראגדיה של יהדות בסרביה. בתור בעלי־בריתה של גרמניה ההיטלראית, ביקשו הרוסים להשתלט על בסרביה ועל בוקובינה הצפונית. בליל ה־26 ביוני 1940, כאשר הרוסים הציגו אולטימאטום לרומניה ודרשו ממנה למסור לידיהם את השטחים הללו תוך 24 שעות, ביקש גם שר־החוץ הגרמני ריבנטרופ להיענות לאולטימאטום הזה. אזהרותיו של צ'רצ'יל באוזני הרוסים לא זו בלבד שהיו לשווא, אלא אף הועברו לידיעתו של היטלר. ב־29 ביוני 1940 החלה נסיגת־המנוסה של הצבא הרומני מצרמוש ועד לדאנובה.

תגובת הרומנים לא היתה מחאה אצל הגרמנים האנטישמיים, הקרובים להם בהשקפותיהם, אלא „נקמה" ב„יודיאו־קומוניסטים" במדינה פנימה. בכל מקום בו נתקלו היחידות הרומניות הנסוגות ביהודים — אירעו פרעות בקנה־מידה קטן או גדול. לשם „הצדקתן" העלה יון אנטונסקו, בזמן יותר מאוחר, שקרים מגוחכים לחלוטין. במכתבו אל פילדרמן, מה־19 באוקטובר 1941 (הודפס ב„ספר השחור" של מ. קארפ, כרך ג', עמ' 184—186 והעתק צילומי מס' 7) הנא כותב על הנסיגה הזאת של סוף יוני 1940:

„מה פעלת אשתקד, בשעה ששמעת בוודאי באיזה אופן התנהגו יהודי בסרביה ובוקובינה כלפי הצבאות הרומניים, אשר נסוגו, לאחר שהגנו עד אז על השלווה והשפע של היהודים הללו?

„הריני להזכירך: עוד בטרם הופיעו הצבאות הסובייטיים, ירקו יהודי בסרביה ובוקובינה — שעליהם אתה מסנגר — על קצינינו, אשר הגנו עליהם, וקרעו את דרגותיהם מעליהם; אחרי־כן קרעו את מדיהם מעל גופם; ובכל מקום שבו ניתן להם, היכו מן המארב את החיילים הרומניים במקלות.

„יש לנו הוכחות לכך. אותם פושעים יהודיים עצמם קיבלו את הצבאות הרוסיים הנכנסים בפרחים וערכו להם הילולות־חג. יש לנו צילומים, המוכיחים זאת".

אם המרשאל וה„פירר" אנטונסקו יכול היה להאמין לעלילה חסרת־שחר זו, לא יקשה לדמות, כיצד השפיעו שמועות־הכזב האלו על החיילים הנסוגים. כבר מערכה ראשונה זו של הטראגדיה עלתה ליהודים רבים בקרבנות, בנפש וברכוש.

המערכה השניה התפתחה בהדרגה, במקביל ליחסים המשתנים בין הגרמנים לבין הרוסים. בעוד שהרוסים קיימו את התחיבויותיהם עד לרגע האחרון — עת תקף אותם היטלר ביוני 1941 — ולא פיגרו באספקת מזון וציוד, היתה בידי הגרמנים כבר באוקטובר 1940 „תכנית בארבארוסה", מעובדת על כל פרטיה ודיקדוקיה: התכנית להשמדת העמים הסלאביים. במסווה של הבטחת הגרמנים והרוסים כאחד, החלו להגיע, למן אוקטובר 1940 ואילך, יחידות צבא גרמניות גדלות והולכות לרומניה. בינואר 1941 היה זה כבר צבא אדיר, שמנה 680 אלף איש (לפי המיסמכים המצוטטים לעיל של משרד־החוץ הגרמני, עמ' 308). הרוסים היו היחידים, שהישלו עצמם עד לרגע האחרון.

אולם רומניה נהיתה שוב בעלת־ברית של היטלר והחריפה בהתאם לכך את מדיניותה האנטישמית ואת הפעולות המינהליות הנובעות מכך.

במשך חדשים צעדו חילות גרמניים בחוצות הערים והעיירות, בעלות האוכלוסיה היהודית הניכרת, כשבפיהם „שיר הורסט וסל" והפזמון החוזר: „כאשר דם יהודים מסכיננו יותז, ייטב לנו כפליים...". מכיוון שהצבאות הגרמניים התרכזו בעיקר בגבול הצפוני החדש, חיו יהודי החבלים הללו בפחד מתמיד. נוסף לזאת אירעו פרעות מאורגנות, בעקבות ההסכם בין רומניה לברית־המועצות, שלפיו היתה זכות ליהודים לצאת מן השטחים שנמסרו. בשתי נקודות־המעבר שנקבעו לצורך זה — דורנשטי וגאלאץ־רני —

שולחו מאות יהודי בסרביה לתוך שדות מוקשים, בהם נספו, או שירו בהם, משני הצדדים. ואם הוחזרו על־ידי הרוסים, כפי שאירע לא פעם — הרי נורו על־ידי ה„גראניצרי" (חיילי הספר) הרומניים.

באותה עת לא שכח היטלר כלל וכלל את מטרת חייו החשובה: להשמיד את יהדות אירופה כליל. ב־7 באוקטובר „התנצל" היטלר בכנס מפלגתי גדול, שלא יכול היה „להשמיד את כל הכינים והיהודים תוך שנה אחת". הוא הבטיח, כי התכנית תבוצע בקרוב והקץ יקיץ על היהודים. אותה תכנית עצמה הוא הכתיב בעת ובעונה אחת, על־ידי שליחים מיוחדים, גם ל„בעלי־בריתו", שבהם נהג כבנתינים נכנעים. כל „המדיניות היהודית" של רומניה, על תקנות הרדיפה שלה, מצביעה על ההוראות מגרמניה ועל דרכי־ביצוע זהות.

המערכה השלישית של הטראגדיה ונקודת־השיא האימתנית שלה החלו עם ההתקפה הגרמנית על ברית־המועצות. „תכנית בארבארוסה" של היטלר דאגה למנה גדושה של טירור ללא־שיעור, השמדה או לפחות שיעבוד גם לשאר העמים הגדולים והקטנים של ברית־המועצות. אך בנוגע ליהודים, הוחלט להפעיל על־פי תכנית את כל האמצעים האפשריים של הטכניקה והמדע, כדי להשמיד כליל ובכללותו את העם הזה, שאותו ראה היטלר, בטירופו, כאחראי להתפרצותה והתפשטותה של מלחמת־העולם השניה. כל ההוראות, התקנות והצווים שלו מצאו אצל הרומנים, יותר מאשר אצל אחרים, אוזן קשבת מתוך רצון.

התקדמותם של הצבאות הרומניים נועדה למן היום הראשון, ה־22 ביוני 1941, להשמדתם של יהודי בסרביה ובוקובינה הצפונית. כדי שלא יהיה שום ספק בנידון זה, הפנה יון אנטונסקו את תשומת־לבם של כל הצבאות הרומניים, בפקודת המטה הכללי מס' 193 מה־26 ביוני 1941, לזאת, כי „האוכלוסיה היהודית בעורף החזית עוסקת בחבלה ואף תוקפת חיילים בודדים". הוא דרש על־כן „נוהג ללא־רחם" נגד „הפושעים הפליליים" הללו.

אז החלו אותן רציחות ללא־אח־ודוגמה של יהודי בסרביה, שגרמו תוך חודשיים, יולי ואוגוסט 1941, למותם של יותר מ־130 אלף גברים, נשים, טף וישישים יהודיים. הגיעו דברים לכך, שראש המטה של המחנה הגרמני ה־11, מאיור ראנק, אשר לא ידע כנראה כי הרצח ההמוני הרומני הזה נעשה

על־פי הוראת ה„פירר", שיגר תלונה למטה הכללי הרומני, על שחיילים רומנים הורגים ביריות, ללא עילה כלשהי, ישישים יהודים. ב־14 ביולי נשנתה התלונה הזאת ומצויה בה הנמקה, שיש לה ערך היסטורי:

„התנהגותם של נציגי הצבאות הרומניים, כפי שתיארתיה בדו"חות שלי, עשויה להביא רק להורדת קרנם של הצבא הרומני וכן של הצבא הגרמני בעיני דעת־הקהל העולמית" (נמצא על־ידי מ. קארפ בארכיונים הרומניים והודפס בכרך ג׳, עמ׳מ 49—53).

מעשי־הטבח המזוועים של סורוקה, בלצי, קישינוב, אטאקי, טאטארשטי, יידיניץ ועוד, מתוארים בפרוטרוט אצל קארפ וכן בארכיונים של משפטי פושעי־המלחמה, שהתקיימו לפני בית־הדין העממי בבוקארסט. לאחר שהצבאות הגרמניים־רומניים חצו את הדנייסטר והשאירו מאחוריהם את חללי היהודים, נותרו עדיין במחבואים שונים כ־40 אלף יהודים; רק חלק קטן יחסית הצליח, תוך קשיים עצומים, להגיע לתוך ברית־המועצות.

לפי דו"ח מפקדת הז׳נדרמריה בקישינוב מה־31 באוגוסט 1941, אל הפרטור העליון, הגנראל יואן טופור, היו בסוף אוגוסט 39,910 יהודים עצורים בארבעה מחנות. על אלה נוספים המחנות של יידינץ וסיקורני. מן המיסמכים הרשמיים מסתבר, כי יום־יום היה צורך להוציא מתים רבים מן המחנות. המוות השתולל מחמת רעב, התעללות, מגיפות. תוך ימים אחדים מתו ביידינץ 1024 איש, בסיקורני — 1899 איש. נוסף לזאת כלולים במיסמכים הרשמיים עובדות מחרידות על „מכירת יהודים" לידי איכרים, שהיו תחילה בוזזים אותם ואחרי־כן הורגים אותם נפש.

נסיבות מחרידות מתגלות לנגד עינינו גם בדו"ח של קולונל מאניקוצה, אחד המעטים עד־מאוד מקרב אנשי הקצונה הגבוהה, אשר ניסה לפרקים לעזור — הדו"ח שנשלח אל מימשל קישינוב. הרי כמה עובדות אופייניות, הלקוחות מן הדו"ח הזה:

„המדינה אינה עושה עוד דבר להחזקתם של עצורי המחנות... ליהודים עצמם אין עוד כסף, בשביל להשיג מזון לעצמם... לרובם המכריע אין עוד מלבושים ואף לא במה לעסות את הגוף... רובם נשלחו קודם־לכן מעבר לדנייסטר לאוקראינה וגורשו חזרה על־ידי הגרמנים. תוך כדי כך איבדו כל מה שלקחו עמם לאוקראינה... אין להם כל אפשרות לבשל לעצמם דבר־מה... תרופות אין בכלל... מאחר שמחנות אלה תלויים בצבא, מן הראוי היה להבהיר את המצב, ובעיקר לקבוע את סדרי המינהל..."

משהונהג המילווה המלחמתי, יכלה הוועידה של קהילות כל רומניה, שנתכנסה בסוף אוגוסט 1941 בבוקארסט, לפתוח סוף־כל־סוף במפעל עזרה, בסיועו של ה„ג׳וינט", למען עצורי המחנות בבסרביה. אולם הישועה איחרה לבוא, משום שהשלטונות הרומניים, שהגרמנים האיצו בהם, החליטו בינתיים לגרש את היהודים שנותרו לטראנסניסטריה.

בימים ההם, עת חזרתי מהוועידה הזאת לבוקובינה הדרומית, כדי להעביר משם עזרה ליושבי המחנות, לא פילל עדיין איש מאתנו, כי לנו עצמנו צפוי אותו גורל עצמו תוך חמישה שבועות. נודע לנו רק, כי מפרקים שם את המחנות, וכי את השרידים שבתוכם מגרשים ברגל צפונה. ההתערבות והפניות מצדנו ומצד בוקארסט היו ללא הועיל. או שהכחישו את העובדות הגלויות לעין, או שטענו כי איחרנו כבר את המועד.

כך מצאה מערכה שלישית זו של הטראגדיה את סיומה בגירושים לטראנסניסטריה. ב־13 באוקטובר חזיתי באטאקי בחזיון, אשר אימיו לא ימושו לעולם מזכרוני. אנו עצמנו היינו שרויים בצרה; מאוכסנים בבתים הרוסים לחלוטין; ללא אפשרות להשיג מזון; ברגש של השפלה אכזרית בתוך תוהו־ובוהו של יסורים, אימה וחוסר־סיכוי: אנשים ללא־שם בתהום ללא־תואר.

ציפינו להעברתנו למוגילב ובינתיים ניסינו להתארגן איך־שהוא ולהתאזר להתנגדות. לפתע שמעתי למרחוק זעקות, שלא נשמעו עוד כקריאות־אנוש, כעין יבבה של בעלי־חיים. משירדתי אל הרחוב הראשי, נאמר לי: „באים אנשי יידינץ, מגורשים על־ידי הז׳נדרמים בשוטים ובכלבים!" והנה ראיתי קבוצות של באים, שלא נראו כמעט כבני־אדם: עירומים למחצה, עטופים במעילים ישנים או בשקים, שנחגרו בחבל; שלדים כחושים עד לעצמות; רועדים ומייבבים מחמת הקור, הרעב והאימה; אך בקושי יכלו עוד להביע את אשר עם לבם. בתוך המהומה שנשתררה ברחוב, הצלחנו „להגניב" רבים מהם מן השורות ולהעבירם לתוך הטראנספורט שלנו, ולאחרים להושיט מעט אוכל. אולם מיד עטו הז׳נדרמים של יידינץ על אנשינו והחלו לגרש את כולם לדנייסטר, אל המעבורות. ואני שמעתי בפעם הראשונה את צעקת־האיום של הרוצחים: „מי שמפגר, יקבל כדור כאן במקום".

בטראנסניסטריה מצאנו קבוצות אחדות של יהודים בסרביים, אשר הצליחו להישאר שם כבר קודם־לכן, בהכריזם על עצמם כעל יהודים אוקראיניים. בתור „פיצוי", יכלו במארס 1944 — בזמן נסיגת הגרמנים,

שביקשו להשמיד את יהודי אוקראינה — להכריז על עצמם כיהודים בסרביים, שתורם לרצח לא הגיע עדיין בעת ההיא.

רעב, מגיפות, עבודת פרך, „חריצות יתרה" של ז'נדרמים בודדים ו„מקרים" דומים עלו בחייהם של 50 עד 60 אחוז נוספים של מגורשי בסרביה. אלפים מעטים בלבד זכו ל„גאולה" והצליחו לחזור לבתיהם. שם מצאו עוד אלפים אחדים, אשר חזרו מן השטחים הרוסיים, שאליהם נמלטו קודם־לכן.

ובזאת נפתח האפילוג של הדראמה הנוראה הזאת. בכל נפשנו ובכל מאודנו ציפינו ל„שיחרור" — ואיזה אכזבות הוא הנחילנו! אני עצמי שהיתי עוד שנה אחרי ה„שיחרור" בברית־המועצות, מזה מחצית השנה בבסרביה. האוכלוסיה הלא־יהודית — בין אם היתה קומוניסטית או בלתי־מפלגתית — ראתה את שובם של היהודים, השרידים האחרונים של יהדות בסרביה, באי־רצון ואף בשנאה. הם קיבלו בינתיים לידיהם את כל הנכסים היהודיים ולא רצו להרפות מהם. ה„חוזרים הביתה" נאלצו להסתפק בחורבות, שאותן תיקנו בדחיפות. ידעתי על מקרים, שבהם נענשו יהודים, משום שלקחו מבתיהם חלקי גדר, כדי להסתייע בתיקון איזו חורבה בלתי־ראויה למגורים.

קומוניסטים יהודיים בעלי עמדות בכירות הצהירו, שהם אינם יכולים להבין את הצבא־האדום ואת עסקני המימשל החדשים. הללו לא התביישו להטיף לאנטישמיות ולהביע את צערם על כך שהיטלר לא הצליח לסיים את „מלאכתו" בהשמדת היהודים.

האפילוג הצטרף בעצב ועגמת־נפש אל המערכות שקדמו לו.

ההיסטוריון הגרמני של תקופת היטלר, גולו מאן, תיאר בפרוטרוט את „מעשהו של מטורף ושל ההונים של המאה ה־20, העוברים כל מידה של דמיון", ואף הצביע על התוצאות המגיעות עד לימינו אנו. בין השאר העלה הוא, האיש הגרמני, את התיזה, כי שנאת הרייך השלישי ומייסדיו איננה משפט קדום, אלא משפט, על־פי אמת־מידה, ששום עם ושום אדם אינו חוטא כנגדה ללא־עונש.

במשפטי נירנברג נקבעה אחריותם של הגרמנים להשמדת יהודי בסרביה ולקרבנות של טראנסניסטריה. אחריותם המשותפת של הרומנים, האוקראינים, הרוסים, הפולנים ועוד — נקבעה רק במועד מאוחר יותר. ועל־כן לא בא עליהם גם תגמול ראוי כלשהו.

ולבסוף, מלים אחדות על הסטאטיסטיקה של חללי יהדות בסרביה.

יש מחלוקת בעתונות ו...מפריזים במספר הקרבנות. מחבר מזרח־גרמני (פטר דוהר, „אפאגה סאטאנה") מדבר על מיליון וחצי הרוגים בטראנסניסטריה. קוונטין ריינולדס, אפרים כץ וצבי אלדובי מוסרים בספרם על אייכמן על מאות אלפי ילדים, ש„נשלחו אחרי המגורשים" אף בשנת 1943. וכה הלאה — בספרות ה„קוניונקטוראלית" של משפט אייכמן.

אין זה מכבודה של ההיסטוריוגראפיה היהודית להפריז, במקום שבו האמת עצמה היא כזאת, ששום אכזריות לא תוכל לעלות עליה. מעשים כאלה רק מאפשרים ליריבים חורשי־רע להצביע על הסטייה מן האמת ועל ההפרזה חסרת־השחר. האמת נגלית בסטאטיסטיקות רשמיות ובמימצאי מוסדות יהודיים („יד ושם", „הקונגרס היהודי העולמי" וכו'). השמדתם של יותר מ־200 אלף קדושים יהודיים ממחוז בסרביה הוכחה מעל לכל ספק ונתאשרה במיסמכים משפטיים. אל ניתן יד ל„משפח", שהוא למטה מכבודנו.

ונזכור את דברי סאנטאיאנה החכם: „אלה שאינם זוכרים את העבר — נידונו לחיותו שנית".

דורה ליטני

שואת יהודי בסרביה באספקלריה של הספרות

א

ביום ה־26 ביוני 1940 שיגרה ברית־המועצות אולטימטום לרומניה ותבעה החזרת בסרביה, צפון בוקובינה וכמה מקומות־ישוב בצפון מולדביה. במשך ימים אחדים פינו צבאות רומניה את השטחים האלה והרוסים כבשום. בשעת הפינוי ערכו יחידות צבא רומניות פרעות ביהודים ורצחו במקרים אחדים את כל האוכלוסיה היהודית בעיירות שנמצאו בדרך נסיגתן.

יונה גבריאל מתאר בספרו „גיבור ללא תהילה" פוגרום מעין זה. גיבור הרומן שלו הוא יהודי ששירת כקצין בצבא רומניה והוא נמצא בשעת הפינוי באחת מיחידות הצבא הרומני, בבוקובינה הצפונית. הוא מספר את הזוועות שנתגלו לעיניו. ראש של יהודי, עטור זקן ופיאות, צף בתוך מימי הנהר השקט בשעה שגופו של אותו יהודי, הלבוש קפוטה שחורה, צף בנפרד, הרחק ממנו. ברחובות הכפר פזורים גופות של יהודים הרוגים. בתוך אחד הבתים — גופת אשה צעירה המחזיקה תינוק בזרועותיה, ולידה אמה הזקנה. במקומות אחרים — יהודים נרצחים שעונו באכזריות. מי ערך את הטבח הנורא? חיילים במדים. רוב יהודי המקום נרצחו. רק מועטים ניצלו: נוצרים ידידים הסתירום ביער.

ברומן של י. גבריאל מצויים כמה דמויות חיוביות של נוצרים, לרוב אנשים פשוטים יראי־שמיים. דמות כזאת מתגלה גם בין הקצינים הרומניים. כזה הוא למשל הקפיטן באצ׳יו, שגיבור הספר, הלייטנאנט ברוך, מספר לו מה שעוללו החיילים ומראה לו את הילד היהודי היחידי שניצל מן הטבח. הקצין הרומני נוטל את הילד בזרועותיו, מנשקו ובקול חנוק מדמעות פוקד על ברוך לקחת הילד, להוליכו העירה ולמסרו לידיים נאמנות.

כדי להסיח את דעת הקהל ברומניה מן האסון הפוליטי שבא על המדינה, נעשו פעולות הסתה מכוונות נגד היהודים והוציאו דיבתם רעה כאילו התקיפו את הצבא הרומני בנסיגתו מבסרביה ולעומת זאת קיבלו בהתלהבות את הצבא האדום בכניסתו לשם.

בהמשך ספרו מעלה י. גבריאל עוד אחת מפרשות־האימים של יהודי רומניה בשנות הארבעים. החיילים הרומניים היו משליכים את היהודים מתוך הרכבת בשעת מהלכה. כאן, מתוארת קבוצת יהודים יוצאי־צבא, שהיו צריכים לצאת למסע ברכבת כדי להגיע לבתיהם. הם מחליטים לנסוע יחד, בקבוצה גדולה, ותודות לכך הם ניצלים. אך היהודים האחרים שנסעו באותה רכבת, בין אם אזרחים בין אם אנשי־צבא, סבלו מנחת ידם של הקלגסים הרומנים. איש לא נקף אצבע להציל את היהודים שנפלו טרף בידי מעניהם. רק הסולידאריות היהודית היתה עשוייה להציל נפשות. רק ההתגוננות הפעילה הועילה.

ב

ביוני 1941 פלשו צבאות גרמניה לברית־המועצות — ויחד עמם צבאות רומניה. בהתחלה היתה התקדמותם מהירה. בין השטחים שנכבשו בשלבים הראשונים של המלחמה היו גם צפון־מולדביה, בסרביה ובוקובינה, היינו האזורים שבריה״מ סיפחה לעצמה שנה קודם לכן. באזורים אלה היתה אוכלוסיה יהודית סמיכה. בשובם לשטחים אלה המשיכו יחידות הצבא הרומני בפעולות ההתעללות וההרג שהחלו בהם לפני שנה. ספרות דוקומנטרית ממש כמעט שלא נכתבה באותו פרק זמן. הכתבות והמאמרים שהופיעו אז בעתוני רומניה אחת היתה מגמתם: להפיח רוח מלחמתית, להשפיע על דעת הקהל ולהצדיק את הפשעים שבוצעו נגד היהודים.

עדות אחת — אם כי גם היא משוחדת ומגמתית — אנו מוצאים בספרו של ק. וו. גיאורגיו „גדות הדניסטר בוערות״. סופר רומני זה היה כתב־צבאי והיה עד ראייה למעשי הזוועה שנעשו ביהודי בסרביה. באחד הפרקים בספרו זה הוא מספר מה שאירע בעיר בלצי לאחר כיבושה בידי הצבא הרומני. העיר עלתה בלהבות. על הכביש, מכיוון סורוקה־דומברובני, הופיעה שיירה של כמה אלפי יהודים שגורשו מקו החזית. כאן מסביר המחבר כי מציאותם של היהודים בקו החזית היתה הרת אסון לצבא הרומני, כיוון שכל היהודים, בנעוריהם ובזקניהם, עסקו — לדבריו — בריגול לטובת הבולשביקים. וכמובן שאין בלבו כל רחמים על יהודים אלה, שהם „האויבים המסוכנים ביותר של העם הרומני״. הוא טוען כי הם שהשליכו תבערה בבלצי ובשאר ערים ועיירות בצפון בסרביה. ורבה היתה שמחתם בראותם את העיר עולה בלהבות. „אני מתקרב — אומר המחבר — לשיירה זו שסביבה עולים ריחות צחנה. מזמן לזמן, שולחים הז׳ידים מבטים זועמים, טעונים שמחה־לאיד שטנית, על העיר

השרופה. ערימות אלה של אפר — מעשה־ידיהם הן. הם הרסו את בלצי העיר! עכשיו הם עוברים בסך, בנעוריהם, בזקניהם ובנשיהם, כצבא־פושעים זורעי־הרס, לפני החורבות העשנות של העיר, שמתחתיהן מונחות גויות קרבנותיהם".

יתר על כן: גיאורגיו טופל עליהם אשמה נוראה זו: הם כלאו במרתפים ובבתי־כלא חשאיים בעיר אנשים נוצרים ופוצצו מקומות אלה או העלו אותם באש. ולאחר שכילו מלאכתם זו, ניסו אחדים מהם לברוח ואילו אחרים נותרו במקום על מנת לירות מן המארב בחיילים רומנים וגרמנים, — טוען העתונאי האנטישמי הפרוע־לשמצה. לפי תיאורו נחלקו תושבי העיר בלצי לשני מחנות: היהודים, שהם הרוצחים, השודדים, מבעירי התבערות; הנוצרים — שהם קרבנות „הטרור היהודי", ברחו מן העיר והסתתרו ימים ולילות על הגבעות שבסביבות בלצי. ובשובם לראות אם נותר עוד משהו מנווה הם פוגשים בשיירת היהודים... ברור כי מגמת תיאורו של גיאורגיו היא להציג את היהודים כבוגדים, רוצחים, מפלצות, על מנת להצדיק את הפוגרומים שחיילי הצבא הרומני ערכו באותו פרק־זמן ביהודי בסרביה. זה היה הלך־הרוח ברומניה של שנת 1941.

גיאורגיו היגר לאחר המלחמה לצרפת. כאשר פורסם שם ב־1953 ספרו „השעה העשרים וחמש" קמה שערוריה גדולה: העתונות גילתה את עברו של המחבר, בשירות הפאשיסטים והוקיעה את צידקנותו. בספר אחר, שפירסם לאחר מכן, „האדם הנוסע בדד", הוא מבטל את ערך הספרים שכתב בנעוריו ברומנית. אך כאשר הוא מעלה בספרו החדש אותן פרשיות עצמן שתיאר אז בצורת ריפורטאז'ה, הוא מוסיף סילוף על סילוף. בדברו על הפוגרום של יאסי משנת 1941 הוא מנסה להקל מאחריות בני־עמו לטבח היהודים ומרמז כי ממדי הפוגרום נופחו בכוונה תחילה על ידי תחנות השידור של לונדון ומוסקבה. בדברו ברומן החדש שלו על פרשת בלצי הוא טוען כי העיר פוצצה בידי ה„אדומים". את שיירת היהודים אין הוא מזכיר כלל. אך אין הוא שוכח לציין כי „אנשי־המשטרה הסוביטיים, מפקדי מחנות השבויים, מפקדי יחידות הפארטיזנים, היו ברובם יהודים מבסרביה". ובמקום אחר הוא מוסיף ואומר כי מרבית הפארטיזנים ומנהיגי כנופיות הטירוריסטים הרוסיים, שפעלו מאחורי הקווים, היו אף הם יהודים. הכל לפי מיטב המסורת האנטישמית הטוענת נגד „היהודים הקומוניסטים".

גיבורו של גיאורגיו מגיע לקישינוב, אשר לדברי מ. קארפ, בעל „הספר השחור", נפלו בה אז 10,000 חללים יהודים. אבל גיאורגיו טוען כי הרומנים לא נגעו לרעה ביהודים. ספר אחר של גיאורגיו, „הסיכוי השני",

נועד לכפר כביכול על עוונותיו כלפי היהודים. אך למרות היומרה ההומאניטרית אין הוא מוכיח כי חלה תמורה יסודית ביחסו ליהודים. הוא מדבר רק על עוולות קטנות, חסרות חשיבות, שנגרמו לעם היהודי על ידי הרומנים. וכשהוא מתאר דמויות של יהודים, הוא עושה זאת לפי מיטב המסורת של הספרות האנטישמית. וכאשר בספר „השעה העשרים וחמש" הוא מתאר את היהודים שיצאו חיים מתוך מחנות־ההסגר הנאציים ואשר ישבו ישיבת־ארעי באחת מעיירות גרמניה הכבושות בידי האמריקנים — אין הוא מספר עליהם אלא זאת שהם עוסקים בספסרות, בשוק השחור, שהם נתעשרו בין־לילה. ואילו השכונה שבתוכה הם יושבים היא בעיני גיאורגיו „גיטו חדש", פורח ומשגשג...

ג

בספרות הרומנית שלאחר 1945 נכתבו כמה דברים גלויים ונועזים על עוללות הצבא הרומני־הגרמני בשטחי־הכיבוש בימי המלחמה. הרומן „הערפל" מאת איוסביו קאמילאר הוא אחד הגילויים הנועזים האלה. הוא עוקב אחר יחידת צבא רומני במלחמתה ובהתקדמותה בתוך ברית־המועצות. בכניסת הצבא לעיירה הרצה אשר בצפון מולדביה היה מקרה בחיילת סובייטית שהסתתרה על גגו של בית אחד וצלפה בחיילים הרומניים. היא נתפסה ונרצחה, אך הקולונל הרומני לא אמר די בכך ותלה אשמה בכל האוכלוסיה האזרחית. במסע העונשין נפגעו כמובן רק היהודים. אנשי הצבא היו מהלכים מבית לבית, אוספים את היהודים, נשים וזקנים וטף, מעמידים אותם ליד הקיר ויורים בהם. הוא מתאר חיילים אחוזי בולמוס היורים צרורות מתוך תת־המקלעים שלהם לתוך שיירת היהודים ואינם מרפים מיריותיהם, סדיסטים המתעללים בנשים ובילדים, אנשי „משמר הברזל" הרוצחים את קרבנותיהם בצורות אכזריות ביותר, לאחר ששדדו מהם את כל חפציהם. אבל קאמילאר מתאר גם טיפוסים חיוביים, שאין דעתם סובלת את מעשי ההרג והרצח. כאלה הם ה„ז'אנדארמים" העושים בעל־כורחם את אשר הם מצווים לעשות ומשתמטים ככל שידם מגעת מלרצוח, וכאלה הם חיילים קרביים שנפשם סולדת מפני רצח החפים מחטא. אנשי החזית חסים על נפשות נשים וילדים יהודיים במעברם אל קו החזית דרך עיירות בסרביה, נובה־סוליצה ובריצ'ני. ניכר כי הסופר מבקש לזכות את רובו־הגדול של העם הרומני והוא זוקף על חשבון חוסר החינוך הפוליטי את אי־יכלתם לארגן התנגדות פעילה למשטר ולפקודותיו. אבל העובדות המסופרות ברומן „הערפל" הן

אוטנטיות לגמרי. המחבר שאב חומר עובדתי לספרו מדו״חי המשפטים שנערכו ברומניה נגד פושעי־המלחמה.

פרשיות דומות לאלו תוארו גם בידי מאריוס־מירקו בספרו „הפוגרומים בבסרביה״ ועל ידי הסופר האיטלקי קורציו מאלאפארטה, שנתלווה לצבא הגרמני במסעו לתוך רוסיה. בסיפורו „הנערות מסורוקה״, הוא מתאר את בית־הזונות לחיילים גרמניים שסודר בסורוקה ושבו הועסקו צעירות יהודיות שנתפסו ברחבי בסרביה:

„...נערות מסכנות אלה מסורוקה אינן זונות; הן אינן מוכרות את בשרן מרצונן הטוב. הכריחו אותן לזנות. זכאיות הן ליחס כבוד מצדנו. הן שבויות־מלחמה מנוצלות באורח נבזי...״

לאחר עשרים ימי „עבודה״ היו מחליפים את הנערות; את „הישנות״ היו מעבירים במכוניות־משא את הדניסטר ומוציאים אותן להורג. מאלאפארטה מתאר פרשה זו על דרך הריאליזם האכזרי, אך מתוך יחס אהדה לקרבנות הנאצים.

ד

ברומן שלו, „ישראל מתבוסס בדמיו״, מתאר י. פלץ את הפוגרום בבוקרשט, את הפרעות ביאסי, והוא מגיע בחלקיו האחרונים של הספר גם לתיאור גורלם של היהודים שנשלחו בדיפורטאציה מעבר לדניסטר או שהצליחו להימלט לאודיסה עם פלישת הצבא הגרמני־רומני לבסרביה. באודיסה נתפסו יהודים אלה על ידי הנאצים שסגרום בתוך קסרקטין, הפקידו עליו שמירה לבל יימלט איש והציתו את הבנין.

מטראנסדניסטריה מביא חייל אחד מחיל־המשמר מכתב מיהודי הכותב: „...במחנות אחרים הרגו יהודים בירייה; כאן מתים לאט, גוועים ברעב ובקור. בקשתי שטוחה לפניך... שתאמר קדיש אחרי ביום מותי. וודאי יוודע לך מתי יחול יום זה. אינני אדוק, אינני מאמין בשום אמונה, אך ינעם לי לדעת כי ישנו מי שמעלה את זכרי כל שנה: ישראל אליעזר בן חיים, זהו שמי...״

בצורה מפורטת ומדוייקת יותר תיארו את חיי היהודים במחנות בטראנסדניסטריה הסופרים סרג׳יו דן בספרו „שם מתחיל הלילה״ ויירונים שרבו בסיפורו „חתונה בערבה״ שבספרו „הגירוש מגן־העדן״.

ג. קאלינסקו, אחד האישים המרכזיים בספרות רומניה בזמננו, עוסק ברומן שלו „התרכוס השחור״ בטראגדיה היהודית מימי השלטון הנאצי. הוא

ביקש לתאר את מעשי העוול השונים שנעשו ליהודים ולהוקיע את מעולליהם. אחד מגיבוריו, עתונאי יהודי, נמצא ביאסי בימי הפרעות. במקומות אחרים בספרו הוא מתאר את הפוגרום באודיסה, לאחר שפארטיזאנים רוסיים פוצצו את המטה הראשי והיהודים הואשמו בשיתוף־פעולה עם הפארטיזאנים. כדי להראות באיזה אופן גורשו היהודים מלווה המחבר בדמיונו (אך לפי נתונים שמצא בתעודות אוטנטיות) שיירה של מגורשים. הנה אחת הסצינות המסופרות בספרו:

„...אף על פי שהיה קר היינו צמאים עד־להחריד — מִספר אחד המגורשים — ובראותנו באר, החלטנו אֲני וחברי־לדרך לגשת לשתות. החיילים המלווים תפסונו מיד ובהפליטם לעומתנו קללות וגידופים עצרו את השיירה כדי להוציא אותנו להורג. שעה שגרר את חברי, עצרו אדם אחד, בעל קלסתר־פנים חשוד, ועשה סימן למלווה: ‚מכור לי אותו', אמר. ‚תיתן אלפיים ליי?', ‚אתן אלף, יותר הוא לא שווה, נעליו קרועות'. ‚תן אלף!' הסכים המלווה.

סבור הייתי שזוהי בדיחה עגומה, אך לא כן היה. המלווה לקח את האלף, רצח את היהודי והשאירו במקום. ה‚לקוח' ניגש אל גופת־המת, מיששו ברגלו כמשש כבשה שאתה קונה אותה שחוטה, והחל לפשוט בגדיו מעליו".

את חיי היהודים שגורשו לטראנסדניסטריה; את הוצאתם להורג של ראשי הקהילה היהודית בבלצי, שהוכרחו לכרות קבר לעצמם ולאחר מכן דחו המפקדים הסאדיסטים את הוצאתם להורג שש־שבע פעמים, לבסוף הם הוזמנו לארוחה יחד עם הקצינים הגרמניים ששוחחו אתם באדיבות רבה, ולאחר הארוחה הוליכום אל התעלה והוציאום להורג. וגורלם של אלה שהגיעו למחנה או לחווה של אכר, לא היה טוב יותר. לאחר שנטלו מהם כל חפציהם היו מוסרים אותם לידי הגרמנים. במחנות היו הקצינים הגרמניים בוחרים לעצמם את הנערות והנשים היהודיות הנאות ביותר לשם „שעשועים". ולאחר שסיפקו תאוותם היו משלחים את קרבנותיהם למוות. אייזיק ציטרמן הוא הגיבור היהודי החיובי של הרומן. המחבר מייחס לו ממיטב הסגולות האנושיות והיהודיות. הוא מפוכח, משכיל, אחראי, בעל נסיון, אינו נותן אימון במראית־עין וברצונם הטוב של האויבים שלו. מבין את הענינים לעומקם ומגיב בשלוות נפש, אינו פוחד מפני המוות אך אינו בז לחיים.

ג. קאלינסקו אינו נרתע אף הוא מלתאר את מעשי האכזריות הסאדיסטיים של החיילים והקצינים המתעללים ביהודים. אך הוא נוטה להטיל

את החלק העיקרי של האחריות על הגרמנים. הרומנים רק נגררים אחריהם ומתגלים באור הרבה יותר חיובי, פרט ליוצאים־מן־הכלל אחדים.

ה

לא עסקנו במאמר זה אלא בחלק מיצער מן הספרות שנכתבה על שואת עמנו במלחמת העולם השניה. סבלה וענותה של יהדות בסרביה תוארו בספרים אלה בצורה עובדתית לרוב, אך עדיין לא קם הסופר שיכתוב את הרומן הגדול על טראגדיה אנושית זו שפגעה ברבבות מבני עמנו, שהטביעה את חותמה על גורלם ועל נפשם. עד כה תוארו פרשיות אלה רק על פני השטח, מתוך פירוט עובדות, על דרך התעודה וההכללה. אך אנו מצפים לתיאור האמנותי הנשגב שינציח פרשת־אימים זו בתולדות ישראל שישמש זכר ולקח לדורות הבאים.

BIBLIOGRAFIE

J. Gabriel, **Les héros sans gloire**, ed. De la Plume d'Or, Paris, 1959.
C. V. Gheorghiu, **Ard malurile Nistrului**, Bucureşti, 1941.
C. V. Gheorghiu, **La vingtcinqième heure**, ed. Plon, Paris, 1949.
C. V. Gheorghiu, **La seconde chance**, ed. Plon, Paris, 1952.
C. V. Gheorghiu, **L'homme qui voyagea seul**, ed. Plon, Paris, 1954.
J. Peltz, **Israel insingerat**, Bucureşti, 1946.
Marcel Mirco, **In primăvara 1944**, Bucureşti, 1948.
Eusebiu Camilar, **Negura**, ea. di Stal, Bucureşti, 1949.
Curgio Malaparte, **Kaputt**, Rome—Milano, 1948.
Ieronim Serbu, **Izgonirea din rai**, ed. de Stat, Bucureşti, 1956.
G. Calinescu, **Scrinul Negru**, ed. de Stat, Bucureşti, 1960.

ל. קופרשטיין

ש. בן-ציון — משוררה של העיירה הבסרבאית

מולדתי

„קשה היה להבחין באיזה בית מן הבתים, העומדים צפופים תחת גג אחד... כל 'הבתים' ההם — בית אחד וארוך מאד, שכתלים משותפים חוצצים בין דירתה של משפחה זו לדירת חברתה, וכל הדירות הללו דומות זו לזו כאחיות תאומות; כולן נפתחות בתריסין של חנויות לאכסדרה אחת ארוכה הכוללת את כולן יחד, והחנויות כולן הן מין ערבוביה מכל המינים: שקי קמח וחביות של נפט, מגלבים, רסנים ואפסרים, זרע קרביים וקיבה ובוקא דאטמא וריאה, לחמניות ודפוסים של שעוה, כלי פחים, קערות של תבלין ובשמים לפסחאות שלהם, עביטים של עטרן וזפת, דגים מלוחים וקופסאות מצויירות של ממתקים, גלי מוכין עם 'מעמד' של תפוחים וקלחי חזרת וכו'"... כזהו תיאורו של הרחוב „הראשי" של העיירה טלנשטי בבסרביה, כפי ששורטט על ידי ש. בן־ציון עצמו בנובילה היפה שלו „משי", העיירה בה נולד בתרל"א. ב־1937 בקרתי בטלנשטי זו ופניה לא היו אחרים מאשר ב־1870. בבתים פנימה היתה אולי ב־1937 רווחה יותר שכן משפחות הדורות האחרונים לא היו מטופלות בילדים. אך הילדים שגדלו, הצמיחו כנפים והמריאו ל„עולם הגדול" והשאירו מאחוריהם את העיירה המפרפרת בחבלי גסיסה, אשר השואה רק החישה את תהליכיה. ואילו טורי הבתים המשיכו לעמוד להם ברחוב "המרכזי" והחנויות בהן, „תחת גג אחד", היו שרויות בשממון מבהיל, מוכות עלפון של חוסר אונים, נבוכות ללא תכלית. בתים אלה היו צמודים יפה יפה ודבוקים אחד במשנהו, כאילו מתכוונים להפיג את הבהלה והיאוש שהציצו מבין קירות מעקותיהם האפורים.

לפני תשעים ושתיים שנה היתה טלנשטי גיטו לא פחות אפור, משועמם ונבוך מאשר כל עיירה יהודית אחרת מתחום המושב, אבל גבר עליה הגוון הירוק של הרקע האחר — של אותן מושבות חקלאיות יהודיות בבסרביה שהוקמו ב־1830 ואשר טלנשטי היתה אחת מהן. בצבע הירוק של „הגיטו החדש" החקלאי בבסרביה היה מן הבשורה המבטיחה והיא

היתה שונה מכל אותן זמירות חדשות שנשמעו בתחום המושב. העיירה טבעה בים של ירק, בצל גנים וכרמים שופעי פרי למכביר ויערות עבותים ועמדה במרכז ה„קודרי״, כה קראו לנפה זו בבסרביה. על אף היותה מרוחקת בעשרות קילומטרים ממסילת ברזל, מלאה תפקיד מרכזי באותו חלק בבסרביה שהשתרע על רבבות דסיטינות של יערות, כרמים וגני־פרי מהזנים המשובחים ביותר, והיה עתיר צאן ובקר, עופות וביצים. סוחרים היו עטים על העיירה לא רק מבסרביה עצמה, אלא מכל קצוות רוסיה, מאוקראינה, מעיר הנמל הקרוב אודיסה, מפולין, מבוקובינה וגליציה הסמוכות שמעבר לגבול והיו רוכשים את תנובת הנפה.

בסרביה היתה אז „הינטרלנד״ כלכלי כביר של רוסיה הצריסטית, ה„אסם״ הגדול של הממלכה ומבחינת אפשרויות הניצול והפיגור החברתי היתה זו ה„ואנדיאה הרוסית״, שהאצילות הרוסית היתה מחלקת בין חבריה את שטחיה עתירי־התנובה. לטלנשטי, שמנתה אז כ־3500 נפש יהודים נשתמר תפקיד מיוחד להיות מתווכת כלכלית בין האציל, האיכר העשיר ובין חולשי המסחר היצואי לפנים רוסיה וחוצה לה. הזריזים שבהם, היו יוצאים ונכנסים אל טירת הפריץ שהתנשאה על פני העיירה ואל הטירות הדומות שהיו פזורות בכל רחבי האיזור. בני האצולה („דבוריאנסטבו״) הרוסית, היו נוטים לטירות אלו לישיבת ארעי במשך העונה הקצרה של הבציר והאסיף, ותוך כדי ניצול הפיגור החברתי היו סוחטים בעזרת משרתיהם ונוגשיהם את פרי עמלם של האריסים ואלפי האכרים המשוחררים כביכול, שהוסיפו להיות עבדים נרצעים. רוב היהודים שבסביבה היו סובבים וחוזרים על שערי חצרות האכרים וקונים מהם כל מה שנשאר אחרי שעברו כבר שליחיו של ה„פריץ״. היה זה תפקיד עגום מבחינה סוציאלית; כשהאכר הבסרבי נאלץ היה לעבד את אדמת האצילים, ראה תוך בערות בכך „רצון האלהים״ שמסר ל„נבחריו״ כוח ותבונה להיות מושלים ורודים בעם. ואילו משהיה מופיע יהודי מרוד וקונה את מספר איפות התבואה והיני היין משאריות גרנו המדולדל — נתייחד לו השם של „עלוקת הכפר״. האכר, לאמיתו, היה אסיר תודה ליהודי הרוכל שקנה אצלו שאריות אלה בכסף מלא והחיה את נפשו ונפשות ביתו, אך הכומר בהטפתו הארסנית ושליחי השלטון המקומי והמרכזי היו מלבים ניצוצות השנאה הכבושה בין המיעוטים האתניים שחיו על אדמת בסרביה. בתנאים של ניצול פיאודלי מאורגן וחוקי, זקוק היה השלטון האוליגרכי — לשעיר לעזאזל. נוסף לכך היתה בסרביה סלע המחלוקת בין רוסיה ורומניה. רומניה — שמאחוריה עמדה אז

הפוליטיקה ההוהנצולרית הגרמנית שהושיבה על כסאה את אחד מנסיכיה — לא פסקה מלדרוש את עלבון המולדובים המקופחים הנמצאים בחסות הרוסית. לבסרביה גם הגיעו מתישבים גרמנים שתקעו יתד והקימו את מושבותיהם ואליהם נצטרפו בולגרים, יוונים וארמנים. ב„ערב רב" זה מסוכסך ומנוצל על גבולה הדרומי־מערבי של רוסיה הצאריסטית היתה נוכחותו של ה„שעיר לעזאזל" היהודי כמעט כורח היסטורי. אין פלא שהמתיחות והאימה המתמדת היו מנת חלקם של יושבי העיירות והמושבות היהודיות בבסרביה בכלל ובטלנשטי במיוחד.

אך גם אם טלנשטי לא השתחררה לגמרי מהנטיות המולדות של הציבור היהודי בדרומה של רוסיה שהיה תלוש ומסוגר ורגיל להתפרנס ממקלו ואווירו, היא נשתלבה יפה במערכת הישוב היהודי הצעיר בבסרביה שביסודו היה חקלאי. לא כולם היו עובדי אדמה מובהקים, ובכל זאת לכל אחד מהם היתה כברת כרם, גן פירות שקבל בחכירה ומטעי טבק. כאן נפרצה השיגרה ונפתחה הדרך אל השדה, אל מרחביו של עולם פלאים בלתי מודע, אל הטבע. טלנשטי התפרסמה גם כמרכז חקלאי־מסחרי חשוב שהפרנסה מצויה בה. בעיירה הופיעו סוחרים יהודים מכל קצווי רוסיה ומעבר לגבולות והביאו אתם לא רק שפע כלכלי אלא גם משב העולם הגדול. לכאן נשתרבבו גליונות „המליץ", „הצפירה" ורומאנים „זרגוניים" יותר מאשר בכל עיירה אחרת בבסרביה. הללו מלאו את שליחותם והכשירו את הקרקע שהצמיחה אחרי־כן אנשי שאר־רוח בעלי מתח ציבורי ויצר ספרותי כש. בן־ציון, גרינפלד, א.ד. רוזנטל, ז. רוזנטל ואחרים. יצאו לה לטלנשטי מוניטין לעיירה שההשכלה מצאה בה קן לה.

„בנערותי" — מספר י. פיכמן שצמח בבסרביה והנהו יליד בלצי, עיר מחוזית וכבר אז בעלת אוכלוסיה יהודית גדולה בהרבה מזו אשר בטלנשטי הקרובה לה — „כשחשקה נפשי בהשכלה וספר עברי כמעט שלא נמצא בתחומנו, הייתי מתפלל לאלהים, שיירבו אברכי טלנשטי אצלנו, שכן הם שהמציאו לי את ׳המליץ׳ ואת ,הצפירה׳ ובבתיהם נתגלו לי לראשונה ,על פרשת דרכים׳ ו,לוחות אחיאסף׳ וחוברות ,השלוח׳ הראשונות. אין פלא, שטלנשטי נקבעה בלבי לימים רבים כעיר מגדלת אברכים משכילים ופרחי סופרים ופייטנים ואכסטרנים, והייתי חולם תמיד לבוא פעם למקום תורה זה ולראותו מקרוב בזיוו והדרו".

כזו היתה הסביבה האתנית־גיאוגרפית והסוציאלית שממנה זנק ל„עולם הגדול" ש. בן־ציון. זניקה זו לא היתה קלה. הלהט למעשי יצירה שהבהב בו בחשאי זקוק היה לטיפוח ולליבוי ולא מעטים היו הקשיים

עליהם צריך היה להתגבר. בעודו צעיר גייס את כל הכוחות הנפשיים כדי לסלול לעצמו את הדרך לספרות הצעירה של אותם הימים ולכבוש אותו מקום נכבד לו זכה. הולדתו חלה 30 שנה לפני תקומת הציונות המדינית ועם התחלת התמורות הכבירות בקרב הצבוריות הרוסית. בן דורם היה של ביאליק, מנדלי, פרץ, דיננזון, שלום־עליכם ואחד העם. והוא הצעיר שבחבורה, נמשך אליהם מעמקי הביצה הטלנשטאית. בכל נימי נפשו הלוהטת צריך היה להשתחרר מאותה קרתנות שובה וחובקת אשפתות האופפת ומרתקת ללא הופש תנועה. גם בעיירה זו, כבכל עיירה, כל סטיה מן המקובל היה בה מן הכפירה בעיקר. ש. בן־ציון נתנסה כמעט בכל אותם הגלגולים בהם נתנסו כל „השוחרים לאור" של הדור.

ילדותו

בטלנשטי זו נולד ש. בן־ציון בי"ג או י"ד כסלו תרל"א. בספר היוחסין שלו שלובה מגילת סבל ויסורים של משפחה יהודית טיפוסית. אפופיה, שגיבוריה לא הבחינו בה והיא קשורה בהוויית כל אותו הדור. אביו, חיים רחל לאה׳ס (לאמור: בנה של רחל לאה, אשה שנתאלמנה בצעירותה ונתנסתה במבחני חיים קשים) ידע סבל וחיים מרים מילדותו. בן שמונה, נאלץ לעקור מבית אביו ומעיר מולדתו בגלל גזירת ה„קאנטו־ניסטים" (החטופים), כשהוא מתחפש כילדה ועובר את הגבול לרומניה. ביאסי, שבמולדובה הסמוכה, הוא משרת בבתים זרים והופך שוליה של עושה כובעים. האב — פרי ילדות קשוחה — היה הפכפך ומסוכסך שרוך ועריצות שימשו בו בערבוביה. כיתר תושבי העיירה היה מקיים קשרים מסחריים עם אכרי הכפרים הקרובים ורכש לו ביניהם ידידים מובהקים (פריאטאנאס — במולדבית — ידידים). מידידים אלה היה קונה את תנובת שדם או כרמם, תמורת צרכיהם ב„חנות" המכולת שלו. החנות עצמה התנהלה בידי האם מינצה, שידעה לכלכל עת עניניה בטעם ובמעשיות והיתה מפורסמת בעיר כ„ראש של סוחר" (א סוחרישן קאפ). היתה זו אשתו השניה של חיים. הראשונה מתה עליו בשכלה בזה אחר זה את חמשת ילדיה. מינצה זו היתה אהובה על בעלה שהיה מבוגר ממנה בעשר שנים ובת שבע־עשרה היתה בלדתה את בנה בכורה, שמחה

בן־ציון, אשר כינו אותו בשם אלתר׳ל, כינוי שהיה מיועד לשמש תריס בפני המזיקין כמנהג אותם הימים. האם היתה אשה רכה וענוגה ובעלה, בדאגתו לבריאותה, מסר את הרך הנולד למינקת, שזכרה נשתמר בתודעתו של ש. בן־ציון לכל ימיו. „זכרון הוויתי הראשון, שנתרשם בי לכל הימים — מספר ש. בן־ציון באחת הנוסחאות של האבטוביוגרפיה שלו — הוא שכבי בחיקה של אשה חביבה ורחמניה זו, בשבתה בשדה לפנות ערב של אביב בדשא, לשפת נחל מים שוקט, שבעלה עומד עליו ומשקה מתוכו את שני סוסיו והוא שורק להם שריקה דקה חיננית מבין שיניו. ואני מסתכל בסוסים ובצלעותיהם המהופכים הזעים בתוך המים, נוטה לישון מתוך שריקה־רינה זו ולחישת רוח קלילה ריחנית־אביבית מלפני תחלוף״. חויה עמומה זו מפלסת לה דרך בערפלי זכרונותיו הראשוניים ומלווה אותו לא פעם בהוסיפה לו חושנות אירוטית חריפה, המבצבצת בין השיטין ביצירותיו השונות. „וזכורני — מוסיף הוא — גם ביום חתונתי נעמו עלי נשיקותיה מכל הנשיקות שנאצלו אז עלי״. הילד התבלט בחינו ובמידותיו הנאות והיה חביב על הנשים שהיו מגפפות ומנשקות אותו: „אף אני חמדתי אז חברתן יותר מחברת הגברים״. ושוב מוסיף הוא בזכרונותיו: „אם לשחק — אהבתי יותר משחקי הנערות, צרמוניות שבחתונות ובעשיית בתים, בחולים ורופאים ובמשק הבית. ואם לשמוע שיח ושיג מעניני העולם — שוב אינטרסי הנשים נראו לי יותר מעסקי הגברים. נשיקותיהן וגיפופיהן של הנשים היו עלי למשא, אך אופן דבורן, אנחותיהן וחמלת לבן וצערן, צחוקן ודמעתן — משכוני. קול אשה בשיחתה או בקינתה נגע עד עמקי נפשי״...

על אף הזכרונות הנעימים ניתן לקבוע כי לפעמים היו לו כל אותם גינוני חיבה ודאגה יתירה לטורח וטיפחו בו רגשי הסתייגות לבית ההורים. הסתייגות זו נרמזת גם בעיצוב דמותו של גרשון ב„נפש רצוצה״, אם גם אין לראות בה רישום אבטוביאוגרפי. אבא היה כופה עליו עול למודים ודרך־ארץ ושאר בני המשפחה החרו־החזיקו אחריו. השעשועים עם בני גילו היו אסורים עליו והשאלה „מה יאמרו הבריות״ היתה רודפת אחריו כל ימי ילדותו ומדריכה מנוחתו. גם ב„חדר״ לא שבע נחת. אך נפש הילד גילתה לעצמה תחליפי־פיצוי. בחיק המשפחה הענפה, בבתיהם של הדודים והדודות הרבים בעיירה, בביקוריהם של בני המשפחה מחוץ לעיירה שבאו להתארח בביתם — מצא אלתר׳ל ענין רב. קסמה לו בעיקר אהבת הסבתא (אם האם) שהתנחמה בו כב„זכר״ היחיד בין

צאצאיה שהיו כולם בנות ובנות לבנות. מבין הדודים שמר על זכרו של הדוד טוביה. דמות חמה המנצנצת בכמה מספוריו.

ביקוריהם של בני המשפחה מחוץ לעיירה וסיפוריו של אביו במוצאי שבתות השחיזו את דמיונו. בקשב רב ובדריכות ילדותית היה מאזין לספורים שנסובו על עולם אחר, גדול, רחוק, מעבר לתחומי העיירה והוא גדוש הרפתקאות וסבל, מגרה ומבטיח. הספורים היו נוגים ומלהיבים וקרעו אשנב מסתורי בעדו הציץ הקרתן הקטן לתוך אותו עולם קוסם ואף עוררו אליו כמיהה בלתי מובנת. מבעד ערפלי הדמיון נשקפה לו העיר אודיסה והלב הקטן נמשך אליה ופרפר במועקתו. אבא ואמא — תוך דאגת הורים מובנה — היו מופתעים לפעמים מ„האש הזרה״, שלא מעולם זה, שהבהבה בעיניו היפות, הבחינו בה ונבוכו, נבוכו מאד.

אף ה„ערב־רב״ של סוחרים יהודים שהיו פוקדים את העיירה היווה ענין רב לילד ההוזה. „זכורני, במין חוש מיוחד, מעין חוש הריח של כלב, להבדיל, הייתי מרגיש בכל מי שאינו טלנשטאי ומיד הייתי נכרך אחריו להתבונן בו לכל פרטיו ולכל תנועותיו, סופג ביטוי לשונו וסגנונו, דיבורו, ומתוך שיחו ושיגו משער אני אף מהותו של היישוב שאדם זה בא מתוכו״.

מכל אלה ברור כי המשטר בבית לא היה חמור ביותר. הילד שאב מההווי המשפחתי את האידילי שביצירתו. תוך ראיה רטרוספקטיבית, רוחשת ברשימותיו האהבה הגדולה לאב, אשר על אף אי־ההבנות המרובות שהתגלו ביניהם בימי הבחרות זכר לו הסופר את חסד חיי המשפחה הנאים והסיפורים השובים של מוצאי־שבת.

לעומת זאת נשתמרה בקרבו שנאה עזה ל„חדר״. „בעולו הקשה, בשעבודו המדכא, ברוב מכותיו ובלימודיו חסרי ההבנה שהיו נתפסים לי במיני ציורים שונים, ציורי דמיונו״. „שנאתיו שנאת מוות״ — משוועת כל ישותו עשרות שנים אחרי עזבו את ה„חדר״. הטעם המר עמד בעינו ונשתמר אצלו זמן רב תוך רטרוספקציה של פדגוג. אלתר׳ל היה ילד ער ומוכשר, שנון וחריף. ואם כי תמיד היה הצעיר בחבורת התלמידים, צעד בראש הכתה. („על קצה גבול הילדות״). כבר ביום ראשון בשבוע ידע את תלמודו ומיום שלישי עד סוף השבוע היה מסתאב בחזרות בלתי־פוסקות על השעור שרוב התלמידים טרם סגלוהו לעצמם. הדבר היה גורם לו צער ושעמום. שוב לא היה מקשיב, תמיד מפוזר ושוגה בדמיונו; וממילא סופג מכות מידי „הרבי״. אך ריטונו של הרבי היה גובר כאשר

קונדס זה היה מפתיע בידיעותיו דווקא ב„בחינות" של שבת־אחר־הצהרים שהיו נוהגים לערוך לו בפני למדני העיירה. אלתר'ל היה מפגין אז את כל חריפותו, מפריח קושיות ונמצא שלא הוא עצמו עומד במבחן אלא „הרבי" שלו. הדברים הגיעו עד כדי כך שרבו היה נוהג להזהירו בערבי־שבתות: „שמע, סתם עקשן, עורך אפשוט ואשליכנו לכלבים, אם תבוא שוב בקושיות לפני הבוחן. שתוק: דייך שתהא משיב על מה שתשאל אתה".

„החדר" פיתח בו, נוסף לרגשנות, שאפתנות ויומרה לעמידה ברשות עצמו. הוא אמנם שנא את החדר ומשטרו, אבל אהב את הלימודים. בימות החופש, ב„בין הזמנים", היה אוהב להתחבר אל חובשי בית המדרש, בוחר לו מסכת ולומד בעצמו. מתחילה מתיחסים אליו האברכים הלומדים בלעג, אבל משנוכחים שכלי זה מחזיק ברכה, הם מספחים אותו אל חברתם על אף היותו רך בשנים: „תלמיד המחכים את רבותיו" — אומרים עליו בבית המדרש...

סערות בחרות

תקופת „החדר" מסתיימת אצלו עם הכנסו ל„עול המצוות". לתקופה זו היו לו שני „מלמדים" אשר השפעתם עליו — כפי שהוא מעיד על עצמו — היתה רבה. האחד, יליד בסרביה, ישראל, נתחבב עליו מאד ובגללו נתחבבו עליו גם הלימודים. ישראל היה אדם תמים, המדקדק במצווה קלה כבחמורה, בעל מידות נאות ואשר נוסף ללימודיו ה„רשמיים" היה מרגיל את תלמידיו לעיין בספרי מוסר ויראים, „אור החיים", הרמב"ם, והיה משיח עמם שיחות חסידים. לפני אלתר נפתח עולם חדש, שהיה שונה בהרבה מאותו עולם יבש וסכולסטי של שינון התלמוד והנער למד בשקידה. בבית נדמה היה כי חכם הנער, חדל מסורו והנהו „טוב לאלוהים ולאנשים". שקט גדול ירד על נפש הילד ונדמה שהכל בו הולך ומזדכך לקראת התפקיד הגדול של חג ההתבגרות, ה„בר־מצווה", פרק חיים זה אף הוא נרמז־מה ב„נפש רצוצה", אבל היה זה השקט שלפני הסערה. במקום ההליכה בתלם, מצוות אנשים מלומדה, התחילו מטרידות אותו מחשבות זרות ומבהילות, הרהורי ספיקות.

לאותה תקופה התגלגלה והגיעה לטלנשטי גם תנועת ההשכלה. בעיירה התחילו מסתודדים אברכים — ולו רק א ר ב ע ה במספר — והשמועה

רווחת כי הקדיחו תבשילם. אלתר׳ל בא בסודם והוא קורא ב„אהבת ציון״ למאפו, בתרגומי רש״י פין, ברומנים „ז׳ארגוניים״, המגיעים אליו במחתרת. הרבי המסור רוצה להזהיר את התלמיד, להעמידו על טעותו ולהחזירו למוטב. אף הנער עצמו מוכן להחלץ מרשתה של גהינום שנפרשה לרגליו ומנסה להיות חוזר בתשובה, אך לשווא. הגורל נחתך ברגע שלקח את עטו בידו וניסה להשיח את „הגות לבו בלשון ספרי השכלה״. לרוע מזלו נפל כתב המליצה שלו בידים זרות ועוינות וקלונו נתגלה ברבים. אביו נבוך ומתהלך כאבל, אמו מתחבאה במרתף ומליטה פניה מבושה. רבים מפרכים כפיהם ומבכים את האבידה. נתפקר הנער. אך יש גם המצדדים בזכותו: זה הקטן מליץ גדול יהיה...

ועוד נסיון בחינוכו ש„נכשל״. אלתר׳ל נמסר למלמד ליטאי מפינסק שנתגלגל לטלנשטי. ליטאי זה — חיים יוסף שמו — היה בעל תנ״ך ובעל דקדוק ואף „מגיד מישרים״. הוא עצמו נמשך אחרי ספרי השכלה, לבוש הדר, „בעל זקן נאה ומיושר במספרים, נושא גלושין (ערדלים) וכתונת מגוהצה״. ליטאי זה הוא שניסה להשיב לב אבות על בנם. אך לאמיתו לא נמנע מלספק לתלמידו המתפקר חומר מלבה של ספרי השכלה ומדע בעברית ורק עודד את הנער בתשוקתו העזה להשכלה.

„אותו הליטאי, לאחר שנה ומחצה עזב את עיירתי ואני נשתחררתי מן החדר בהיותי בן ארבע־עשרה. יודע תורה הייתי לא פחות מלמדני טלנשטי, מפלפל עם האברכים, מחדש חידושי תורה ואומרם בשם גדולים ומפליא בהם למדנים. ונוסף לזה גם בעל לשון, דורש בספרי חקירה, מנסה לכתוב שירים, מנסה לרכוש לי ידיעת השפה הרוסית״.

הידיעה כי אלתר׳ל התפקר, הדריכה את מנוחתם של הוריו. מעתה מי יודע מה יהא בסופו. יש אם כן להזדרז — מחליטים ההורים — ולהטיל ריחים על צוארו. „כי אם נחכה עוד — אמר אביו — יאבד הנער ממנו לעולם וייצא לתרבות רעה״. הם מחליטים להשיא לו אשה. ברור היה כי הסיכוי ליעד לו בת־טובים נתבזבז. השמועה על הבן המופקר, המליץ הגדול ובעל הלשון השנונה — היתה לרועץ בעניני שידוכים. אביו נאלץ להסכים להצעותיו העקשניות של אחד מאמידי העיירה, סוחר בהמות, הרוצה בו כמות־שהוא על אף ה„פגם״ שהוטל בו. הוא נמשך אחרי „אור התורה״ שבו וכמנהג אותם הימים קסם לו הדבר. וראה זה פלא, „המהפסק הגדול״ קיבל עליו את הדין מרצון. העלמה היתה אחת משכנותיו, יפת־תואר ונעימת־הליכות. הוא הכירה מרחוק ונמשך אחריה בכל להטו של

נער מתבגר. הוא אץ לקרֹאת חווית האהבה, בבקשו פורקן לדם הנעורים התוסס. הוא גם שמח להזדמנות להיפטר מבית־אבא, מהטפת המוסר הבלתי־פוסקת והוא כמה לסיכויי העצמאות. הצעת השידוכים נתקבלה להפתעת כולם ולהפתעתו הוא עצמו.

בן חמש־עשרה התארס והוא כותב מכתבי אהבה לארוסתו הגרה ברחוב... הסמוך, מאחורי חצר בית אביו. „השלטתי בי רגשי אהבה — ככתוב ברומנים". בבית פגה המתיחות, ושוב אינם מדקדקים אתו בהלכות אדיקות. גם המחותן, הנהנה מדגת־הזהב שהעלה בחכתו, תומך בו תוך תקוה כי „יגדל הנער ויחכם". בצד האהבה — מחשב לו האברך הצעיר את חשבונותיו הוא והם מפוכחים ונועזים למדי. בתכניתו לקבל את הנדוניה, לקחת את אשתו ולברוח לאודיסה, מחוז חפצו מאז. למעשה הוא פונה עורף אל ספרי ההשכלה ואוטם אזנו מהתרעתם נגד שידוכי בוסר. כל אותן הדמויות הנאורות שבספרי ההשכלה מסתלקות כאילו תוך יויתור סבלני. בן שבע־עשרה לחופה והבחור שהתפקר אתמול, מהלך לו יום־יום, מעשה „אברך משי" בדרך מבית הכנסת לבית כשתרמיל טליתו ותפיליו תחת בית שחיו. נדמה, הנה בא אל המנוחה. מבעד האשנב תשקיף בחירת לבבו, בדמיונו — שולמית מ„שיר השירים" או תמר מ„אהבת ציון". והיא מכפרת על הכל, למענה מסכים הוא להגרר אחרי האבא והחותן, הרותמים אותו בעול הפרנסה. הם מובילים אותו בין ה„פריאטאנאס" שלהם בכפר, כדי ללמדו לרכוש על דעת עצמו פרוות כבשים, תבואה ושאר תוצרת הכפר. אף אכרי הסביבה נהנים מהצעיר שהובא לתחומם. „החתול הביא את גורו ללמדו אף הוא לצוד עכברים" — אומרים הם בפקחות דו־משמעית. הצעיר נהנה מהאימרה ואינו מרגיש בעקיצתה. לימים עלול הוא להעלות על הנייר אותה אנומליה יהודית על רקע הטינה החברתית של האומה השלטת.

תוך צפיה להגשמת תכניתו ותוך קריאה מתמדת בספרי חולין מנצנצות לו ורומזות שתי דמויות־מופת שהשפעתם רבה על הדורות הצעירים: טולסטוי ואחד העם. „טולסטוי למדני — מספר ש. בן־ציון — לראות גם באדם מישראל, אדם בכלל ולא רק ,כסלוני' בלבד, בטעמו של מנדלי". הרומנטיקה של חיבת ציון מצאה סימוכין בגילויי האדם של טולסטוי. הלב הצעיר ביקש גם לתחום את עצמו ולהרתם בעול המשמעת של ההגות האחד־העמית. היתה זו יותר סגנון חיים מאשר השקפת חיים. במדבר הרגשות הבוהים של הנוער היהודי המתעורר בדרומה של רוסיה — היה אחד העם הכוכב המכוון בתהו־לא־דרך; מצפן אך לא

קברניט. רבים הרגישו בו מעין מורה דרך לדיסקיפלינה מחשבתית שהיתה חסרה להם. ש. בן־ציון היה אחד מהם.

השנתיים הראשונות בהן היה סמוך על שולחן חותנו, חלפו מהר ואתן חלף גם האושר. הופיע הילד הראשון. דאגות הפרנסה החריפו. הוא עובר להיות סמוך על שולחנו של אביו. אך כאן שוב לא שפר חלקו, מאחר שאביו לא פסק מלהטיף מוסר לבנו, שחזר לסורו, מזלזל במסחר וכולו שקוע בספרים. אחרי סכסוך קשה הוא עוזב בשניה את בית אביו, ממשיך אמנם לעסוק במסחר, אך ראשו ורובו כבר נתון ליצר הכתיבה.

רשימתו הראשונה ביידיש „מיין חבר" (הנוסח הראשון של „משי") מתפרסמת ב„יידישע פאלקס־ביבליאטעהק" — קבצים ספרותיים בעריכתם ובהוצאתם של י. ל. פרץ וי. דינגזון. פרץ מעריך מהרגע הראשון את המשתתף הצעיר ואינו מקמץ במכתבים. הרשימה חתומה בשם ש. ציונזאהן (שמחה בן־ציון), שם שמאחוריו הוא מסתתר גם בפני עורכיו. בארכיונו של ש. בן־ציון נשמרו ששה מכתבים וגלויות בעברית וברוסית מי. ל. פרץ ועליהם הכתובת: אלתר גוטמן בשביל ש. ציונזאהן. במכתבים אלה — שבראשונים פונה פרץ ב„אדון מאד נכבד" ובאחרונים ב„ידידי" — אין י. ל. פרץ מעלים את הערכתו לסופר המתחיל. הוא משבח את טעמו ומדריך אותו באריכות בעניני ספרות, מנתח מצבים שונים ברשימותיו ומצטדק על התיקונים שהוא מכניס בהם. על „ציור אחד" בגוף הסיפור כותב פרץ „ציור אמיתי מעשה ידי אמן". הוא מצטער גם על שאין ידו משגת לשלוח לו שכר סופרים. כפיצוי מציע הוא לשמש לו שושבין בינו לבין „הצפירה" ו„המליץ" וכך מגיע ש. בן־ציון לפרסום רשימותיו הראשונות גם בעברית.

ב„לוח אחיאסף תרנ"ה" — מופיעה רשימתו „מעשה ברב מטעה"מ" והוא מקבל את שכר הסופרים שלו בסכום של חמישה רובל. השמועה על כך עושה לה כנפיים בכל העיירה. בינתיים הוא ממשיך לכתוב. עסקיו בכל רע. שותפיו החדשים המסובבים אתו מיריד ליריד מודים שאמנם הוא „מבין בסחורה, אבל למעשה יש בו 'יושר' יותר מדי". נוסף לכך הוא כולו שרוי בעולמות אחרים. במקום לעסוק במסחרו — בנסיעתו מכפר לכפר — רושם הוא בפנקסו „כל מיני סנטנצין ואפוריזמים", עוללות מחשבה ופרי הסתכלות וכנראה גם שירים... היצר לשירה נאבק קשה עם הריאליסטן שבו ומכשיל אותו לא רק בצעירותו. אמנם הסופר האידי מרדכי ספקטור, אף הוא עורך, המבקר בטלנשטי מכריז עליו כעל

נאקראסוב יהודי, אבל שלום עליכם כותב לו כלשונו „איעצך, אדוני, שירים אל תכתוב, אל תכתוב שירים" ואילו פרץ מעיר לו בשולי שיר אחד: „תוכנו נעלה מאד וצורתו מתחת לבקורת"...

ובעודו שוגה בהזיות כתיבה ושירה, עומד בחליפת מכתבים עם גדולי הדור ונהנה ממחמאותיהם של הסוחרים המשכילים המבקרים בטלנשטי, נסתחפה שדו, שארית כספו ירדה לטמיון. בעשותו את חשבונו המסחרי האחרון, הספיק להחזיר את חובו למלוהו וכך נתק עם המסחר לעולמים.

בדרך המלך

נקי מנכסיו יצא גם מזוקק מבחינה רוחנית. מעתה ברור לו שלא יוסיפו ללחוץ עליו שישלח ידו במסחר ויחזיק במאזני מרמה. ה„סיאבון" שתקף אותו כל פעם שהיה מופיע בכפר — ממנו והלאה. בצר לו פנה אל האמצעי הבדוק בו נקט כל יהודי „תלמיד־חכם" — אל ההוראה. על אף הצלחותיו הראשונות בספרות כששמו מתנוסס מעל דפי „הצפירה", „לוח אחיאסף" ועוד — היה בעצם הפניה ל„מלמדות" משום ירידה. הוא הולך לקלרשי, העיירה הסמוכה בה הוקם ע"י י.ל. מטמון כהן (אחרי כן ממיסדיה של הגמנסיה „הרצליה") „חדר מתוקן" ואלתר גוטמן הצעיר הוזמן כמורה. בהליכה זו אל ההוראה המתקדמת שב„חדר המתוקן", שהיה המוסד החינוכי שנילווה לתנועה הציונית ושימש קרקע נביטה לבית־הספר העברי בגולה — היה לא מעט מן הפיצוי לחינוך המסולף ב„חדר" של נעוריו הוא. נקל לשער את ההתלהבות הרבה שהשקיע ש. בן־ציון בדרך ראשונית זו בשבילו, בראותו את עצמו מיועד לשליחות חינוכית.

ב„חדר המתוקן" בקלרשי, מתחילה גם הכשרתו להבא כמורה ומחבר ספרי לימוד. בסדנה פדגוגית זו, בעיירה נידחת, זוהי לו גם הפעם הראשונה שהוא נהנה מעבודתו, נהנה ומצליח. ובשובו בסוף ה„עונה" — ב„בין הזמנים" — לעיירתו מעכבים בו משכילי העיירה והוא נדרש ליסד גם בטלנשטי „חדר מתוקן". משכילי העיירה אמנם מצאו בו את משענתם, אבל אין ההנאה כה מרובה. חבריו הסוחרים נדים לו על ירידתו פלאים עד כדי „מלמדות" וגם ה„חדר מתוקן" עצמו, לא היה לפי רוחו. היה זה „חדר" סתם, שלא מנע ממנו את רדיפות ה„מלמדים", שראו בו את שובר משענת לחמם.

בינתיים התרחש בחייו מאורע חשוב. אחד מסיפוריו (החוש הששי״) נתפרסם ב„השלוח״ שהופיע באודיסה בעריכת אחד העם. הוא אף קיבל חמשה־עשר רובל שכר סופרים. העיירה היתה כמרקחת. צאו וראו — מחשבים יודעי חשבונות תמימים — מה טמון לו לצעיר זה אם יישב וישקוד על כתביו יומם ולילה. קרנו עלתה מעלה מעלה. הכל מוכנים לותר לו, לסלוח לו. השאיפה שנראתה לו כהזיית נעורים פותה — קרובה להגשמה. כעת ייסע לראות את אחד־העם. עכשיו יזכה להגיע לאודיסה, לאודיסה של מעלה, עירם של אחד־העם, מנדלי מוכר ספרים, ליליגבלום, דובנוב, עירם של „חובבי ציון״ ו„השילוח״. ועל כולם הוא — אחד־העם. „ובעוד מבטנו בתוך הערפל תקוע / ובעוד אנו תועים נואשים וקטני אמנה / מתמהמהים על פרשת דרכים ושואלים: אנה? — / וינצנץ כוכבך, מורנו, וברמז צנוע/קראנו מתוך הערפל וימשוך אותנו — /ואל תחת כוכבך היחידי נזעקנו כולנו״ (ביאליק) וש. בן־ציון רושם: „אחד העם גופו מודה בכשרוני! זהו האחד היחידי שבסופרים שהייתי קורא אותו בהתפעלות עצומה ושהייתי מרגיש שהוא עומד ומסדר את מחשבותי. הגואל הרוחני הזה, שאך בעזרתו ובדרך הגיונו אני הולך ומחשב חשבון עולמנו. זה היה לי סמל המוסריות הספרותית ושהייתי לומד מאמריו ומבקש למצוא איך אפשר לכאוב באמת כזו ובסדר נאה כזה... אחד העם! כמה כלתה נפשי לראותו. החטא שאין לו כפרה חשבתי לי שאני שזכיתי לחיות בדורו של זה — לא אראהו. הדבר נעשה לי כדרישה חזקה, כנטיה עצומה לנסוע לאודיסה ולראותו״.

הפור הוטל. הוא נסע לאודיסה ובזה נסתיימה פרשת חייו בבסרביה.(*

---

*) מ־1899 עד 1905 השתקע ש. בן־ציון באודיסה והורה בבית ספר של חברת „חיגוך״ באודיסה יחד עם ביאליק ורבניצקי. התקרב לאחד העם שפרסם את יצירותיו הספרותיות החשובות ב„השילוח״ שבעריכתו. יחד עם ביאליק ורבניצקי יסד את הוצאת הספרים „מוריה״ ויחד אתם ערך את „ספורי המקרא״ ו„ספר האגדה״.

ב־1905 עלה ארצה בה החל בהוראה בבית־ספר לבנות ביפו וחלם על ביסוס מרכז ספרותי בארץ, הוציא 4 מאספי „העומר״ ויסד את הירחון לנוער „מולדת״. הוציא ספרי לימוד ואף פרסם כתביו בשני כרכים. בארץ הוסיף לפרסם דברי ספרות שונים שהמוצלחים ביניהם הם „מגילת חנניה״ ו„הנזירה״, תרגם „כתבי היינה וגטה ופרסם גם דברי ספרות לילדים ולנוער. כן התמסר לפעולות תרבות וציבור. נפטר בכ״ז אייר תרצ״ב.

„נפש רצוצה"

כל המנסה לראות ב„נפש רצוצה" לש. בן־ציון קטיגוריה על ה„חדר" בלבד, כפי שמקובל היה לחשוב, אינו אלא טועה. בשעתו, בתחילת המאה, כאשר עמדנו לפני מהפכה פדגוגית שנתלוותה אל המהפכה הציונית, בודאי מלאה יצירה זו שליחות מסוימת בערעור יסודות החינוך הישן. אך לאמיתו מעצם היותה יצירה ריאליסטית מובהקת — מסכתה הסוציולוגית מקיפה יותר. „נפש רצוצה" זו של הילד העברי מקורה יותר במציאות רצוצה ומרוסקת, תולדת ההסטוריה היהודית, מאשר בהווי החינוכי המסולף, שהוא עצמו אינו אלא בן המציאות הזאת.

הסיפור עצמו מוגבל בזמן, במקום, בגיבורים וממילא גם האירועים בו מרוכזים בתכלית הריכוז. הזמן — קיץ וחורף אחד בחייו של נער בן שנים־עשר; המקום — מוגבל עוד יותר בשטחה של העיירה והכפר הקרוב; הגיבור הראשי — גרשון — נתון במתיחות נפשית של ילד בגיל ההתבגרות, הגוברת והולכת בגלל הסכסוך המתמיד המתגלה בינו לבין ה„רבי" חוימילי גרגרת ואבא קפדן וזועם. דמות ה„רבי" גדושה בכל המגרעות של מחנך כושל שאינו מוכשר לתפקידו גם במערכת החינוכית הארכאית של ה„חדר". אבא — נציג טיפוסי של הדלות המנוונת בעל רוחניות מלאכותית של בן־רב שנשאר תקוע בחנות המסורתית של תחום המושב שאינה מפרנסת את בעליה ועומדת בדיסוננס גמור לכל ההווי החדש, האיכרי והטבעי של המתישבים היהודים בבסרביה. האם — שאינה נבדלת בדמותה ובשפע הרחמים שלה, ברכותה ובתמימותה, מכל אותן אמהות יהודיות שאנו מכירים אותן מהספרות העברית והיידית, מגלה כל אותו חוסר אונים וחוסר ישע לבן המתלבט ביסוריו, הנובעים ממעמדה המיוחד במשפחה ובחברה

בשבעת הפרקים של הסיפור גדושים ללא ספק לא מעט אלמנטים דרמטיים ויכולת סיפורית רבה, המוגשים בסגנון עברי מושלם ומרוכז המשוחרר ממאמצי הכיבוש של מנדלי רבו. התיאורים הריאליסטים שוטפים מאליהם בעקביות מדהימה ומחוננים בכוח הסתכלות חדה. בעשרים וארבע השעות הראשונות בהן מתחיל הסיפור, בפרק הראשון של „מ־ד ומרדות" — אין גרשון משתלב בחיי ה„חדר", באותה אוירה מבוהלת ומבולבלת, עליה מנצח „רבי" השנוא על תלמידיו בפקודותיו ובגזירותיו חסרות השחר, כאילו מיועדות מלכתחילה להשניא אותו על חניכיו. במקום שעת התנ"ך

הנעימה והמשעשעת את התלמידים כרגיל אחה״צ, חזקה מצוות הרבי לחזור אל הגמרות הכבדות והמשעממות, באוירת רפיון אחר־צהרים קייצי. גרשון — כל מעייניו הם מעבר ל„חדר״ והוא אינו עוקב אחרי הלימודים המשעממים. ה„רבי״ תופס אותו בקלקלתו ומתכונן להטיל עליו את העונש החמור ביותר שהיה נהוג ב„חדר״ — ה„קונה״. עונש זה — שנשאר עד היום קלונו של ה„חדר״ הישן — משמעותו להעמיד את הנענש חשוף ערוה, בלי מכנסיים, עטור נוצות ורכוב מגרפה ניצב כנגד הפתח לראווה לעיני הילדים העוברים ושבים. גרשון מעיז להתנגד לעונש, מתפרץ החוצה, בורח לשדה, מסתתר במנהרה מאחורי הגשר ורק עם ערב אוזר אומץ לחזור הביתה. מבעד החלון הוא מבחין ברבי הבא להתלונן והוא מתחבא בחבית, בה נרדם. עם בוקר גרשון מוצא עצמו במיטה והוא מוחזר על־ידי אביו ל„חדר״, בו מבצע הרבי בהסכמת אבא את זממו. הטכניקה הסיפורית של מרק טווין לספר על תעלולי ילדים ודרך התקוממותם מאבדת את כל החן וההומור שבמרד הילדות של תום סויאר והקלברי פין כשהיא מהומהמת ומשחירה, כולה גדושת צבעי יגון דיקנסי („ניקולאס ניקולבי״). אוירת ימי הבינים וריח ה„הרם״ עולים מתמונה מזעזעת זו (בניגוד גמור לאוירה החמה בחדרו של רבי טוביה בסיפור אחר של ש. בן־ציון „על קצה גבול הילדות״).

בספרותנו הריאליסטית נדמה אין דמות כה מיגעת ומכבידה על מצב־הרוח, כזו של „הרבי״ — חוימלי גרוגרת. דמות זו אינה מתבלטת ביצירה בבת־אחת. ש. בן־ציון מקמץ דווקא בתיאורים מפורטים שלה ורק רסיסיה הארסיים מפוזרים על פני כל הספור. היא ניתנת לנו קרעים קרעים. כאילו רצה לומר המספר שאין דמות זו — על אף עטרת המפלצתיות בו הוכתרה — קובעת יחידה. משולבת בכל המסכת אינה באה להוסיף עליה. ודיה — היכרות ראשונה: קולו הניחר, הירמולקה הקמוטה, הפנים הזועמים והריפליקות הראשונות והרי לפנינו דמות שאין בכוחה להיות שופעת אור מחנך במחשך הסיטואציות. מכאן כל אותה אוירה עכורה שהיא משרה על חברת הילדים ועל גבורה הראשי — גרשון, הנפש הרצוצה, לכאורה, אין בין דמות הרבי ודמותו של כל מורה אחר שנוא על תלמידיו אלא שנוי תפאורות ואין למצוא בנקודה זו בלבד את המסולף שב„חדר״ היהודי.

מכאן ואילך גובר חלקו של האב בטרגדיה המתחוללת באותה „פואימה פדגוגית״, כפי שכינה אותה פעם בשם המושאל י. פיכמן. „להתפרץ אמרתי בפניהם״ — מספר גרשון — ואני אך א ח ד, אך חלש ותלוי בהם ו ה ם

חזקים, גדולים וקשים, עושים בי כרצונם — ומי יאמר להם מה תעשו! — גם חרה לא יחרה לי עליהם. אני רק בוש אבוש כי מרדתי..."

בפרקים הבאים, אין החדר המישור הבלעדי שבשטחו מתרחשים האירועים והסכסוכים. הוא רק ציר, מסביב לו מסתובב הסיפור.

מהמתיחות הראשונה הנוצרת בין הרבי ותלמידיו עם פתיחת היצירה, ברור מיד, כי לא ה„חדר" עומד לפני כס משפט. ב„חדר" כבכל מוסד חינוכי אחר לא פעם התגבר המחנך באישיותו הקורנת על תסבוכת השיטות השליטות. בתיאור קצוב ומרוכז אנו עדים לשלהבת שנאה הנדלקת בלב החניכים. כרגיל ומנוסה במעשה החינוך גודש ש. בן־ציון סיטואציות המגבירות את המתיחות בין הרבי ותלמידיו. ב„זכותו" של „הרבי" — המחנך שנכשל — אנו מגיעים מראש לריהבליטציה של „החדר". „חמימות בבית, לכלוכית של הבל וריח שכבר הורגלו אליו, וזמזום לוחש מעין זה שבכורת — הכל יפה מבלי חוימילי".

גרשון סובל, אם־כן לא מה„חדר" דווקא. הוא סובל מהאב, מהדלות בבית, מהניגוד המתבלט בינו ובין חברת הילדים העליזה והבריאה, מהרגישות המופרזת שהתפתחה בעקבות הסבל המתמיד. הילד נמלט אל עצמו, אל ספרי האימים על הגיהינום ועל גלות ושואה, אל הדמיון החולני. כל נסיון נועז להתגבר אינו מוצא כל משענת וכל אחיזה לא בחדר, לא בחברת הילדים, לא בחיק במשפחה ולא על גבול הכפר ה„גויי" הסמוך, אליו הוא נמשך לגלות את רגעי האידיליה המסוגלים להרגיעו; יותר ויותר הוא שוקע בדמיונות על חריגה מעולם זה ועל כל האופטימיזם הטבעי שבו — הוא משתכנע בחוסר המוצא שבחייו.

ספורו של ש. בן־ציון נתפרסם בתרס"ב ב„השלוח" כרך ט' (מט — נד) בעריכתו של אחד־העם. שלש שנים לפני כן נתפרסם באותו כתב־עת ספרותי ספורו של מ.ז. פייארברג „לאן" וניתן לשער כי „לאן" השפיע על „נפש רצוצה". הסביבה הביתית דומה. אצל פייארברג האב הוא רב ואצל בן־ציון הוא בן רב — „צורבא דרבנן" מובהק. כן קיימים קווי הקבלה בפרקים הראשונים באינטריגה, בפרטים ובשברי ציורים. אך השפעה זו לא היתה לטובה. ש. בן־ציון בכליו הריאליסטיים אסור היה לו ללכת שולל אחרי הרומנטיקה הפייארברגית, שעל כל המרד שבעלילה, היא כולה אהבה; אביו של נחמן דמות מרתקת בחן כנותה, בצמידות השרשית לערכים, בעקביות של גבורה נאמנה ומתמסרת. כך קרה שגרשון יצא מתחת עטו

של ש. בן־ציון — על אף תחומיו המוחשיים — לפעמים רוחני מדי. המספר שכח לפעמים שלא הרי גרשון כנחמן מ„לאן". נחמן הקדים את גרשון לא בכרונולוגיה ספרותית של שלש שנים, אלא בדור שלם. הרהוריו של נחמן וחתירתו להשגת עולם ומלואו הם־הם תנאי חיותו. כל ילדותו אינה אלא פרולוג לויכוח פילוסופי עם שכינת האומה שנהפך עליה גורלה. גרשון גדל בסביבה חילונית שהשכינה נסתלקה הימנה, והיא כולה נוקשה, ארצית מאד. הבית בו גדל, מזעזע בחוסר־הפרצוף שלו, המציין את כל דור המעבר מדתיות לציונות. הבית עצמו אם כי נאחז בקרנות העבר אין לו משלו ולא כלום. כל ההווי הדתי, הוא רק העמדת־פנים; קריקטורה מגוחכת, מגוונת ומזויפת, שהחלודה הסוציאלית אכלה בה בכל פה. גבוריו של בית זה ממילא אינם נאבקים, אינם שואלים „לאן", דעתם אינה נטרפת עליהם. הם עצמם נושאי הגורל וכדורי משחקו. לא מתרוצצים אלא ר צ ו צ י ם, הליכה ורתיעה, נפילה וקימה, באינסטינקטיביות של עדת נמלים כמעט, בלי תכליתה הביאולוגית. בקיצור: במקום חיי־רוח — חיי מ ז ג.

ש. בן־ציון הצליח להביא את ב ש ו ר ת ה י ל ד ה י ה ו ד י ה ח ד ש ב„נפש רצוצה" במשחק ניגודים מוצלח מאד. ב ש ו ר ת הילד החדש אך לא את הילד עצמו, אין כאן הילד הבסרבאי עצמו, הקרוב לטבע לשדה ולכפר, שנראה אחרת, שלם יותר, בריא ורוגע גם ביצירותיו הוא ובמיוחד בספורי הילדים והנוער שלו וביצירות עמיתיו יוצאי בסרביה, יהודה שטיינברג וי. פיכמן. אפשר לומר כי כאן הצליח ש. בן־ציון לתאר את הפרכוסים הניברוטיים האחרונים של דור המעבר, של חולניות הגוף והנפש בדור „המתמיד" שכל גבורתו היתה בחניקת המאוויים. וכבר דרש בכך במאמרו „דמעה בלי שפוכה" דוב סדן על ההקבלות שבין הרציצה והחניקה של הנפש (נשמה) והדיכוי ל„המתמיד" ו„נפש רצוצה". ביאליק נעזר ב„המתמיד" ברציצה במקביל לחניקה „ותוסף לרוצץ ראש כל מאוויה / לחנק בחשכה את קטון תאוותה" וב„מגילת האש" — „וכל מאווי הכלואים הגיחו פתאם כפתנים ר צ ו צ י ם מחוריהם בחצי גוויותיהם". ושוב ב„המתמיד" באות פיסקות היכולות לשמש כמוטו ל„נפש רצוצה"! „התבכו ימיכם הקבורים ובאים / נ ש מ ת כ ם ה ר צ ו צ ה, רוחכם המיוגע". ובצדק מקביל לכך ד. סדן את הפיסקה ב„נפש רצוצה": „רוצה אבא כך — יהא כך! כפוף ונכנע אני לרצונו... אך בקרבי נפשי הרצוצה בוקעת, חותרת ובוקעת, לרצוני או שלא לרצוני . . . ".

מבחינת תיזה זו נדמה, כי טוב עשה בן־ציון שנתן לו לילד הגבור

א ב ו ת , השונים בתכלית מכל אותה סביבה בסרבאית בריאה שהוא רגיל בה. בתוך ההויה המגושמת של הקיבוץ היהודי הבסרבי מזדקרת המשפחה בהווי הטפוסי־גלותי שלה, והיא מבליטה ע״י כך את תוקף התרוצצויותיו והתפרצויותיו של גרשון.

ל צ א ת מ ן ה מ י צ ר , „לצאת מן העיר ולבוא שמה, אל פרבר האיכרים לישוב זה שעוד לא זכיתי להיות שם מ ע ו ד י ורק מרחוק נראו לי כרמיו המשתרעים על ההר הרם״. יצר החריגה וההרפתקה המסתמן תמיד על קצה גבול הילדות, אצל ילדים בני עמים נורמליים — משותק היה במחננו. ילדי ישראל היו מרותקים אל העיירה היהודית ונחנקו בה ללא מוצא. כהוריהם בוססו בשביל צר בין הבית, החדר ובית הכנסת. הליכה עגומה זו היתה מנת חלקם של חופני לפייארברג. הירשלי למנדלי, מוטיל בן פייסי החזן (בשלבו הראשון) לשלום עליכם, „המתמיד״ לביאליק. ואילו כאן בסביבתו של ש. בן־ציון, במושבה הבסרבאית, מתרחשים דברים מופלאים. אמנם הם אינם דווקא מנת חלקו של גרשון אשר ב ב י ת ו (ורק בביתו!) שוררים דפוסי חיים שונים מאלה אשר ב ר ח ו ב . ריח השדה הוא הקובע, הוא קורא ונענה ויתכן שגרשון הוא היחידי בסביבתו שהוא עוד נושא על גבו את ביתו כקונכיה. בחלקו זה, אינו אלא אבטיפוס של הילד היהודי, הגלותי, שריד אחרון של עולם ישן, שריד אחרון שש. בן־ציון הנציחו לא לשם מצבת־שיטנה, אלא לשם קריאה לחידוש חיינו, להבראתם ולחיסונם, לאור החיים היהודים החדשים שנתרקמו בבסרביה.

סכסוך נפשי גדול מתחולל בין המאוויים המוחשים מאד ובין המורשת העגומה והתלושה. הנה מזדמן גרשון עם חברו כדרלעומר (שרפא לו ממורשת זו) והוא נלווה אליו בהליכה אל הכפר, זו ההליכה המגרה מאד, הליכה ראשונה היא „למרחקים״, עליה חולם כל ילד בגילו אף בתנאים רגילים. אבל בחווית־הליכה זו, כה תמימה וילדותית וכה ראשונית בדברי ימי הילד היהודי בעירה מתגלה מחסום פנימי המונע, הזורע מוקשים: היצר דוחף והפחד מונע. „שמה יבואו בשבת ויום־טוב רק פרחי החייטים והמשרתים עם ארוסותיהם או עם סתם בתולות מן המשרתות ומחללים שם שבת — קונים וקוטפים פירות בידיהם ועושים להם הלולא וחינגא בכרמים״. מורשת של ארחות־חיים מסוגרים עומדת בחיל וברעדה מול השתלטות כוחות חדשים של „פרחי חייטים ומשרתים״ ומול מציאות ססגונית מלאת תפארת חיים ושלות חיים וגדושת גרויים כה גשמיים: „ללכת בדרך זו שלא עברתי בה מעודי, ולעלות שם על ההר הטוב ההוא, לעבור שם

במשעול הכרמים במקום גדולם — שלא להשתמש בידים, אלא להכניס את הראש כחיה וכבהמה בתוך הגפן וללחוץ בפה מלא את האשכולות התלויות בה — לרוץ ולקפוץ ולתת קול במלוא הגרון ממרומים אלה, ליפול ולהשתטח אחר כך עיף ושבע ולנום מתחת לגפנים נומה קלה: והכל מסביב כל כך שאנן חזק וחדש — גם כל הישן חדש הוא בעיני".

אכן, דרך חדשה נפתחה לילד היהודי, דרך שלא עבר מעודו, אם כה קרובה היתה, הריהי דרך מלאת חתחתים; מאחוריה: פחד של דורות, בחילה של דורות, חשש לחטא ולהתפרקות. לפניה: תהום פעורה. הכפר (קרי: העולם המוחשי, הטבע) — מחוז חפצו הראשון של הילד מושך, אבל גם מטיל אימה. על פתחו מתגלה לו רמז איום ונורא, סמל מסייג ומתרה. במרכזו של נוף מבריק, חגיגי, לבבי ומושך „מעל ראש הר נשפה קרח, טחנה של רוח נשקפת כמין צפור גדולה בודדת הפורצת כנפיה השחורות בתוך נגהו של אויר התכלת... משמאל לדרך משעול צר מתפתל ועולה עד ראש רמה נשאה וירקרקת אשר בטבור הכפר, ועליה עמוד נישא ורם משוח ירוק, על ראשו קשת פחים ירוקה ומתחת — וי לי! -- צלוב ערום פורש כפים... חרדה אחזתני. נדמה לי שבר־מינן מקברות ישראל הוציאו הגויים והוקיעוהו כאן... — ולבי הולם פועם — נפחד ונרעש אני לפני מקום זה, מקום יפה ומוזר, מקום סכנה". בתיאור זה, ריא־ליסטי או אפילו סירראליסטי וסימלי כאחד, חזק ומזעזע, מצליח ש. בן־ציון להבליט את הניגודים האיומים והוא במלוא הרושם, כי זכה במלוא האמת שנדלתה ממעמקי נפשה של אומה. נגה אויר התכלת והכנפים השחורות המצלות על תכלת זו — ציור שאגאלי כמעט — ממחישים את בלדת הילד היהודי אשר במגעו הלוהט והנכסף הראשון, מתגלה לו העתיד לא באלפי עינים שחורות של הסמאל המפתה של פייאברג אלא בבר־מינן מקברות ישראל שהוקיעו כאן הגויים במקום יפה ומוזר זה, ועתיד זה מטיל בו מבוכה גדולה.

תאור זה הנהו אחד מן המזעזעים ביותר ב„נפש רצוצה". מבחינה אמנותית קנה לו ש. בן־ציון בו את עולמו. אבל יותר שמזעזעת היא תמונה זו, מזעזעת ההתפתחות הדינמית של כל האינטריגה הספורית שבקטע זה. רק רגע קט הילד נרתע למראה האזהרה. היצר הבריא המעפיל וחותר, המחונן בתום־ילדות ובהעזת־נעורים — אינו אומר נואש. הוא משתדל „להעמיד פנים כרגיל בהליכה רחוקה וזוקף קומתו כבן־חיל ופוסע פסיעות קצובות כעוברי דרכים". אבל אחרי הפחד באה התדהמה;

זו הנובעת מתוך קנאה והתפעלות מאותה גבורת־הנאה גויית, המבצבצת מכל צד. „הולך אני על יד בריה בריאה ואדומה זו הצועדת בקומה זקופה עם משא שני דליים מלאים מים, התלויים לה בקצות המוט שעל שכמה ובימינה נשא עוד כד חרס גדול מלא מים גם הוא. רואה אני בצעדיה המאוששים ולכל מדרס כף רגלה אני חש ממש באדמה שהיא רועדת תחתה... ראש חזק זה נצב מקשה על כתפיה ולא יזוע וגם דלייה לא יזועו; טפה צלולה תלויה בדלי ואינה ננערת — רק מפלי בשרה מרתתים בלכתה".

„אני ירא לבוא, אני ירא לברוח ואני ירא לעמוד מרחוק" — אותו פחד משולש: הפחד מן ההנאה, הפחד מן ההינזרות והויתור והפחד מן האדישות, נוטלים מן הילד את כל חיוניותו; כל גלי הערגה נגרים ללא שכר וללא סיפוק; כל ההסתערות הסואנת בכדי היתה; כל ההצהרה הכנה, המוחלטת, אוזרת העוז של הנער המתבגר המכריז „היום נהייתי לאיש" — נבובת תוכן היא, נטולת חיות ומוכת רפיון. והנה באה הנסיגה המבישה. עלוב ומרוקן, רק עם כאב גדול בלב הוא נמלט לסוכה. „התפו־חים הגדולים התלויים ממעלה לנו, נותנים ריחם הטוב, טרפי הסכך מתלחשים עלי ומתלחשים ומקור דמעתי נפתח פתאום מאליו ואבך... בכיתי על נפשי הנכלמה, על לבתי האמולה והחרדה". זהו בכי על אפיסת הכוחות שהורישו לו הוי חיים מסולף, חינוך כוזב ותנאי חיים שנדחק לתוכם ע"י עולם גדול זר ואכזר.

נסיגה זו מוצאת לה פורקן בשיבה אל הספר. כדוגמת נחמן של פיארברג ב„לאן" הקורא ב„ראשית חכמה" וממית את כיסופיו האנושיים באימי החטא הרובץ לפני כל פסיעה ופסיעה — קורא גרשון את הספר „שארית ישראל" והוא אינו אלא אישור לאותו פחד היסטורי שהטיל עליו הצלב בדרכו להיהנות מפלאי החיים. „שחיטות אחרי שחיטות, שריפת נפשות וגזירות משונות על ישראל בכל דור ובכל מקום. מצייר אני לי, כיצד שחיטה נעשית: גויים, קצבים ופושטי עורות, באים בבוקר עם סכיניהם לבית המדרש בשעת תפילה ולימוד ומושכים את בני ישראל מן הגמרות את ר' שלמה היצ'לס, את ר' מאיר דיין, את ר' זליגל סופר ואת ר' שכנא שפירא עם מתיתל חתנו האברך, לוקחים גם את החזן מעל התיבה עם שאר בני המנין העומדים ב'שמונה עשרה' וטליותיהם משולשות על פניהם... עוקדים אותם כאילים, תופסים בזקניהם והללו פושטים את הצואר, אומרים „שמע ישראל" והמאכלת 'חיק־חיק' בצוארם, דם רותח מזנק ותוסס... נובע ומבעבע... דם, דם, דם... פתחו צווארים פיות מאדמים

מתחת לזקנים — וזרחה השמש מן החלונות על נחל הדם הקרוש שבבית המדרש הדומם!" הדברים נכתבו שנה לפני פרסום „בעיר ההרגה" לביאליק.

כל המצוי אצל הרשימות וגביות־העדות מניצולי השואה של יהדות בסרביה בתוך יהדות אירופה כולה, ארבעים שנה לאחר שנכתבו דברים אלה, נבהל ונרעש מן התחושה ההסטורית החריפה שפעמה בלב האמן, אשר במסכת ריאליסטית דחוסה — ייחד מקום לתאור מזעזע זה באכזריות של צופה נאמן לבית ישראל הרואה כבאצטגנינות בסופו של דור, רואה ומזהיר...

ב„נפש רצוצה" הושקעה יכולת ספרותית רבה. חברו בה יחד המומנטים האבטוביוגרפיים, התיאור הריאליסטי, התחושה ההיסטורית, ההבנה הסוצ־יולוגית והפדגוגית וכלי ההסתכלות של אמן־פסיכולוג. גודש זה בו נתברך הספור משאיר מעט רווח לנשימה מקוצבת ולהפסקות מרגיעות שלא היו פוגעות במתח הסיפורי והיו מקילות על הקורא.

מומנט אחד — והוא בסופו של הסיפור — גואלו מן הקדרות השוררת בו. בעצם המית הדמים המתחדשים ומתקדשים לקראת התפקיד הגדול „היות לאיש" היתה רוח אחרת מסביב... „לא ידעתי מה זה התחילה אמי לראות בי, שלפעמים היא מרמזת עלי לאבא, כמו על פי סוד הידוע לשניהם, ולפעמים היא תוהה ואינה נזהרת מלומר גם בגלוי: איני יודעת מה זה היה לו ואבא עונה אז ברוגז: נו, נו!"

שעת פיוס גדולה וגורלית יורדת כענגת אביב קלה וריחנית ושמש מרפא מבהיק בזוהר בין הערפלים, עם התקדשו לקראת חג ה„בר מצוה". כל העלבונות שנפלו בחבלו, כל הענויים הנפשיים, ההסוסים המכרסמים והחויות הכבדות המודעות והבלתי־מודעות — נעלמו לאורה של שעה גדולה זו. „ואני גדל וגדל משעה לשעה, גדל ואשרי לי ואשרי נשמתי. מרגיש אני את גידולי בכל עצמותי; בנפשי במחשבותי, במאוויי, ואפילו גם בהנהגתו של אבא, שהוא מתנהג עמי ימים אלה; גם על הערותיו שהוא נותן בי כדרכו, תמצא לומר שהנן נשמעות קצת בלשון של עצה ולא רק בלשון של 'ראה הזהרתיך בבל תעבור'. מרגיש, מרגיש אני שעברתי גבול אחר צר ומיצר ונכנסתי לתחום אחר יותר רחב, רחב ונוגה לו על סביבי". היוצר דולה את מיטב החויות מבאר ילדותו ברטרוס־פקציה נפשית עמוקה. יתבגר, יהיה עומד ברשות עצמו, תחיש נא שעת הגאולה פעמיה. וש. בן־ציון מתפלל יחד עם גבורו לגאולה. כל הסימנים מבטיחים כביכול. אבא ואמא, קרבנות ההויה היהודית האומללה, מתעוררים

גם הם ובלבם תקות הורים נושנה; מי יתן ויתוקן בחיי הבן מה שנפגם בחיינו. הקרח בבית נמס. אמא משיחה אתו על גורלה, על עברה, כאילו מבקשת לומר: כמה עגום הוא גורלו של אדם בישראל. ואבא אם כי זועם כתמיד — שותק ויש בשתיקתו זו מן החגיגיות המבשרת. וש. בן־ציון הריאליסטן נמשך בחבלי קסם רומנטיים לחוג המאמינים המאושרים...

אבל מה יעשה האמן. איך יברך ולא ברך אל; הקרתנות הגלותית המאררת מסייגת וחונקת. ש. בן־ציון חזה מבשרו — כמה מן המארה בשאיפות אלה דמיוניות שתכליתן אינה עוברת על הערגה הפרובינציאלית מצומצמת האפקים. לא הוכשר הדור. תחומין של העולם הגדול מסתמנים בקישינוב ושיאו המעורפל — מין ירושלים של מעלה — אודיסה. אף מלת הקסם „גמנסיה" — שיא השאיפות בתחום המושב לא בזכותה היא אלא בזכות פרלה — זו הדמות ה„נשית" הקוסמת לו בחינה מרחוק, מעיר המחוז. האידיאלים זוחלים איפוא על ארבע ואינם חורגים אלא במעט מאידיאלי האבות. בדמיונו והנה הוא ראוי ל„סמיכה" (לרבנות) אבל גם עסקי החנות נהירין לו „לבוש כבנו של הגביר ומקבל עתון ע"י הפוסטה, נוסע בעצמו לקישינוב ומגלה מקומה של מין סחורה, שאבא לא יכול למצוא בקישינוב את מקורה הראשון. נישא לפרלה הנכספת והיא הקובעת את פניו לכס הרבנות או לדלפק החנות"... „אם יזדמן לך עסק טוב — מוטב, ואם לאו יש לנו ברוך השם במה שתהיה מלוה ברבית". עם חגיגת „בר־מצוה" בא הצירוף למנין, ה„מפטיר" לשבת, ההזמנה לקריאת המגילה בביתו של הנגיד, שיש לו בת להשיאה, שחרור קודם הזמן מהחדר, הבטחה שאחרי הפסח ילמד בעצמו בבית המדרש — כל אלה מקילים על המשברים הנפשיים, מגבירים את הדמיון ומפיחים תקוה בלב.

אבל גם כיסופים זעירים וזוחלים אלה — אינם באים על סיפוקם, אף פכים קטנים אלה מנופצים אלי סלעיה הנוקשים של המציאות המרה. למחרת „בין הזמנים" נשלח גרשון מחדש אל חומילי גרגרת וכל מה שנשזר במיטב החלום — עף וגז לו. „יצר זה של בן־מצוה נשחט ונהרג ומוטל שם בדמיו כפגר מובס בתוך לבו... ויצר זה של ילדות פורש ובוכה, בוכה הוא במסתרים על הבושה, על החרפה, על הרמאות, על מזלי הרע ועל נפשי הנרמסת כתולעת"... חוזרים הימים להיות כשהיו וגם רעים משהיו.

אין „האפי־אנד" בילדות גרשון. ש. בן־ציון יודע על כך. עוד רבים הפגעים בדרך המובילה למעמד מלוה ברבית או חנוני עלוב. ואין חייו

של גרשון אלא מבוי חשוך־אור המוביל לרחוב המבוגרים ובחם החיים אפורים, אכזריים כבימי הילדות, עול החדר, אוירת בית אבא ודלותה, אימת הדמות היהודית השותתת דם שנתגלתה לו לילד על הגבול שבין שני עולמות — אינם מבשרים טובות. הכפירה באימי הגיהינום שב„ראשית חכמה" אינה מצילה מאימי השואה שב„שארית ישראל". וקשה לשאול לנתיבות עולם — שכן אין מפלט מן המשעול הצר. לכשיגדל הילד והביט אחורה וראה את עולמו והנה אין קרן אור אחת לחממו, שיקח עמו בדרכו אל עתידו המעורפל והקשה.

„חוזרים הימים להיות כשהיו וגם רעים משהיו".

כל קריאה נוספת ב„נפש רצוצה" מבהירה לך כבאספקלריה את דמות דיוקנה של אומה רצוצה.

דמותה של העיירה

כבר ב„נפש רצוצה" הצבענו על הגוון הלוקאלי החריף של מולדת הסופר. ואמנם מולדתו של ש. בן־ציון — העיירה היהודית בבסרביה — זכתה למקום נכבד ביצירתו. היא זירת הסתכלותו, ממנה קלט את מראותיו הריאליסטיים הראשוניים, ממנה נחל את האלמנטים החברתיים והמוסריים המהווים נדבך חשוב במבנה יצירתו הספרותית. כבר הצבענו על העיירה הבסרבאית, אשר עם היותה המשך גיאוגרפי וחברתי של הישוב היהודי הדחוס שבדרום רוסיה, שונה היתה באופיה ובאושיותיה החברתיים. בשמרה על הרבה מערכיה של העיירה המקובלת בספרותנו, היתה בה במושבה החקלאית בבסרביה מן המזיגה של ערכים ישנים אלה וחדשים נוספים שלא ידענום עד כה. אמנם עוד הסטאטי שבעיירה הטיפוסית מוסיף להיות גורם חשוב בחייה; היא שומרת עוד במידה ניכרת על כל אותם הטיפוסים שהם דור המשך לטיפוסיהם של סמולנסקין, ברנדשטטר ומנדלי, על כל הניוון והשלילי שבאורח חייהם. לא יפלא שש. בן־ציון שמר עליהם גם הוא כעל אלמנטים אשר ישלימו את הפראסקה הריאליסטית שלו. ר' חיים, הסרסר והשדכן ב„מעבר לחיים" עם מתחריו הירשל צשאק ובריל קנאק שהוא בודאי להם אבטיפוס מובהק; ר' ניסי, „בלי כל כינוי ושם לואי", עכבר הקהל,

שאחרי מעשה רמאות מנוולת ומגוונת באלמנה מרודה לוחש לו מצפונו „יורד, יורד"; יוסילי שפירא, אותו „אברך נחמד לבריות, בעל תנ"ך ומלוה בריבית"; ר' שמאי ראש הקהל הסדיסטן כרגיל — כל אלה שורצים באגם הנרפש גם של העיירה הבסרבית ללא כל תקנה. ש. בן־ציון, כאמן ריאליסטן שאין מפלט מעיני החודרת, אינו פוסח עליהם. זוהי האנומליה של החברה היהודית המשוועת מכל תנועותיהם הנרגשות, העצבניות, מפחד יום מחר, משממון ביתם הרעב והנמק בעניו.

אבל רצה הגורל והעיירות הבסרבאיות קמו מתחילת בריאתן כ מ ו ש ב ו ת חקלאיות שגבר בהם היסוד הכפרי, יסוד אחר ושונה מזה שהיינו רגילים בו בעיירה המוכרת לנו בספרות העברית. מושבות אלו שנוסדו על ידי צירוף משונה של יומרות השלטון הצארִיסטי ומאוויי ההתחדשות שרחשו אז בחברה היהודית ברוסיה — בתחילת המאה התשע עשרה — היוו מהפכה בחיים היהודיים והביאו אתם גם תיקון־מה בדמותה הפיסית והרוחנית של יהדות דרום־רוסיה ובעיקר של יהודי בסרביה. „מן הגבעות. מבין שורות גפניהן, זמיר בוצרים יענה, ויהודים 'דורכים' גלויי שוק נחפזים מכרם אל כרם ועסיס הרים יורד במסילה, בעגלות כבדות משא הדוחקות בשוורים" והרי כאן קטע מ„אהבת ציון", שאינו יונק מן הדמיון ומן המליצה התנכית, והוא נתח מחיי עיירתו של ש. בן־ציון. או אייזיק, אביו של „יקותיאל" „היה חוכר לו בכל שנה ושנה חלקת אדמה, חורשה ושותל ומגדל בה טבק בימות הקיץ, ועוסק בעיבודו בימות החורף, עד שהוא מוציאו למכירה. ושפרינצא — עסוקה עם העופות שגידלה ורבתה בתוך חצרה, ועם שתי פרותיה, שהיו שופעות לה חלב מעגל עד עגל — ופרי מעשיה, ביצים ובני עוף ומעשה חלב". פשוט וחדש.

יש לכן לפעמים הרושם שגיבורי יצירותיו של ש. בן־ציון בעיירה אינם מעור אחד ואף אין בהם מהאור האחד. מתגבר לפעמים הרושם — המוטעה אגב — שעיצוב המציאות לקוי ואין שלמות בה מפאת אותה התרוצצות מוזרה של גבורים שלא חוצבו מאותו המקור והם אינם מדברים בשפה אחת. כי לא השקפות עולם מתנגשות כאן אלא אורחות חיים; זוהי מבוכה, הבאה מסדרי חיים שונים המתנקשים ביסודות אופיה המיוחד של העיירה הבסרבית, בגלריה של הדמויות ה„בסרבאיות" שבנובילות הארוכות והקצרות — „נפש רצוצה", „מעבר לחיים", „איש הקהל"; „זקנים", „הקרדום", „חיים של פרנסה", „יקותיאל" ועוד — מבליט ש. בן־ציון שלשה אב־טיפוסים, המהווים יסוד חשוב ביצירותיו.

הטיפוס הסטאטי של דוד יורד שזרימת הזמן לא פגעה בו והוא מצבה לימים עברו; הטיפוס הניהיליסטי שפרץ גבולות ונפגע אבל אינו נהנה מהשתחררותו והוא הטיפוס הניברותי של דור עובר, והטיפוס החדש, הנושא עליו את תו מכורתו, בו מתבשרת דמות בריאה יותר חיובית ותכליתית יותר, שכן הוכשרה על־ידי המציאות המיוחדת של המושבה החקלאית היהודית והוקרנה מהאידיאלים החדשים שרווחו בציבור בסוף המאה התשע־עשרה.

שני הטיפוסים הראשונים הופקעו מתחום מטווחי האש של המלחמה וההיאבקות הנואשה של החברה היהודית לאותה תקופה. הראשון משום שהוא מחוסן נגדה באותה אדישות שיגרתית מורשת דורות; השני משום שהוכרע בקרב ראשון והוצא מהחזית אל „מעבר לחיים" כהגדרתו הקולעת של ש. בן־ציון. הצד השווה בהם שניהם דומים לאותם גבורים פנטסטיים של ז'ול וורן, שהפכו אמנם כיום מציאות, המטולטלים בטילים שלהם בטיסתם אל הירח מעבר לכוח המשיכה של כדור הארץ בחלל הריק ללא תכלית וללא סיכוי להגיע לאיזה שהוא מצב פותר; שניהם נמצאים בספירת כוח נעלם אשר יותר משהוא מושך — הוא מטלטל וכי לעולם לא יגיעו לסוף המסע.

רב גווניות זו של גלרית הגיבורים בסיפוריו של ש. בן־ציון מהווה פירצה חשובה בתיאור הסטיריאוטיפי של העיירה. היא משווה לה יותר אור, יותר ענין. לא כל העיירה היא מעבר לחיים. ובעיירתו של ש. בן־ציון תיידקי האדישות והתלישות מבודדים ואין אימתם מכרעת. לא גילפן ולא ר' חיים (הסטודנט התלוש והסרסר השדכן מ„מעבר לחיים") אינם יותר אב־טיפוסים חולשים על המציאות העיירתית; שניהם מיותרים בה כמעט. אופיה החקלאי והעמלני של העיירה קובע את קלסתר פניה החברתיים. הבטלה והניתוק ממקור עבודה וחיים של ממש אינם שוב סימניה המובהקים וכל ההולך בדרך האינרציה של דורות — הינתקותו מובלטת יותר וטרגית יותר. „חנא, בן הרב", אביו של גרשון בעל ה„נפש רצוצה", האיש הנטול כל אהבת חיים ואשר כולו רק שדפון נפשי ומרירות, מהלך ברחובות עיירתו כאחד מנודה וזר, תו גורלי זה הוא מדביק גם על בנו היחידי בין ילדי העיירה שניטלה ממנו ילדותו ורוצצה נפשו. גם הטרגדיה של גילפן היא, אמנם, הטרגדיה הרגילה של אותו דור שפרץ והתמשכל של העיירה היהודית בכל רחבי רוסיה והיא מקבילה לזו של „מסביב לנקודה" של ברנר וממנה בודאי לא נוקה גם הצעיר היהודי מבסרביה במידה שניפגע; אבל מאידך דרכו ללא

פתרון של גילפן מתחשפת גם במיוחד על רקע העיירה הבסרבאית בה קיים רמז לחיים אחרים, בריאים יותר; „הנה היא אודיסה, עיר גדולה לאין סוף, חומותיה רבות וגבוהות ושמים בה מעט" ומי מבניה של העיירה הטיפוסית המנדלאית למשל, של אותה תקופה התגעגע לשמים והרגיש בהעדרם. ולא עוד... „לעבודה, ליגיעה הוא צריך. העבודה — רק היא הנותנת כוונה וחפץ בחיים... עבודה פשוטה, עבודה גסה רק היא עושה את האדם מקשה אחד שיכול להתקיים גם בלי כוונה ובלי רעיון החיים". ויודע הוא כי אם יש לשאוף למשהו הרי להיות „אדם הנהנה טיפה מן החיים".

ראית האילן הנאה והניר הנאה עושה אם כן את שליחותה. „אילנות מספר כאן, אבל כמה חשובים במקום זה... גפה זו עם עטרתה העבותה של שכים צומחים מבדילה בינם ובין שאר העולם, והכל צומח לו כאן בשלום ועושה את פריו בחשאי; הנה האפרסק עם פירותיו השעירים, התפוח שצילו קלוש ותפוחיו הקטנים היינים מתאדמים לפני שמש, שלושת העצים הדקים, העומדים כסגול, מסורבלים שזיפים אפורים־כחלחלים — והכל שוקקים. נחה שקטה היא הגינה עם ביכוריה... דפיקות הטחנה ונשימותיה הכבדות אינן מתערבות כלל בתוך חמתה וצילתה של זו, — כאן רק צפצוף בודדי של צפור וזמזום של דבורים, המסתובבות להן על ציצי הפרגין הקלילים ועל השמשנות הצהובות שנרדמו וראש להן כפוף. כאן רק ריזלי עם בתי הזרוע הרחבים שעל ידיה החלקות ושולחן ערוך בכל: הרי חמאה, של־גבינה והרי שלש ביצים חמות וכוס חובצה צוננת, פת שחורה ופת לבנה ועמהן גם צלוחית של יי"ש צלול ומזוכך, וכל אחד מוגש בכלי טהור, עומד שותק וממתין למי שיבוא ויהנה ממנו..." על רקע רוגע זה מתחוללת התפרצות עצבנית, ההתפרקות הניברוטית של גילפן; חולניות זו של דור שלם הנתון במבוך ללא מוצא — אינה מתרחשת באודיסה אלא דוקא כאן בסביבה השקטה, במגע עם עולם בריא ומבטיח. ש. בן־ציון מעלה בכשרון של אמן־פסיכולוג דק־אבחנה את התפרצויותיו וחולשותיו של גיבורו כסמל מחריד של נוער שאין הוא מאמין בתקומתו ובגאולתו. בעצם מספיק היה מומנט זה בלבד, אבל ש. בן־ציון מגייס את כל הגורמים המסייעים להבליט את אפסותו של גילפן. ישנם שני זקנים בספור „מעבר לחיים" שש. בן־ציון מעלה אותם מנבכי העבר וקצת מן הדוק הרומנטי — שלא נוקה הימנו — נטוי עליהם; האחד, ר' ישראל, שכן ותיק הסר תכופות לבית אביו, הבית שגילפן עומד למכרו וע"י כך לנתק קשריו האחרונים עם העיירה, ומספר לו ר' ישראל כיצד עזר לאביו לבחור בזו הקורה העבה הנתונה לארכה של

התקרה „והרי היא מונחת... על שום מה? לשם 'תכלית'... נחלה לבנו עשה, נחלה שתהיה קיימת לבני בנים. עכשיו קמת אתה, גלחת את זקנך ובאת לכאן — השד יודע מהיכן — למכור אותה? — תכלית נאה מזו יש לך? כלום קטונת מליקח אשה ולהתישב בנחלת אביך ולחיות בה, לחיות כדבעי, כמו שהיו חיים?"... ואילו זקן שני, ר' יקותיאל, הסב של רייזלי הרואה אותו בקלקלתו לאחר אותה התקפת עצבים משונה ובלתי מובנה על רקעה של סביבה שקטה ומרגיעה פוסק: „עם אחד.. עם מי שמאמין שיש אלהים בעולם... אי אפשר... אי אפשר, אני אומר, שיקרה עמו כ... כ... דבר הזה" שניהם מגלים בו אפסות הכוחות שלו, את חוסר האמונה שלו, את אי־יציבותו, באין המשך, באין תכלית.

גם ריזיל ושורצמן נציגי הדור הצעיר הרומנטי והפעלתני יותר, עודם רחוקים מלייצג את ההתהוות החברתית הבריאה שבקרב יהודי בסרבית. שניהם לא יצאו מגדר מאוויים ערטילאים ואין אתה מוצא עדיין בהם אחיזה של ממש, אם משום שש. בן־ציון עצמו לא הביא אותם לידי עיצוב מוגמר, אם משום גישתו הריאליסטית שראה אותם והם בוסר ושמש התקופה לא הבשילם ליעודם המלא והגואל. ישנם שני מונולוגים בסיפור. אחד שנאמר בעל־פה ע"י שורצמן והשני שטופח בלב, בלבה הכמה של רוזה (היא ריזיל). הראשון והוא כולו „רוצה אני": „רוצה אני לפתוח כאן בית־ספר...; רוצה אני לפתוח כאן ביבליותיקה ובית מקרא...; רוצה אני להכין מן הצעירים המעולים מורים הגונים... רוצה אני שלא יהא ישראל עם בטלן נבזה ואובד דרך וגו'..." והמונולוג השני הגוי בלבה של ריזילה כולו „חפץ" — „היא חפצה": היא חפצה להיות מועילה, מיטיבה...; היא חפצה לדעת, להבין במה להיטיב...; היא חפצה לאהוב את האחד המיוחד שהוא צריך לאהבתה ושהיא צריכה לו...; היא חפצה לראות חיים אחרים, לא חיים של עסקי תוהו ובוהו...; היא חפצה שיהיו בתי־ספר טובים...; היא חפצה לאסוף את כל הנשים ולעוררן לחיים מושכלים...; היא חפצה להשתלם, לעבוד עם בחיר לבה בטוב... עמו יחד תסע אל הקונגרס...; „... „ציונות" של „אני רוצה" ו„היא חפצה" דועכת ללא מעשה גואל וקשה לקבל את הגדרת הנובילה על ידי פיכמן „מבעד לחיים" כ„רומן ציוני"; ללא ספק גם רצונות חלושים כאלה הכשירו את הלבבות ואף הופעתו של גילפן על נוף העיירה המחלימה מבפנים דחפה לגישושים חדשים שהציונות הרומנטית היתה אמצעי מדריך, אבל טרם בשלה האמוציה הציונית החזקה, המגשימה, שתמנע מרוזה ללחוש: „צר לנו לעזוב פינתנו זו"...

לשלמות רצופה בתיאור העיירה הבסרבאית והווי חייה על כל החידוש שבהם ועל כל טרגיות גורלה המיוחד מגיע ש. בן־ציון בנובילה שלו „חיים של פרנסה". נובילה זו שבכתיבתה התחיל עוד בחו"ל וקטע הימנה פרסם ב„הדור" של פרישמן, הוכתרה אז על ידו בשם „הטבקנים": ואילו בתת הכותרת הוסיף: „לתולדות 'פרנסה' אחת בבסרביה". ההדגשה על „פרנסה" וההבלטה של בסרביה, מצביעות על מגמה מסוימת של המספר שקשר את סיפורו למקום ולמסכת החברתית־כלכלית היהודית שבבסרביה. כתיבתה נשלמה בארץ, במרחק של זמן ומקום, וזכתה לראיה מלאה ובשלה של נושאה. טיבל מרשקוב, יהודי מגדל טבק באחת המושבות היהודיות בבסרביה חדש הוא בגלרית הנפשות הפועלות בספרויות העברית והיידיש לאותה תקופה. ש. בן־ציון גילם בגבורו זה את החיובי שהיה באיש העם והעמל שצמח בבסרביה היהודית. בן־ציון אינו שר לו שיר תהלה, אף אינו שואף להטביע בו חותמות מזויפים כדי לחבבו ולהבליטו כאיש האדמה והעבודה. לכן אין בו בטיבל מסממניה של אותה בעלגופיות מסואבת, איגואיסטית, מופקרת וגסה, כשם שעשו זאת סופרי אידיש בעיקר תוך אפותיאוזה מופרזת לעממיות. בטיבל נעלמו רק אותם סימני רכרוכית גוף ונפש בה לקו הדמויות היהודיות: שתקן, נוגה, סבלן, נוקשה, ועקשן, כן, קפריסי ותמים כילד — תכונות יסוד של כל עובד אדמה. הוא הולך אחרי אשתו לעיירתה בדבשתא בה אינם מגדלים טבק כפי שרגיל ברשקוב מכורתו שעל יד הדניסטר. הקשישים ובעלי הנסיון המעשי מציעים לו שייאחז במה שהיו קוראים „פרנסה בייתית" אבל לא איש כטיבל יברח מעול העבודה המפרכת של הטבק והוא דוחה כל נסיון להחזירו לצורה הרגילה של חיי העיירה בתחום המושב. „הפרנסה הבייתית" „אינה עסק לגבר הרגיל בעבודה" וקיימת היאבקות מתמדת רווית אופי ורצון בין נאמנותו לאדמה ולצמח הטבק האהוב עליו ובין האטאוויזם הסוציאלי של אשתו ומקורביו המנסים למשוך אותו להוג הפרנסות הרגילות על כל הקלוקל, הסיאוב המוסרי וחוסר הבטחון שבהן; הוא — נפשו סולדת בהן. גם סיבוביו בכפרים כדי לסחור בעמלם של האיכרים — לזרה לו; אפילו מסחר היין הקשור במשק החקלאי ובעבודה ממש — אינו נראה לו. דיו בהתעררות העליונה שבאה לו מן הצדיק הרשקובי המזדמן לדבשתא ומעודד את טיבל והוא חוזר לעבודת הטבק אף במקום שלא נתנסה ובתנאים חקלאיים מפוקפקים. ש. בן־ציון מצליח לתאר לפנינו חלוציות איכרית

מיוחדת במינה שאין בה כל אידיאל משכר, שאינה הולכת אחרי איזו קריאה מבחוץ, שהנה כולה חושניות חריפה לאדמה, דבקות האכר באדמה כמות שהיא. אחרי עידודו הרוחני של הצדיק הכל מסתדר ממש כבמטה קסמים. בתיאורים מרוכזים וקצרים אבל מלאי־חן וביטוי וכושר ציורי מעמידנו ש. בן־ציון על הנס שהתרחש; כיצד איש האדמה שנעקר הולך ונשתל מחדש ומכה שרשים והכל מלבלב ומשגשג סביבו. „טוביה — עסקים יותר נאים ודרושים הוא רואה כאן, אך הוא, כנראה, במזל של טוטון נולד ובו יחיה. בתוך ה'קודרא' הברוכה הוא יושב, אך וסתו וסדרי שנתו עליו כימי קדם, כמו שהיו נוהגים אצלו על גדות הדניסטר — טוטון מראשית השנה עד אחרית השנה". האדם כצמח הטבק — שניהם זרים הם במציאות החדשה ועליהם להסתגל, להתאקלם במין צמידות פנתאיסטית. צערו של טיבל מותח דוק של תוגה על כל הבריאה. „מטפל הוא שם בערוגות משתלתו, עתים הוא מסתכל למרום, שואל בעבים הלבנות, אם יצא החורף ולא יארוב עוד לזרעו", ואף שמחת האכר מהולה היא בעצב שטרם ידעה עד כה הספרות העברית. „זיו של אביב שימח לב, וטוביה שש לעבודה, אך רוחו במסתרים תעגם. עטפו הערוגות שבחצרו שטיחים של ירק רך ומפונק. שתיליות דקות ומסולסלות — רוח עדין מתעלס בהן, והן, בעצם שמחתן ותענוגן, הרי הן נשלפות בידים, נעקרות חיים מתוך יצוען הרך והרטוב, ומתעלפות ונובלות הן מובלות להקבר בתלמיו של שדה רחוק, — וטוביה אף הוא נשלף ונטרד ממעונו עמהן" תוגת הזורע והשותל בדמעה מלווה אותו ואלינו מגיע מריח בשמו וממתיחות נפשו של ההווי האיכרי הרגיל אך כה זר למציאות היהודית והוא חדש בתכלית החידוש בספרותנו.

ש. בן־ציון יודע כי על טיבל מכבידה אותה המציאות של העיירה המוכרת לנו מסיפורו של גילפן והממשיכה עוד בדרכי ההוי הסלול. עוד לא התנדפה ממנה מורשת דורות ואנומליה של דורות. ובגורלו של טיבל מסתמן הגורל המיוחד של החקלאי היהודי בגולה. המציאות האיכרית היהודית בגולה, מטבע בריאתה, ובמידה וקמה, בעל כרחה היתה אחרת מזו שאצל אומות העולם. מתבלטים הניגודים בין האיכר וסביבתו היהודית על כל המגבלות, אבל עמוק יותר ומזעזע יותר הבלטת הניגוד בין המעמד האיכרי הגויי לבין המעמד היהודי ובכך נוצרת האינטריגה שהיא כה נדירה בסיפורת העברית נטולת ה„פיקשן". במקרה הראשון נרמזים הדברים ע"י כך שטיבל מנתק עצמו מן השדה ובא העירה להתפלל עם ישראל „והריהו שם בעיני עצמו כבריה גסה ומגושמת" (כזו היתה הרגשתה של יהדות בסרביה בקרב יהדות רוסיה הגדולה מאז). גם בעיירה עצמה שעוד אפיה

המסחרי והבעל־בתי שמור עמה. קיימת הסתייגות לעם־ארציות זו של הרשקובי הנתחב לרשות שאינה שלו. בקבלת פני הרבי הרשקובי, שטיבל רואה עצמו מקורב אליו, ניתנת לו לטיבל להרגיש כי בעצם מבודד הוא. אך מכבידה יותר היא המציאות שמעבר לעיירה. על אף קשריו עם האדמה והצמח, רגיש הוא בזרות הנודפת ועולה מן האדמה הזאת ומן האנשים המהלכים עליה, שגם הם אינם רואים בעין יפה את מציאותו של ה„ז׳ידאן" הזר. נות לו לטיבל כשהוא יושב באסמו האפלולי ומעסיק בעבודת ברירת הטבק „נערים ונערות מעניי ישראל, מאשר שם בשדה עם שקצות ושקצים". האנטוגוניזם הלאומני שבאופי, בהווי ובמנהגים, לא תמיד ניתן להתגבר עליו בכוח ההסתגלות וההפשטה היהודית. נורא יותר אותו אנטוגוניזם כלכלי המטופח מלמעלה ע״י השכבות השליטות ואשר שלוחותיו מצליחות במיוחד בחבל ארץ זו מיושבת מיעוטים אתניים שונים. וש. בן־ציון מצליח לגולל לפנינו ביריעה סיפורית מצומצמת מה שההיסטוריה והסוציאולוגיה היהודית טרם הספיקו לגולל לפנינו בלשונן ובדרכן. מסכת סיפורית מרוכזת, נקיה מכל שמץ של גיבוב מילולי; רגשי ורעיוני, ברורה ומסודרת, וממנה מזדעק כאבה האלם של שכינת האומה בכשלונה. נמצא כי כל תהליכי הפרודוקטיביזציה, שטופחו ואורגנו ע״י הוגי מחשבת ישראל הציבורית ומגשימיה לשוא היו. היהודי העובד, הטיפוס החדש לו התפללה ההיסטוריה היהודית, לו התנבאו כל שוחרי ההתחדשות בישראל, בו תלו מיטב תקוותיהם כל חורשי המהפכות וגורסי ה„כאן" שבחיוב הגולה, אין בו משום בשורת גאולה, לא לו ולא לציבור כולו. ככל ריאליסטן, אף ש. בן־ציון מביא ביצירה זו את תרומתו הספרותית למהפכה היהודית, את המסקנות האכזריות, את האזהרה לחפש אחרי פתרון יעיל יותר.

מעשהו של טיבל על אדמת ניכר, שעמד ופיתח ענף חקלאי חדש וחשוב על כל ההשקעה הרבה של אהבה וכוחות יצירה — אינו טומן בחובו אף צל של הבטחה לפיצוי, אין רמז כי אכן נרצה הקרבן. לא הניסים שבאו לו מעידודו של הרבי ואף לא נס השמים ששילחו את הברד בחלקתו של היווני קיריאק המתנקש בו („קרעי עננים מתבהרים ומזדהרים כרחפים, סוככים כמלאכים בכנפיהם על שדה היהודי") לא עמדו לו בפני הסטיכיה ההסטורית. הנה הוא צמח וגדל וטבורו קשור אל האדמה אשר אהב, כצמח הזה אשר למענו התמסר, הנה הוא רגב מהאדמה השחורה „ניחר וקודר משמש ונקשה מעמל" ובסופו של דבר כל אותו מאמץ היה לשוא. הנהו מנושל מחלקתו, מעמלו, וסופו מתגלגל לבית סוהר, וש. בן־ציון מרגיש ששרשרת יסוריו של גבורו עדיין נמשכת, „שיעולו טורדו

ובשנתו כקול מיחם, בנוחו מרתיחתו, יוצא מגרונו". כך מסתיים הסיפור ואנו נושמים כבר בקרבנו את המשכו הפטלי. לא דור עובר ולא דור יורד אלא דור כלה.

אחרי „נפש רצוצה", הסיכום הטרגי של הוית ילד יהודי בגולה, אחרי „מעבר לחיים" על תלישותו של חלק ניכר של הנוער היהודי, בא הסיפור הזה על כשלונו של נסיון אחרון לתקוע יתד בגולה, לקדש את הכאן, להתקשר עם האדמה, עם העבודה. מבחינת המסקנות הנובעות „חיים של פרנסה" זהו אולי הרומן הציוני האמיתי, הרומן של „צרת היהודים". כאן נשרפו הגשרים האחרונים ואין להמלט מהקפיצה הנחשונית אל העבר האחר, כי שוב אין כל תקומה.

הסטיכיה הגלותית פתחה בעיירה בפתרונה הראשון: ההגירה. המושבה החקלאית טרם תפסה את חומרת גזר הדין שנגזר גם עליה. הזקנים — הדמויות המושלמות ביותר במערכת גיבוריו של ש. בן־ציון — מתנגדים בכוח הסתגרות מתעלמת. הצער התוקף אותם למראה ה„חנות שנתרוקנו קופסותיה" נוקב עד התהום ואין כמוהו להבלטת הטרגדיה הגלותית על כל סיוטיה וסיוט שכלון הבנים בחיים על כולם. בהסתגרות עקשנית של „הזקנים" (בנובילה היפה באותו שם), בהתחפרותם בנקרות הבדידות, יש מן הרזיגנציה המזעזעת ומן הויתור שלאחר יאוש על „עולם בלי נחת" שצעירים עוזבים אותו והם נשארים. לפנים „בית בישראל אילן נטוע שענפיו מרובים וצפרים בו ירננו. עכשיו מוץ נרדף לפני רוח עובר... בהלה, סופה תשאם ותפזרם" וכל אורח חייהם של דור זה מסתגר — נשאר קפוא ומשומר, כאילו שכבות דורות איבנו והצפינו אותם בקיפוליהם. „וסובב הולך הרוח כבחלילים מקוננים, הולך סובב על הבית, נדחף אל הדלת, אבל זו סתומה היטב על סביבה בחגורת לבד שבשפת המזוזה סביב; מבקש לבקוע בסדק שבחלונות, אבל אלו מטויחים יפה מבחוץ על כל סביבותיהם". בשאננות זו של הזיקנה — „נדמה להם, לזקנים, באותה שעה של סערה וערבוביה שבחוץ, שכל העולם חזר כבר לתוהו ובוהו, נשאר ריקן לנשיבות הרוח, ורק הם לבדם יושבים עדיין בסתר מעונם השאנן כשארית הפליטה ודריידיל (סביבון) עמהם..." — בסימליות זו אמנותית של הפאטריאכאליות והאדישות שאפפה דורות של יהודים נרמז חוסר התכלית, קיומיות יהודית בגירסה היסטורית עגומה.

אבל כבר בנובילה זו מתפרצת שירת „התקוה" מבעד לקירות האטומים והאדישים. זהו הנוער שבשכנות הזקנים החוגג את חג החנוכה. אותו הנוער המתחיל להבין כי הגירה ללא דרך אין בה פתרון והיא שרה את שיר „התקוה". אמנם הזקן יודע ליישב שירה זו בקימטת חוטם „אט, צייניסטן שם ותו לא!" אבל גם ביטול זה שלאחר יאוש הוא, כשם שלא עלה בידי החנוני המפוכח להניא את יקותיאל מהחלטתו לעלות ארצה. יקותיאל הוא הוא הפותח בתהליך החדש. צעיר שנתיתם מהוריו, שגורשו מן הכפר ונושלו מאדמתם, הנהו יורשו החוקי של טיבל בשרשרת הדורות, יליד האדמה ומתגעגע אליה, בוחל בחנות וכמה לפאת־מולדת, עמו מופנית הסטיכיה האמיגרנטית אל הערוץ ההסטורי שלה — לעליה. עם יקותיאל נחתמת פרשת העיירה. כל מה שיתרחש אחריו לא יציל את העיירה — אפילו זו החקלאית — שבתחום המושב היהודי מכליון מוחלט. ישאר רק להשתאות מהוד שקיעתה כפי שעשה זאת אחרי כן ברגלסון, מבלי להרגיש כי אומה שלמה שוקעת כאן. מכאן ואילך היא גם נחתמה בשביל ש. בן־ציון.

יחד עם יקותיאל עולה גם ש. בן־ציון. ורק אחרי ששרה עם המציאות הארצישראלית החדשה והמתהווה רואה הוא מחדש את עיירתו מכורתו בראיה צלולה ומנופה ואז הוא מעלה מחדש גם את יצירותיו על הגולה. מבין השורות האפורות עולה אהבה גדולה ואתה חרדה גדולה. מביניהן נשקפים לנו דמויות, עצמים, נופים שובי נפש בפשטותם, ביגון קיומם ובחוסר תכליתם, בעטרת הסבל והיסורים שהבחין על ראשם משורדם הנאמן.

ק. א. ברתיני

אליעזר שטיינבארג הממשל

(שלושים שנה למותו)

א

סוג ספרותי אחד קיים בעולם, שימיו הם אולי כימי עולם, עולם התרבות, כמובן, ועם זאת אינו עולה על שטחו העליון של ים הספרות אלא מפקידה לפקידה, ואחר הוא צולל בנבכיה של שיכחה לזמן המתמשך לפרקים למאות בשנים, עד שהוא מופיע שוב ומנצנץ בזהרו — הריהו הסוג הדידאקטי. ייתכן שמבחינת העתיקות מתחרה סוג זה, בעיקר בצורת המשל, במיתולוגיה, בסיפורי־העם, באפיקה הקדומה; ייתכן שהופעתו מעידה או על ספרות בחיתוליה, או על שידוד מערכות ושינוי ערכים, חברתיים ורוחניים. וולטיר קבע בשעתו שהמשל מוצאו מעמים בשיעבודם; על כל פנים, סוג זה משמש לרוב בן־לווייה להתחדשות כלשהי. כלום פלא הוא שמשל־הקדמוני הוא מן הצורות הקדומות שהוזכרו בספר־הספרים? כלום מקרה הוא שבד בבד עם התפתחות הטראגדיה היוונית וההימנונות ההומריים נתחברו גם משלי איסופוס? כלום לא היתה זאת השתלבות טבעית של משלי פדרוס במערכת היצירה הספרותית הלאטינית, זו של וירגיליוס והוראציוס וליוויוס? והמשל ההודי הסאנסקריטי, כלום לא קיבל ליטושו ועריכתו בעת ובעונה אחת עם עריכתו הסופית של האפוס „מאחאבהאראטה?"

קל וחומר שאין להתפלא על ספרות ההשכלה אצלנו, שהיתה מלווה בהופעת ממשלים. עצם האידיאה שהונחה בהשכלה כתנועה מתמרדת־מחדשת, גררה אחריה הכרח של יצירה דידאקטית. ובין שנשאה אופי סאטירי ובין שנחלתה היתה ההיסטוריה, הרי היא שטיפסה טעם מיוחד אצל הקורא ודרישה מיוחדת מן הסופר.

בידוע שהסוג הדידאקטי איבד חינו במאה התשע־עשרה בספרות

מערב־אירופה, ועם זאת אנו מוצאים אותו בספרויות העמים שפיגרו להבשיל יצירות קלאסיות, כגון רוסיה, ולא הגיעו לסופרי־מופת אלא במאה התשע־עשרה; אז הגיע אצלן המשל לדרגת אמנות גבוהה, לאחר שבמערב־אירופה כבה זהרו של סוג זה מזמן. גם ארצות מעוטות יוצרים גדולים, כגון ארצות הבלקן, משנתעוררו והעמידו סופרים בעלי משקל, מנו ביניהם גם כותבי משלים.

ברם, ממשלים בעלי־שם בספרות העולם היו מעטים יחסית. גם עצם הדרישה מן המשל כסוג ספרותי לא עמדה בעינה, והיא נשתנתה בעידנים שונים. קיימא לן: הראשון שפרץ גבולות ושינה ערך בנידון זה היה לאפונטין. ראשון, לא רק משום שפנה אל המשל השירי, אל הקצב ואל החריזה, אלא משום שלא הסתפק בצד הדידאקטי גרידא, שלא המוסר הוא בעיקר שהדריך אותו — כי הוא העביר את נקודת הכובד ממוסר־ההשכל אל הסיפור, אל התיאור, אל הדראמה. הנה כיצד תופס לאפונטין עצמו את המשל: „דראמה במאה מערכות שונות, שבמתה היא העולם כולו".

ואם כך, אין לאפונטין להוט אחרי חומר מקורי למשליו. הוא מסתפק בזה שסיפק לו איסופוס, בזה שמצא ב„רומאן השועל", היצירה הצרפתית העממית האלמונית, אלא שהוא מספר את הכל בדרך משלו, יותר נכון — הוא מציג, מביים, והכל ברוח צרפתית, בכאראקטריסטיקה צרפתית, במשחק צרפתי.

החרה־החזיק אחריו קרילוב הרוסי, שלא בוש והודיע מפורשות כי תירגם פשוט חלק ניכר ממשלי לאפונטין, עד כי נמצאו עוררים לא מעטים מבני דורו של קרילוב, ביניהם מבקרים מוסמכים, שהטילו ספק במקוריות כשרונו של הממשל הרוסי, ואז קם ז'וקובסקי והוכיח כי תרגומי קרילוב אינם העתקה מצרפתית, אלא העברת פרקי חיים ממישור למישור, הלאמת דמויות ופעולותיהן.

פשיטא, אליעזר שטיינבארג שלנו, שהיה ממשיכם של שלמה אטינגר ושל מרדכי'לה, של יל"ג ושל יהודה שטיינברג (זה של „בעיר וביער"), רבותיו האמיתיים הם לאפונטין וקרילוב, בעצם תפיסתם את מהות המשל כיצירה ספרותית. ברם, שלא כרבותיו, אין אליעזר שטיינבארג נהנה מן ההפקר שבשדה המשל הסיפורי (ראוי להזכיר כאן דברי פ. לחובר ב„תולדות הספרות העברית החדשה", ספר ב', ע' 253, בדברו על יל"ג הממשל: „הפאבולה בכלל היא רק לעיתים רחוקות חדשה ומקורית"); כל משליו, או על כל פנים רובם המכריע, הם מקוריים גם מבחינת סיפור

המעשה, הכל כגודל דמיונו של אליעזר שטיינבארג עצמו. מבחינה זו, כמבחינות רבות אחרות, יש איפוא לראותו כחדשן מובהק לא בספרות ישראל בלבד, אלא בשטח המשל העולמי כולו.

ב

אכן, לאפונטין הוא שהרחיב את מסגרת המשל מבחינת „הדמויות״; לא משלי־שועלים, כנהוג, ולא שיחת חיות ועופות, אלא כל מה שקיים בעולם. בא שטיינבארג ופרץ את הגדר לחלוטין. כלים משימוש יומיומי, מן הבית ומן החצר, ואפילו מושגים מופשטים, עשויים „לשחק״ במשל השטיינבארגי. המגבת יש לה חיים משלה, והיא עשויה לספוג קיתון של לעג ולהיאנח על קיפוחה („דער האנטעך״, המגבת, כרך א׳, ע׳ 164*); מכתב ללא בול מונח כמסכן, „און איר הערט: אין א בריוול ליגט אמאל א מענטשלעך הארץ, / אפטמאל א פארביטערטס און אן אפגעגארטס״ (שם, ע׳ 173). בתרגומו של רייכמן: „האזינו: יש ויבך בו, במכתב, לבב־אדם, / מר, פצוע וזב־דם״. (ע׳ 159). והנה הראי הלובש „אניים״ ופושט „אניים״; הראי שהוא פלוני ואלמוני וכל אחד — כי הוא עצמו אינו שום איש (כרך א׳, ע׳ 176), או, לדוגמא, הממחטה היודעת להפגין עניוותה, ובכך הרי היא שופעת גאווה (שם, ע׳ 186).

שטיינבארג עצמו מתייחס לפעמים בתמיהה אל התאנשותם של דוממים, ואף־על־פי־כן אין הוא יכול להתעלם ממה שראה במו עיניו וממה ששמע במו אזניו — וכך הוא מתחיל את משלו „וועגט״, קירות:

דאכט זיך וואס — א וואנט, א שטומע לעלע?
נישט קיין ליבע, נישט קיין שנאה,
נישט קיין האפענונגען העלע.
אן באגער און אן א ווילן?

---

*) המובאות מן המקור הן לפי מהדורת כרך א׳, בואנוס־איירס 1949, וכרך ב׳, תל־אביב 1956; תרגומיו של חנניה רייכמן כונסו בספר „משלי אליעזר שטיינבארג״, הוצאת נ. טברסקי, ת״א תשי״ד, המכיל 110 משלים, כולם לקוחים מכרך א׳ של משלי שטיינבארג. שלשת המשלים המתורגמים ע״י שמשון מלצר כלולים באנתולוגיה שלו „על נהרות״, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשט״ז. שאר המובאות תורגמו על־ידי תרגום פרוזאי. — ק. א. ב.

ניין, א טעות — איך קען שווערן בא די תפילין!
אמת איז, א וואנט האט ליב זיך צו פארטייען,
דאך אזוי קען טרעפן זיך, א שטיין פון וואנט זאל שרייען —
לייט דערציילן און אין ביכער קען מען ליינען.
איך אליין פיר וועגט געהערט אמאל שוין וויינען,
ווייל א מאדנע חשק, דאכט זיך מיר, באפאלן זיי, די ווענט,
אומצוווארפן זיך אליין, און נישט געקענט,
ווייל — וויל יא, וויל נישט —
געמוזט זיי שטיין און צוזען און באדויירן,
וואס צו גרויל און ווילדע סודות זיי געבוירן.
און ווער ווייסט נישט אז א וואנט קען הערן, זען און פילן,
נו פארוואס־זשע זאל זי אויך א ליבע שוין נישט שפילן?
(כרך א׳, ע׳ 174)

מַהוּ כֹּתֶל בְּעֵינֶיךָ? גֹּלֶם? גּוּשׁ שֶׁל חֹמֶר?
לֹא חִבָּה לוֹ, לֹא שִׂנְאָה לוֹ, לֹא רָצוֹן, לֹא אֹמֶר?
זוֹ טָעוּת! אֵינְךָ מַכִּיר
אֶת הַטֶּבַע שֶׁל הַקִּיר!
כֵּן, נֶחְבָּא אֶל הַכֵּלִים הוּא וְנִרְאֶה כְּמִשְׁתַּתֵּק —
אַךְ יָדַעְנוּ כִּי גַּם אֶבֶן לְעִתִּים מִקִּיר תִּזְעַק.
גַּם בְּמוֹ אָזְנַי שָׁמַעְתִּי אֵיךְ בָּכוּ קִירוֹת שֶׁל חֶדֶר,
אֲחוּזֵי רָצוֹן לִבְרוֹחַ מִמַּרְאוֹת זְוָעָה וָקֶדֶר:
אַךְ לַשָּׁוְא הָיָה הַבֶּכִי: מֵרְצוֹנָם אוֹ עַל־כָּרְחָם,
חַיָּבִים לִהְיוֹת עֵדִים הֵם לַסּוֹדוֹת שֶׁבְּתוֹכָם.
נוּ, וּמִי אֵינוֹ יוֹדֵעַ שֶׁאָזְנַיִם לַכְּתָלִים?
וְאִם כֵּן, הֲרֵי בְּצֶדֶק יִשְׁאֲלוּ הַשּׁוֹאֲלִים:
אִם יָכוֹל הַקִּיר לִשְׁמוֹעַ וְלִרְאוֹת וּלְהַרְגִּישׁ —
מִי אָמַר שֶׁאֵין לוֹ כֹּשֶׁר לֶאֱהוֹב כְּדֶרֶךְ אִישׁ?

(תרגומו של חנניה רייכמן, עמ׳ 167)

כבר קרילוב דובב במשלו המפורסם שתי חביות, כשהן מתגלגלות בדרך, זו מליאה וזו ריקה; אצל שטיינבארג הן עומדות עדיין במרתף, אלא שהיין הוא השם מלים בפיהן. כי הרי השכל מחייב: „ווייַן מאכט רעדעוודיק אפילו טויטע געסלעך, / נו, פארוואס־זשע זאל נישט גיבן לשון ער די פעסלעך?" (כרך א׳ ע׳ 269); ואם כך, הרי גם השולחן מסוגל להמטיר בקושיות („דער טיש וואס פרעגט קשיות", השולחן המקשן, כרך א׳, ע׳ 59), וכרית המשי ודאי וודאי שעשויה היא לשקוע בוויכוח עם כרית של צמר, כפי שרואים אנו במשל „שעטנז" (כרך ב׳, ע׳ 25), ועל־אחת־כמה־וכמה שתלתלי שיער, הנופלים מתחת מספריו של הספר, יכולים להתפנק ולהתחנן ולחלום על נדודים מארץ לארץ ולזכות בכל מקום לליטופים חמים של יד רכה, נאמנת ואוהבת, כפי שקראנו במשל „לאקן", תלתלים (כרך ב׳, ע׳ 31), ומדוע לא תדע מכונת־תפירה לצעוק ולהטיח דברי גידופים ותוכחה כלפי שעון התלוי ממולה על הקיר? ואת קול צעקתה הרי שומעים אנו במשל „דער זייגער און די ניימאשין" (שם, ע׳ 33), וכך אנו מאזינים לשיחתם הגרוטסקית של כסאות (כרך ב׳, ע׳ 111): „צי געזונט דאס, צי חלילה קרענקלעך — / מיט התפעלות זיך צערעדט די בענקלעך / וועגן, טויזנט מאל איך בעט אייך איבער, וועגן, זייט מיך מוחל, וועגן אונטער־חלק" (אולי סימן לבריאות הוא, ואולי, חלילה, לחולניות — הכסאות פרצו בשיחה מתוך התפעלות על, אבקש סליחתכם אלף פעמים, על האחור, במחילה).

גם תשמישי לבוש והנעלה מחליפים ביניהם דברים כגון אלה שבמשל „די קאפאטע און די שטיוול", הקאפוטה והמגפיים (שם, ע׳ 34) או „דאס קנעפל און די פעטעלקע", הכפתור והלולאה (שם, ע׳ 131), הרבים ביניהם ובסופו של דבר מתפייסים: „און מע נעמט ארום זיך, און מע האלדזט זיך ווידער, / ווי סע שטייט געשריבן בא די דיכטערס אין די לידער" (ושוב מתחבקים ונופלים זה על צווארו של זה, ככתוב בשירי המשוררים).

הרחבה זו של נושאים מוצאת לה כר נרחב כשמגיע שטיינבארג לסימני־פסוק, סימן־השאלה וסימן־הקריאה (כרך א׳, ע׳ 250) ולאותיות. מה לך יותר טבעי למשל השטיינבארגי ממקרהו של החירק, שטיפס בעזרת החי"ת (שכמוהו כשרפרף) ועלה על גבי וי"ו ונעשה לחולם, וברוב גאוותנותו הוא מסתכל בכל התנועות־הנקודות שבדרגה התחתונה („דער מיוחס", המיוחס, כרך א׳, ע׳ 246).

עם זאת אין שטיינבארג זונח את החיות, בין חיות־בית ובין חיות־יער. ברם, גם כאן חדשן הוא. נקרא־נא את המשל „דאָס קעמל און דאָס אייזל״, הגמל והחמור (כרך ב׳, ע׳ 57); הגמל בעל חטוטרת הוא, כידוע. אבל שטיינבארג יודע שכל חוקר, חטוטרת לו משלו. וכיוון שכך, יאה לו לגמל להיות פילוסוף: וכי אין חטוטרתו גדולה מזו של איסופוס או משל החכם מדיסאו? אכן, מפליג הוא בהסתכלותו ובחיפושיו אחרי ה„אני״ ונהנה מהכרת הפילוסוף שבו. אלא שהחמור מתייחס בביטול לדרגה זו: „פילאזאף? אהא! געהערט... דאס איז מיר דאכט, / א בהמה וואס זי טראכט. / בע... אן עסק... סוף כל סוף / בין איך אויכעט א בהמה... אויך א פילאזאף!״ (פילוסוף? אהא, שמעתי... הרי זה, דומני, בהמה שהיא חושבת... מילא... דבר גדול... סוף־כל־סוף גם אני בהמה... גם כן פילוסוף).

ביחוד מרבה שטיינבארג להשתמש בכלב. כלום אין זה סימן לכך ששטיינבארג ראה בראש וראשונה את הקרוב, את התדיר, על כל סימניו וסמליו? את זה ששימש מאז ומתמיד מקור להשאלות לשוניות בפי העם?

ג

קירבה זו אל תוך־תוכם של המונים, היא שנתנה אותותיה גם במעוריותה של אליעזר שטיינבארג בהווי היהודי. הווי זה אינו מצטמצם בחיי הסביבה הביסאראבית, אין הוא רגיונלי במובן המקובל, אלא מוסב על חיי היהדות של כל מזרח־אירופה כמעט. התמונות הלקוחות מהווי זה אין בהם מן הסטאטיות הקפואה ,כי הן מצטיינות בפעילותן, בתנועותיהן, בקצביהן השונים, והכל — בצביון הישוב היהודי, האופי היהודי, התפיסה היהודית, האסוציאציות הנובעות מחנוך יהודי, מהרגלים ומדרכי מחשבה יהודיים, ממונחים וממושגים שנתעכלו משך דורות ואי־אפשר היה להפריד ביניהם ובין כל הישות היהודית כפי שנתגבשה.

הכלב השטיינבארגי קרוי, בין השאר, רב לא־יחרץ; ולא זו בלבד, אלא שהממשל יודע לספר עליו: „איינמאָל דאָס א כלב! / ער פארבייסט א לשון־קודש־ווערטעלע מיט חלב!״ (כרך א׳, ע׳ 77); בתרגומו של רייכמן: „אך זהו כלב! / מתבל פסוקים בחלב!„ (י׳ 60). החתולה השטיינבארגית יודעת בעל־פה את ה„צאינה וראינה״ ואת „קב הישר״,

כפי שאנו שומעים במשל „די קאץ און דער הונט", החתולה והכלב (כרך א', ע' 80); זוג העכברים השטיינבארגיים — „ביידע אויסגעגעסן זיך די ציינדלעך אויפן 'אהבת־ציון' פון רב מאפו" (כרך א', ע' 130), בתרגומו של רייכמן: „הם ביחד בארון / כרסמו ספרו של מאפו 'אהבת־ציון'" (ע' 120). ויתוש אם מזדמן לבמת־ישחק של שטיינבארג, מן הדין שיהיה לא אחר אלא יתושו של טיטוס, הוא היתוש שעליו מסופר באגדה התלמודית כי נכנס לחוטמו של טיטוס וניקר במוחו שבע שנים.

בדומה לכך אין החמור השטיינבארגי בהמת־בית מן השכיחות אצל אומות העולם, עם מידותיו המפורסמות: עיקשות, כוח סבל, טמטום, אלא יודע הוא על יחוסו, על חמורו של פינחס בן יאיר ועל חמורו של בלעם, שאין ספק כי מדבר היה בלשון הקודש בהברה הספרדית (ראה את „צוויי אייזלעך", שני חמורים, כרך א', ע' 143). וכיוון שכך, לא יפלא כי חמור כגון זה אף ישמע קול שופר, ככתוב במשל „שופר של משיח" (כרך ב', ע' 28): „איינמאל אלול־צייט דערהערט דאס אייזל שופר־בלאזן / און עס ווערט דערציטערט: שופר של משיח!" בתרגומו של שמשון מלצר: „פעם באלול שומע החמור שופר תורע / ומיד הוא מזדעזע: / זה הוא שופרו של המשיח!" („על נהרות", ע' 416).

הנה הקוקיה. כלום יש להסתפק באוצר „לשונה" הדל, כפי שסופר והושר בסיפורי מעשיות של עמים בארצות שונות? אליעזר שטיינבארג מרחיב אוצרה הלשוני; ולא זו בלבד, אלא שקוקיה זו, שבכל עם ולשון יודעת היא לעורר בהגיוניה נכאים ועצבות־געגועים, הרי במשל „דער עיקר" (כרך ב', ע' 74) מציגה אליעזר שטיינבארג לפנינו כ„מכשפת" היער, המתרגזת על זבוב שנתעטש, והיא מרימה קול צווחה לא בקוקו בלבד, אלא מוסיפה עליו צריחות 'דצ"ך עד"ש', ככתוב בהגדה של פסח לסימון מכות מצריים, שהיא, הקוקיה, מאחלת לו לזבוב הטרדן.

הכלב מיודענו איננו זה המתפנק בנמנום על גבי מרבדים בין כריות, ולא זה הממלא תפקיד מכובד של שומר העדר, אלא כלב־חוצות הוא, היודע לחמוק לתוך מטבח ולברוח משם, כשהמירדה רודף אחריו. כך מסופר במשל „פעטש", מכות (כרך ב', ע' 182), ואליעזר שטיינבארג משרטט דיוקנו של הכלב כך: „ער, דער כלב, וואס ער איז, נו איז ער, / אויף לא תגנוב, אויף תעניתים ניט קיין נזהר, / אבער פארט א ממזר, דורכגעטריבן!" (הוא, הכלב, שאינו נזהר בלא־תגנוב ובתעניות, אלא

שהוא בכל זאת ממזר פיקח!). בדומה לכך, כשהוא בא לספר על דף נייר הבא בטרוניה עם העט, על שהוא מתגנב מפעם לפעם למסבאה — לדיותה ואחר־כך מלכלך אותו, את הנייר, אין שטיינבארג מוצא לו דוגמה נאה אלא בהפלגה לעולם דמיונו היהודי הנאחז בגדולי קדמוניו, והוא פותח את המשל כך (כרך ב׳, ע׳ 85): „שלמה בן גבירול / שרייבט א גילדן שירל אויף א ווייס פאפירל / (ציליעט פערל אויף א שנירל!) / וואָלט באדארפט דאָך דאָס פאפירל גליקלעך זיין, וואָס דען? / ניין, גאָר קלאָגט זיך אויף דער פען: / — וואס א שיכור, זאגט עס, קען! / האָט זיך דאָ ניט ווייט א שענקל, / כאפט אריין זיך אלעמאָל אהין / און פון דאָרטן מלא גלייך צו מיר צו פלין״. (שלמה בן גבירול כותב שיר קטן של זהב על גבי נייר לבן (פנינים הוא חורז למחרוזת!). והרי מן הדין הוא שהנייר יהיה מרוצה. לא כן? לא; להפך, הנייר קובל על העט ואומר: עד היכן מגיע שיכור במעשיו! יש לו כאן לא רחוק מסבאה, והוא מתגנב לשם כל פעם וחוזר אלי משם במעופו והוא שתוי!).

ואם נחזור לעולם החיות: אצל שטיינבארג מוחאים הקופים כף בקרי־אות „תשר״ק! צפע״ס!״ הידועות לנו מלשון הפיוטים והמתפרשות על־ידי המחבר עצמו ב„הידד, הידד!״ הפר קרוי „שור שנגח״, הידוע לנו מן ה„חדר״ („דער קרבן״, כרך ב׳, ע׳ 78), ואילו הפיל הוא „מאריך אף״ שב„מחזור״ („דער קלוגער בער״, הדוב החכם, כרך א׳, ע׳, 117), ועקרת־בית כעסנית, רתחנותה נגרמה לה בשל היותה „הייס גיבאָדן אין די וואסערן פון טבריה״, כלומר משום שטבלה בחמי־טבריה („קעציש מיטגעפיל״, חמלה חתולית, כרך א׳, 114).

ויש שהמשלים כל־כולם רקומים על רקע יהודי למדני, כגון ״רש״י״ (שם, ע׳ 209) או „דער זייגער און דער ווילנער גאון״, השעון והגאון מווילנה (שם, ע׳ 220), ועל־אחת־כמה־וכמה כל סידרת המשלים „אותיות״ (שם, ע׳ 244 — 259), שאפילו המוטו שלהם הוא עברי: „אותיות מחכימות״.

אליעזר שטיינבארג הוא בראש וראשונה בעל־דמיון, ועם זאת נשאר הוא לרוב בתחום האסוציאציות הלשוניות ממעייני היהדות על תקופותיה השונות. יש לו ניבים ודימויים והשאלות, שבעצם תרגומים הם מעברית, אולם הוא מעכל אותם עד כדי כך שהנאת הקורא כפולה היא: הוא חש בטעם התמונה כשלעצמה ובטעם מקורה הסמוי כאחד. אביא כמה דוגמות: המשל „דער ברוגזער דאך״, הגג־ברוגז, (כרך א׳, ע׳ 145) פותח בחרוזים אלה: „כעס ווייסן מיר דאך, איז עבודה זרה / אבער מיטן דעכל פון

רב שלמהס הייזעלע א צרה — / בייז, סע גייט א רויך אזש פון זיין נאז, / פונעם קוימען.״ (בתרגומו של רייכמן: „כידוע לנו, כעס — עבודה זרה, / אך בגג ביתו של מיכה זוהי הצרה: / הוא, הגג, שרוי בכעס; רוגזתו כל־כך רבה, / שעשן יוצא החוצה מאפו — הארובה.״ (ע׳ 101). ברור, עניין הכעס הדומה לעבודה זרה ידוע לנו מדברי חז״ל, אבל עצמת חרונו של הגג אף היא מצאה לה תיקון תמוניי בעשן העולה מארובתו, על דרך הציור התנ״כי: עלה עשן באפו.

הנה דוגמה שניה: במשל „דער הארבסטטאָג און דער זייגער״ (כרך א׳, ע׳ 146) מסופר על יום סתיו שבא בטרוניה עם השעון. ומהי טענתו? — על שהשעון מונה שעותיו בלי הפסק ובכך קטל לא יום אחד בחיינו, שהרי ידוע לנו כי „אין געציילטן איז די ברכה דאָך נישט שולט״. ומאין ידוע לנו? מן האמור במסכת תענית, ח׳, ע״ב: „אין הברכה מצויה לא בדבר השקול ולא בדבר המדוד ולא בדבר המנוי, אלא בדבר הסמוי מן העין״. דוגמה נוספת: הטחנה אינה מרוצה ממעשי עצמה; יותר מדי טוחנת היא („די מיל״, שם, ע׳ 154). איך לתקן הרגל זה? היא עושה את השיקול הבא: „מיר אמאל געזאגט אן אלטע מויז / (קייעט ספרים־לעך אין שכנס הויז): / ׳א רגילות איז א צוויטע טבע׳. טו, איז וואָס? איך רעכן / אז א טבע קען מען אויכעט ענדערן. / פרעגט, זייט מוחל, אונדזער מילנער סענדערן: / ר׳ האָט געהאט א מיאוסע טבע, / ז׳האָט געהייסן שרה־שבע — / ער גערופן זי, מיין מילשטיין אויפן האלדז״״; בתרגומו של רייכמן: „שמעתי פעם מעכבר אחד זקן / (שכירסם ספרים־של־טעם בביתו של השכן): ׳רגילות של קבע / היא מישנה לטבע׳. / ואולם הרי גם טבע לשנות אפשר, לא כן? / זאת תוכלו ללמוד מפיהו של רב מלך הטוחן! / הוא כבר בעל־נסיון בדברים האלה, / כי היה לו טבע רע בשם שרה־ביילה. / הוא קרא לה זה מכבר שם, רחיים־על־צוואר״״ (ע׳ 141). אם כן, הרי לפנינו גם „הרגל נעשה טבע״ וגם „ריחיים על צווארו״, שהוא הציור התלמודי של מי שנשוי והריהו נתון בעול קשה של כלכלת הבית.

בדומה לכך: המשל „די נאז־פאטשיילע און די נאז״, הממחטה והאף (כרך א׳, ע׳ 190) מסתיים בחרוזים: „נישט אומזיסט א צדיק לאנג געטון א שפיי: ׳זאל ער קומען און איך זאָל נישט זיין דערביי!״ ויש כאן הסתמכות על מה שמסופר באותו צדיק שבאגדה אשר אמר: „ייתי ולא אחמיניה״ — יבוא המשיח, אבל אני איני רוצה לראותו, מפני הצרות

הבאות בעקבות המשיח. או במשל „בעלי־בתים" (שם, ע' 225): המסופר הוא בשני בעלי־בתים, שני חזירים מפוטמים, המנהלים ביניהם שיחה של לשון־הרע על הסוסה, על הפרה ועל העגל, עד שהם מגיעים לכלבים. חוצפתם של אלו מוציאה את שני בעלי־הבתים שלנו מכליהם: היתכן, „קעגן דער לבנה בילן זיי אפילו! חוצפה קעגן הימל!" והרי הקורא שומע כאן את המימרה העברית הקדמונית „חוצפה אפילו כלפי שמיא מהני!"

והנה המשל „דער אָדלער און דער מוילוואָרף", הנשר והחפרפרת, (שם, ע' 194). לא רק שהמשל כולו בנוי על סיפורי מעשיות מן האגדה על שלמה המלך וכולו מפוטם מלים וצירופים עבריים, אלא שאפילו במקום שהממשל יכול היה בנקל למצוא לו תיאורים יידיים, הוא משלב את היסוד העברי ויוצק לו מטבע לשוני בעל־יחוד: „עפנט זיך פאר זיי א וועלט, א וועלט ש כ ו ל ה ווינדער", על דרך „טלית שכולה תכלת". ומי מן הקוראים את המשל „דאָס פייקל" (כרך ב', ע' 95) לא יחוש ב„פליעסקען וועלן טייכן" את ה„נהרות ימחאו כף" התהילימי?

ביחוד מרבה הממשל להשתמש בשמות עבריים, שיש בהם משום סמליות וציון תכונות. במשל „חרמון" (כרך ב', ע' 49) מסופר על שור־הבר, אשר עד שייתקע בשופרו של משיח, הוא מתפרנס לעת־עתה ממירעה שעל אלף הרים. ומי הוא החשוב בהרים? הלא הוא חרמון. וכאן מוסיף שטיינבארג בדרך השיחה האינטימית שלו: „ווער און וואָס איז חרמון, דארף איך אייך ניט זאגן. / חרמון (רופט אים שריון, שניר צי שיאון) / ער איז דער וואָס בענטשט די בערגעלעך פון ציון: / 'גאָט זאָל געבן שפע, ברכה און הצלחה!' / ער איז פון דער הויכער קייט, געהויבענער משפחה. / נו, געפעלט אייך? מס זאָל צאָלן ער דעם שור־הבר?" (מי ומה הוא חרמון זה, זאת אין לי צורך לומר לכם, חרמון (קראו לו שריון, שניר או שיאון), הרי הוא המברך את הררי ציון: 'יתן ד' שפע, ברכה והצלחה!' הוא הרי מן השלשלת הרמה, מהמשפחה הנעלה. וכי נראה לכם שהוא ישלם מס לשור־הבר?). והעיקר — מי הם שליחיו של שור־הבר? הלא הם ארבעת הרצים: ארבה, ילק, חסיל, גזם. והרי לפנינו הפסוק הסמוי: „יתר הגזם אכל הארבה, ויתר הארבה אכל הילק, ויתר חילק אכל החסיל" (יואל א 4), שהוזכרו גם בפירוש רש"י למכת הארבה שבחומש.

ניטול את המשל „חביות" (כרך א', ע' 269): התביות שבמרתף

משוחחות ביניהן. חביונת אחת, שובבה, סוערת, בדין הוא שתיקרא „שפוך חמתך", ואילו חבית מליאה יין חריף, מהיינות המזוקקים, משוחחת חרש, אבל בחום, בתקיפות ובטעם, ואם כך — שמה „היום תאמצנו". לעומתה חביונת עם יין חמוץ כחומץ אינה פוסקת מלקבול בצער: „גלייבט מיר, אי דער קעלער, אי דער דרויסן — / הכל הבל, אלץ איין מיאוסער עסק, / קומסט אהער אין גייסט אהינצו על פי נויט!" דברים העולים כהד ל„בעל־כרחך אתה חי ובעל כרחך אתה מת". כן משתמש הממשל בפתיחת המשל „דאָס לעבן", החיים (כרך ב', ע' 60) בשתי שורות בלבד, שיש בהן חן כפול: „שא, דאס מעסער בראָקט שוין / תורת־לאָקשן!" תורת־לאקשן, שהיא כשלעצמה פאראפראזה עממית מפורסמת של הלחמת יידיש בעברית, מקבלת כאן משמעות תמוניית נוספת, בשל סמיכותה לפעולת הסכין המקצצת איטריות, שהיא עושה כ„בר סמכא כפוסק אחרון" (ראה שם). הלחמה מעין זו אתה פוגש במשל „דער גיבור" (כרך א', ע' 111): „פלוצים גאר דער פוקס; סע גנבעט זיך דאס מזיקל פאמעלעך, / מאכנדיק א ברכה ׳זה התרנגולטשיק ילדך!" ואילו במשל „דער האָן און דער הינדיק" (שם, ע' 153) קרוי התרנגול ההודי בלק בן־צפור, והתרנגול — בר כפרה. ויש כאן משחק כפול: חיקוי לבר־קפרא התלמודי ורמז לתרנגול המועד ל„כפרה" ערב יום־כיפור, ככתוב בהמשך המשל.

אחד המשלים הנפלאים של שטיינבארג הוא „דער שווימער", השחיין (שם, ע' 105), שהלקח המשתמע ממנו פוצע את הלב כבמאכלת (כך אומר שם הממשל עצמו): בים החיים יודע היעה קל־השקל להחזיק מעמד ולשחות על פני המים, ואילו טבעת־הזהב כבדת־המשקל יורדת תהומה. ברם, היכן הוא ים זה, שאליו מגיעים השניים בצאתם לטיול מרחקים? הווי אומר, בים המלח דווקא. ומהי המאכלת הפוצעת את הלב? הריהי מאכלתו של המלך שלמנאסר, התקועה בשפת ים־המלח. הרי בכך גם רמז להבדל שבין עם ישראל לבין לוחציו.

הנה פנימו של בית במשל „וועגט", קירות (כרך א', 174): „קוקן איבער זיך צוויי וועגט — / א פרימארגנשטראל אין פענצטער־אויג זיך ציטעריק צעברענט: / מזרח־וועגט א צאצקע דאך, א חתן וואס קאטארע, / איינגעטונקט אין יחוס — הערצל, משה מאנטעפיארע, / מלבי"ם, ווילנער גאון מיט די תפילין אויפן קאפ"; בתרגומו של רייכמן: הנה רוא־נא שני קירות, שבדממה / מחליפים קריצות־של־חשק — ניצוצות קרני־חמה. / קיר מזרח — אברך נאה הוא, שבע־יחוס היסטורי: כאן מלבי"ם, גאון מווילנה, הרצל, מונטיפיורי" (ע' 167).

ויש אשר משנה שטיינבארג את הטון העממי שלו, אבל גם אז הוא שומר אמונים למה שקרוב־קרוב ללבו של הקורא. הנה מוסר־ההשכל שלו למשל „דער רויטער מאן", הפרג האדום (כרך א', ע' 280) : „און געהערט א קול איך, דאס געזאגט אזוי מיר : / , נעם א מאן־קעפל און גיי צו מיינע טרוימער, / און זאלסט זאגן זיי : אזוי זאגט אדוני מיר : / איך האב אייך געשיקט א מאן — / מיינע טרוימער, קוקט אייך אן ! "" בתרגומו של רייכמן : „ואשמע פתאום ממעל קול קורא לי :, בן־אדם ! / קח לך את ראש־הפרג ועבור במלוא עולם / ובשר חולמי הארץ : כה אמר לי אדוני : / אליכם שלחתי פרג, — מופתכם הוא זה, חולמי ! "" (ע' 265). מי מאתנו לא תפס כאן את הטון החזוני של ביאליק ב„דאס לעצטע ווארט", שאף הוא הולך לפי בת־קולם של ירמיהו ויחזקאל ? וכן במשל „מלאכים" (כרך ב', ע' 107) : „שולדיק גאר אין דעם ר' (חיים) נחמן ביאליק, / אונדזער נביא. ער אין צער און צארן גאליק / אויסגעפויקט א סוד : / יידן, אייער גאט / איז א יורד, לא־עליכם, איז באנקראט !". כאן אנו מוצאים הסתמכות על משורר הזעם, שב„עיר ההריגה" שלו הוא אומר : „אלוהיכם עני כמותכם, / עני הוא בחייכם וקל־וחומר במותכם, / כי תבואו מחר על שכרכם ודפקתם על דלתי — / אפתחה לכם, בואו וראו : ירדתי מנכסי !"

ד

כשם ששטיינבארג לש בלשונו יסודות עבריים לצורך תמוניות כך הוא אוהב לבנות חריזותיו על משחק חליפין של יידיש ועברית. בדרך כלל ניתן לומר שהחריזות השטיינבארגיות אופיין המייחד הוא — המפתיע שבהן. כמעט שלא תפגוש במשליו את הנדוש שבחריזה. בין שחריזתו מלעילית ובין שהיא מלרעית (וביידיש הרי הגיוון שבמלעיל רב יותר, כיוון שהנגינה יכולה להיות גם דאקטילית), הריהי מקורית, נתונה למקומה ולשעתה בלבד.

ברם, במיוחד ניכר החידוש בחריזה העונה ביסוד העברי כהד ליידי, ולהפך. הנה אנו פותחים את המשל „בא רב טאדרעסל אין הויף" (כרך א',) : איר געווען אמאל אין דערפל בא רב טאדרעסל דעם נגיד ? / דא איז שיין און דא ווויל, און דא גיט / גאט זיין מזל ברכה". הצירוף „דא גיט", שבקריאה טבעית הטעמתו נשמעת על ה„דא", מתחרז להפליא עם ה„נגיד", כשם שחלקה וטבעית היא החריזה בפתיחת המשל „דער שירעם, דער שטעקן און דער בעזעם" שם, ע' 58) : „וועמן לויבן ? וועמן זינגען

שיר־השירים? / סע פארשטייט זעך — קיינעם, נאר דעם שירעם", או בהמשכו של אותו משל: „און דעם ים געשפאלטן ווער? מיין זיידע זכותו יגן! / און דערצו נאך — דרך־ארץ! איך קען שלאגן!".

מפתיעות עוד יותר הן חריזות כגון זו: „צי איך וואלט א ניי געזעץ גאר אויסגעפלאכטן: / הכל שוחטין!" (שם, ע' 98). כאן החריזה נשמעת יפה כשאנו קוראים את ה„הכל שוחטין" לפי הקריאה המסורתית במזרח־אירופה, והיא משמשת גם פתיחה נאה לאסוציאציה של „הכל שוחטין ושחיטתן כשרה", המתפרשת בהמשך המשל.

היסוד העברי המשתלב בחריזה הוא גם מלשון ההמונים וגם מלשון למדנים, שחדרה לשכבות רחבות יותר, הילכך אתה טועם טעם מיוחד בחריזה הבאה: „מילא, איז בארבוליע א קארטאפל און א בלאפער — / זאָלן מיינע רייד נישט שווער זיין אים, שוין היינט א שוכן־עפר!, (שם, ע' 103) וטעם כפול ומכופל אתה מוצא בחריזה אחרת: „מאך־זשע נישט, אדוני חוטם, קיין ירגזון, / הער זיך אויף צו בלאזן!" (שם, 113).

לשון למדנית הנפלטת מאליה מפי „גיבוריו" של שטיינבארג, יש שהיא מיתרגמת מעצמה ויש שהיא באה כנתינתה, והחריזה היידית נענית לה בתואם נהדר. אביא כמה דוגמות: „ווו פארשעמטע פנימער — איך ראש וראשון! / נישט געפרייט זיך מיטן קלארן, מיטן פרישן, / עיקרשט מיר דער שמוץ — צו רייבן און צו ווישן!" („דער האנטעך", המגבת, כרך א', ע' 165); אלע פארן, מירן זיצן ווו מיר וווינען, / אויף די ערטער, אויף די הארטע? / פארזשע, ברודער, כי לכך נוצרת!" („רייזנדער", נוסעים, , ע' 17)! „הער וואס ס'זאגט און אלטע מויז דיר: / כל זמן דו ביסט יונג, געדענק, די וועלט א פרוזדור". („א טענה צו גאט", טענה לאלוהים, שם ע' 182); „וועט דער וואלד דען הערן? דבר אל העצים! / טויב דער וואלד, כאטש מיט א מבול רייד פארפלייץ אים!" („דער נביא קרא און די טויב", העורב־הנביא והיונה, כרך ב', ע' 37). והנה גם מוסר־השכל, שכולו חריזות מסוג זה: „פון דעם משל'ע וואס זע'מיר? / ס'נוצט קיין גדלות ווו עס גילט א שטות!... כמו שנאמר: / ניט מיט שטאל און אייזן נעמט מען כעלם, / נאר מיט שפינוועבס פון א מדרש נעלם!" (כרך ב', ע' 5), ויש שבחריזה כזאת הוא פותח משל, כמו „דאס קעמל און דאס אייזל", הגמל והחמור (שם, ע' 57): „יעדעד חוקר / האט זיין הויקער. / ויהי ערב, ויהי בוקר — / כאפט זיך אויף דאס קעמל פונעם שלאף".

לפרקים מצטלצלת החריזה גם כלשון־נופל־על־לשון, לשון יידיש על לשון עברית: הוסט ער — טראגט אים יעדער אונטער גלייך א גאגל־מאגל. / ווייל צו דעם, וואס צווישן מייז א גוג־מגוגל!" (כרך א', ע' 132). או בחרוזים הלקוחים מן המשל „גאטס נסים", נסים של הקב"ה (כרך ב', ע' 44): "זלמן האט א פערדל, איז ער אויף אים שטאלץ. / נעמט ער נאר אין האנט אריין די לייצן, / ניט געזאגט נאך וויא און שוין פארשטייט עס / וואס מע מיינט און — למנצח על הגייט עס!". כאן מתהווה לא רק חריזה מצויינת מפתיעה, אלא משחק מלים מבדח, הנובע מן השינוי של „למנצח על הגתית" ל"על הגייט עס", הנבלע בטבעיות עריבה עם המשך החרוז שלאחר זה: „טראגט עס, שלעפט עס, רייסט די ערד".

משקלו השירי של אליעזר שטיינבארג כמעט אחד ואחיד הוא — הטרוכיאוס. מבין 260 המשלים שלו (160 בכרך א' ומאה בכרך ב') לא נמצא אלא שבעה משלים במשקל אחר: במשקל יאמבי ערוכים המשלים „צוויי אייזלעך" שני חמורים (כרך א', ע' 143); „דער עיקר" (כרך ב', ע' 74); „די בין און די פליג", הדבורה והזבוב (שם, ע' 173). במשקל אמפיבראכי כתובים המשלים „פארן בית־דין של מעלה" (כרך א', ע' 44); „דער פליפיש", הדג המעופף (שם, ע' 140); „דער האן און דער הינדיק", התרנגול והתרנגול ההודי (שם, ע' 153); „דער טאנץ", הריקוד (כרך ב', ע' 193). כל היתר הם, כאמור, טרוכיאיים.

נראה שגם מבחינת המשקל סטה אליעזר שטיינבארג מקרילוב; הממשל הרוסי יסד משליו, על־פי רוב, על היאמבוס, ואילו ממשלנו, לא זו בלבד שנשמע לחוקיותה הפונית של לשון יידיש, המתגמשת בצורה נוחה יותר למשקלים מלעיליים, אלא שסבור היה, כנראה, שבמשקל הטרוכיאי ניתן לשמור ביתר קלות על רגשיות, על חמימות, על אינטימיות, לשם שיתופו של הקורא.

ה

היסוד המשעשע בתיאוריו, בשיחותיו, בלשונו של שטיינבארג, מתעשר לא רק בחריזות עליזות, מצלצלות, מפתיעות, מרנינות. לא רק במקצבים קולחים בטבעיות, לא רק בשורות המחליפות ארכן בתוקף התחביר והקצב, אלא גם בלשון־נופל־על־לשון שבפנים השורות. הנה בסופו של המשל „די

גאולה" (כרך א׳, ע׳ 38): „לעבערלעך ווי מאכט! נישט ׳לעב ערלעך׳!"
והנה דוגמה בולטת יותר: במשל „דער הונט און די גענדז", הכלב והאר־
ווזים, על טינותיהן של נשים הבאות אל האיטליז מגיב הקצב: „טוביה
חטא זונטיק מאנטיק — / טויבע זינדיקט זונטיק, מאנטיק הייסט דער
שלעכטער טאג" (כרך א׳, ע׳ 120). הרי כאן שינויו של הפתגם „טוביה
חטא וזיגוד מינגד", אלא שלא רק „זיגוד מינגד" קיבל פנים מיודשות,
אלא שגם הגבר טוביה הפך לשם האשה טוביה, והוזכר כאן גם עניין
שני בשבת, שאינו נחשב ליום טוב — והפתגם כולו, בפארפראזה
השטיינבארגית, מתיקות לו ישנה־מחודשת.

בדומה לכך שונה פתגם אחר בצורה גרוטסקית במשל „דאס זעלצערל",
הממלחה (כרך א׳, ע׳ 123): „ווען זינגען זאלן פיש / און במקום שאין
איש / טאנצן זאל א קניש, / וואלט געווען שוין איינמאל א לחיים!"
הרי הפתגם הידוע „במקום שאין אנשים השתדל להיות איש", שבמרוצת
הזמן קיבל ביידיש את צורת המהתלה „במקום שאין איש, איז הערינג אויך
א פיש". אבל אצל שטיינבארג עטה משמעות אחרת. עם ששמר במידה
רבה את אדרת החריזה הקודמת. ובאותו משל עצמו מקבל הפתגם העממי
הכפול „בא גאט איז אלץ מעגלעך; אז גאט וויל שיסט א בעזעם" את
הצורה המשעשעת הבאה: „בא גאט איז אלדינגס מיגלעך! / — יא, בא
גאט איז אלדינגס מילכיק! / פי, אז גאט וויל, שיסט א בעזעם הילכיק /
און א בלינדער שיכור ווערט א טרעפער!" (רייכמן קיצר בתרגומו, ע׳
110: „כאשר ירצה אלוה / מטאטא יוכל לירות, ושיכור עיוור —
לקלוע!").

יש אשר המשל רובו מתבסס על שעשועי מלה או מלים, בדומה
למשל „פערדלעך": מעשה בשני סוסים המנהלים שיחה ביניהם על חברם
השלישי, שהלך לעולמו בלא עת, ובינתיים הם גם שואלים זה את זה על
החשש שבאיבוס: „נאר וואס זאגסטו אויפן היי? — געמיין, נאר בעסער
ווי א, ה׳ אין סידור" (כרך א׳, ע׳ 156). לפנינו פאראפראזה של המהתלה
הידועה ביהודי הנשאל על מעמד פרנסתו, והוא עונה שפרנסה מצויה
בסידור, בברכת־ראש־חודש; אלא שכאן המשחק נאחז בזהות שבין המלה
„היי" ובין שם האות, ה׳.

גם פירושים מצחיקים, המתבססים על שעשועי לשון, מתבלים פה
ושם את משליו של שטיינבארג. במשל „דער חזיר דער האן", החזיר
והתרנגול (כרך א׳, ע׳ 242) כתוב: אז ער האלט זייער פונעם פסוק: כבד

את — / ערלעך האלט דעם פרעס". כאן נשמר הקרי האשכנזי של התי"ו הרפה, לפיו יוצא כי את — עס הם היינו הך; את המלה „כבד" אנו שומעים בתרגום נאות, ועם זאת מובא כל הפירוש בצורה מחורזת.

באמצעות שינויים קלים מקבלים איזה פתגם, איזו מימרה, איזו מלה — משמעות שונה, חריפה יותר, עוקצנית לפרקים. ה„איסתרא בלגינא קיש־קיש קריא" משתנית על־ידי שטיינבארג במשל „דער קאטער און די בין", החתול והדבורה (כרך ב׳, ע׳ 160) כדלקמן: „בלינצלט ער, דער קאטער מיט די אויגן, מיט די גרינע, / און ער רעדט גמרא־לשון: איסתרא בלגינא. / קוש־קוש ווו די יידעלעך געווס!" כלומר, מהקיש־קיש האונומאטופיאי שינה הממשל לקוש־קוש (נשק) היידי ועוד הוסיף לכך את המקובל במהתלה היידית לגבי האחוריים ממסעי בני־ישראל במדבר. בהמשכו של אותו משל: „זייט־זשע מוחל, רוקט זיך; רוקט זיך! / לא מעוקצך, לא מדוקצך!" כאן, לשם שלימות החריזה והתמונה כאחד, משנה שטיינבארג את החלק השני „מדובשך" ל„מדוקצך". משל אחר, „דער וואלף און דאס וועלפעלע", הזאב והזאבון, (כרך ב׳, ע׳ 38) מסתיים בשני חרוזים אלה: „נא געדענק־זשע: אלע מע־זאגער — געמיינע,/ אבער אן זיי — מע? מה אנו? מה חיינו?" האונומאטופיאה „מע" ומלת־השאלה „מה" (בסגול) הופכות למשמעות אחת. וכן במשל „מלאכים" (שם, ע׳ 107): „אפגעדאנקט די אלטע פירמע ,לילי׳ / (,לי הכסף, לי הזהב׳), יה עס קאמפ!" הרי כאן ראשי־תיבות מצד אחד וכינוי להקב"ה ולפמליה שלו.

משחק־מלים אחר, שהוא מדרך הלשון שבמדרש, אנו מוצאים במשל „דער שטעקן", המקל (כרך א׳, ע׳ 46). המקל מוכיח את הפרה ומטיף לה שעליה להרבות בנתינת חלב: „ונתנו מאכט צוריך ונתנו. דו פארש־טייסט? / ניין, פארשטייסט מיך נישט. בהמה דו, דאס הייסט: / גיסטו מיטן שעפל, / גיט מען דיר מיט לעפל; / גיסטו מיט די הערנער, / גיט מען דיר מיט דערנער". בתרגומו של רייכמן: „,ונתנו׳ כתוב בספר. מה יצא, אמרי, פרה, / אם נקרא את זאת להפך? ,ונתנו׳ בחזרה! / הבינות, מה זאת אומרת? / נתינה תמיד חוזרת. / לא, בהמה, לא הבינות! אבאר לך זאת אחרת: / אם תתני מתנת עטין — / תקבלי מספוא מזין; / אם תתני מתנת־קרניים, תספגי מנה אפיים!" (ע׳ 38) והרי כאן מעין תורה חסידית עם מוסר־השכל.

והנה כיצד מסתיים המשל „משיח" (כרך ב׳, ע׳ 201): „און ניטא

קיין אויסוועג און ניטא קיין עצה... / און משיח? — ער? בשקאפע יבוא, בשקאפע יצא!" נוסף על הסאטירה הנוקבת כשלעצמה, הכלולה בסיפור המעשה, הרי במלות הסיום אנו תופסים מייד את השינוי לגבי „בגפו יבוא, בגפו יצא" שבחומש, אשר מצד אחד הוא מזכיר לנו פרשת עבדים, ומצד שני הוא נסמך על האסוציאציה של „עני ורוכב על חמור", ואילו כאן — על סוסה, ועל כל אלה — יציאתו של המשיח בלא־כלום.

שינוי משעשע אף הוא אתה מוצא במשל „אי" (כרך א׳, ע׳ 268) 2: „אבער פון וכך / היה אומר / ביז וכך היה עושה / רעגנס, פרעסט און ווינטן גרויסע". המימרה העממית היא „בין כך־היה־אומר ובין כך־היה־מונה נופלים ,כורעים'", והיא מבוססת על הכתוב בסדר־עבודה ליום־כיפור, שפיסקה אחת מתחילה במלים „וכך היה אומר" (הכוהן הגדול), שלאחריה נופל קהל המתפללים בכריעה, ואחר כך מתחילה פיסקה אחרת במלים „וכך היה מונה". המימרה העממית מציינת בעל־חוב שאינו ממהר לסלק חובו; הוא אומר ומבטיח, אבל עד שהוא מונה את הכסף, עליך לכרוע לפניו כמה פעמים (חיים הזז ניצל מימרה זו בסיפורו „שלולית גנוזה"). אלא שאליעזר שטיינבארג שינה אותה לצורך המשל (והתאים לה גם את החריזה), כדי לציין את שעלול להתרחש בין אמירה לבין עשייה, בין הבטחה לבין קיומה: גשמים, קרה ורוחות עזים.

בשינוי קל, אף הוא בדרך למדנית, אנו מבחינים במשל „צוויי אייזלעך", שני חמורים (כרך א׳, ע׳ 143): „איך וואלט ארויסגעלאזט א ספר ,אבן־אזל' — / דער ערשטער חלק וועגן בלעמס אייזל". כאן השתמש שטיינבארג בשם אחד ה„טורים" בשולחן־ערוך, „אבן העזר", בלשון־נופל־על־לשון לצורך עניינו. ויש שהממשל מנסה מטבע מימרתי ומשנה אותו בהתאם לתוכן המשל. כך נהג בסיסמה „פועלי כל העולם התאחדו!" שהתאים אותה לצרכי משלו: „סלופעס פון דער גארער וועלט, פאראייניקט אייך!" (כרך ב׳, ע׳ 80), בתרגומו של שמשון מלצר: „עמודי כל העולם, התאחדו והתחברו!" („על נהרות", ע׳ 417).

ו

מקוריותו של אליעזר שטיינבארג אינה מתמצית בסגולות הצורניות שנמנו לעיל. המיוחד שבפיוטו הוא צירופן של תכונות אפיות לתכונות ליריות ולהומור. שטיינבארג שופע דימויים ותמונות פיוטיות, שאילו היינו

מנסים להעלות אפילו חלק קטן מהם, לא היינו מספיקים. ומה ששובה לבו של הקורא הוא — שבין ההומור והליריקה של שטיינבארג קיים לפרקים מירווח קטן ביותר. הנה כיצד פותח שטיינבארג משל כדי להכניסנו מייד לאווירה הרצויה: „ווענן העלדן / זאל דער טומלדיקער טאג אונדז מעלדן, / פויקן און טרומייטערן; / און פארנאכטצו, ווען דער ערשטער שטערן / פיבערט שטיל און עלנט אויפן שטערן / פון דער וועלט, און אונדזער מאמע ערדס באלייטערין, / די לבנה, קומט ארויס אן אויסגעוואשענע אין טרערן — / צייט איז צו דערציילן וועגן האדעלען דער נייטארין" (כרך א׳, ע׳ 78) (על גיבורים יעידו לנו היום המהמה, תופים וחצוצרות. ובין ערביים, כשהכוכב הראשון קודח חרש ובודד על מצח העולם, ובת־לווייתה של אמנו־אדמה, הלבנה, יוצאת רחוצה בדמעות — הרי הגיעה השעה לספר על הודל התופרת). כלום לא ידמה הקורא שהוא פותח בקריאת שיר לירי, לפני שהוא מגיע לשורה האחרונה?

והנה פתיחה אחרת (כרך א׳, ע׳ 95):

וי א נאקעטע נשמה, וואָס פון גוף שוין אויסגעהוילט זיך,
שלינגלט זיך און רינגלט זיך און וויקלט זיך און קנוילט זיך
שווארצער רויך פון קוימען
העט ארויף, ארויף אין הויכע בלויע רוימען —
שלינגלט זיך ביז ערגעץ אין א הימל געגנט
מיט א כמארעלע באגעגנט.

בתרגומו של רייכמן (ע׳ 46): „כנשמה ערטילאית, היוצאת לתעות בחלד, / כך נפתלת, מתעקלת, מיתמרת, מסתלסלת / שיפעתו המעובה / של עשן מארובה / במרומי התכלת". הרי לפנינו תשלובת של ציורים פיוטיים, של השאלות רקומות על הגות ושל אליטראציות וחריזה פנימית, שהם מסימניה היפים של שיר לירי.

ומה מופלא דמיונו של שטיינבארג שבראשית המשל „דער תכלית פון דער ערד", תכלת האדמה (כרך א׳, ע׳ 119):

קיל.
אָפּגעשטעלט אין הימל זיך די מיל,
וואָס קרישטאָלבערג הייסע שטויבן זיך צווישן אירע רעדער.
בארוועס, אויף שפּיצפינגער, דורך ווײנשל סעדער,
קומט אין אויסגענייטן העמד ארויס א דאָרפיש פרישע נאכט.

שאַ! דאָס פעלד זיך טיף פארטראכט.
און וואָס טראכט א פעלד? סע טראכט און קלערט,
צי די ערד צוליב די זאנגען, צי פארקערט,
גאָט די זאנג באשאפן צו באשיינען גאָר די ערד.

בתרגומו של רייכמן: „קר. שובתת ברקיע טחנת העולמים, / שתטחן בין גלגליה הררי גביש חמים. / על בהונות פוסע חרש בגני־הדובדבן / בכותונת מרוקמת ליל הכפר הרענן. / הס! שקוע שדה־קמה / בהרהרת עמומה... / הוא חושב־חושב בלי הרף: מה נוצר למען מה? / אדמה בשביל שבולת, שתכלית היא לעצמה, / או, להפך, השבולת — רק קישוט לאדמה?" (ע' 83). ברם, כאן לא רק עצמת דמיונו של הממשל, אלא שוב, המעבר הקל מתיאור הנוף לקילוחו של הירהור, שבבהירות ניסוחו מזדקר הוא כשאלה פילוסופית.

שטיינבארג תופס את העולם כולו תפיסה פיוטית; על־כן לא הוא בלבד, כממשל־משורר המספר בגוף שלישי, מעלה תיאוריו וסיפוריו לדרגה פיוטית גבוהה, אלא גם „גיבוריו" שחים בלשון שירה. וראה זה פלא, אין השיחה בלשון זו פוגמת. אדרבה, דומה שהיא אורגנית למשלים ולאוכלוסייתם. כך יודע גם החמור לדבר כבני־אדם, לדבר שיר. הנה הוא פונה אל החתול בזה הלשון: „זיי געזונט מיר! מארגן, בלי־נדר, / איידער / פון די שווארצע שטאלן די פארכמארעטע / פארט ארויס די רויטע קארעטע / מיט די ווייסע אייזלעך, / וואס זיי קייען נישט קיין גרעזלעך, / נאר זיי שלינגען שטערן — / וועסטו הערן, איך בין שוין אוועקגעפארן" (כרך א', ע' 126) / בתרגומו של רייכמן: „נו, שלום! מחר, בלי נדר, / אם הכל יהיה בסדר, / בשעה המוקדמה / (היינו, קודם שתסע־לה / מאורווה שחורה אל מעלה / מרכבה אדמדמה, / רתומה לחמוריה הצחורים והטובים, / הבולעים כבלוע עשב את ירק הכוכבים) — / לא אהיה עוד כאן" (ע' 113). אכן, ידועות לנו תמונות פיוטיות על השמש העולה, מהן הלקוחות מן הקלאסיקה היוונית־הרומית, אבל כלום פייט כבר ממשל אי־פעם עליית שמש בצורה מדומיינת כגון זו?

יהודה הלוי רואה בשירי הים שלו את הלילה „ככושית משבצות זהב לבושה וכתכלת במילואת גבישים", אולם שטיינבארג מתאר אותה בצורה מודרנית:

א ציגיינערקע א צירקוס־מיידל,
אין א ווייסן קליידל,
מיט זילבערטעלער אויפן קאפ,
און דער שווארצגעדיכטער צאָפ
ווילד צעפלאָסן און צעלאָזן —
אט אזוי־א קומט ארויס די נאכט אויף שטילע גראזן
און אט בלייבט זי שטיין אין לייבקאליר אין ראזן,
קומט צו פלי׳ן א שפין
און צווישן ערד און הימל לאנג און דין
ציט אויס א פאָדעם,
לאָזט זיך גיין אויף אים די נאכט — פחדים
און דער זילבערטעלער אויף איר קאפ
פאלט, חלילה, נישט אראָפ.

בתרגומו של רייכמן (ע׳ 112): בת־קרקס צועניה בשמלה שקופה עד חשף, / על ראשה צלחת־כסף — / וצמה שחורה משחור / מתבדרת מאחור: / כך ניצבת דמות הלילה על מרבד של עשב. / בא לפתע עכביש — / ובין ארץ לשמיים חוט ארוך טווה הוא חיש. / מטפס על חוט־הפלא גוף־הלילה הגמיש. / וכל לב רועד מפחד, / פן תפול אותה צלחת״. כאן גורם שטיינבארג למתיחות־יתר של הקורא, כיוון שאת פשר הדימוי הוא נותן רק בשורה הששית; עד כה מצוי הקורא בפני תמונה, שהיא עצמה עיקר לו, בלי להעלות על הדעת שהיא רק אמצעי דימוי.

דימויים מסוג זה אתה מוצא בהרבה פתיחות של משלי שטיינבארג, כגון „דער זאָק״, הגרב, (כרך א׳, 148), „דער בעל הרחמים״ (שם, ע׳ 150), „דער אינדיק״, התרנגול ההודי (שם, ע׳ 171), ורבים אחרים, שבקושי אפשר להבליג שלא להביאם כאן בשלימות. דמיונו של הממשל מסתמך לפרקים גם על המקובל בלשון העם. כך רואה הוא את האלף בצורת אסל ושני דליים, כשם שראה אותו ביאליק ב„ספיח״ שלו, וכך הוא משתמש בבורלסקה העממית „און געפונען מערניט ווי צוויי גימלען — גאלע גארנישט...״, על דרך הרמז לראשי־תיבות של שתי גימלין; „הינקט ער, הינקט ער, קומט ער צו די פוסטע מילן, / וואס זיי מאלן סקריפ פון טויער, גרילץ פון גרילן״ (כרך ב׳, ע׳ 52: הולך הוא בצליעה עד שבא אל הטחנות הריקות, הטוחנות חריקות של שער, שריקות צרצרים).

והנה כיצד מתאר שטיינבארג צביונם של ימים בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא (כרך ב׳, ע׳ 129):

טעג פאראנען ווייסע, קלארע
און דאס ליכטיקייט סע גייט!
גיסט זיך ווי די קולות פון א פלייט
ווייך און גלאטיק, ווארעם און באהארצט.
און סע גיט זיך אויס א טאָג פארכמורעט און פארשווארצט,
ברוגז־ברומענדיק און נאס,
ווי דאס וואָרטשען פונעם באס.
ווידער מאכט זיך טעג פון שרייערישן ליכט,
וואָס סע שטראָמט געדיכט
ווי די געמבע פון טראָמפייט.
און אז גאט פארגלוסט זיך (זאל ער מיך ניט שטראפן פאר די רייד)
שענקט ער טעג ניט טונקלע און ניט העלע,
נאָר אזוי זיך קויטיק־געלע,
ווי דאָס רימפלען פון א שברי־כלי,
ניט אהין און ניט אהער...

(יש ימים לבנים, בהירים, והבוהק נמשך והולך! ניתך כקולות של חליל, רכים וחלקים, חמים ולבביים. ויש יום והוא מעונן וקודר, מהמה־כעוס ולח, כריטונו של הקונטרבאס. ושוב ישנם ימים של אור ציקני, הזורם עבה כקולה הגס של החצוצרה. ואם יש לו חשק לרבונו־של־עולם (אל־נא יענישני על דברי אלה!), הריהו מגיש כשי ימים לא כהים ולא בהירים, אלא סתם עכורים־צהובים כנהימתו המרופטת של שבר־כלי, לא לכאן ולא לכאן).

ידועה האגדה התלמודית על הלבנה, שלכתחילה נוצרה בגודלה של החמה, אלא מרוב קנאה טענה כנגד בוראה כי לא יאה ששני מאורות יהיו גדולים באותה מידה. אמר לה הקדוש־ברוך־הוא: לכי, הקטיני את עצמך. לפי אליעזר שטיינבארג (במשלו „די זון און די לבנה", כרך ב׳, ע׳ 195) היתה הלבנה בתחילתה גדולה מן החמה ,אלא שבדרכה מערבה קרה לה מה שקרה עד שנהפכה לזו של עכשיו, והממשל מסיים את

המשל כך: „און פון דעמאלט זי איר יוגנט־פרייד פארלוירן. / א פארשעמטע ווייזט זי ניט באטאג זיך אויף דער גאס. / מיט דער נאכט נאר טרעט ארויס זי שיט, דערשראקן / און סע טריפן טרערן אויף דער גארער וועלט פון אירע לאקן". (ומאז אבדה לה חדוות נעוריה. מרוב בושה אין היא מראה פניה ברחוב במשך היום. עם ערב רק יוצאת היא בצעדי חדש, נבהלת, ודמעות רועפות מתלתליה על־פני תבל כולה).

ואילו רצינו לראות כיצד הופך המשל אצל שטיינבארג לתמונה פיוטית, מתחילתו ועד סופו, היינו צריכים לקרוא את כל המשל „איבערן ים", על פני הים (כרך א', ע' 297).

ז

כבר הזכרנו שמאז לאפונטין תופס מוסר־ההשכל, הנמשל, תפקיד זעיר לעומת סיפור־המעשה עצמו. אצל אליעזר שטיינבארג מצטמק הנמשל עד למינימום, ולרוב הוא חסר לחלוטין. דיינו במשל עצמו. שטיינבארג אינו פוסק מחשקו לספר, לתאר, להפליג בהזיות אל עולמות מדומים, שאולי הם העיקר בשבילו. הנמשל? יבינו הקורא כאשר יבינו. בסיומו של המשל „לאקן", תלתלים (כרך ב', ע' 32) אומר שטיינבארג כך:

אין איין משל זיבן מיינען.
יעדער קאָן אים אין זיך עפעס אנדערש ליינען.

לאמור: בכל משל שבעה פשרים. כל אחד יכול לקראו לעצמו אחרת. עם זאת יודע שטיינבארג לנסח מוסר־השכל בצורה חריפה ביותר, ואין הוא חושש אם לא תמיד דומה הנמשל למה שנאמר במשל, שהרי הפשרים יכולים להיות רבים. יתירה מזו, לפעמם לא כדאי לבטא במפורש את הנמשל, כיוון שהוא מכאיב ביותר, כפי שהוא אומר בסוף המשל „דער חלף און די זעג", החלף והמסור (כרך א', ע' 30): „קומט דער מוסר־השכל און שיט צו א ביסל זאלץ", בתרגומו של רייכמן (ע' 17): „בא מוסר־השכל פיקח ומוסיף קמצוץ של מלח". כי שטיינבארג רואה לרוב במשל עצמו שוט לצליפה, כמו שהוא מציין בסוף המשל „רב חוטם" (כרך א', ע' 113): „נאר דערציילט איך דאס / פשוט, ווייל כ'האב ליב צו שנאלן אין דער נאז!" בתרגומו של רייכמן (ע' 100): „לא חידשתי ולא כלום: התמונה מוכרת — / אך אוהב באף מורם להרביץ סנוקרת".

וסנוקרות אלו הוא מרביץ לא במוסר־השכל תריף בלבד, אלא, כאמור, בסיפורי משליו הרבים, וקודם כל באלה שהמוטיב הסוציאלי והמוסרי עיקר הוא להם. כך אנו שומעים צווחת מחאה במוסר־ההשכל של המשל המפורסם (דומה, הוא היה הראשון שמייד לאחר הופעתו בדפוס היקנה לו לשטיינבארג את שמו כממשל מקורי, שאין חולקין על ודאות כשרונו הפיוטי), הלא הוא „דער חלף און די זעג" הנ"ל: „נאך עד היום איז א זעג א בעל־מלאכה, / גאר א פלעק אין דער משפחה / און א שארפער חלף האט הצלחה — / אי ער קוילעט, אי מע מאכט אויף אים א ברכה!" בתרגומו של רייכמן: „המסור, זה בעל המלאכה, / עד היום — רק פגם במשפחה; / אך חלף שוחר־הטרף — מאירה לו הצלחה: / הוא שוחט, שוחט בלי הרף — ואומרים עליו ברכה!" (ע' 17).

שוֹועה דומה אנו שומעים משיחתן של שתי הכריות במשל „שעטנז" (כרך ב', ע' 25). כרית־המשי המפוטמה בפלומה של פרגיות, אשר נשחטו לכבוד שבת, כרית זו מנדה את חברתה, כרית־הצמר, משום שהיא גסה, ארוגה צמר ופישתים יחד, שעטנז. טוענת זו האחרונה כלפי היחסנית: „נו, געוויס! א שעטנז איך, און איר זענט פיין און צארט — / אבער ניט פארגעסט, דערמאנט זיך גוט, / פאר אייער צארטקייט וויפל הינדעלעך באצאלט מיט בלוט!" (נו, ודאי. אני שעטנז, ואת עדינה וענוגה. אבל אל תשכחי, זכרי היטב: לשם עדינותך כמה פרגיות שילמו בדמן!)

התקיף תמיד צודק, הוא עושה דין לעצמו; את זה כבר למדנו במשלו של לאפונטין „הזאב והטלה", שהובא בנוסח רוסי על־ידי קרילוב ובנוסח עברי על־ידי יל"ג. אצל שטיינבארג מגלם את התקיפות שור־הבר, המכלה את הכל, כפי שראינו במשל „חרמון" (כרך ב', ע' 51), והרי הסיום: „ווייל דער שור־הבר איז הונגעריק און וויל פון גארניט וויסן!" (הואיל ושור־הבר רעב, אין הוא רוצה לדעת דבר). גם החתול הטורף בטוח שלמען היושר צריכים העכברים להיות חפשים לרשותו, לפיו, שהרי כך מספר שטיינבארג במשל „ווו איז יושר?", היכן היושר (כרך ב', ע' 62): העכבר נצוד והושם בכלוב. בא החתול, מגרד בציפרניו מרוב כעס ומתרגז: עולם יפה! היכן היושר? יושב לו עכבר בתוך ביתות, בר־מזל, בתוך דירונת אצילים ואילו הוא, החתול המסכן — ליד הדלתית!

ויש שכל המשל אינו נמשך אלא לשם החרוז המסיים העוקצני, כמו במשל „באם לייב אויף דער סעודה", בשעת סעודה אצל האריה (כרך ב', ע' 77): „אוודאי גלייכער / איז א סעודה — און א דבר־

אחר!״ (פשיטא, כדאית יותר סעודה — בלי חזיר!) או סיומו המפורסם של המשל „דער קוש״, הנשיקה (כרך א׳, ע׳ 36) בדבר העצם המשתבחת בכך שהגביר נושק ומלקק אותה: „איי, דו שוטה (ענטפערט אים א שיסל) / ווארט אביסל, / ביז רב ניסל / וועט דעם מארעך דיר אויסנאגן — / וואס, וועט איר, רב ביינישׁ. דעמאלט זאגן!״ בתרגומו של רייכמן (ע׳ 6): „הוי, כסילה את! — / סח לה סיר — / תחכי עד אפס לשד — / מה תגידי אז, טיפשת?״ באותה נימה סאטירית הוא מסיים את המשל „כשר״ (כרך א׳, ע׳ 168): הזאב טרף בלילה מכל שנזדמן לו: איל רך וכבשים, אחר כך הוא מלקק שפתיו ועושה ציפרניו, משתרע, מפהק וטופח על כרסו מרוב הנאה מעצמו: „איך מיין חוב, א לויב צו גאט, איך טו, / נאר אלצדינג מוז האבן דאך א גרענעץ — / נאך אזויפיל ארבעט כשר איך פארדינט דאס ביסל רו״ (את חובתי, תודה לאל, אני ממלא; אלא שלכול גבול — לאחר עמל כה רב אני זכאי בכשרות לקצת מנוחה).

ברם ההתרעה על סדרי־עולם גרועים מובעת לפעמים בסארקאזם נוקב. הנה מסביר הממשל את פרשת הקרבנות באשר לחלוקה לבעלי־חיים טמאים וכשרים. במשל „די באפרייונג״, השיחרור (כרך ב׳, ע׳ 40) מסופר על הר־סיני שהקיץ, והמדבר כולו נע. משהו עומד להתרחש, להיוולד. והנה נשמע הקול ממרום: אנכי! אחר־כך „לא תרצח״, דיבר שדורות על דורות ציפו לו הכבשים והיונה. והקול נמשך ומכריז: לא הזאב — הכבשה היא עיקר בשבילי... ועל־כן, על מזבחי לא הנשר, לא הזאב ולא הכפיר יועלו לקרבן, אלא הכבשה, היונה, השור...

סאטירה מסוג אחר נשמעת בתחילת המשל „דער נצחון פון אמת״, נצחון האמת (כרך ב׳, ע׳ 52): „שקר האט קיין פיס ניט, טראגן לייט אים אויף די הענט״ — הרי לפנינו השלמה (בשינוי משמעות) של „שקר אין לו רגליים״, על כן נושאים אותו על כפיים...

ברם, חלק גדול, ואפילו גדול מאד, של משלי אליעזר שטיינבארג, יותר משהם באים להדריך, להזהיר, להתריע, להתרות, מגמתם לקבוע דברים, מצבים, אמיתות, שהם קיימים מאז ומעולם, שהם מטבע האדם, מטבע היצירה, בלי שהממשל יאמר אם אפשר לשנותם. לאמור, עינו של הממשל משמשת לו עדשה קולטת, שאת פרי הסתכלותה מגלם המשורר במשל. כך בפתיחתו למשל „דער רשע״ (כרך א׳, ע׳ 39): „פאר עבירות שטראפט דער

הימל / און פאר מצוות שטראפט די ערד"; בתרגומו של רייכמן (ע' 8): „על רעות עונשים שמיים, / על טובות עונש אדם". בעניין זה דן המשורר גם במשלו „שנאת־חינם" (כרך א', ע' 31). שעה שהפרה, פרתו של רב יונה, העתידה להשחט, משתוממת על הכלב רב נאטקה וכואבת על שהוא שונא אותה שנאת־חינם: „הערט, איר זאלט געזונט זיין, הערט! / מיט מיין מילך אים נישט געגערט, / נישט געוועזן קיין פריינט אים, נישט איך בין אים, / און א שונא? גאט, באהיט פון שנאת־חינם!" בתרגומו של רייכמן: „הוי, שמעו כולכם סביב! / בחלב לא השקיתיו, / ידידה לו לא הייתי, / שום טובה לו לא עשיתי — / וגם הוא שונא־בנפש? הוי, רבון־עולם! / שמור את יצוריך משנאת־חינם!" (ע' 14).

על מנהיגים ושמשים לצידם, צדיקים וגבאים על־ידם, מושלים ומשרתים עוזרים להם, יודע גם יודע שטיינבארג לומר בוודאות (כרך א', ע' 43): „איז נאר דא א פאסטעך, וועלן זיין שוין הינט! / גיב נאר גאט א ריכטער, וועלן שוין זיין זינד!" בתרגומו של רייכמן (ע' 26): „אם יהיה רועה לעדר — לא יחסר הוא גם כלבים! / אם יהיה שופט בארץ — יימצאו לו חייבים!".

עקיצה אחרת נוגעת אף היא לענייני מדינה ומנהיגים, כפי שהממשל מנסחה בסוף המשל „שלום" (כרך ב', ע' 80): „אז דער שטן רופט צו שלום — ווארט אויף א מלחמה!" כלומר, אם השטן קורא לשלום, היכון למלחמה. והרי כאן גם פאראפראזה של המימרה הרומית העתיקה: „רצונך בשלום, היכון למלחמה".

החכמה והמזל הטוב אינם הולכים שלובים זה בזה. להפך, „עד היום בא דער חכמה שלימזל פארבליבן" (כרך ב', ע' 84), כלומר, ביש־גדא נשאר עד היום אצל החכמה. אלא שהחכמה מהי? הדוב־הפילוסוף מגיע למסקנה דלקמן: עלי לדבר כך, שהקהל, ואפילו אני עצמי, לא נבין למה אני מתכוון — אז יאמרו: איי, דוב־בר! דרך־ארץ! הה, הוא איננו סתם מישהו! כדאי לך, אחא, לשמוע — הריהו החכם שבדובים (כרך א', ע' 118).

ח

וכאן אנו חוזרים לעצם סגולתו של אליעזר שטיינבארג כממשל. הואיל ומוסר־ההשכל, הנמשל, בין בנפרד מן המשל ובין בנמזג עמו, אינו תכלית

לעצמה, הרי לא תמיד הוא משמש שיא למשל. אדרבה, יש שסיומו של משל גורר מעין אכזבה לאחר המתח שהתפוגג בצורה לא צפויה. כי השיאים האמנותיים נמצאים בכל קטע בפני עצמו, בכל משפט לפעמים.

המשל השטיינבארגי הוא משחק. לא מידות, לא תכונות מופשטות, המגולמות בבעלי־חיים, בצמחים, בדוממים, הן הדוברות, לא סמלים, אלא בעלי־חיים עצמם, צמחים עצמם, דוממים עצמם, חיים את חייהם האישיים. שטיינבארג נכנס לפני ולפנים וחי בכפיפה אחת עם „גיבוריו", והוא כופה גם על הקורא להיכנס לשם. אולי בכך יש לפרש גם את השימוש הרב בצורות הקטנה וחיבה שהוא מקנה לדוב „דמויותיו" ולתאריהן; בכך הריהו מרבה אינטימיות, משפחתיות.

מן הביתיות מפליג שטיינבארג אל האפקים ללא גבול; מפנימו של הבית היהודי, של הרחוב היהודי, הוא רואה את העולם; מן ההווי היהודי הוא משקיף על הטבע האנושי כולו; מן הפינה המצומצמת, המוגדרת, הוא ניבט אל האוניברסליות; דרך העין היהודית אל הכאב האנושי. אבל אותו דרך עצמו הוא עושה הלוך ושוב: מן ההיקף הרחב, העל־זמני, העל־לאומי — הוא חוזר אל האדם היהודי בן־זמנו.

הילכך, המייחד את המשל השטיינבארגי הוא לא שיטה פילוסופית מגובשת, לא אידיאולוגיה מוסרית דוגמתית, אלא השתברות העולם החיצוני ומופעיו במנסרה הפיוטית של היוצר; חלומיות שאפשר לחפש לה פשר מציאותי; מציאות שהיא חלומה על־ידי פייטן. שטיינבארג עצמו נוגע בסגולה זו של משלו ובמקורותיו, בסיום המשל „דער חלום" (כרך א', ע' 253):

ווער־זשע ווייסט ניט, אז חלומות קערן אן זיך מיט משלים?
זאל זיך דאכטן אייך: דער חלום, איך געזען גאָר אויף דער וואר אים,
איינמאל, ווען מיט עקל
איך א טרעט געטון אומגערן אויפן עקל
פון א לאנגן ביכער־וואָרעם.

בתרגומו של רייכמן (ע' 228): „זה חלום אשר חלמתי. אין מקשין על חלומות, / אך דבוקים הם, כידוע, במצוי על אדמות / ואולי — אולי חלמתי בהקיץ את הדברים, / בדרכי בהסח־דעת על תולעת־של־ספרים".

החלום הוא איפוא מקורו של משל, אבל גם בריחה אליו .על כן

פותח שטיינבארג את משלו „דער האמער און דאס שטיק אייזן", הפטיש ומטיל־הברזל (כרך א', ע' 27): „טרויעריק, קינדער, אויף דער וועלט דער ברייטער, גראמער! / ביטער! מיט א משל זיך כאטש קוויקן לאמיר". בתרגומו של רייכמן (ע' 1): „מה עצוב בעולמנו, שבע הרוגז והקצף! / לפחות, אחים, נמתיקה במשל את מר העצב". עצבות זו היא גם הייתי אומר, מטבעו של המשל השטיינבארגי. פתיל ההומור המושחל במשל, שזור תמיד גם בחוט של עגמימות, הנובעת בוודאי מראיית החיים, שלא היתה תמיד אחת.כרך א' של משלי שטיינבארג מסתיים בחרוז המפורסם: „אבער, חברה, אז די זון וועט טון א שיין!" בתרגומו של רייכמן: „הוי חבריא, רק תקרוץ־נא שמש לנו עין!" (ע' 273), ואילו בכרך ב' של משליו אתה מוצא קובלנות על כך ששמש הגאולה אינה נקיה מכתמי דם.

ומופלא הוא חיתוך־העץ של הצייר ארתור קולניק (הבא בראש הכרכים), שהוא מראה דיוקנו של אליעזר שטיינבארג והוא כאילו משולש עיניים: שתי זגוגיות־משקפיים — עדשות בולטות, קולטות, ומעל מצחו הזוהר — עדשה גדולה יותר בהיקפה, מוחו הרואה־הקולט של הפייטן, עינו הגדולה, העיקרית, שהומור ותוגה ניגרים ממנה.

את המציאות המדומיינת־החלומית־המשלית מפייט שטיינבארג באמצעים אמנותיים ובלשון־מראות־והגיים שאין דומה להם לגיוון והם כולם שלו. ועוד: מי שיבוא פעם לאמוד כל עושרה של לשון יידיש, את גווניה ואת גמישותה, בעל־כרחו יופנה אל אליעזר שטיינבארג.

נ ח ט מ י ר

זכרונות על חיים גרינברג

— ילדות ונעורים —

אביו היה כל ימיו כשרוי בחלום, שקשה תעורתו. שחרחר־פנים, עמוק־עינים שחורות ורואה כמדומה גם בעצימותן, אך לא מה שבד׳ אמותיו, אלא מה שבמעמקי נפשו ומחשבתו, שלא בידיו ביצועה. דבורו הנדיר היה שקול ומדוד, מרוכז, מצומצם ודולה. בשיחה היה הוא כשומע בלבד, אך כשהשמיע הערה קלה היה הוא מכוון את המשוחחים ואת השיחה ומטה אותם לצד הרצוי, הגה — תרתי משמע. להניעו לדבור קשה היה. צריך היה לנתקו, לעקרו מהשתיקה שבה הוא שקוע ועליה הוא חי את חייו האינטנסיביים הפנימיים, שאינם גלויים לזולת. דבורו המעוט היה כהפסקה ארעית של האלם, וגם הגישה אליו היתה קשה, מכיון שנדמה היה כי האדם המתהלך כאן נתון בעיקרו במרחב או במיצר אחר ואילו אנו רואים רק את בבואתו. לא הצליח במציאת בסיס לפרנסת ביתו, כי פרנס רק את גבעולי מחשבתו הנובלים ללא פרי בערפיליו. על דבר אחד היה מדבר לפעמים: על ארץ ישראל. ונדמה היה כאילו טמונות בנפשו דמויות ותמונות משם, אך מה טעם להרחבת דבור על כך כשהשומע מדמה אותו מטיף להגירה מארץ „ברכה״ למדבר שממה? ארץ ישראל היתה הנקודה, שאליה שאפה משפחה זו מבלי להשיגה.

מה שהחריש האב דובבו ילדיו, כאילו אמרו לפענח חלומות נפשו הצפונים ולגלות מה שלבו הטמין, לבטא מה שהתלבט על פתחי פי האב לשווא. פרץ החוצה הדבור שהיה כלוא בסוגר. אח היה לו לחיים ולא זכה להגיע לימי נעורים וכבר היה מכנס חברים קטנים כמוהו ונואם לפניהם על ארץ ישראל, עושה ומעשה, מוכר בולים של הקה״ק, מקבל למען ציון פרוטות שניתנו לשם הרעיון ומתוך אהבה לפעוט, פרי־בוסר של אלון־חמודות: משפחה שהיא לנוי בין פשטני העיירה הבסרבאית — קאלאראש — השקועה בחיי חסידות מעשית־קנאית.

חיים שפניו כפני האב והאח, — אותו גוון, הבעה וקווים אופיניים, —

הוא אשר החזיר למשפחה את גדלותה שהכל הרגישו בה, בחביונה. ההערכה וההערצה ציפתה להצדקתה, להוכחה ממשית — והיא באה. חיים היה איש שיחה מושכת־לב, לאו דווקא על תחית־עם, אם כי זו היתה רעיון חייו מילדות ועד יומו האחרון. הוא זרק מעליו את אדרת השתיקה, את ההסתגרות בפנים־עצמו, נתן לעיניו להבריק, לפיו להקסים, ולניבו לכבוש המונים.

דיבר בפני חברים, יחידים בהתחלה. עד לשעות מאוחרות שלאחר חצות היה מתהלך עם חבריו בלילות ירח ושלגים, שהתכלת והלובן המסמא שימשו כנראה סמל לטהרה מאוחלת ולחיי־עוז חדשים, ויש שהיה שוכח את עצמו. פעם סיפר מישהו מעשיה וכששיים התחיל חיים מספר אותו מעשה בדיוק, ולא זכר ששמעו לפני רגע. והחבריא מחרישה ומקשיבה. הוא חדל להסתפק ביחידים והתחיל בפעולה נרחבת ויצר אגודות „אלטנילנד" בעיירת מגוריו קאלאראש הקרובה לעיר הפלך הבסראבית ובעיירות הסמוכות. על נאומו הראשון חזר בכל עיירה מתוך הכתב עד שעבר לעל־פה ולעתרת גיוון שפיע של רשימת נושאיו בספרות עברית, תולדות ישראל ועתידותיו... אותם הימים היו באים תכופות תעמלנים ומטים את הנוער היהודי לקראת „אופקים רחבים", לקראת מאבק לחופש ולדרור לכל עמי תבל מתוך שכחת עם־עצמם והפקרתו לרחמי רבולוציה זרה. אם אחד־העם וביאליק סברו אחרת לא ידע על כך הנוער, מפני שלא ידע שפתם שאינה שפת המדינה... היו אנשים בגיל העמידה שהטיפו לרעיונות תחיה לאומית, אך השפעתם לא היתה ניכרת על הגיל הירוק. והנה הופיע חיים גרינברג ביפי־פניו ונפשו, רעננות גופו ושכלו והוא שידע לדבר אל חבריו בלשונו ובלשונם, ידע להקסים בשפת הלב והמוח, הרגש והמחשבה, ידע לתפוס את יריבו בעקב אכילס שלו, בדברים שהם מתכחשים בהם ללבם, ושיווה חן, עוז וצורה נבחרת להרצאתו. הנוער, אשר לבו היה עם עמו אך חשש לשם־גנאי של „נסוג", שמח כשהוברר לו בהוכחות נמרצות, כי גם הצלת עמם יש בה משום „קידמה", וכי זוהי מצווה ראשונית, שאדם שאינו מקיימה הריה ובוגד: יקשיב קודם־כל לזעקה שבתוך ביתו! אדם המתעלם מזעקת אחים — מה אמון בו כי יקשיב לזעקת זר? יראה נא תחילה דוגמה במאבק לשחרור עם־עצמו!... היה חיים נער הפונה אל הנוער... אך באמת לא החרים שום גילים אחרים. דיבר אל חפשים ולא בז לאדוקים. הרצה גם בבתי כנסת. קמה תנועה ציונית בין בני הנעורים, וגם בין סוחרים זעירים וחסידים, וגם מהם יש שעלו לארץ ישראל לעבוד אדמתה כחקלאים מלידה ויש שנסעו לסייר את הארץ ולבדוק טובה וטיבה. גם

ראשי השומר — גלעדי ופורטוגלי — מעיירה זו באו. בינתים ושמו של חיים גרינברג נישא על שפתי רבים. הכל מזמינים אותו ככליא־פרוזה זרה. אביו עשה מאמץ ועקר מן הכפר אל העיירה וחיים עוזב את העיירה ועובר מכרך לכרך ומארץ לארץ עד שהוא נתבע לעמוד במרכז פעילות ציונית, ובימי מתן „החופש" הרוסי, הכרזת הקונסטיטוציה בלווית עריכת פוגרומים ביהודים, עולה הוא על כל במה וזועק שאולי קרובים צעדי המשיח לעם הרוסי ולעולם, אך משיחנו אנו כבול עדיין, ואותם הנגאלים בדמנו ייתכן שימשיכו בדרכי השמדתנו הפיסית והרוחנית... שוב נדד מעיר לעיר עד שבני ערים רבות רואים אותו כבן־מקומם, וכה עלה ועלה, אך בינתים עברו ימי נעוריו והיה לאישיות מרכזית בציונות הגולה.

זאב איגרת

מרדכי גולדנברג ויעקב קוטשר

סופת השואה, שעברה על פני אירופה וסחפה כזרם מים כבירים את כל שבטי ישראל הנפוצים על פניה, פגעה קשות ביהדות בסראביה, זו השקטה והשלוה, העממית והלבבית כאחד. בדרך מעברה נשאה סופה זו בכנפיה הרס ושוד, חורבן ושמד לכל אשר חותם יהודי טבוע עליו. כל עץ רענן נעקר משרשו, כל פרח מטופח, הנותן ריחו למרחקים, נרמס ברגל גאוה של קלגסי הנאצים. כנראה, אין הגורל נפרע מן האומה, אלא אם כן נפרע תחילה מטובי בניה, בבחינת „בקרובי אקדש"...

ואכן, בין רבבות חללי עמנו בערבות חבל זה ששמו בסראביה, זו הארץ העקובה מדם והרוויה סבל עברי, נפלו גם שני צנתרות הזהב, אשר במשך עשרות שנים הריקו מעליהם ומתוכם את זהב השירה העברית בחבל זה. „מרדכי גולדנברג ויעקב קוטשר" — שני הכוהנים הגדולים ששרתו אחרונים בהיכל השירה של יהדות זו — נגזר עליהם מידי ההשגחה להיות עדי ראיה לחורבן הגדול של השבט היהודי המהולל. שניהם תפסו מקום נכבד בכותל המזרחי של השירה העברית ושל התרבות העברית בבסראביה בתקופה שלפני החורבן. שניהם משוררים ברוכי־אל ושניהם מורים בחסד עליון. שניהם ענווי רוח ושפלי ברך, ושניהם נאהבים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

מתוך עמם צמחו השנים, בתוך עמם ישבו ובתוך־תוכו פעלו והורו, קוננו וניחמו. עם עמם בגולה הלכו ועמו התענו באשר התענה הוא, אתו סבלו ואתו נפלו.

כזה היה גורלם של יצחק קצנלסון וינוש קורצ'ק בפולין, וכזה היה גורלם גם של מ' גולדנברג ויעקב קוטשר בביסראביה.

מרדכי גולדנברג

בעיירה נידחת שבביסראביה נולד. בה ראה עולמו, בה גדל ובה יצר. מלשדה ינק את מזונו הרוחני ואל טבורה היה צמוד. בשמחתה שמח ובצרתה לו צר, והד ביטוי לרגשותיו נתן במאות שירים עדינים ובסיפורים נלבבים, שחותם ההוי של העיירה הבסראבית טבוע עליהם. בחיקה השתעשע עם בת־שירתו, אשר נתגלתה אליו עוד בשחר ילדותו, ובחיקה נפח גם את נשמתו הטהורה. באזניה השמיע את צלילי נגוניו הנעימים בשני קולות — עברית ואידיש — ובאזניה נשא קינים והגה והי, אשר הד קולם אלינו לא הגיע.

מימיו לא שאף גולדנברג לגדולות, והעיר הגדולה עם ברקה ועם זהרה לא משכה אותו אליה ונוחיותה וקסמיה לא לקחו את לבו. אף כשהגורל אינה לידו את ההזדמנות של חילופי־מקום — החליף גולדנברג עיירה אחת בחברתה, ואילו אל הכרך הגדול לא שעה, אם כי לא פעם נרמז לו על כך, והכרך עצמו קרץ לו עין בלהטי קסמיו הרבים.

גם ארץ־ישראל, אשר לה ערגה נפשו בכל נימיה, אל נופה ואל אוירה נכסף בכל ישותו, אל חייה החדשים התוססים בה, נמשך בכל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו, ועליה התרפקה בת־שירתו, — אף היא לא עמד בה הכוח לעקרו ממקום חיבורו ולהזיזו. אכן, עזים היו געגועיו אליה. אש קודש לוהשת בערה בקרבו לזכרה ולא נתנה לו מנוח מדי דברו בה. אף שיחה אחת לא עברה עלינו בלי שיזכיר את ביקורו בה. במשך שבע שנים של עבודתנו המשותפת לא חדל מחלום על היום המאושר הזה. וכמה מגדלים נהדרים בנה בדמיונו בקשר לבקורו, שיביא אולי גם להשתקעתו בארץ, אולם חלומו זה לא בא.

כנתון בין שני צירים נמצא הוא כל ימיו בין שני כוחות מושכים — עיירה מולדת וארץ מולדת. רגע נמשך לצד כוח זה ורגעורגע שני לצד כוח אחר. ומדי פעם, בגבור עליו רוח הכמיהה הגדולה לארץ אבות, שם הוא כאלו לערמה את פניו. כביכול מערים הוא על עיירתו — אהובתו. למען יוציא מלבה את חשש הבגידה. כאילו מדבר הוא על לבה ומעתיר עליה דברי ניחומים: „לפי שעה רק לביקור, לביקור קל, לא לצמיתות, לא לנצח יעזבנה. לזמן מה יצא, יסייר את הארץ, יראה אותה בעיניו. יחבקנה ללבו, יחונן עפרה, ואחר כך שוב ישוב אל אהובתו הראשונה — עיירתו הביסראבית״.

אך לצנועין היה מגלה את סודו בחשאי: „ואם תזדמן אפשרות של

ישיבת קבע ולא אשוב — הרי אין בכך עדיין משום בגידה. סוף־סוף הכפר והמושבה,הקבוץ או הקבוצה בארץ אינן אלא אחיות לעיירתי, ואין אחיות נוהגות להתקנא אשה בירך חברתה".

אולם, גם ערמתו זו לא עמדה לו. כל נסיון של עקירה מן העיירה עלה לו בצער ובמכאובים נוראים, ממש בדמים. על אף כל התכניות שתכנן בשנים האחרונות ועל אף ההכנות שעשה לקראת עליה לשם סיור ותיור — לא הצליח לבצע את מעשהו. יד נעלמה עצרה בו ועכבה את בקורו. כל פעם נתגלו מכשולים בדרך זו וחלומו לא בא על פתרונו. וזכורני, כשנפרדתי ממנו עם עלייתי ארצה תקפהו פתאום היאוש ודבריו האחרונים היו: „חושבתי שיחדיו נעלה אל בית ד', אבל, כנראה, גזרה היא עוד מאז, ובגזרה „במדבר הזה יפלו פגריכם" — נכללתי גם אני.

נבואה נזרקה מפיו, ולצערנו הרב, נתקיימה היא בכל אכזריותה הנוראה, ולפני בני עוולה נפל. יחד עם רבבות אחיו, אשר בקרבם חי, הלך הוא ביום הפקודה לקראת המות הגואל, אחרי ענויי גוף נוראים, עלבונות ויסורים נפשיים אל־אנושיים. ובין תילי הרס וחורבן אי־שם בטרנסדניסטריה החרוכה, בקבר אחים, אשר להם הקדיש את עטו, את רוחו, כשרונו וחיין, מצא את קבורתו.

המשורר והמורה

רביב מעולי ביסראביה קראו את סיפוריו ואת שיריו של גולדנברג, פחות מאלה הכירוהו פנים אל פנים, ועוד פחות ידעוהו כבעל נפש יפה ועדינה. בת צחוקו הנעימה, שהיתה מרחפת על שפתיו כבת צחוקו של ילד תמים, המתרפק על אמו, היתה מרחפת גם על שירתו העדינה וכן לא סרה מעל סיפורי הערבה שלו. רך ונוח לבריות היה מטבעו ומידתו זו השתקפה גם בשירתו ובסיפוריו. טוב עין וישר לבב. מעולם לא ראהו איש בכעסו. כזה היה ביחסו למבוגרים, וכזה היה גם ביחסו לתלמידים, וכזה היה ביחסו לגבורי סיפוריו. על כן, חוט של חן ושל הומור קל היה משוך על כל כתביו ועל כל דבריו. ועל הכל, צנוע היה האיש, ענו ונחבא אל הכלים, פשטן ושונא פרסום, על עצמו לא דיבר, וגם לאחרים לא נתן לעשות זאת. ומכאן השם, שבו הכתירוהו אנשי הביקורת — המשורר הצנוע. ופורה היה האיש

מאין כמוהו. קל וזריז היה ביצירתו וידיו רב לו בשתי הלשונות, בהן כתב. בכך סוד פיזורו על שבעת הימים של ספרותנו הכפולה. מן „התקופה" בוורשא ועד „הדואר" באמריקה, מן „העולם" בלונדון ועד העתונות וההוצאות הספרותיות בא"י ובכל חלקי תבל, ובעיקר ברומניה על כל חבליה.

ול„כינוס" זכה בחייו אך במעט, אך כרך אחד של שיריו בן 200 עמוד בשם „רשפים בערבה" כונס והוגש לו במתנה עם חגיגת יובלו הראשון. בזה נתכוון מרכז „תרבות" בביסראביה להציב יד וזכר לשירתו של גולדנברג, לציון יובלו בחיים ומחצית היובל ליצירתו. ומי שלא ראה את גולדנברג באותו בוקר חרפי מעונן, כשהדוור הביא לו את הכרך הראשון מכורך בכריכה נהדרת — לא ראה איש מאושר מימיו. זה „הצנוע" קרן משמחה וצהל לקראת מתנתו כילד קטן המתרפק על דבר יקר לו. אז נתגלה הילד התמים שבגולדנברג בכל גדלו.

אכן הילד שבו שמח, אבל אך לרגע. לפתע פתאם התעורר המבוגר שבו. פניו הרצינו, עיניו התכווצו, גידי מצחו השתרגו, וניכר היה, כי עומס כבד ירד על האיש ומעיק עליו. תוגה עמוקה דחקה את רגלי השמחה. עשרים וחמש שנה היה לו לחכות לקובץ קטן של „רשפים" בודדים ומה יהיה על השאר? כמה יהיה עליו לחכות עד שיבוא הגואל ויזכהו בקובץ נוסף, ומי יודע אם יזכה עוד בכך בחייו. נראה, שהספק הזה קסס כעש בקרבו ואכל את לבו, אם כי לבו לפיו לא גילה מאום.

אך פעם נזרקה מעין הברה סתומה מפיו: „אולי בהתחלה זו מסתתר הסוף של גאולתי. מי יגיד לי עתידות, אם אזכה עוד ליובל שני, לכנוס שני של ילדי רוחי?..."

שירתו

סוד גלוי הוא לכל מי שמצוי במחיצת ספרותנו, כי צורת חייה של העיירה הקטנה, שנתגבשה בדפוסי־יצירה של דורות, הלכה וניטשטשה בתקופת הבינים של שתי המלחמות העולמיות. השרשים החזקים, המעורים באדמת השחור של העם מאז ומתמיד, הלכו והתיבשו לאט־לאט עם מיעוט היניקה מלשד הקרקע של העיירה, אשר אף הוא הלך ונידלדל מיום ליום. חזיון העיירה, אשר עורר בשעתו תרועות לבב ורטטי נפש עזים מצד טובי

סופרינו (בסוף המאה שעברה ובראשית המאה החולפת) עבר כקצף על פני מים עם שינוי הערכין והתנודות החברתיות שהתרחשו ובאו לעולם בעקבות המלחמה הראשונה ותוצאותיה האיומות. ברור, כי אירועים אלה הדליחו את מעינות החיים הזכים של ההווי היסודי, ומשום כך היינו במהרה עדים לתופעה השכיחה בימים ההם, כשסופרינו הצעירים אז סתמו את הגולל על העיירה היהודית ועל חייה הקופאים ופנו לה עורף. ואין כל פלא, שמתוך התנכרות לעבר העיירה הגוועת בפרפורי שממונה ובעיי מפלתה, חרג הדור הצעיר ממסגרתו וברח לתחום אחר, לתחום עולמו הנכסף — הוא הכרך והייו המגוונים.

כך נגזרה גזרת הניוון והגסיסה האיטית על הישן, והוא, מתוך הרכנת ראש קיבל עליו את הדין. ונדמה היה שההווי העיירתי נידון לגניזה עולמית.

אולם בדור של מהפכנים ומורדים מושבעים נגד חינוטי החיים של העיירה ונושאיה התלבטו עוד אי־שם שרידי נפילים של הדור הישן, אשר העזתם והעפלתם של הצעירים לגובה החיים, לא העבירתם על דעתם, ואלה נשארו בנאמנותם לעיירה. ומתוך בת־צחוק אבהי, וללא כל התבטלות מפני הברק שבחדש מזכירים הם כל פעם, שלא אפסו עוד כוחות חיוניותה של העיירה וכי מעינות יצירתה לא דללו עדין.

אחד מן המעטים האלה היה מרדכי גולדנברג.

רחוק משאון הכרך והמונו, בודד במועדיו — בחרצובות העיירה הביס־ראבית — ישב לו משוררנו זה יותר מחצי יובל שנים ועסק בליטוש שקדני של פנינים מאובקות מתוך הערמה של חיי ההווי היהודי. בזריזות יתרה ומתוך דאגה לברקו הטבעי ניערן מאבק דורות, חרזן אחת לאחת וקשרן כתר לראש שרידי העיירה היהודית, שנשארו לפליטה משיני הכליה של הזמן והספרות, וכל זאת בלי תוספת כלשהי של כחל ושרק לפי האופנה האחרונה שהתהלכה אז בארץ. נדמה היה כאילו במתכוון נשלח משוררנו זה ע״י כוח טמיר ונעלם להיות מתלונן בצל העיירה, למען ימלא תפקיד של שומר אחרון על החומות הרעועות והמטות לנפול ושל נוטר פקוח־עין על שארית הגחלת הקטנה שניצלה מדלקת חיינו בעבר.

בשורה ארוכה של סיפורים, שתכנם לקוח מחיי העיירה, בה שקוע היה הוא עצמו בחילוף מקום כל ימיו, מתגלה הוא לפנינו כרופא נאמן ומסור, העומד למראשות גיבוריו החולים, שנעזבו כמעט מכול. מתוך הקשבה מתמדת לדפיקות לבם ושמירה מאומצת על נשמת אפם, הופך הוא בזהירות את ערש דווים ולוחש תכופות על מכתם, מגביר הוא ע״י זריקות מעודדות

את כוחם ומרענן ע״י הקזות את דמם. כי מאמין גדול הוא גולדנברג. מאמין הוא בסגולות חיוניותה של העיירה למרות דלדולה ורפיונה. מאמין הוא באיתנות כוחותיה הנרדמים והצפונים במעמקי נפשה בניגוד לסימני חולשתה המדומה. אזנו של המשורר ערה למתרחש בחשאי, המבחינה קולות וקולי־קולות הדקים מן הדקים בכל תופעות הטבע, נטתה לקלוט הדי תסיסה חרישית של העיירה על מכאוביה וששונותיה, סערותיה ושלוותיה, תבוסותיה ונצחונותיה, ובעיקר על אנחותיה וצליליה, אשר מזמן לזמן התפרצה מתוך בעבוע ופעפוע לצאת.

אכן, טעות גדולה טועים אלה, הרואים בגולדנברג רק חובב עתיקות בלבד ומחזיק בנושנות.

יש להודות, כי משהו משמרנות עקיבית יש בתכונתו של המשורר ומאליו־מובן, כי זאת משתקפת גם ביצירתו. מכאן, אולי החיפוש אחרי עלי תרופה וסמי מרפא להבראת הנפש ולהצלת „נר התמיד״ של פינת המשפחה היהודית בטהרתה. אולם דיה לחדירה קלה לתוך אוצר סיפוריו הרבים כדי להיווכח, שעם היותו מלא רטט רומנטי לישן, להודו ולהדרו של ההווי הפטריארכלי היהודי, לא הסיח גולדנברג את דעתו, בכל זאת, מדרישות הזמן ומן הרוח החדשה, שהתחילו להתפרץ בעוז אל בין כתלי העיירה והסעירו את החיים של ספיחה וסחישה.

בניגוד לרוב סופרי הדור בני־זמנו רואים אנו את גולדנברג נתון בין שני צירים, בין העבר וההווה ולא כמרחק אלא כמקרב, כעושה שלום בין שני היסודות העוינים לרוב איש את רעהו. ברוב סיפוריו משמש הוא כמלאך השלום. כאחוז אהבה ודאגה לגורל כולם, גם האבות וגם הבנים, הולדהוא ורזקם, חושף ומגלה לפנינו תמונות, אשר בהן עולים על הבמה כל הטיפוסים הקרתניים בפריחתם ובכמישתם, בעלייתם ובירידתם... ולא כיסודות נפרדים ומנוגדים, כי אם כנובעים ממקור אחד וכיונקים משורש אחד.

מצד אחד הביבים על המשורר חובשי ביה״מ ולומדי התורה כרבי נפתלי („אור בעד עור״), מצד אחר רוחש הוא אהבה מיוחדת ליהודים הפשוטים ומלא הוא אהבה ויחס אינטימי לאותם הישישים המגושמים ו„געדרי ריח התורה״, כרבי בר („האילן״), אשר בהיותם שקועים ראשם ורובם בעסקיהם ובעיניניהם הגשמיים ואפילו לקריאה בסידור אינם נזקקים, מעמידים הם יער של בנים ובנות — טיפוסים בריאים, שהלכו בעקבות אביהם, ושחיבורם אל הקרקע ואל חיי הטבע הוא שחיסן את גופם וחיזק

את עצביהם, שלא יתרופפו לקראת כל אסון פתאומי. אמונתו הרבה של גולדנברג בנצח ישראל, בחיוניותה ובעתידה של האומה, יצרה קרבה נפשית בין המשורר ולגיבוריו, והיא שיצרה אותה הקרבה גם בין האבות לבין הבנים, בין הסבים לנכדים. הקרבה הזאת שלטה ברוחו שליטה מלאה והיא שהבליטה מתוך געגועים עזים וכיסופים לוהטים את הגשר המגשר בין הדורות, שלכאורה רחוקים הם מרחק רב ביניהם, והיא היא שעוררה מפקידה לפקידה את נימי כינורו הערוך בכל עת לשירה מנהמת ומזמרת כאחת, לקראת נגוהות השמש הבוקעות ועולות מצד אחד והקרנים השוקעות מצד אחר, בבחינת גיטלה וסבה (גיטלה).

הלא כה הם דבריו בסיפורו זה:

„ביניהם, — בין הרב והנכדה — נמתחו חוטים בלתי־נראים לעין, אך אמיצים למדי לבלתי הינתק...״ וכשמרכינה גיטלה את ראשה ופורצת בבכי מר מרחמיה הגדולים על סבה היקר שמא יילקח ממנה, נדמה לנו, כי גם גולדנברג מצרף את קולו לבכי מר זה. גם הוא כואב לגורלו של הזקן ודואג לגורלה של העיירה הזקנה, העומדת על סף השקיעה. הוא מוצא לעצמו ניחומים רק בזה:

„ארון הזכוכית הטעון גמרות גדולות... מדבר אל לבה של גיטלה ורומז לה בשפת רמזים חרישים על ענינים גדולים ונשגבים... הרגש הרגישה ותקשב ותשמע ולא רצתה להיפרד...״

אי־רצון של הנכדה להיפרד מסבה... הוא ההפך הגמור שב„מלחמת האבות והבנים״ מאז. הבנה הדדית בין הסבים והנכדים הנה כעין בשורה של השפעת גומלין בין הדורות, כעין צעד ראשון להקמת הריסותיה וחידוש נעוריה של העיירה היהודית המתנערת מעפר שיממונה לקראת הרוחות החד־שות המנשבות בעולם היהודי בעקבות רעיון ההגשמה על אדמת ישראל. ואף היורדים שלו (יורדים), שכל אחד מהם הוא „עולם מרווה (רווי) רוגז וכעס, כאב ויגון״, נתעלו יחד במערבולת הזוועה מתוך צריפה בכור הצער והיסורים למדרגה של מתנחמים, מתפשרים ומתפללים לאלוהי ההתחדשות. „עולם חדש יבוא, עולם שהכול שוים בו ואין יתרון לאחד על חברו״ — טוענת הבת העלובה, ואחריה ממלא האב האכזר, „מפלצת הזוועה של כל הבית״: „אמת כדבריך כן הוא, בתי! צריך העולם להתחדש, ואז, בתי, יתברר לך, שאביך אינני אכזר... הוא רק זקוק לרחמי שמים״. „ריב הבית״ מסתיים ב„שלום בית״, והוא כתקדים ל„שלום העולם״, ואז לא תצטרך הבת

הסובלת לנסוע אל העיר הגדולה לחפש שם את „מזלה", והאב האומלל לא יתרגז עוד. „כי בת בוגרת לו ואוירו של כרך קשה לה... יחד עם העולם תתחדש גם העיירה הקטנה, ושלום על הכל.

ומכאן, מפחדו ומדאגתו לגורל העיירה נובע גם פחדו של המשורר לגורל עצמו, פחדו מפני המות ומפני „תהום הנשיה", ובניגוד לשופמן משורר הכרך ו„בקצוי הכרך", שפחדו גדול דווקא מפני החיים. גיבוריו של שופמן אינם עומדים מפני „התהום הגועשת והקולות הצרחנים של חיי הכרך. משום כך קצים הם בחייהם ומתים קודם זמנם ולרוב מתוך התאבדות לדעת. כך דרכם של יראי החיים: מרוב פחד בורחים הם מן החיים. מה שאין כך גיבוריו של גולדנברג. הם מאריכים דווקא ימים אוהבים הם את החיים, אף יסורי החיים חביבים עליהם, ומרוב אהבה ודבקות בחיים יראים הם את המות ובורחים מפניו. עדים הם חרוזיו:

מפלצתי חדלון ופחדי השכחה
איך אעשה וזכרי לא ימח לעולם
קיר נצח לפני־בי צפרני אתחב
ואחרות בו שמי לזכרון...
אלי, אלי, נא רפאני
חולה מחלת חיים הנני (בליל סער)

נלחם גולדנברג בכל מאמצי כוחו בקיר נצח של המות. אינו רוצה להישכח ולהיות נחלת החידלון. גם ככלות הכל רוצה הוא עוד לחיות ולחרות את שמו החי בקיר הנצח לזכר עולם, כי אוהב גולדנברג את החיים, אבל לא את החיים המזויפים, המלאכותיים, כי אם את החיים הטבעיים, הטהורים והשלמים, חיי העיירה והכפר, חיים שיש בהם כדי לתקן, חיים שהכל בהם מושרש ומפרה, הכל שלם ומוצק, חיים שחמתם מרובה מצלתם, על חיים כאלה צר לו מאד.

וצר לי צר על מזמור לב שנדם.
וצר מאד לי, צר על חיי האדם.
לו שב הגלגל: יש כה רב לתקן,
ולמה אויה ככה חיש נזדקן.

ותפילתו זו של שיבת הגלגל לקדמותו מדאגה פן יזקן ולא יהיה לאל ידו לתקן, הנה אפיינית בשביל גולדנברג המאמין בחיים, החביבים עליו בכל גילוייהם הטבעיים, בתיקונם ובהתחדשות העולם בתוכן חיים חדש.

מרגיש הוא, כי בעקבות הזקנה אוחז המות המחריב ומשחית, ולפיכך קורא הוא חמס על זקנה, בעיקר על זו שהקדימה לבוא.

ומכאן גם שפע ההומור המפעפע ביצירתו. כמעט על כל סיפור מסיפוריו הרבים, גם על אלה, הרווים כאילו צער העולם ותוגת החיים, חופפת רוח ההומור היהודי הטוב, שבו ניחן משוררנו במידה הגונה. אמנם גולדנברג אינו לועג לרש כמנהג רבים מן הסופרים בדורו, אינו מרבה בעקיצות כדרך כל אלה שיצאו מבית מדרשו של מנדלי. גולדנברג אינו סוטר ומכאיב כשופמן. חותמו — סוד החיים וצחוק מטוב לב, ההומור שלו זורם כמעין מים חיים, כמי מנוחות השובים ומשיבים את נפש הקורא ומרגיעים את עצביו המזועזעים.

בדורו — דור של התעוררות ספרותית ושפע פיוטי, היה גולדנברג „המשורר הצנוע" מתבודד בד' אמותיו של עיירתו ובסתר עובד את אלוהי השירה ומשמשו שלא על מנת לקבל פרס. צנוע היה גולדנברג בשירתו וכצניעותו בשירה כן צניעותו בכל דרכי חייו. לא רק, „חן המקום על יושביו" כדברי חז"ל אלא גם צניעות המקום על יושביו. צניעות העיירה הקטנה היא שהטביעה את חותמה על האיש גולדנברג ועל יצירתו.

וכדרכו בשירה כך היתה דרכו בהוראה. דרך הוראתו כדרך חייו, ומשנת חינוכו כמשנת יצירתו. קב ונקי. כל הסגולות המשובחות שמונים במורה־מחנך היו בו. כשרון ומסירות, לב טוב ועין טובה, אהבת הילד ואהבת התורה, דייקנות ויושר, ענווה ורוחב ידיעות במלוא היקפן. על כן רבים אהבוהו. תלמידיו ראו בו לא רק מורה טוב, אלא גם חבר גדול, אשר הקרין עליהם מזוהר נפשו, וחבריו ראו בו לא רק חבר טוב ונאמן, אלא גם מורה נערץ, אשר העניק להם מאוצרו הברוך והאציל עליהם מרוחו העשירה.

יעקב קוטשר

כחברו מ'. גולדנברג תפס אף הוא מקום חשוב, ואולי מקום בראש, בכותל המזרחי של התרבות העברית בביסראביה. זרם הפליטים שלאחר המלחמה העולמית הראשונה הביאהו לביסראביה, ואילו זרם הדמים של המלחמה העולמית השניה הוציאהו משם וסחפהו לעולמים. שנים חשבנוהו לאוד מוצל מאש התופת של ביסראביה השדודה בגלל עקירת דירתו בעוד

מועד לטראנסילבניה, אבל גם שם, כנראה, לא הונח לו. יד האויב הדביקתהו גם שם ועטו — עט הזהב — נשבר קודם זמנו. קולו הצלול נדם ולא יישמע עוד במקהלות של אומרי השירה הביסראבית.

מיוצרי ביה״ס העברי בביסראביה היהודית היה, מראשוני מקימיו ומקיימיו בראשית דרכו, ובמשך הזמן היה חוט השדרה של התנועה העברית בכלל והשירה העברית בפרט, קודם — אך בתחומה של ביסראביה בלבד, ואחר כך בגבולות רומניה כולה על ארבעת גלילותיה. כל פעולה תרבותית על פיו תשק. על כל יצירה ספרותית ועל כל הופעה חינוכית שבתחום המושב היהודי של רומניה רבתי טבע האיש את חותמו ואצל מרוחו העדינה והשקטה. היה זה ירחון הנוער „אשכולות״, עריכת הקובץ „פרודות״ או כל הוצאה ספרותית אחרת בגבולות רומניה — בכל היתה ידו הברוכה ורוחו הלוהטת של קוטשר. זמן ממושך היה מקום מושבו בקישינוב — בירת ביסראביה המעטירה. באדמתה הדשנה נעץ את קנו עם בואו מרוסיה בימי המהפכה, והיא על תירושה ועל תירסה, האצילה מאוצרה הברוך ומעשרה הטבעי, מחינה, מריחה ומרוחה על לבו הצמא לאור החיים, והיא שהרנינה את נפשו הפיוטית כשם שהרנינה והרטיטה את מיתרי הכנורות של יתר חוזיה — משורריה של ביסראביה היהודית. כאן שרת הוא ככוהן עליון בהיכל השירה והחינוך העברי, ומכאן התרחב חוג השפעתו למרחקים וקרניה הגיעו עד לקצוי רומניה הגדולה, מקום שם הצטופפו ביגוני בין השמשות רבבות נפשות טהורות וזכות, אשר מתוך צמאון יצאו לקו אור, ובקור הנורא של השנאה הקלאסית — תוצרת רומניה — קפאו מצינת ליל זעם, והוא ברוחו הלוהטת בא ויחמם את הרועדים בקרה ואת האפלה מסביב האיר.

בכל כנוס לתרבות היה קוטשר הרוח החיה באופני הפעולה וראש המדברים מעל כל במות החינוך. הוא הפותח והוא הנועל. הוא המברך והוא המקונן, הוא המנחם והוא המוכיח, וכמובן גם המכוון שלא במתכוון. לא ברעש דרכו, כי אם בקול דממה דקה ובנחת היה משמיע את דבריו. וכמי השילוח ההולכים לאט אך בבטחה, כך היה מפלס האיש את דרכו הסלולה, כשהוא כולו מלא בטחון עצמי ללא כל סטיה הצדה. אף במצב הרעוע ביותר יכול האיש להתגבר על יאושו ועל דכדוך נפשו. ואכן, כך אמר באחד משיריו.

ורוח אל אם היתה בך
ותפעם פעם אותך
לעולם שוב לא תרפך
ותלוך עד יום מותך.
ורגע רוח קדשך
אם דללה ופסקה —
דע שוב תשוב שנית לך,
תתעורר בך — ובחזקה,
וניצוץ יה פי שבע עוד
יתלקח בך ויאיר,
ככוכבי פז הרומזים לך
בדמי ליל חורף בהיר.
(צא ושא עיניך)

וקו זה של אמונה בניצוץ יה, אשר שוב ישוב ובדמי ליל חורף יתלקח בו ויאיר ככוכבי פז, בולט אצל קושטר כמעט בכל ישותו, הן בהופעתו על הבמה לפני הציבור הרחב, והן בעמדו על הדוכן לפני קהל תלמידיו. לפרקים — גם בהתבודדו עם בת־שירתו. מעין שלווה פילוסופית, מהולה במידה גדושה של תוגה וענווה אצילית שפוכה על הכל: על אופן דיבורו, על דרך התנהגותו עם בני אדם מכל הגילים. עתים ניכרת היא גם בצלילי שירתו הנוגה. כבעל תפילה מנוסה, שפרקו נאה וקצבו שקט שופע הוא הוד וזוהר, עצב ויגון. וכך צודה הוא נפשות, אשר גם אותן מעורר הוא לתפילה זכה. לכאורה מרעיף הוא את תפילתו, החרישית בלחש, ביחידות כמעט שפתיו נעות, כאילו מדבר הוא לעצמו, ללבו, אולם שלא במתכוון ובדרך בלתי־אמצעית חודר קולו למעמקי הלב, לב היחיד והציבור כאחד. וכך כובש הוא לבבות ומכוונם לרצונו שלא מדעתו ושלא מדעת הנכבשים.

באחד משיריו אומר הוא כך:

מקדש אחד ללבבי מקדמת נעורי,
ובקדשי קדשיו לו כהן אשרת,
לא כלי רששתי מתומי ואורי,
ומזבחי טרם יהרס.
יום וליל בו אקריבה עולתי ושלמי,
דם לבי וחלבי, אש נפשי ויקודה.

לא אדע עדן אם ירצו לשמי —
ואני על משמרתי אעמדה.
ואם יחרב מקדשי ויהי גם לבער,
ויהבהב רק אחרון הזיק של נר תמידי —
עלי חרבות התל אני נאמן אשאר,
ותפלה לי אלחש יחידי.

כי בעל שאר רוח היה קוטשר ובזה כוח השפעתו על סביביו. תכונות נפשו — קב ונקי, ציוני דרכו — מסירות ואחריות, חותמו אמת ואהבה, אהבת הפרט ואהבת הכלל, על כן נישאו אליו כל נשוכי הנחש — נחש ההתבוללות — נישאו וירפאו.

זכורה לנו אנשי בסרביה היטב־היטב ההיאבקות הקשה שהיתה בין קישינוב — בירת ביסראביה — לבין טימישורה — בירת טרנסילבניה על קוטשר הסופר והמורה. שתי הקהילות הגדולות החזיקו בו ולא הרפו ממנו. כל אחת התאמצה לזכות בו. חששה הראשונה פן עם יציאתו ממנה יפנה אתו הודה וזיווה של התרבות העברית, אשר שגרירה הבלתי־מוכתר היה קוטשר. טענה שניה — הצלת נפשות של קהילה גדולה משיני האריות של ההתבוללות עדיפה וקודמת.

וניצחה האחרונה.

כי קוטשר כאיש בעל משמעת לאומית לא יכל לסרב לקול מצפונו ונגד רצונו האישי ונגד רצון חבריו קיבל על עצמו את התפקיד החלוצי החשוב, נכנע, נעקר ממקומו ויצא לערוך גלות טימישורה למען יאסור שם את מלחמת הקודש על מצודת ההתבוללות החזקה. ואכן, תוך שנים מועטות עלה בידו לזכות לנצחונות מסוימים, לשביעת רצונם של כל שוחרי התרבות העברית ברומניה.

א. ב. יפה

יעקב פיכמן

(פרקי מסה)

א.

יעקב פיכמן נולד בעיר בלצי אשר בביסרביה בשנת 1881. בהיותו בן עשרים יצא לאודיסה; את רוב שנות בגרותו בילה במרכזיה הגדולים של הספרות העברית, באודיסה, בוורשא, בברלין ובתל־אביב. לביסרביה חזר פעם ראשונה ב־1905 וישב בה קרוב לשלוש שנים; לאחר מכן, היה סר למכורתו רק לעתים רחוקות ולימים מועטים, בדרך־כלל בשעת מסע מן המזרח למערב. רק בשנת 1924 ישב בקישינוב קרוב לשנה, ישיבה מאונס בשל קשיי השגת וויזה. אף־על־פי־כן תופסת ביסרביה בכלל והעיר בלצי בפרט מקום חשוב ביצירתו.

אבל פיכמן אינו „איש־ביסרביה" מובהק, ולא רק משום שלא חי זמן רב בחבל ארץ זה. בנדודיו על פני ארצות אירופה רכש לעצמו השכלה רחבה, השגות והשקפות שהיו מעבר ומעל למקובל בחברה היהודית־הביסרבאית. ומבחינה תרבותית וודאי שהיה יכול להתנכר ולהתכחש למכורתו. אך פיכמן לא נהג כך, הן בשל אופיו הרומאנטי־הסנטימנטאלי, שקישר את נפשו עם נוף־ילדותו קשר בל־יינתק, והן בשל רוחב־דעתו שגרסה את האחדות בין שורשיו הנטועים בהווי יהדות ביסרביה לפאורותיו שהגיעו הרחק ונגעו עד שיאיה של תרבות אוניברסאלית. בכתביו נמצא אלה בצד אלה קטעים נאים על ביסרביה ופרקים על רומא, שהם פאר המסה העברית בת־זמננו. נאמנות זו לחוויות־אמת ואומץ זה להקים גשר בין תחומים רחוקים וזרים, הם המשווים לדמותו של פיכמן וליצירתו את ערכם הסגולי.

יצירתו של פיכמן, בשיר ובפרוזה, עשירה בפרקים אוטוביוגראפיים:

טבעי איפוא הדבר שהוא יעלה אף מזכרי ילדותו ויתאר את נופה של עיר־מולדתו. למגע ידו של פיכמן נהפך כל דבר לשירה. נופים מתרוננים, אדם מתגלה בעלייתו, ספר — בסגולותיו הטובות. לכל מתוסף איזה נופך־של־שירה שנעלם כאילו מתפיסתנו, עד שבא הוא וחשפו לעינינו. כי פיכמן חונן בעין יפה, במזג־טוב, והפיוט שבכל מה שיוצא מתחת ידו פורש רשתו על סביבותיו.

בלצי היא „עיירה טובעת בטיט בנוף ביסרביה הנאווה", כהגדרתו באידיליה „בוקר אביב", משנת 1905. כעבור עשרים שנה הוא חזר לתאר את בלצי בפואמה־בפרוזה „הערים אשר אהבתי", ואמר:

„לא בתי־מידות ולא היכלי־פאר בה, אך חמנית־הזהב אשר תפרח בה לא תמצאו כמוה מקצה ארץ ועד קצה, וגני שזיפים בה כחלחלים, אשר לא ישכחם עוד איש בכל נדודי חייו."

פיכמן זוכר „את מתק מימיה וירק חרוליה, את תנובת מקשאותיה ובושם שיטיה המלבלבות" — והוא מוסיף לסיכום: „ערים גדולות ומלאות חמדה ראיתי, אך בכל אשר התהלכתי ובכל אשר נדתי לא האיר עוד הדשא בעיני כאשר האיר באפרים נקודי הזהב על שפת הריאוט צלול־המים".

ההבדל בין הנרמז בתיאור הראשון לבין המפורט בתיאור השני, הוא ההבדל שבין הריאליזם והפיוט. פיכמן ביקש תמיד לעטוף את הקרוב ללבו דיוק של פואסיה טראנסצנדנטאלית. ואת הדברים שאינם קרובים ללבו — הבליע בשתיקה. מכאן — ריבוי האור, החיוב, החדווה בכתיבתו.

מעין נסיון של מזיגה בין שתי צורות הראייה מצוי בסיפור שכתב לילדים, „פסח בעיר מולדתי". כאן כותב פיכמן בצורה הרבה יותר פשוטה ומביע את רגשי־לבו לעיר־מולדתו, למרות שאינו מתעלם מצורתה המציאותית:

„...עיר זו, אהבתי שמורה לה עד היום. ואין פלא: היא העיר, שבה נולדתי, בה שמעתי לראשונה את בקיעת הקרח על הנהר ואת תרועת המים האביבית. בה ראיתי בראשונה את השיטה פורחת, וריח ציציה הלבנים מעלה בלבי עד היום את אביבי ילדותי. אבל העיר עצמה, במיוחד שכונת היהודים, לא היתה יפה. לדאבון הלב, בפרוורי הגויים ואפילו ביתנו, שעמד בקצה העיר, סמוך לשדות וסמוך לריאוט עליז־הזרם — היה ערום מאילן מלבלב, מערוגת ירק ופרחים..."

בימי המלחמה חזר פיכמן לנושא „בלצי" ובשירו „בית מול הריאוט" הוא תיאר באורח אידילי את עיר מולדתו ואת בית הוריו כפי שהם נשתמרו בזכרונו. והוא סיים בקינה זו על אשר היה ואיננו עוד:

מבית דל ואדמה שותקה
את מגד יגונה נפשי ינקה,
ואור שדה וזרע רננה,
ובכל שנדדה היו חלקה.
חלמתי עוד לפקוד האדמה
אשר עד כה שמרתי את חומה,
ולטוף האבן, שתחתה טמונה
אמי, זו לא זכתה לנחמה;
לפקוד אחי, רעי, בצל מפלת
חיכו עד בוש, ציפו ליד מצלת,
ויד זו להציל לא מיהרה, —
עד אם ניספו כולם ביום עברה!

ב.

כדי להעריך כראוי את ייחודו ואת חידושו של פיכמן בשירה העברית, יש לסקור — ולוא גם ביעף — את מעמדה של שירתנו בראשית המאה, כאשר פיכמן צעד את צעדיו הראשונים.

תקופת המעבר משירת־ההשכלה לשירת התחיה הלאומית עוד לא כלתה. בכתבי־העת היו מתפרסמים שירי מליצים וחרזנים, שביקשו לחפות על העדר חוויה אמתית וביטוי מקורי בפסוקים רמי־מלל; אך, מן הצד השני, כבר יצאו מוניטין לשירה החדשה, שאמרה להביא את בשורת התקומה הלאומית העתידה־לבוא, ואת הרמת קרנו של „גאון ישראל", בטונים גבוהים, שגבלו לפעמים בנביבות. ח. נ. ביאליק עדיין כבש את תעצומות הפאתוס שלו וצקון־שיחו בליריקה הענוגה. לעומתו, התפרץ כבר טשרניחובסקי בזמירות עליזות, שופעות חדווה ושובבות. שניאור פרץ גדרים וכבש תחומים חדשים, בשרירות שאינה יודעת סייג. יעקב כהן סלל דרכו מן הליריקה הרכה אל שירת „הבריונים". דומה, כי אופנת הזמן היתה רוממיות־גרון, פריצת־סכרים, הוללות נקמנית...

יעקב פיכמן לא חתר נגד הזרם אך הוא גם לא נסחף עם מצוותיה־המלומדות של התקופה. את האמת שלו ביקש להביע בכלים שלו, בסגנון שלו, בנעימה שלו. וכיום, מתוך בחינה רטרוספקטיבית, יכולים אנו לזקוף לערכה של שירתו גם את עובדת היותה נקייה משיירי הנוסח ההשכלתי וגם את היותה משוללת יסודות של חקיינות. דומה שהיתה זו גבורה פיוטית

למשורר, בעת ההיא, שלא להידמות לטשרניחובסקי ולשניאור, ומעל לכל — שלא להיות מושפע מביאליק. ואכן, פיכמן לא היה אפיגון, בשום צורה, אף על פי שהיה מקורב לכל אותם משוררים והיה מנאמני ביתו הרוחני של ביאליק וממעריציו הגדולים.

בקובץ שיריו הראשון, „גבעולים", שיצא לאור בוורשא בתרע"ד, כבר בולטים עיקרי תכונותיה של שירת פיכמן. תוגת־הרוח שברוב השירים, הדימויים הרומנטיים, ה„פואנטה" שבסיומת — כל אלה צורות פיוטיות נודעות בשירת העולם, שפיכמן דבק בה במיוחד באותם ימים. עיין פושקין, ביירון, היינה. אך כבר אז היתה לו נעימה משלו, נעימה של לוה לירי והזדהות עם נוף, שהיתה חדשה בשירה העברית וניכרו בה סימני־ייחוד עצמאיים. הנוף כרוך כמעט תמיד בהלך־רוחו של המשורר, השמש זורחת בהיות רוחו טובה עליו, וכל הטבע הסובבו מתעגם שעה שהוא „יתהלך נעצב ודומם ולכוד אורות שעיפים של אושר שעף". ועם־זאת נראים לנו שירים אלה אוטנטיים ובלתי־אמצעיים יותר משירי הטבע המאוחרים של פיכמן, הנקיים כמעט מהזדהות רגשית גלויה.

חלק משירי ה„גבעולים" הביא פיכמן בעריכה חדשה, בנוסח מתוקן בקובץ „צללים על שדות". הוא עשאם פחות אישיים ויותר שירי־נוף „צרופים", העשיר לשונם, פיתל סגנונם, הירבה בדיוקי גוונים. ובמקום למסור לנו את הרגשתו שלו, ביקש לתפוס את הדברים מנקודת־הראות של הנוף עצמו. לא עוד את הסמל ביקש, אלא את העצם. נסיונו לתפוס את הטבע על התגלויותיו ותמורותיו כשהוא־לעצמו הינו רב קשיים וסכנות; אין פיכמן מסתפק עוד בתיאור קטעי וסמלי; הוא מנסה לאחוז בשיטת הצייר, לחשוף את הניגודים שבנושא וליצוק קומפוזיציה סינתטית. אך תהיה מידת הצלחתו הטכנית אשר תהיה, — הקורא יחוש בגרעון הנעימה האישית הישירה. פיכמן מבקש, בנוסח המאוחר, לתפוס כל ניואנס בטבע, לחדד הסתכלותו עד המאכסימום, למסור כל נדנוד־תמורה בנוף. הוא כותב שירים על כל עונות השנה, על כל חודשי השנה, על הר וגבע וגיא, על צמח ונהר ומטר. הנוף נהפך לשם־נרדף לשירה זו, החותרת להזדהות שלימה עם הטבע. ואין פלא כי בשיר שהוא בחינת „ארס פואטיקה" שלו, משתמש המשורר במונחי הציור, מתוך חיפוש אחרי זיווג של שתי האמנויות:

אין די לצייר ולבחוש ולשים
ביד תואמה את הכחול בוורוד,
וכה העלות בצבעים תוססים

נופים על הבד ותמונות ומראות;
כי יש להשהות רגעים נחפזים
וזכור והקשב ואסוף הפזורות
כי נוף הוא לכוד פלאי־ארץ כמוסים,
והוא חידוש העולם במראות.

אך פיכמן לא הסתפק מעודו בכתר של משורר־הנוף וביקש להרחיב את תחומי שירתו ותכניה. ונסיונות אלה, גם אם לא כולם עלו יפה במידה שווה, ראויים שניתן דעתנו עליהם. במבוא לקובץ שיריו „ימי שמש", שהוא אסופת הפואימות התנ"כיות שלו, כותב פיכמן:

„...השירה הלירית היתה כל ימי בעיני האמצעי הנעלה ביותר להבעת־אדם :אמנה, בעוד ששרבובה על־ידי הרחבת דברים נראה לי כעיוּוי צורתה האמתית. רק בגיל מאוחר מאד, כשגמל בי הצורך להביע את עצמי באמצעות דמויות אובייקטיביות, מצאתי את הפואימה הלירית, המוחזקת על־ידי יסודות דרמטיים־אפיים, מוצדקת כצורת מעבר. ברם, גם צורה זו אינה, אף על פי כן, בעיקרה אלא התפתחות השיר הלירי וציור־הנוף, ומראות הארץ שהפילו אור חדש על התנ"ך כולו — הם בעיקר שנתנו חיים גם לדמויות הקדומות..."

אפשר לחלוק על תפיסת הדמויות התנ"כיות של פיכמן, ואפשר גם לערער על הערך הדרמטי והאפי של הפואמות האלה. אך דבר אחד נעלה הוא מן הספק: שירתו של ליריקן מובהק זה נתעשרה מנסיונות אלה: היא זכתה באור החוזר של מאמצי הרחבה והעמקה אלה ונעשתה תמציתית ועשירת־בטוי יותר.

ומאידך גיסא, הלך פיכמן אל מעין השירה העממית, היהודית והסלאווית, וסיגל לעצמו מניגוניה הפשוטים ורווי־הרגש, מדימוייה הנועזים בפרימי־טיביות שלהם, מתכניה הצלולים והתמימים. ובאותו זמן הוא לא הדיר הנאה משירה מודרנית, יצירת הדור המאוחר יותר בשירה העברית, וזיקתו זו לשירת הצעירים ממנו — שעוד נרחיב עליה את הדיבור בהמשך הדברים — עשתה אותו לחוליה מקשרת בין שתי תקופות בשירה העברית.

פיכמן נתברך בכשרון רוחני נדיר של עירנות מתמדת לחדש; כתיבתו היתה תמיד — גם בשנות חייו האחרונות — הניגוד הגמור לכל הסתיידות וקיפאון. היא היתה מתחדשת לבקרים, מרחיבה יכלתה הצורנית והתכנית. ואף על פי שערכי־היסוד של שירתו כבר היו קבועים ויצוקים בראשית־דרכו, הוא לא חדל להזקיק את עצמו לנושאים חדשים ולצורות־הבעה

הדשות. בנדודיו הגיע פיכמן לארצות רבות, ולא היה משורר עברי בדורו שגילה רגישות כה חדה וכושר קליטה כה נדיב לנופים זרים ואקלימים רוחניים רחוקים.

אם כי ביסוד־נפשו היה פיכמן בנה של תקופה אחרת, שלווה יותר ויציבה יותר, ורשמיו הראשונים נקלטו בעולם שבו יכול אדם ליהנות באין מפריע מנוי של ניר ואילן ולומר „שירה צרופה", — בכל זאת הוא לא נכבל בתחומי עולם־של־אתמול. הוא חש את המעבר במלוא הכרתו ותודעתו הפיוטית ואף הסיק מסקנות מדרכי התמורה. בימי השואה והמלחמה גייס את שירתו לנושא האקטואלי, סגנונה נצטלל ונתפכח. פרק את נטל הדימויים המכביד והחל לכנות דברים בשמם ההגוי והמפורש:

הסכנו ליגון ולאימים;
ללא זריחה קם יום ושב לשקוע,
ולב יצפה מחר ללא־שלומים,
ובעוד לא בא, צילו ישחיר כלוע.

אך לא להתפלץ ולא לדמוע,
כי יום וליל חשל אגרוף־נוקמים,
ובנבלים הכות ולא לרגוע —
כה נעקר, אחים, מכאב משמים!

הן לא אפסו בארצי עוד לבבות,
אשר עם שוא גלים דמם ינוע
ולאהוב נוצרו, ליקוד ונבוט;

איך רבבות ישלו על פתחי־לוע,
ולא הזעיק הסער עוד אותם
למרי, לאהבה, לפדות אדם!

ובשנות חייו האחרונות יכול היה פיכמן לזקוף לעצמו כיבוש אמנותי נוסף. כוונתי לפרקי הזכרונות האישיים, שהובאו במקובץ בספרו „דמויות קדומים". פרקים אלה גילו את כושרו של המשורר לשמור אמונים למהות שירתו גם בהיאחזו בנושא הפרוזאי. והצורה החופשית של כתיבה זו השאירה כר נרחב להעמקת ההסתכלות והרחבת התיאור האפי.

במאבק שבין הריאליזם והפיוטיות בשירת פיכמן היתה לרוב ידו של הפיוט על העליונה. אך אם בכתביו המוקדמים היה נצחון זה כרוך לפעמים בוויתור על האוטנטיות של התיאור — הרי שבכתביו האחרונים ידע פיכמן לשוות את בהירות־הראייה וצלילות־התיאור לכל נושא שנגע בו, בלי לוותר וויתור כלשהו על הערך הפיוטי של הכתיבה. ומזיגה זו היתה מערכי היסוד של יצירתו.

ג.

יצירתו הביקורתית של יעקב פיכמן מכונסת בכמה כרכים והיא מקיפה כמעט את כל הרבדים, האסכולה והאישים החשובים בתולדות הספרות העברית החדשה. פיכמן הקדיש מונוגראפיות מקיפות לאלופי ההשכלה (מאפו, יל״ג, פרץ סמולנסקין), כתב ספר על ביאליק, הקדיש מאמרים רבים לצדדים השונים שבאישיותם ויצירתם של סופרי אודיסה (מנדלי, אחד־העם, ש. בן־ציון), סופרי וורשא (סוקולוב, פרץ, פרישמן, ברדיצ׳בסקי), בני־דורו (טשרניחובסקי, ברנר, גנסין, שטיינברג, ר׳ בנימין, ברקוביץ, דבורה בארון, ברש, בורלא, עגנון ועוד) ואף לכמה מן היוצרים החשובים מבני הדורות הצעירים יותר. מבין שיטיהם נשקפת אלינו דמותו של המחבר, שהיה לא רק אחד היוצרים החשובים והמשובחים של הזמן הזה, אלא גם אחת הדמויות ההומניות ביותר, איש נעים־הליכות וטוב־מזג, בעל תמימות פיוטית אוטנטית ופשטות אצילית בחייו וביצירתו.

קלוזנר סידר את הביבליוגראפיה של הספרות העברית החדשה, כתב את תולדות־חייהם של חשובי יוצריה, סיכם את הישגיהם הספרותיים; פ. לחובר עיצב את המסגרות האיסטרטגיות של תולדות ספרותנו החדשה, הגדיר את מהותם של היוצרים בצורה מפוכחת, ללא מגמתיות גלויה, אם גם דידאקטית יתר־על־המידה. יעקב פיכמן הניח את יסודותיה של הביקורת היוצרת, שהיא מזיגה של מדע ופיוט, של עיון והזדהות... שלושתם הניחו יסודות לביקורת המודרנית שלנו, ולכל אחד מהם זכויות משלו; אך אם נשאל את עצמנו מיהו הקרוב לנו ביותר, ממי הרבינו ללמוד, בעקבות מי רצינו ללכת, תהיה התשובה אחת: יעקב פיכמן. בכתיבתו נמצאו אותם יסודות „אל־זמניים״, המאפשרים לנו לקרוא גם כיום דברים

שפיכמן כתב לפני עשר, עשרים או שלושים שנה בלי לחוש כלל כי „נתישנו", בלי לזכור כלל שהם נכתבו לפני שנים רבות ולא בזמן הזה. דומה, כי „נוכחותו" הרוחנית של פיכמן עוד תהיה מורגשת בתוכנו ימים רבים ותופעה זו ברכתה מרובה, כי פיכמן מתגלה לנו במאמריו לא רק כמשורר עדין־רגש ודק־ביטוי, אלא גם כאחד ממורי ההלכה האסתטית והמוסרית הגדולים של הדור.

פיכמן המסאי והמבקר אינו שונה במהותו מפיכמן המשורר. הפרוזה הביקורתית והאסאיסטית לא שימשה לו מעודו תחליף לשירתו או סטיה ממנה, אלא רק השלמה ולוואי. כתיבת המאמרים היתה לו מעין היפוש אחרי צורות־בטוי רחבות יותר לאותה „מהות" שביקש למצותה בשירתו. ויש בין רשימותיו פרקים שערכם אינו נופל, ואולי גם עולה, על ערך שיריו. דומה כאילו היה כאן, בתחום הפרוזה, חופשי יותר להביע את רחשי נפשו, בעל אפשרויות רחבות יותר של בטוי. כי הרשימה הפיכמנית לא היתה מעולם רק „אינטלקטואלית" צרופה; תמיד השכיל למזג במסגרתה את תיאור־הנוף הפיוטי עם הנעימה האוטוביוגראפית, את הלחן הלירי עם ההערכה האסתטית.

דרך זו בביקורת, שהיא דרכם של המבקרים האימפרסיוניסטים בני סוף המאה התשע־עשרה (בעיקר אנאטול פראנס וז'יל למטר), סכנות רבות רובצות לפתחה. על נקלה יכול המבקר הבוחר בדרך זו לסטות ולתעות במשעולים רחוקים מכל מושג של הערכה, דיון או פירוש (והרי אלה יסודותיה של הביקורת הספרותית!) ולהפליג אל ההשתפכות הלירית המפוקפקת או אל ההתפלספות השטחית. הביקורת הפסיבדו־פיוטית היתה תמיד חשודה עלינו, שכן בה תפסה המיתפורה את מקום האידיאה — והכירכורים ההגותיים (כביכול) בעקבות היצירה־ומסביבה באו במקום העיון הישיר בתוכנה ובצורתה.

ולא כן פיכמן. מסותיו עשויות אמנם על פי רוב הסממנים של הביקורת האימפרסיוניסטית והפיוטית, אך הן נקיות מכל הפגמים והליקויים שמנינו בזו. פיכמן מספר אמנם על עצמו בנוגעו בכל יצירה ובכל יוצר; הוא מפרט מתי וכיצד הכיר את הסופר הנידון או באיזה נסיבות ובאיזה פרק־זמן קרא את היצירה המסוימת. אבל, לעולם אין סיפורו־האוטוביוגראפי „סתמי", כי לעולם אין פיכמן עושה זאת רק מסיבות של פינוק־עצמי. בסופו של דבר מתברר לך הגרעין התכליתי שבפרק האוטובאוגראפי שלו; וברוב המקרים אתה נוכח לדעת כי בסיפורו האישי מאד של פיכמן יש משהו מן האופייני לדור שלם, לתקופה שלמה, למחנה שלם.

ואם פיכמן נוהג כך בכל מקרה הרי זה לאו דווקא משום שהוא מבקש בכוונה תחילה לגלות את הצד האופייני, הספציפי, ליצירה ולזמן, אלא משום שהוא אינו שם פדות בין אישיות הסופר וכתיבתו. תמיד הוא נוטה לזהות זו, ודומה כי אין הוא מאמין ביצירה שאינה אידנטית עם אישיותו של היוצר, כי הוא אוהב במיוחד את הסופרים ש„ריתמוס אחד להם בעל־פה ובכתב". ובנסותו לקבוע את ה„ריתמוס" הזה, מעלה פיכמן בקנה אחד את האיש ויצירתו ואת הנוף ואת המקום ואת רוח־הזמן, עד שהוא מוציא מתחת ידו פרקי שירה אמתית.

אכן פיכמן היה משורר בכל הווייתו. השירה היתה בעיניו השאור שבעיסת החיים, ואין צורך לומר שבאומרו „שירה" הוא התכוון למושג הרבה יותר רחב וגדול מן המושג התיאורטי המדוייק. השירה מצויה לדידו בכל מקום שיש כשרון, יופי, מוסר. והוא מוצא זהות אף בין איש־המחקר ואיש־השירה. „הנכון הוא ששני הטיפוסים האלה שונים ביסוד נפשם?" שואל פיכמן במסתו על בוקי בן יגלי, ומשיב:

„משוררי ספרד הוכיחו אחרת. ההתעסקות בדברי מחשבה העמיקה את שירת רשב"ג שהיה פייטן ופילוסוף במידה שווה ועל כן חשב כמשורר ושר כחושב; ואפילו יהודה הלוי, ששלטון הלב ושלטון השכל לא היו בו „מעויינים" כברשב"ג — כלום הפסיד „הכוזרי" על ידי שפע האהבה המפעם אותו?"

ובמקום אחר הוא מיצר על כך שבימינו חל תהליך של ריחוק וקיטוב בין השירה והמחקר:

„הקו החד, המפסיק בימינו בין שירה למחקר, אינו אלא תוצאה של דיפירנציאציה קיצונית בת התקופות האחרונות — תוצאה של הסתעפות מלאכותית זו, שטישטשה לשם חיזוק ה„מקצוע" את רבגונותו של הפרט וביטלה את מושג „החכם הכולל", שאינו מכיר על הרוב בצמצום התחומים. אין ספק, שצמצום זה נעל כמה שערים בפני איש־הרוח. מאז נכרתה האוניברסאליות נתכנסה הרוח באפיקים צרים, מבוצרים. הגדולה שברעות היתה, כי החוקר התחיל רואה כ„חובת המקצוע" להתנכר לשירה, להטיל פגם בחברו החשוד על שמינית שבשמינית של שירה ושגם המשורר מצדו חדל להאמין באיש המדע והתחיל רואה בו איש ריב, המתנקש בנפשו".

כתיבתו של פיכמן אינה פסקנית, אין בה כלום מן המשפט־שאין־להרהר־אחריו, מגזר־הדין המוחלט. עיקרה בהרגשת הקירבה והזהות עם היוצר. והדבר המפליא הוא — כי פיכמן יכול היה להרגיש קירבה זו ליוצרים כה רבים וכה שונים זה מזה. בשעה שרוב המבקרים שלנו בחרו

בחירה פרטיזנית חד־צדדית, ביקש פיכמן לקרב אף את הרחוקים, בכוח האהבה וההבנה שמעבר להבדלי הסגנון והזרם, המזג והאסכולה. בעיניו לא עמדה מעולם הדילמה: פרישמן או פרץ, מנדלי או גנסין, נוסח אודיסה או נוסח ווארשא. בעיניו היו כולם גם יחד כשרים, הוא היה כאילו מעבר לכל מחלוקת ארעית. והוא חבק בזרועותיו את מרבית ערכיה הוודאיים של היצירה העברית בדורו ובדורות הקדומים. כי פיכמן היה בעל עין טובה ומזג נוח. הוא לא נגרף בשטף הפולמוס ולא עיוות דינים; על כן השכיל לקרב רחוקים.

יש אשר דרשו תכונה זו לגנאי ואמרו שהיא נובעת מתוך פשרנות. אבל עתה, כשאנו דנים בכתבי פיכמן מחוץ לכל סערה של ויכוח וללא כל פניות, נוכל לומר כי במקרים רבים צדק פיכמן מכל יריביו דווקא משום שידע להבליג על יצרים ולהתעלות לרמת הדיון האובייקטיבית וההוגנת ביותר: זו שאינה משוחדת ואינה נושאת־פנים. והוא ידע להמחיש מידה זו גם לגבי אלה שהיו ההיפך הגמור ממנו, שדרכם היתה מנוגדת בתכלית לדרכו שלו. הנה, לדוגמא, דבריו על ראובן בריינין:

....„המומנט היחידי, שגם בריינין חטא כנגד הביקורת האמתית, בהתעלמו מאישיותו של הסופר, שרק היא עשויה לשמש נקודת מוצא לכל ביקורת, היתה השתערותו הידועה על גורדון. פרקי הביקורת האלה, שהתעללו בגווית האריה המת, היו, כשהם לעצמם, לא רק חטא, כי אם אקט של חוסר־תרבות. ואולם זאת היתה אחת מאותן העברות, השקולות כנגד כמה וכמה מצוות. זאת היתה ההתנערות הראשונה, התפרצות הנוער ועזות הנוער. זה היה מפעל ריבולוציוני ברוח — אות הזמן. מתוך תרועת־המלחמה שבפרקי־הביקורת האלה עלתה תביעת־התקופה האכזרית לפנות את המקום לשירה חדשה, להכשיר לה את הלבבות. הביקורת כיצירה, פעמים אינה יודעת רחמים. חובתה היא גם לעקור, ואולם רק לשם הפראה, רק לשם היצירה החדשה. גורדון היה ארז קשה יותר מדי, למען שייעקר כולו ביד הרוחות החדשות; אך לזמן־מה נתקלש לצלו הכבד. מחיוכה החם של הלירִיקה הצעירה הוקל העולם, הוקלו הלבבות, וענק־ההשכלה נסוג אחור, נצטמצם עד כלות ימי האביב".

גם בנקודה „עדינה" זו לא נקט פיכמן עמדה חד־צדדית. הוא פותח אמנם בהסתייגות מהתקפתו של בריינין על גורדון, והסתייגות זו מובנת לנו בהחלט, בעיקר כשאנו זוכרים שפיכמן עצמו היה בעל טמפרמנט נוח ומעולם לא יצא בהתקפה ביקורתית על שום סופר... אבל, אין הוא יכול שלא להודות בצד החיובי, המפרה, שבהתקפתו של בריינין. והוא מבין כי בעצם

לא היה זה אלא אחד הגילויים של „מלחמת הדורות" בספרות, הפגנתו של בן הדור הצעיר הנלחם לשירה אחרת, לספרות אחרת. ומתוך האספקט הכללי הזה מיטשטש כמעט לגמרי הרושם שפיכמן אינו סומך ידיו על „שחצנות" הנעורים של בריינין. להיפך, הוא מגלה אפילו את החיוב הטמון בה:

„פרקי הקטגוריה האלה, שעוד רב התום בהם כל כך, עד שהם מעלים, בהקראם עתה, גם צחוק קל על שפתינו, היו מפעל הגיבורים הראשון בביקורת העברית הצעירה. הם סימנו בחרט אדום את גבולות התקופה. עד־כאן נלחמו כנגד הבטלנות, כנגד הזיוף והמליצה; עכשיו לא נלחמו אלא בעד השירה. לא בשם השיטה ולא בשם הרעיון, כי אם בשם השירה עצמה. עד־כאן היתה שלטת הספרות, היצירה מדעת, פרי הרצון ופרי הנטייה; מכאן מתחילה ממלכת השירה, היצירה משפע פנימי, הברכה הסמויה מן העין. על זה הכריז בריינין בסגנון מלא פתוס, בקול מלא אמונה ונוער, הוא היה לא רק המודיע על ערכי־השירה החדשים, — הוא קרא להם, הוא עורר את הצמאון אליהם. דבריו עודדו, העירו עוז, דפקו על הלב כרעמי־קיץ, כהכרזת־השחרור. מאז לא היה צורך עוד ללמד זכות על החדש, לפתוח לפניו את השערים. לאחר בשורת בריינין בא כמבואי עיר מבוקעה. רק זקני התקופה עוד רעמו פנים מעט, אך הנצחון היה מכריע, ואיש לא יכול עוד להסב את גלגל שירתנו אחורנית".

כעבור שנים רבות היתה לפיכמן הזדמנות שניה לגלות את אהדתו וקירבתו לחדש. בימי הופעת השירה הארצישראלית הצעירה של העליה השלישית ומאבקם נגד הקו השולט בשירה העברית, היה פיכמן במחנה הביאליקאי. אבל, הוא היה אחד הראשונים שהכיר בערכים הוודאיים שהביאו לשירתנו שלונסקי והבאים אחריו. ובמאמריו המאוחרים הוא אף הצדיק את מאבקם מתוך אותה פרספקטיבה־כללית שגילה גם במאבקו של בריינין. ועל כן, מה שנראה היה כגילוי של חולשה, של חוסר עמדה מוצקת, אפילו של „אופורטוניזם", מופיע באור מלא עתה, כשוך סערת־הויכוח והמאבק, ומעלה את פיכמן מעל לבני־דורו, מעלה את ביקורתו־היוצרת מעל לרמה הממוצעת בדורו. כי פיכמן שימש בספרותנו כאחד הגורמים המקדמים ביותר, כמגשר גשרים בין הדורות.

ד.

מבקרים ספרותיים משתייכים, על פי חלוקה כללית ביותר, לשני סוגים: השופטים והמפרשים. במחנה הראשון נכללים אלה שעיקר ענינם

— לחרוץ דין, להוציא משפט, לשבט או לחסד, על יצירה ויוצר. פעולתם היא פעולת מיון ואיזון, קביעת סולם הערכים. הם היוצרים את המסגרות ל„תולדות הספרות", לאחר שעסקו בנפוי ונכוש, קבעו לכל סופר ולכל ספר את מקומו, את מידת חשיבותו. ואלו למחנה השני שייכים אלה שמתוך זיקה ליצירה מסוימת ולסופר מסוים באים הם להעטותם בדברי־הסבר ופירוש, לעשות פומבי את זיקתם ולחבב על הקוראים את היקר להם. הם מלווים את יקיריהם בדרכם, מוציאים מוניטין ליצירותיהם, מבארים את המוקשה והטעון הבהרה, מדגישים את המקומות המוצלחים והיפים ביותר. ואין צורך לומר, כי פעולתם של „המפרשים" חשובה לא פחות מפעולת „השופטים", כמובן כשהיא נעשית בטעם ובכשרון.

יעקב פיכמן הנהו על פי עצם טבעו ומהותו מן ה„מפרשים", אולי הטוב שבמבקרים־המפרשים בספרות העברית בת־זמננו. ועלינו לציין לא רק באיזו מידה של הבנה והזדהות הוא עושה את עבודתו זו, אלא אף לציין מה רחב היקף התענינותו, מה רבות ידיעותיו ומה נדיב טעמו. למן התנ"ך ועד לספרותנו הצעירה לא היה כמעט חזיון ספרותי חשוב שפיכמן לא ליווה אותו בעין טובה ובלב פתוח. הוא ידע להתרומם תמיד מעל לכל מחלוקת חולפת, ששרשיה נעוצים בצרכי־הזמן, להיות קרוב לבעלי אסכולות שונות וסגנונות שונים. קנה־המידה היחידי שהיה נקוט בידו היתה אמת היצירה, גרעינה השירי, נאמנותה האנושית. על כן מקיפים כתביו הביקורתיים את סופרי ההשכלה ובוני ספרותנו החדשה, סופרי המרכז האודיסאי והמרכז הוורשאי, ראשוני הספרות הארצישראלית, — ואף אלה שהיו מסוכסכים ומפולגים בחייהם מוצאים את עצמם זה בצד זה בכרכיו של פיכמן והקורא המעיין בהם חש יותר במשותף שביניהם מאשר במפריד.

מן הראוי להזכיר גם את העובדה המאלפת, שמכל בני־דורו הגיע פיכמן בלבד לידי התענינות פעילה במעשי ה„בנים", בני המשמרות הצעירות בספרותנו. רבים וכן טובים לא עמדו במירוץ זה עם הזמן שהוא קשה בכל ספרות והוא קשה שבעתיים בספרות העברית, העומדת בסימן התמורה המתמדת, המתחדשת לבקרים בתוקף התמורות החלות בחיי הארץ. על כן נמצאו סופרים ומבקרים חשובים שלא היו מסוגלים לעקוב אחרי המתרחש בספרותנו מעבר לנקודה מסוימת, שהיו סומים וחרשים לצבעים החדשים ולקולות החדשים שהופיעו באופק. ואילו פיכמן מעולם לא טען את טענת ה„בלתי־מובניות", — שלעתים קרובות היא תוצאת סמיותם של הטוענים, — אלא תמיד השתדל להקשיב קשב רב לכל לחן חדש,

לתפוס את פשרו. ועל כן הוכשר להיות המלווה הנאמן של ספרותנו, על כל גווניה וגלגוליה בחמישים השנים האחרונות.

ואם כי על פי עצם־מהותו נועד פיכמן להיות רק מבקר־מפרש, הרי בתוקף תנאיה הבלתי־תקינים ודרכי־התפתחותה המעוקלות של ספרותנו, נסחף גם הוא למערבולת, נאלץ להזדהות עם צד מן הצדדים הנאבקים ואף לשלוח ידו בפולמוס. על פי גילו וחינוכו היה פיכמן שייך לדורו של ביאליק, דור זה שאהב את הברי, המוצק, ההגיוני — את „הקו הקלאסי"; ומובנת מאליה התנגדותו לאנשי ה„שמאל", המעורער, שונאי „ההגיון הפשוט", שוברי הקו־הקלאסי, שראשית הופעתם באופק ספרותנו חלה באמצע שנות העשרים. וכשהועלתה לדיון עצם השאלה אם בכלל מסוגלת הספרות העברית לקלוט את המודרניזם, השיב פיכמן בשלילה:

„לחינם חושבים, שהשאיפה המודרנית, האכספרסיוניסטית, הסימבולית וכו', תכבוש אצלנו את הכשרונות האמתיים. עמים, שיש להם כבר אמנות של צורה, בועטים בה מתוך שובע ושואפים שוב ליצירה של בטוי. יצירה כזו מחזירה להם שוב את הנוער, מטילה רעננות חדשה בתוכן. היא הורסת את הנוסח לזמן מה, כדי לשוב אליו אחר־כך בכוחות חדשים. אבל בספרות כספרותנו, שעוד לא הגיעה לידי צורה, הזלזול בצורה והתעתועים המודרניסטיים הנהוגים עכשיו בספרויות אחרות הם מסוכנים מאד. אין עוד כנגד מה להלחם. ואנחנו נהיה רק מגוחכים אם נתקומם כנגד הקלאסיות, שאינה עוד אצלנו. זה מראה רק, עד כמה ה„מהפכנים" שלנו אינם לפי־שעה אלא מחקים מה שהם רואים אצל אחרים". („צורה ובטוי", „התקופה" כרך י"ט).

אפשר להבין את חששותיו של פיכמן אם מביאים בחשבון כי דברים אלה נכתבו בתרפ"ג, לפני הופעת „המהלך־החדש" בספרותנו בכל תנופת־עוצמתו ובכל יכולתו. אם הדברים המובאים לעיל נאמרו על יסוד נסיונות „מודרניסטיים" מפוקפקים, מעשי־חיקוי לזרמים מספריות זרות, — אין להפריכם כליל. לכל היותר אפשר לחלוק על פיכמן כשהוא טוען שספרותנו ה„קלאסית" לא התבצרה עדיין די הצורך, ומשום כך מוקדמת הופעת המודרניזם שעיקרו שבירה וניתוץ. ואפשר גם לטעון כנגדו על אשר אין הוא מניח כי אפשרית גם ספרות עברית מודרניסטית שתצמח על קרקע שלנו ולא תהיה זמורת־זר. כשם שאפשר לתהות על הצלחתה של ההגדרה שאין המודרניזם אלא „זלזול בצורה ותעתועים"... אבל וויכוח כזה אינו מהוגן, מתוך הסיבה הפשוטה שאנו, המדברים מעל הפוזיציה של שנה מאוחרת, כשאנו מצויידים במטען־של־נסיון, ואולי רק משום כך אנו

צודקים יותר ממי שאמר מה שאמר בתרפ״ג. וחייבים אנו אף להציג את השאלה: האם פיכמן עצמו מוכן היה בסוף חייו לחתום מחדש על הדברים שהשמיע אז? ובדיקה יסודית (ולא רק העובדה שפיכמן לא כינס מאמר זה בכתביו המקובצים) תוכיח כי התשובה היא שלילית בהחלט.

בשלב מאוחר יותר ערך פיכמן רביזיה מוחלטת בדעותיו בדבר המודרניזם והגיע למסקנות נבונות, המבוססות על הבנת הגיון התפתחותה של הספרות. לא היה בזה משום שינוי־קו ומעבר ממחנה למחנה, אלא נסיון להתמודד עם ההבנה האובייקטיבית של הבעיה. בדברים שכתב פיכמן בשנים האחרונות על השירה המודרנית ועל שאלת התמורה בספרות בכלל, אין משום התכחשות לדעות שדגל בהן מקודם, כשם שאין בהם משום „המרת אהבה" לראשונים, לקלאסיקנים. יש בהם רק תוספת של הבנה והערכה, העמדת ה„ערך היצירתי" מעל לפולמוס בין החדש והישן והכרה בעובדה שהמהלך־החדש בספרותנו לא היה בחינת התכחשות למורשה אלא המשכה בדרך מיוחדת לו. וכך כותב פיכמן בפרק „הזיקה לשירה המודרנית" שבספרו „שירת ביאליק".

„מודרניזם הוא מושג יחסי. כל מי שמביא עמו כשרון אמתי, מביא גם ראיית־עולם חדשה, המחייבת, גם בלי כל אידיאולוגיה, דרכי־ביטוי ואמצעי־ביטוי חדשים. כלום לא היה מיכ"ל מודרני לגבי אביו, מאנה — כלפי יל"ג, וביאליק, תלמידו של יל"ג — כלפי רבו הנערץ? כלום לא היו הנמושות מן הדור הקודם קובלים גם על ביאליק, שאינו מובן, שהוא „מקלקל את הלשון", וכו' וכו'? ההבדל הוא שמיכ"ל, מאנה וביאליק לא ידעו שהם חדשנים — אדרבה, האמינו שהם ממשיכים, שהם נאמנים לתורת רבותיהם, ובאמת המשיכו, — כשם שהמשיכו שטיינמן ושלונסקי, שצמחו מן הקרקע הדשן של ביאליק ומנדלי יותר משצמחו מפרישמן, מסוקולוב, שאותם ראו כמוריהם".

ובמאמרו „מושג השירה המודרנית" („מאזנים" כרך ט"ו, תש"ג) חוזר פיכמן לדון בשאלת המודרניזם והוא מרחיב את מסגרת הדיון לעבר ההכללה. לאחר שהוא קובע שוב את יחסיותו של המושג „מודרניזם", תופס פיכמן אל נכון, כי מלחמת החדש בישן היא למעשה מלחמתו של כל דור „על נפשו, על ראית־עיניו, על תפיסת חושיו". —

„עצם המונח מודרניזם פעמים מטעה, שהרי לאמתו של דבר — כל דור חדש (ועוד פעם: דור יוצר, דור בעל־רצון ליצירה, — לבטוי עצמו, לתפיסת עולמו) על כרחו מביא עמו כלים חדשים, סגנון חדש; גם בלי כוונה לפסול, הוא פוסל, דוחה את מה שמעמעם עליו; גם בלי להכיר

בחידושיו, הוא מחדש, הואיל וצר לו בצורות הקיימות, באמצעים שנשחקו מרוב שימוש ושאין בהם כדי לבטא את העולם שנתחדש עליו (באם נתחדש). לא ביאליק וטשרניחובסקי בלבד היו מודרניסטים, כי אם גם דור־הבינים (מאנה, שפירא, פרץ, פרישמן) הוכרחו לריתמים נגינתיים יותר, ללשון מחודשת, אביבית יותר, כדי להטביע את חותם עצמם ואת חותם זמנם על יצירתם. ואם עוד מובן במקצת, שנמצאו מתנגדים לטשר־ניחובסקי (ואחד מהם היה אדם כפרישמן), למשורר שהביא ממרחקים את לחמו, — כמה מוזרה ולא־מובנה ההתנגדות מצד רבים גם לביאליק, שטבע את מטבעותיו בכלי־דפוס כל־כך מסורתיים־יהודיים. סימן, שרוב בני הדור נתונים בתוך נרתיק זמנם ומושגיו ותהושותיו לאין מוצא, והחדש מדכא אותם במדה כזו, שאינם מ ס ו ג ל י ם לתפוס את הנובט והצומח. לא תמיד סימן הוא לקהות. פעמים גם התנגדות זו סימן לעצמיות חריפה, שאינה יכולה לוותר על עצמה ונוח לה שלא להבין לאויבה. אבל תמיד היא מעידה על צרות־ההשגה ופעמים גם על ג מ ר ־ ח ז ו ן. דווקא ההכרה במיעוט כוחו של הישן להתחדש עם הדור, מולידה התנג־דות קיצונית לו. מי שעומד עדיין בעצמו בתוך פרוצס של צמיחה, עלול להבחין גם בגידולים מתהווים, שכן צמיחה אמתית מוציאה מן העוגה שעג הדור לעצמו, — שעג כל משורר לעצמו. ובעצם הרי כל משורר בעל־צורה מ ו ד ר נ י — זאת אומרת: נאבק לבטוי משלו, לקצבן משלו. מושכים בעול המסורת, בלי לבעוט בה, בלי להתקומם לה, רק מעוטי הרצון, מעוטי הכוח, שנוח להם לדשדש בגבולות שגבלו ראשונים".

כך מוציא פיכמן את שאלת המודרניות לרחבת ההיסטוריה, מוכיח שאין זה חזיון מיוחד לזמננו, אלא חזיון נפרץ בכל הזמנים. בהמשך דבריו הוא מגיע לידי חיוב המרד הזה, שהוא מרד פורה. דעתו של פיכמן על מחזוריותה של המודרניות ועל היותה למעשה „המשך" ולא „סצסיה" זהה עם הדעות ה פ ר ו ג ר ס י ב י ו ת ביותר על דרך התפתחותה של הספרות:

„...כל דור שאינו יורש בלבד, כל משורר בעל־כתפיים, שאינו נשען כולו על אחרים, הוא מודרניסטן. חוק פנימי כופה עליו לחדש את כלי־המבטא — אפילו אלה ש ח ו ז ר י ם א ל י ה ם לאחר זמן. החרדים לסגנון ה„קלאסי" אינם מכירים, שדווקא הדור המתקומם לו ש ו מ ר ע ל י ו — מגן עליו מפני האפיגונים, שמרוב נאמנות לו הם מבזבזים את טובו ומיבשים את לשדו. צא וראה, שדווקא בלוק, בימי הבגרות, שב אל פושקין. ולא הוא בלבד — כל בני־הדור הוכשרו לשוב אל פושקין ע"י

שנתחדשו בעצמם, על ידי ששבו אליו לא כיורשים. עניים שפרנסתם עליו, כי אם כבעלי הון משלהם, — כתוספת כוח לו ולעצמם כאחד".

„...דווקא היצירה המודרנית, שכאילו מתקוממת למסורת, היא היא המחזקת אותה — המחזקת את כל התרבות על ידי הזרמת כוחות נוס־פים, ריתמים וצבעים נוספים לתוכה..." אתה קורא דברים אלה שכתב פיכמן בשנת תש"ג, פיכמן זה שהיה מן הסופרים הקרובים לביאליק, פיכמן הרואה את עצמו קשור קשר בל ינתק בדורו של ביאליק, — ואתה מתפעל על רוחב תפיסתו את בעית המורשה והתמורה בספרות, את גישתו המתקדמת לדברים.

פיכמן לא היה רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים. מאז ומעולם שאף להבין גם את הרחוק ממנו במהות, בתוכן ובסגנון. הוא לא נשתעבד מעולם לאיזו אסכולה או לאיזו אישיות ספרותית עד כדי כך שיבוא לידי עשיית עוול לאלה ששחו בזרם הנגדי. ידוע למשל יחסו השלילי של ביאליק לגנסין. „מה שביאליק לא העריך בגנסין — מספר פיכמן — את המאמץ לבטוי, היה בלי ספק משגה, משהו מצמצום הראייה, שלא לקה בו אלא לעתים רחוקות מאד. היתה זאת בלי ספק השפעת האסכולה... על כל פנים לא היה כאן משום בלבול דעות. קסם זה שבמאבק לבטוי, שאולי היה המפרה ביותר את היצירה המתהווה — היה זר לו..."

ואלו פיכמן, למרות היותו אף הוא קרוב לאותה „אסכולה", לא לגלג על גנסין אלא ניסה למצות עד תומה את שאלת הבטוי ביצירתו של המספר הלירי הגדול:

„כוח הבטוי — וודאי שהיה לו כזה, הגם שלא תמיד מגיעה שירתו לידי הביטוי המקובל. כוחה היה ביכולת האצילית שלא להביע, להתעכב על סף ההבעה. אנחנו נדע פעם להעריך כוח זה, הבז לביטוי ואינו משתע־בד לו גם כשהוא נכנע לו מקצתו. גדול כוחו של המוותר על הבטוי — גדול לפעמים גם מן המבטא, ושירת גנסין שהיתה כולה תהייה על העולם, לא יכלה למצוא את תיקונה בגושפנקה העוברת. ברם היא ידעה לתת דמות וביטוי לעולם זה, ההולך ומתחמק, הקיים ואינו קיים — לזה שהוא צומח ונובל ואינו פוסק מהיות בכל זאת אף רגע". („בני דור", הוצ' עם עובד, תשי"ב).

אולם המבחן הגדול והמכריע למבקר כפיכמן, המגלה סימפטיה לכל יוצר של אמת, הוא הכתיבה על בני המשמרות המאוחרות יותר, על הצעירים ממנו. ופיכמן עמד גם במבחן זה. (וחבל רק שדבריו על משוררי „המהלך החדש", החל במבשרם אברהם בן־יצחק, וכלה בחשובי יוצריה

של השירה הארצישראלית החדשה א. שלונסקי, נתן אלתרמן. לאה גולדברג — וכן מאמרו על סיפורי יזהר — לא כונסו עדיין ואין לנו האפשרות לעיין בהם במקובץ... אספנו במקצת את פזוריהם והרינו מביאים כמה דוגמאות מהם):

עניין רב מגלים אנו במסתו של פיכמן על שירת שלונסקי (בקובץ „יבול", ספרית־פועלים 1951). שוב חוזר פיכמן ומעלה את זכר המאבק שהתנהל בראשית שנות השלושים, ושאף הוא היה בו „צד", ואומר:

„פהות מכל חפצתי „ליישב" את הדברים ולהעלים עין מן ההתנגשות המכאיבה, — אף אם הכרחית שבין דור לדור. אין זו, כמובן, הראשונה בשירתנו. לא קלה היתה זו של דונש בן לברט עם מתנגדיו, זו של שירת ההשכלה ושל חיבת־ציון. וכלום בלי התנגדות נכנס טשרניחובסקי? ואפילו ביאליק, שהיה בר־מזל כל כך; ואיש לא עמד כנגדו. משצומח משהו חדש, על כרחו הוא דוחק את רגלי הישן. ואין זאת כלל שאלה של „מי גדול ממי", כי אם מה מתבקש אותה שעה יותר לעולם."

להלן מביע פיכמן את הסברה כי אותו פולמוס הקדים לבוא, משום שרוב המשוררים בני־דורו של ביאליק היו אז עדיין במיטב שנותיהם, במלוא אונם... „אף על פי־כן הרגש שמשהו התחיל נע כאן בעצלתיים — שנדרשת התרכזות חדשה, בדיקה עצמית חדשה: שאין להסתפק במה שהושג, הסתמנה, גם ביצירות החשובות של הדור נטיה לשהות יותר מדי על הנוסח שנכתב, וכמה מן הנצנים החדשים, גם אלה שחוננו בכשרון שאינו מוטל בספק — התחילו מגלים התרופפות — לפעמים גם אפיגונית במקצת. אנחנו, שידינו היו מלאות עבודה וידענו כמה יש הכרח עוד לעשות אזנים לשירת התקופה הגדולה, לא הרגשנו שמשהו באוויר הולך ומשתנה — שיש צורך להזהיר, לבדוק — להחמיר יותר עם עצמנו. כי הנה הדור אשר יצמח כאן יהיה אחר, ואפילו אם לא יגיע לממדי ביאליק — הריהו זקוק לכלים אחרים, לקצב משלו. ושוב: לא נשאל מה עדיף, כי אם מה הולם יותר את השעה הממשמשת לבוא — מה מתבקש לעולם זה, שהוא עומד עדיין בראשית צמיחתו?"

ופיכמן מודה כי „שלונסקי (וחבריו עמו) נתברכו בחוש זה למתרגש לבוא. זכותו הגדולה היא. כי העניק לנו לא רק את שירתו, כי אם היה מי שהכין את ה„כלים" לשירה החדשה."

בשנת תרצ"ה מברך י. פיכמן, בירחון „מאזנים" שהוא אז אחד מעורכיו, את הופעתה של „משוררת חדשה". המשוררת הצעירה, שזה

עתה יצא לאור קובץ שיריה הראשון, היא לאה גולדברג. ופיכמן מבקש לעמוד על הנימה המקורית שהיא הכניסה לשירתנו. „...לא הורגלנו להתאפקות זו, שהיא תמיד פרי בגרות גדולה, גם בטובות שבחברותיה המשוררות. הבינה הלירית אינה פחות חשובה מן התום הלירי: בלעדי שניהם אין שירה בת־ערך. צירופן של שתי סגולות אלה, שבהן ניחנה הפרוזה הצרופה של דבורה בארון, בא לידי גילוי בשירים הטובים, העצ־מיים, שבמחברת זו. המשוררת הצעירה צמחה כולה מתוך קרקע מעוב־דת תרבותית: לא חלתה כמעט את „מחלות הילדות" והופיעה בבת אחת לעינינו כמשורר־אמן, היודע במסגרת צרה של חרוזים מעטים ובהעלם אחד לקבוע נוף ואדם".

וכעבור ארבע־עשרה שנה, עם הופעת קובץ שיריה „על הפריחה", חוזר פיכמן ומקדיש לה רשימה נפעמת („מולד", כרך ג', חוב' 15, 1949) בה הוא נוגע בין היתר באחת הנקודות העיקריות של שירתה:

„זה השגשוג שאינו פוסק יקר לי ביותר במשוררת. אני עוקב אחר כל מה שיוצא מתחת ידה. יש שמשהו אינו מניח את דעתי: לא תמיד היא מדקדקת עם עצמה במידה מספקת. ויש הרושם, שהוכשרה לפעמים לעשות את הדבר ביתר שלמות. אבל לשיר היא חרדה ביותר. היא אינה חורזת — היא חיה את שיריה. ויש שמשעשע אותה לקפוץ קפיצה נועזת — אל הנקודה המנצנצת בעומק, והיא מעבר לנראה, בעוד שאליה מכוונים כל הצלילים המפוזרים; והרי כאן המאמץ האמתי. וודאי שמצווים אנו להיות שלמים, אבל לא בכל מחיר. ומשורר שהוא מרגיש את מכוות האש תחת כנפיו, רשאי, כמו שאומר וורלן, גם „לשבור את מפרקת" החרוז, בלי שיסתכן לשבור את מפרקת עצמו..."

במאמרו על שירת נתן אלתרמן („עתים", שנה שניה, מס' 17, 13 בפברואר 1948) עומד פיכמן על יחודו של המשורר, מתוך הבנה „לאבורא־טורית" של סוד השירה:

„כל כמה שאי־אפשר שלא להבחין באלתרמן עקבותיה של האסכולה, — הוא כולו שונה מחבריו לסגנון. אין כאן מחתירתו של שלונסקי לפלאסטיות שבבטוי ובציור. אין הליריזם רב־הפנים שלו דומה גם לצלי־לותה הנגינתית של לאה גולדברג. עינו תופסת את הדברים בלידתם, — בניצנוצם, בהסתמנותם הראשונה. אין כמוהו יודע לשרטט ולעבור — להסתפק ברמזי־קו מעטים ולהשלים את הציור על־ידי אי־השלמה, על ידי כך אינו מתפזר, אינו נתפס לשגור, אינו מגלה את הגלוי".

ובדברו על הפואמה של אלתרמן „שמחת עניים" מגלה פיכמן יכולת חדירה ללב השירה, לעצם מהותה:

„כאן בא לידי גילוי יחד עם ההמצאה האלתרמנית, אותה תמצית שירית־טראגית שבהוויה, שהיא מובלעת כאן בהיקף סמלני, כעין סיכום של נסיונות מכאיבים, — האהבה שהאיבה אורבת לה, צל המשפחה הכובלת ומשחררת; תסביכי הרעות, החיים והמוות, עד מחשוף שרשיה של החברה; כאן הטרגדיה היהודית, הכיעור המתלקח בשעות גדולות לתפארת מופלאה. כל אותם הניגודים העמוקים, המחלחלים בשירתו של משורר מודרני אמתי. — — ניגודים כאן שאינם מתיישבים, ואולם בנפש האדם גנוז מה שעושה גם ניגודים תהומיים אלה כוח מפרה ומצמיח איבי חיים".

פעמים אחדות, בהזכירו את הפולמוס בין האסכולות, מרמז פיכמן כי ה„מודרניסטים" חטאו בטפוח יתר של הצורה על חשבון התוכן. אם כי הוא מעריך את ההקפדה הצורנית בספרות הריהו מסתייג ממה שנראה לו כהפרזה:

„וודאי שאמנות זו של החרוז החדש היא יקרה גם לנו, „המתנגדים" כביכול לאסכולה החדשה, ואנחנו מכירים בכל חשיבות ערכה לשירה העברית המתהווה. אבל אם יש קו של ניגוד אמתי בינינו ובין „החדשים". הרי זה בלי ספק רק בתחום זה. אנו רחוקים מאד מלזלזל בדבקות המלאכה ובשכלולה של כל צורה ספרותית, אבל שירה אמתית לא היתה מעולם פרי „העויה", בטוי שב„מניירה" זו או אחרת. כל כגון זה עלול להמית — ביחוד, אם מדתו גדושה. אנו עשויים להתפעל ברגע הראשון מכל צירוף מתמיה, מכל ריתמוס בלתי מצוי (ובסממנים אלה משתמשים בצדק לשם חידוש הבטוי, לשם הבלטת רוח הדור וניגונו המיוחד); אבל בכל שירה נאמנה כל זה נבלע, מסתתר, — כל זה אינו בולט, אינו עיקר. שיר שהוא כולו צירוף של העויות סגנוניות, — אפילו אם כל אחת מקורית וחריפה מחברתה — אינו שיר לירי. אפילו מוסיקליות גדושה אינה מנגינה. כל ששירה וירטואוזית יותר, היא חיצונית יותר, דיקורטיבית יותר. גם חרוז משובח, שחריפותו תכופה יותר מדי, יש בו כדי להפיג את חריפותו הפנימית".

ובמאמרו על קובץ השירים „על הפריחה" אומר פיכמן על החרוז

של לאה גולדברג, שהוא „מהיר, פחות מחוטב, פחות מגלם מחרוזו של שלונסקי, שאצלו הוא מרכז הכובד, והשיר כולו פעמים נבלע בו, מעומעם על ידו, בעוד שהחרוז של ל.ג. אינו אלא חוליה, רודף את משנהו, מתנגן במשנהו, — ולא יצוייר בלעדיו״...

„חולשתו״ זו של פיכמן לבלתי־מושלם בצורה, ל„חסר מעט״, חשדנותו ל„ווירטואוזיות״ — מסתברים לא רק על ידי אופי כשרונו האישי, אלא גם על ידי יסודות חינוכו הספרותי. פיכמן הוא מן המשוררים העברים שהכניסו לשירתנו את הסמלנות המתונה, ירושת הסימבוליזם האירופי. ואלו הזרמים החדשים יותר והנועזים יותר בשירה נראו להם תמיד חשודים משהו. ופיכמן נשאר נאמן לטבעו הראשון גם כעבור שנים, לאחר שלמד לתפוס את העושר הגנוז בשירתנו החדישה, — ולאחר שאף בשירתו שלו ניכרת במידה ידועה השפעת ההישגים המאוחרים יותר בשדה שירתנו. משורר ותיק שאינו חושש ללמוד מן הצעירים ממנו, במידה שהוא מוצא אצלם ערכים ששירה יכולה להתכבד בהם, ראוי הוא ליחס של הערכה רבה. אך יש גם להבין את חוסר יכולתו להסיר את כל המחיצות. פיכמן, ששקד כל ימיו על שיכלול יצירתו, שהיה מוכן תמיד להעשיר את ידיעותיו ולהרחיב את תחומי יכולתו, ראוי היה לשמש מופת למשוררים, מופת ליוצרי־אמת בכלל.

למרות העובדה שבשנים האחרונות הרבו מבקרים לכתוב על פיכמן, הרי לרוב לא מיצו את דינו, לא העריכו הערכה נכונה את מפעלו. נשתרשו אצלנו כמה מטבעות־הערכה ביחס לשירת פיכמן וביחס לדברי־הפרוזה שלו, שכל מי שבא לדון בהם מחדש שבוי כאילו בידי ה„נוסחאות״, עד־אין־יכולת להשתחרר מהן ולגשת ליצירה גישה רעננה, בלתי משוחדת. אחת הנוסחאות השגורות ביחס לפיכמן היא זאת המייחסת לו מתינות יתירה, פשרנות. אך לאמתו של דבר אין זה נכון שפיכמן לא אהב מעודו „להסתכן״. אמנם, הטון שלו היה תמיד שקול ותרבותי; אמנם, הוא לא הרבה בדברי־פולמוס, אך לגופו של ענין יש להודות כי הוא לא חשש לחתור נגד הזרם, להביע דעות בלתי מקובלות על סביבתו הקרובה, כאשר האמין בנכונותן של דעות אלה. דבר יחסו לשירה המודרנית, שהעלינו כאן, עשוי להוכיח עד מה אין מפעלו הבקורתי של פיכמן עדיין מוכר כראוי.

ראובן גולדברג

שבילו של ק. א. ברתיני

א.

ברתיני איננו פנים חדשות בשירה העברית (גם בבקורת ובתרגום), אלא שאין הוא מרבה ליצור ולשיר — יש „רחשים שלאלם נידונו" — ואין הוא „ממהר", כרוב המשוררים, „להופיע בספר". משירו הראשון שראה אור ב„העולם" (1924) עד קובץ שיריו הראשון („תמול דהה", קישינוב תרצ"ט) עברו חמש־עשרה שנה, ומאז ועד הקובץ שלפנינו, הרביעי במספר, עוד 22 שנה. לא רב יבולו הפיוטי של המשורר הוותיק, אבל מה שפירסם נושא עליו חותם של אמת וכנות. כי שירתו של ברתיני היא ביסודה שירה אישית, אינטימית, שהמשורר שר לעצמו ולנפשו, מעין שיחת אדם עם אלוהיו, אלא שחוויתו האישית כמעט תמיד מתמזגת עם חווית הכלל. אין הוא משוברי המסגרות השיריות, ומיוצרי הנוסחאות החדשים; הוא אינו הורס עולמות ואינו מפלס דרכים חדשות, אינו מנפץ אלילים ואינו מקים אחרים במקומם. אינו מתמיה ואינו מפתיע לא בתוכן ולא בצורה: הוא מתהלך בתוכנו שקט ושלו, למראית עין, כאחד מ„ענוי עולם", כשאזנו כרויה לכל צליל דק ועינו בוחנת כל מראה, ורוקם לו בצניעות את מחרוזת שיריו בנוסח קודמיו.

אם כי ניבו מגובש, המשפט בנוי כהלכה, המקצב שקול ומדוד, ללא כל רישול ורפיון, אין הוא משועבד לכבלים צורניים, לאזיקי החרוז ולמשקל שגרתי. הנה בית מסורתי, בנוי בהתאם לכל הכללים, והנה בית חפשי, מקוטע — ובכל זאת בית שלם, ללא פסיחה וללא דילוג. באותו שיר מופיעים בתים בני שתים עד שבע שורות, שורה אחת ארוכה, כמעט הכסמטרית, ושורה קצרה בת מלה אחת. ואשר לחרוז אותה תופעה. אם כי בדרך כלל שומר ברתיני על הזיקה לחרוז, ישנם גם שירים בלתי מחורזים (16) או מחורזים בחלקם. והחרוזים עצמם דרגות שונות של התאמה להם: פעם

---

*) „שביל כחול", הוצ' אגודת הסופרים העברים וחב' „דביר" בע"מ, ת"א (תשכ"א).

מלרע ופעם מלעיל, פעם התאמה רגילה של הברות סופיות ופעם אסונאנס (לבלוע־החוח, לובן־תופת, רקיע־מבליח) ועוד וואריאציות שונות. בתחום זה מגלה ברתיני כשרון המצאה בלתי רגיל. חושו הלשוני מפותח מאד. הוא מחדש צורות לשוניות רבות בהשתמשו בשרשים קימים ויוצר מלים סמליות המעוררות אסוציאציות והלך נפש, כגון: לשונם המשולדת, עבר מחותחת העיתים, עינו מתלמת (מלשון תלם), ארגמן מלושן כלפיד, חומה מקויצת ועוד. אלא מפריע במקצת השימוש המופרז (גם בדוחק החריזה) בשמות עצם מלעיליים, כגון: עלט (סגול סגול, במקום עלטה), דרס, חדל, דמם, נשם, שגע ועוד.

אחד מדרכי הביטוי שלו בנוי על ניגודים, כשהוא מעמיד זה לעומת זה שני עולמות או שתי חוויות, או ניגוד מסוג אחר היוצר מתח, כגון: „ארור היה הלילה, / הליל היה קצר" (כשהגר מהרהרת על הלילה שבילתה עם אברהם).

עם כל העושר הלשוני, שפע הצבעים והדימויים, אין אצל ברתיני בטויים לשם אורנאמנטיקה, אלא כל מלה מבטאת תמונה או חוויה אמיתית שהמשורר רואה אותה או חי אותה מחדש. המדובר הוא ביחוד בשירים הליריים זכי־הביטוי, הנובעים מעולמו האישי המובהק; אם אלה שירי כיסופים וערגונות למציאות חלומה, כמו בשער הראשון „ערגונות וחוף", ואם אלה שיר עצבת על תמולים, על בית אבא בעיירה בסרבית שהיתה ואיננה עוד, או זכרונות של עבר יותר קרוב, ימי המאסר והעבודה המפרכת בטיגה הסיבירית — בשער האחרון „שירי סיביר". בשירים אלה נובעת החוויה השירית, המחוסרת כל יומרה וכל העמדת פנים, באופן ספונטאני מעמקי נפשו, כי את עצמו הוא נותן, את נפשו הוא מגלה ואת רחשי לבו החבויים הוא חושף. כאן החוויה יותר אותנטית מאשר בשירים אחרים (ביחוד ב„בלדות קצרות" וב„בראשית" — ואריאציות על נושאים תנ"כיים), בהם צולל המשורר „עד עמקי ההוויה... חותר אל הפשר" ומגלה את הפילוסופיה הפסימיסטית של דורנו. ואם כי לפעמים מעיק עליהם נטל רעיוני כבד, יש גם בהם כנות ושלמות אורגנית פנימית והלך רוח.

ב.

בקובץ שלפנינו כינס, כנראה, ברתיני הכל או מכל מה שיצר במשך שבע השנים מאז יצא קובצו הקודם („מראות על האפר", ת"א תשי"ז).

רבגונית היא התימטיקה, כשם שרבים היו נסיונותיו הפרטיים של המשורר, אבל אחד הוא נושא שירתו: החוויה הנפשית הפנימית שלו. כל מה שהוא קולט וסופג תוך תהיה על עולמו של הקב״ה ועל המתרחש בו, מוצא מבע כן בשיריו — לא התרשמות רגעית וחולפת, אלא לרוב הגות עמוקה על גורל עולם ואדם, שאינו אלא „גופיף בלבד, גרגיר זעיר / בין אלפיות של חלקיקי החומר״, הנשחק ו„מועף מנפתולי כל צומת״. בשעות הלילה. „בהפקה העין שמאז,/ בהתעורר האוזן המסויטת״ מסוגל המשורר לשמוע את „צליל היגונים... ויללל המראות בתכפילי מאה״, אז הוא יכול להתמסר לזכרונות נוגים, ולהרהורים עצובים, לערוך חשבון נפשו עם עצמו ועם העולם. ואולם יחד עם הרגשת הבדידות ועצב החדלון מעורר כל מראה וכל צליל גם ערגה וכיסופים אל עולם חלומי, אל „מה שמעבר מזה״, אך עם בוא היום גז החלום, המציאות והפקחון „טובחים את הכוסף״. „עם בוקר מוטלות יוני הליל שלו קצוצות כנפים״, הוא מסתכל מסביבו מתוך צלילות הדעת ונוכח, כי „העולם נתערטל בפולחן הגרדום״ מאז אדם הראשון ועד היום. אמנם „בטרם צמיחה״ כשהעולם היה שטוף „אור זהב״, יכלו אדם וחוה „לגמוע מכוסות הברכה״, ואולם לא ניתן להם להתענג זמן רב בגן עדן, הם גורשו משם, משום ש„בפרי עץ הדעת שנם נעצו מתוך חשק זלילה״. אח״כ בא הרצח הראשון, הגיח המות ו„חגג את נצחונו המשוגע״. „הוא, הנעלם, — טוען קין, — גוזר עלי גזרת אימה... רומז את סוד הרצח... הוא מקשה גדי, והוא מדריס את צפרני ידי... הנה האח! רצח!״

כך מתחיל ברתיני את תולדות האנושות, והעתיד אינו נראה לו פחות קודר. אין הבדל מהותי בין המיתוס הקדמון והאקטואלי, „גניחות האימה של הבל כורע מול קין/ תחריד מדי רגע אשיות העולם״. אלא ש„חשק הזלילה״ גדל, תאוותיו של האדם עצמו, הקנאה גברה, אמצעי הרצח נשתכללו: באבן מחודדת או במאכלת יכלו פעם לשחוט רק אדם אחד, כיום אפשר בלחיצה קלה על כפתור להרוס עולם ומלואו: „אדם וצומח, בהמה וחיות,/ גושי בנינים וכבישים, אדמה מגוידת —/ הופכים תוך אלפית של דקה/ לבליל מלוהט ומותך בתוך תופת יוקדת״. ובינתים, עד שהכל „יפוג ויאבד בממלכת האפס״, ממשיכים בני אדם להלחם ולרצוח, להרוג וליהרג ומיליונים אמהות שכולות, בדומה לחוה, האם הראשונה, מבכות את בניהן שנרצחו ואת אחיהם הרוצחים, שאף הם יועלו באחד הימים „על מזבח לקרבן לכפרת תבל סורחת״. — לכולם, כמו לחוה, „נתיב אחד נשאר,/ והוא קצר —/ אל הבל״. גם בין אחים לצרה, האומללים והנרדפים, „קפא צלם אלהים״. „גם

כאן,/ בחבל העינוי והכאב,/ אדם כלפי אדם,/ אסיר כלפי אסיר —/ זאב. /ובדל סיגריה ושיר בסיר/ נקנים במחיר/ תמצית הדם/ של הזולת.״

„אגרוף זקור זועק אל המרחב במחאה צורבת, אך התרעומת העריצה אזנה אוטמת, עוור עולם־השוא־הגאוני״. אפסה אמונה, אפסה תקוה, קיימים רק שנאה וקנאה, התכחשות ואדישות, חוסר אונים ושממון, שכול ויתום, — ופחד תמידי בפני חורבן טוטאלי של העולם.

מה תימה אם בעולם אימתני זה „קרונות משא סומים/ עם אנשים כבושים בין הדפנות... / בדרך לא נודעת... / אל ארץ לא נודעת... / פולטים שלדי אדם... / אל טוחנות גורל / ולוע פחת״. אם כי קרונות אלה הובילו את המשורר לערבות סיביר, שאף שם ראה כיצד בוקר בוקר „עוד אחד אל צריף המתים/ הצטרף בשלדו אל ציבור השקטים״, אך שם לא השחירו ענני עשן הנפלטים מארובות הכבשנים את „שבילו הכחול״ ירבים חזרו אלינו — שומעים אנו בשורות אלו את טירטורן של רכבות רבות, שעברו לנגד עינינו בסך בימי משפט אייכמן בבית־העם בירושלים אל ארץ נודעת, אל הפלניטה האחרת ששמה אושביץ.

גדול צערו של המשורר, „שלא ידע לכבוש את הנצח״, ופי כמה וכמה גדול כאבו של היהודי, חסובל כאדם וכיהודי גם יחד. ובכל זאת — „שיר תבל נמשך ולא נדם״. המשורר שולח „את טיל הערגונות אל החלום. / שם סוס ירוק על אפרי הורד / ועלומים פרועי שער על אוכפו. / הנה הוא משתולל מטרופי הריח / עד קו האופק האפור. / — — — / להיות, להיות, להיות / על אף המוות״. למרות העצב העמוק שבהווה, למרות סיוטי חזון העתיד, לא נכנע המשורר, לא ויתר ולא השלים. להפך, הדווי האנושי מזכך ומטהר, ומעורר למאבק עולם יותר טוב, שהוא בטוח כי בוא יבוא: „יום יבוא על פני חלד / (והעין רואה את היום) — / וינוס בית הכלא / ויפול באדיר, באיום... / ורוח בוקר יביא / את ריח הפת והסולת... / ילדים יקפצו על שוחות / ועלז יפרח על שפתים.״ יש בחיינו שמחות קטנות המסוגלות להעניק אושר (או רגעי שכחה מאושרים), קיימים ערכים חיוביים, שיש בהם משום תיקון האדם ותיקון העולם, יש משהו יפה ונשגב „מה שקיים בוודאי — והוא כה שלנו, שלנו״, היכול להצילנו מן היאוש המר ולהעלותנו אל־על, אל „השמים הקרובים־הנמוכים... עד שנגע בשמי יום״.

קשה היא הדרך, רבים המכשולים וגדולים היסורים, אבל גדול מהם כוח

החיים של המשורר, — וכל עוד הוא חי, מתפעם לבו ושר. ובת השיר, מתת אלוה ממעל, מרעיפה עליו „מחסד נצחה", בה „בושם עתיק", בה „שיקוי משומר", בה „סוד הפלאות", בה הכוח להתגבר על כל המכשולים ולהאיר את העולם באורה: „ניצוץ מעין האמן / כבחץ את האופל פולח... / ובולש ובולש הניצוץ / את ריבוא הרבדים של הליל, / ואוכל באשו השכבות, המחיצות — / עד יגע במשבצת הפיט / ויצית אבוקה של חצות."

והניצוץ היהודי שבלבו של האמן פגע במפעל החלוצי בארץ והצית לו אבוקה חדשה, המאירה את „שבילו הכחול". בצאתו לדרכו רבת התלאות והיסורים עמס ברתיני בתרמיל הנדודים שלו מורשת אבות וגעגועי מולדת עברית, אותם נשא ועליהם שמר בכל אשר היה. בבואו ארצה, בדזרכו על אדמת המכורה השתכר והתכשף מנופה הפראי הקדום שבנגב („נופים בערבה") ומ„הנופים המתהווים" הצעירים שבצעירים, שיצרו ויוצרים „העולם", „המיסדים בדמעה", ו„סוללי הכביש לסדום" (שירים) — „העין לוטפה את כולן, את כולן, / ומן השמים לארץ מורד הסולם". בגמעו את „יין המעשה" ובהאזינו ל„שיר החרושת" קל לו למשורר לשאת את סבלות העבר ולצפות לעתיד יותר טוב; אז „רך יומך אשר עבר, / וקל בבטחונך יום המחר".

כולם קונים

אמישראגז

ציוד מעולה – שרות אדיב ויעיל – הספקת גז סדירה

מכירה בתשלומים

סניפים וסוכנים בכל הארץ לשרותך.

Bertini

[illegible]

(Bessarabia)